

ФІЛОСОФСЬКО-  
СОЦІОЛОГІЧНІ  
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ  
ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ  
ОСОБИСТОСТІ ДО  
ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ  
В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ



**Матеріали  
науково-практичної  
конференції**

**Київ - 2023**





**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ  
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ  
ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ  
ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ  
В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

**Матеріали  
науково-практичної  
конференції  
кафедри суспільних наук  
навчально-наукового  
інституту воєнної історії**

**ЛИСТОПАД 2023  
ОБМЕЖЕННЯ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ:  
обмежень для розповсюдження немає.  
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК  
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ  
ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

УДК: 355.4 : 159.944.4(477)

**Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах :** збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2023 р.). Київ : НУОУ, 2023. 363 с.

До збірника увійшли тези доповідей, що містять теоретичні та практичні результати наукових досліджень і розробок учасників науково-практичної конференції.

Матеріали подані в авторській редакції. Відповідальність за зміст опублікованих матеріалів несуть їх автори. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Збірник матеріалів підготовлено до друку кафедрою суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України.

Електронний варіант збірника розміщено в електронній бібліотеці НУОУ:  
<http://adl.mil.gov.ua>

При передруку публікацій посилання на збірник обов'язкове.

Редакційна колегія:

**Грилюк Сергій Михайлович**

начальник науково-дослідної лабораторії проблем філософії війни, історії військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України, полковник

**Підпригора Ігор Іванович**

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем філософії війни, історії військової педагогіки та культури кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України, доктор філософії, підполковник

## ЗМІСТ

<b>Філософія війни і миру.</b> <b>Розвиток філософських знань про війну в історичній ретроспективі.</b> <b>Філософське осмислення російсько-української війни</b>			
1.	Будагьянц Л. М.	Норми-звичаї та нарації, що гальмують розвиток	9
2.	Кадієвська І. А., Остапчук Т. С.	Значення філософської та психологічної підготовки у військовій освіті	12
3.	Кожедуб О. В., Соколіна О. В.	Теоретичні підходи до визначення соціальної сутності війни	16
4.	Krymets Liudmyla	Ways of improving the military ethics according to the NATO code of conduct in the Armed Forces of Ukraine	20
5.	Рабокоровка Г.В.	Онтологічні аспекти російсько-української війни	24
<b>Соціологія і демографія війни.</b> <b>Вплив демографічної ситуації та суспільних процесів на комплектування військових організаційних структур і ефективність виконання завдань Збройними Силами України під час російсько-української війни</b>			
6.	Слюсаревський М. М.	Суспільна єдність в умовах повномасштабної війни: набутки і виклики	28
<b>Психологія і війна:</b> <b>історія, сьогодення, іноземний досвід. Психологічна допомога військовослужбовцям. Особливості подолання бойового (оперативного) стресу в умовах російсько-української війни. Досвід реінтеграції осіб, які перебували в умовах примусової ізоляції (в полоні)</b>			
7.	Антоненко О. С.	Соціально-психологічні чинники делінквентної поведінки військовослужбовців у військовому підрозділі	33
8.	Алещенко В. І.	Інформаційно-психологічні аспекти психологічних впливів	37
9.	Богуш О.Ю.	Психологічна готовність військовослужбовців до дій в умовах невизначеності	43
10.	Вінтоняк В. Ф., Богайчук В. Ж.	Психологічна стійкість військових лідерів в бойових умовах	46
11.	Вознесенська О. Л.	Арттерапія та тілесно-рухова терапія в системі психологічної підготовки та відновлення військовослужбовців	49

12.	Грилюк С. М., Короп С. В.	Гене́за поняття «тілесності» в контексті розвитку тілесно-орієнтованих психотерапевтичних теорій і практик	55
13.	Гуляк У. М.	Пошук сенсу як мотиваційної детермінанти бойової діяльності військовослужбовців	62
14.	Джус В. А.	Копінг-стратегії як механізм саморегуляції	67
15.	Довгань Н. О.	Допомога в подоланні стресу: психологічна технологія	70
16.	Дубровський Д. П.	Аналіз актуальної проблематики психологічної реабілітації та ресоціалізації військовослужбовців – учасників бойових дій з травматичною ампутацією	76
17.	Єсін Р. В.	Психологічні особливості професійної мотивації офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України	80
18.	Зарецька Н. Є.	Постізоляційне відновлення цивільного населення після перебування в окупації	83
19.	Змійовська М. І.	Особливості перебігу психічних станів військовослужбовців в умовах ведення бойових дій	89
20.	Івасюк А. М.	Емоційне вигорання військовослужбовців: від причини до наслідку	94
21.	Капуста Я. В.	Основні підходи вивчення механізмів саморегуляції поведінки особистості	98
22.	Кобринець А. В.	Загрози інформаційно-психологічній безпеці особового складу Збройних Сил України в ході російсько-української війни	102
23.	Королькова Т. М.	Особливості психологічного консультування воїнів сил оборони Ізраїлю	106
24.	Кулакевич М. І.	Соціальна підтримки та психологічна допомога військовослужбовцям та членам їхніх сімей	111
25.	Лабань В. А.	Психологічні чинники, що обумовлюють ефективну групову згуртованість військових підрозділів в Збройних Силах України в сучасних умовах	117
26.	Лазоренко Б. П.	Відновлення психосоціального благополуччя постраждалих на	119

		деокупованих прифронтових територіях України в умовах війни	
27.	Лизогуб В. С.	Теоретичні та методичні основи застосування стабілографії у військовій справі	125
28.	Мозговий В. І.	Особливості психологічного супроводу штурмових підрозділів Держспецтрансслужби	129
29.	Несевря О. А.	Фантомний біль військовослужбовця у спектрі психологічного виміру	134
30.	Перевертаний Р. П.	Психологічна підготовка під час бойового злагодження	138
31.	Підопригора І. І., Грилюк С. М.	Підтримання психологічної стійкості особового складу в наступі	143
32.	Рибчук О. Г.	Роль психологічних чинників в удосконаленні критичного мислення	148
33.	Савінов В. В.	Потенціал плейбек-театру для морально-психологічного забезпечення комбатантів	152
34.	Сек О. А.	Форми психологічного опору в умовах примусової ізоляції за досвідом російсько-української війни 2014-2023 рр.	159
35.	Сидоренко А. В.	Гендерний аспект у побудові відносин у військовому колективі	162
36.	Францішкевич Р. М.	Структура психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців до виконання бойових завдань	169
37.	Харитинський А. А.	Психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя військовослужбовців	172
38.	Хміляр О. Ф.	Психологія солдатської помсти	177
39.	Чорна Л. Г., Ракитянська О. І., Ярошенко Р. О., Будзяк А. В.	Мотивація виїзду та іммобільності населення з небезпечних для життя територій під час війни	182
40.	Шамрай Ю. С.	Теоретичний аналіз наукових підходів щодо поняття посттравматичний стресовий розлад	190
41.	Шимська І. В.	Актуальні проблеми реінтеграції військовослужбовців до цивільного життя	195
42.	Юркова О. І.	Відновлення психічного здоров'я як профілактика професійного вигорання військовослужбовців	198

<b>Військова педагогіка: історія і сьогодення. Сучасні педагогічні технології та методики підготовки військових фахівців. Особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ під час російсько-української війни</b>			
43.	Арістархова М. С.	Особливості міжкультурної взаємодії військовослужбовців Збройних Сил України	202
44.	Баранецька М. А.	Зміцнення мотивації викладачів вищих військових навчальних закладів України до професійного розвитку та академічна взаємодія з навчальними закладами країн НАТО	205
45.	Ватульов І. А.	Перспективи підготовки військовослужбовців Збройних Сил України в умовах гібридної війни	209
46.	Горобець В. Ю.	Проблемні питання підготовки офіцера лідера в системі вищої військової освіти	214
47.	Думанський С. А.	Патріотичне виховання у закладах вищої освіти в умовах викликів збройної агресії рф проти України	217
48.	Козубцов І. М.	Методика розвитку курсанта-лідера на курсах професійної військової освіти L-1В (тактичний рівень військової освіти)	221
49.	Красницька О. В.	Вимоги до викладача ВВНЗ у контексті професійної ораторської діяльності	227
50.	Лисенко Д. П., Москальов І. О.	Дослідження особливостей професійної діяльності вчителів предмета “Захист України”	232
51.	Микитюк Н. М.	Методи дидактичного контролю якості підготовки курсантів (слухачів)	236
52.	Рудь К. В.	Формування гендерної ментальності у особового складу Збройних Сил в умовах збройного конфлікту	242
53.	Скрипнікова В. О.	Вплив цифровізації освіти на дотримання академічної доброчесності	244
54.	Талаур С. Є.	Підготовка фахівців організації морально-психологічного забезпечення за новою освітньо-професійною програмою оперативного рівня: переваги та проблеми організації	248
55.	Ярмолевич О. І., Горостоватова Ю. О., Борсяну К. В.	Лінгвокраїнознавчий аспект у розвитку іншомовної компетенції у майбутніх офіцерів ЗС України	253



<p style="text-align: center;"><b>Військове лідерство.</b>  <b>Історична ретроспектива військового лідерства у Збройних Силах України. Військове лідерство у збройних силах держав-членів НАТО.</b>  <b>Військове лідерство в умовах російсько-української війни</b></p>			
56.	Вітченко А. О.	Токсичне лідерство як виклик сучасній військово-педагогічній науці	259
57.	Гібелінда В.Р.	Військовий лідер у Збройних Силах України	262
58.	Івасюк Д. В.	Аналіз військового лідерства в Збройних Силах Литовської Республіки та Збройних Силах України	265
59.	Козуб М. М.	Невизначеність як чинник зростання офіцера – лідера	270
60.	Крючка М. Л.	Становлення керівників–лідерів в умовах російсько–української війни	273
61.	Нікіфоров І. А.	Шлях до офіцера-лідера починається у школі	277
62.	Оберемко О. М.	Сучасний стан реалізації принципу гендерної рівності у Збройних Силах України під час російсько-української війни	282
63.	П’янківська Л. В.	Сучасні тенденції військового лідерства в умовах війни	287
64.	Рибчук О. О.	Організаційна культура у структурі управлінської діяльності військового лідера	292
65.	Філіпов В. К., Салій І. Ю.	Управлінська діяльність командирів в умовах сучасних суспільних процесів	298
<p><b>Національна свідомість українців</b>  <b>в часи російсько-української війни</b></p> <p><b>Моральна готовність</b>  <b>військовослужбовців протистояти агресору</b></p>			
66.	Гаркавенко З. О., Грилюк С. М.	Проблема суб’єктності як умова підтримки моральної стійкості військовослужбовців в умовах війни	304
67.	Голота А. А., Кожушко М. І.	Трансформація системи морально-психологічного забезпечення сектору оборони потребує розробки нової філософської парадигми	307
68.	Євстаф’євич О. С.	Національна свідомість українців в часи російсько-української війни. Моральна готовність військовослужбовців протистояти агресору	313

69.	Мандер Д. М.	Національна свідомість особового складу Збройних Сил України як предмет наукового дослідження	316
70.	Сіняков О. В.	Національна свідомість українців в часи російсько-української війни. Моральна готовність військовослужбовців протистояти агресору	319
<b>Когнітивні та психолого-педагогічні аспекти бойової підготовки й загартування військ: національні традиції, історичний досвід, сучасні умови</b>			
71.	Новікова В. Г., Наливайко Л. П., Сушецька О. П.	Фальсифікації історичної правди як засіб гібридної війни росії проти України	323
72.	Погорілий О. В.	Особливості психологічної підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ до ведення бойових дій	327
73.	Поліщук П. О.	Аналіз умов функціонування системи вогню угруповання сил і засобів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ в наступальній операції з урахуванням досвіду російсько-української війни та інших воєнних конфліктів	331
<b>Актуальні питання кадрового менеджменту (управління персоналом) в умовах російсько-української війни</b>			
74.	Гриценко М. Д.	Історіографія нагородної системи України	343
75.	Ніколайчук О. О.	Принципи атестування військовослужбовців Збройних Сил України	349
76.	Сіняков О. В.	Аналіз факторів, які впливають на якість організаційно-штатної роботи органів військового управління в умовах особливого періоду	352
77.	Цівка С. О.	Ведення персонального обліку підлеглого складу як ключовий елемент успішного управління та лідерського процесу у військовій організації	357
<b>Актуальні питання правового забезпечення</b>			
78.	Журавльов М. В.	Негативні психологічні наслідки скасування прокурорського нагляду з питань соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України у період проведення Антитерористичної операції на Сході України	360

## КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

Позначка публікації	Найменування публікації
	<b>Вісник Національного університету оборони України</b> : збірник наукових праць
	<b>Військова освіта</b> : збірник наукових праць
	<b>Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах</b> : збірник матеріалів науково-практичної конференції. 2022 рік
	<b>Кафедра суспільних наук НУОУ</b> : YouTube-канал
	<b>Мистецтво живого слова</b> : YouTube-канал Ольги Красницької

# **Філософія війни і миру. Розвиток філософських знань про війну в історичній ретроспективі. Філософське осмислення російсько- української війни**

## **НОРМИ-ЗВИЧАЇ ТА НАРАЦІЇ, ЩО ГАЛЬМУЮТЬ РОЗВИТОК**

*Будагьянц Л. М.*

*кандидат філософських наук, доцент,*

*доцент кафедри суспільних наук*

*Національного університету оборони України*

*ORCID ID 0000-0002-3788-2372*

Ситуація постмодерну, яка змінила «правила гри» в науку, мистецтво, політику, далася в знаки і у військовій освіті. Докорінне переструктурування суспільної структури із новими формулами місій, цілей, засобів і способів діяльності організацій, інститутів, спільнот і рухів, владою комунікацій, мережевими джерелами розвитку, і головне – за зміною становища людини в цифровому суспільстві, - все це обумовило те, що вже декілька десятиліть досягнення успіху на різних рівнях і в різних галузях відбувається відмінними від звичних у ХХ столітті практиками.

Позаяк, зміна світогляду суспільства та управлінських спільнот не відбувається автоматично, й більше того, зазнає спротиву з боку традиційних освітніх й професійних культур з узвичаєними в них кодексами поведінки з минулого, переваги на полі бойовищ та дипломатичних майданчиків здобувають ті, хто здійснив когнітивну революцію й перейшов до нової культурологічної парадигми як концентрованого виразу смислової структури реальності постіндустріалізму.

Саме тому в актуальних публікаціях з проблем розвитку воєнної освіти звертається увага на культуроцентричних методологічних підходах, логіці інноваційного, критичного, креативного мислення та новітньої філософії лідерства. Адже, за яким сценарієм із потенційно здійснених підє розвиток – конструювання соціальної реальності спільнот, суспільств та глобального суспільства в цілому залежить від того у значній мірі, на якій з гілок розгалуження (біфуркації) ймовірних проєкцій майбутнього буде зосереджена енергія, смислотворення й смислотвердження, вибір та цілепокладання діячів, об'єднаних у мережі (креативних аудиторій, за М. Кастельсом).

В перехідні часи фіксуються розриви, суперечності, зіткнення (часто невідрефлексовані) між формальними та ще більшою мірою неформальними інститутами (такі, як стандарти, стилі, риторика, звичаї, традиції, рольові репертуари) та їхніми емоційно-чуттєвими та

інтелектуальними відповідниками (способи акцентування, реагування, нарації і пам'яті), що належать професійним культурам «з минулого століття» (відповідним до дисциплінарного суспільства індустріалізму «культури контролю» - бюрократичного управління й авторитарного лідерства) та новій реальності війни та миру в глобальному інформаційному суспільстві, передових взірців воєнної філософії та науки, орієнтованих на переосягнене розуміння стійкості, готовності, інтелектуальної і моральної спроможності, стратегічних комунікацій й концепцій професійної підготовки і освіти.

В дескриптивному розгляді занепалої на кінець ХХ століття «культури контролю» феноменологія розмаїття форм закріплення, трансляції, легітимації та відтворення «піраміди управління» як механістичної ієрархії висвітлює її переваги (які залишилися в минулому) та обмеженості у зв'язку із всебічною регламентацією й зосередженням функцій ухвалення рішення на самій верхівці, яку за ідеальних умов, посідають найбільш освічені, культурні, відповідальні й поважні керівники (управлінська еліта), які мають монополію на істину (чи долучені до істини / посвячені), наділені квазі-релігійним месіанським ореолом (особливо за авторитарних та тоталітарних режимів). Середня та низова ланки управління підтримують «культуру виконавця», стратегічний план організації та її місія недосяжні погляду з цих площин. В принципі всі деталі цього гарно сконструйованого механізму є замінними, «серійними». Саме такий тип Д. МакГрегор описав у Х-доктрині мотивації до професійної діяльності. Речники бюрократичного стилю управління опиняються в становищі вигадливого ідальго Дона Кіхота, своєрідно підживлюючи колись чинний лицарський кодекс поведінки й не помічаючи, що його хтонічної реальності вже не існує. Бо не лише краса в очах того, хто дивиться, але й образ світу й всього, що в ньому відбувається збирається в осмислену цілісність кодами, ключами, смислами, привласненими людиною.

Культурологічними та когнітивними маркерами такої моделі є риторичні оцінки-висловлювання, які мають підтверджувати слушність стану справ і відносин, впроваджувати та орієнтувати членів спільноти / організації, давати модель реакції на суперечливі прояви, події, аспекти діяльності й спілкування, схвалюваних як нормальну. Самовідтворення й самопідтримка існуючого стану справ через спілкування, взаємодії (як гоббсівські привиди театру та ринку), ритуальне ж проговорення відповідних сентенцій живить визначені усталені уявлення про реальність й претендують на реальність (як симулякри) навіть коли часи її позитивного змісту давно минули. Це такі норми-звичаї, які виражаються у нарративних формах й водночас мають функцію «поведінково-корекційних формул», відповідних до «соціального контракту» в організації бюрократичного типу: «незамінних людей немає», «ініціатива карається», «хто питання виставляє, той по службі не зростає», «боятися – отже, поважають», «батою обуха не переб'єш», «ми люди маленькі -

зверху видніше» тощо».

Ці до-рефлексивні настанови й своєрідні формули поміркованості з минулого артикують норми-звичаї, які утворюють «колію неуспішності» для багатьох організацій та «рейки бідності» для багатьох країн, тому вони є не лише трагікомічними на тлі постання інформаційного мережевого суспільства й запиту на лідерство та творчість, але й токсичними й небезпечними.

Висновок. Для того, щоб здолати ці настани й полишити «колію бідності» й «шляхи неуспішності», необхідна прогресивна освіта та розвиток новітніх взірців лідерства. Не випадково в провідних країнах демократії посилюється гуманітарна складова вищої військової освіти, оскільки саме вона утворює основу когнітивної революції у війсьній філософії та науці й впровадження лідерства «управління місії».

### Список використаних джерел

1. Кастельс, М. (2007). Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. Ваклер.
2. Райнерт, Е. (2019). Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишаються бідними. Пер. з англ. Саміт-книга.
3. Тоффлер, Е. (2000). Третя хвиля. Всесвіт.
4. Castells, M. (2009). Communication power. OXFORD university press.  
[https://www.academia.edu/25294841/Manuel\\_Castells\\_Communication\\_Power\\_2009](https://www.academia.edu/25294841/Manuel_Castells_Communication_Power_2009)
5. McGregor, D. (2006). The human side of enterprise. McGraw Hill; 1st edition.

## ЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ

**Кадієвська І. А.**

доктор філософських наук,  
професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін  
Військової Академії (м. Одеса),  
ORCID 0000-0002-3134-857

**Остапчук Т. С.**

кандидат педагогічних наук,  
начальник кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін  
Військової академії (м. Одеса),  
ORCID 0000-0001-7461-5508

**Анотація.** Військова думка з моменту свого зародження завжди була і залишається пов'язаною із розвитком філософії. Розкривається значення філософії у формуванні військових доктрин, основ військової політики та військово-політичної стратегії та наголошується на тому, що філософські твори всебічно розкривають глобальний антропологічний та цивілізаційний сенс захисту та збереження миру, без якого жодна сфера людського життя не має ніяких перспектив.

**Ключові слова:** філософія, психологія, гуманістична філософія, військова освіта.

Військова справа є специфічною сферою людської діяльності, пов'язаною з підготовкою та веденням воєн та збройної боротьби. Як ми знаємо, війна і військова справа виникли в період розкладу первісного ладу та переходу до ранньокласового суспільства. Важливо усвідомлювати, що спочатку військова діяльність носила виключно практичний характер, але в процесі розвитку всіх форм суспільної свідомості в цілому та філософії зокрема, військова справа стає теоретично обґрунтованою. Людству довелось пройти досить довгий та тернистий шлях філософського осягнення різного роду проблем людського буття. Розвиток філософських знань пришвидшив формування політичної, правової, моральної, естетичної, наукової та інших форм суспільної свідомості. Із самого початку творення філософських уявлень про людину, суспільство та світ стає цілком зрозумілим, що для філософії принципово не існує вторинних, не потрібних або другорядних проблем. Діалектичний підхід, притаманний філософській рефлексії, відразу продемонстрував глибинну взаємопов'язаність та взаємозалежність всього суцього. Так звертаючись до філософського дискурсу досить легко помітити, що такі феномени, як: війна та мир, добро та зло, збройна боротьба, армія та ін. завжди привертали увагу багатьох західних та вітчизняних філософів. Платон, М. Макіавеллі, І. Кант та ін. у своїх творах наочно показали та довели, що

захист, усталення та збереження миру є провідною умовою розвитку людської цивілізації. В контексті розкриття фундаментальної філософської теми діалектики добра та зла виявилось, що різні види соціального, морального та природного зла є споконвічними супутниками людства. Саме тому існує об'єктивна необхідність протидії злу у всіх його різноманітних проявах. Стримання, приборкання та присічення насильства, агресії, хаосу, анархії та безладу є генеральним завданням держави та всіх її силових структур та соціальних інститутів. Хочеться наголосити на тому, що багато філософів були творцями, популяризаторами та пропагандистами різних ідеологій. Крім того, виступаючи у якості радників політичних лідерів, входячи до різних експертних груп, філософи завжди впливали та продовжують впливати на розвиток держави, в тому числі й через формування військових доктрин, основ військової політики та військово-політичної стратегії. З філософської точки зору всі ідеології, що існують у світі, заслуговують на особливу увагу, оскільки вони в будь-який момент можуть набути практичної реалізації, що означає тотальне перетворення як індивідуального, так і суспільного життя. Людський розум завжди спрямований на ретельний пошук значущих ідей, цінностей і орієнтирів. Суспільство не погоджується з первісним існуванням і продовжує шукати гідні поваги вищі значущі підстави існування людини. Тобто створюються різні ідеології. Ідеологія - це сукупність взаємопов'язаних ідей, цінностей і переконань, покликаних об'єднати людей заради спільного життя і спільних дій. Сьогодні можна виділити як гуманні, так і антигуманні ідеології. Важливим є своєчасне розуміння та відокремлення гуманних від антигуманних деструктивних соціальних проєктів, адже різноманітні антигуманні терористичні, екстремістські та маргінальні ідеології є реальною загрозою сьогодення.

Філософські твори всебічно розкривають глобальний антропологічний та цивілізаційний сенс захисту та збереження миру, без якого жодна сфера людського життя не має ніяких перспектив. Адже в умовах терору та безглузлого руйнування, що є притаманними війні, миттєво зникає весь пафос висоти призначення науки, освіти, медицини, спорту, економіки, політики, культури тощо. Ось чому військова думка з моменту свого зародження завжди була і залишається пов'язаною із розвитком філософії. Це є обумовленим суто людською потребою знаходження та досягнення сенсу власної діяльності та життя. Завдяки відкриттям та досягненням гуманістичної філософії ми твердо знаємо та розуміємо, що провідний сенс військової справи полягає не в пропагуванні та розповсюдженні насилля та терору, а у захисті та збереженні миру. Для кожної людини на землі саме мир є однією із найважливіших умов існування та розвитку. Всі значимі для людей доброї волі цінності природи та культури необхідно усталювати та зберігати, ретельно та самовіддано захищати від будь-яких терористичних та екстремістських інтервенцій. Таким чином саме військовослужбовцям належить виконання високої



державної місії захисту мирного життя громадян. Успіх виконання цієї високої місії значною мірою залежить від бойового настрою та ставлення особового складу до військового обов'язку, який має свідомо підходити до власної підготовки. Як свідчать численні дослідження, противник у війні завжди намагається активно впливати на морально-психологічний стан та настрої військовослужбовців. Від того, у кого із протидіючих сторін морально-психологічні установки будуть краще сформовані, значною мірою буде залежати Перемога. Слід гарно усвідомлювати, що багато проблем, з якими стикаються військовослужбовці мають внутрішнє джерело. Ось чому першочергового значення набуває розвиток навичок психологічної саморегуляції та самопомоги, стресостійкості та витривалості.

Саме завдяки гуманістичній філософії ми твердо та непорушно розуміємо, що воїн, це не механізм для вбивства, а громадянин та патріот своєї Батьківщини, який живе одним життям із своїм народом та кожного дня захищає мир, спокій та добробут. Це громадянин, якому народ та держава довірили свою найвищу цінність – захист безпеки на власній землі. Для виконання цієї поважної місії необхідна якісна та сучасна військова підготовка, здатна готувати справжню національну еліту, лідерів з високим рівнем інтелектуального, фізичного, психологічного та морального розвитку. Така освіта, яка покликана не тільки формувати у особового складу чітку систему знань, умінь та навичок у військовій справі, але й приділяти достатньо уваги патріотичному вихованню. В цьому контексті на перший план виходить психологічна, філософська та ідеологічна підготовка особового складу в умовах протидії збройної та інформаційної агресії Російської Федерації. Відновлення українських мілітарних традицій та посилення ідеологічної складової патріотичного виховання має бути спрямовано на розвиток почуття особистої відповідальності за захист України. Результатом такої підготовки має бути розвиток лідерських якостей та моральної культури, що передбачає формування стійкого імунітету проти зла, критичне мислення, моральну чесноту, вихованість, що виключає виникнення душевної глухоти та зловживання владою. Особливого значення в умовах гібридної, в тому числі й інформаційної війни набуває розвиток навичок протидії різним видам маніпуляції суспільною свідомістю. Невід'ємною складовою моральної культури офіцера-лідера є здатність та готовність до філософської рефлексії, навички саморегуляції, самоаналізу, самовиховання та самовдосконалення. В результаті глибокого розуміння важливості соціальної місії військової справи у особового складу мають виникати почуття гордості, душевного підйому та злагоди із собою. Офіцер-лідер повинен бути взмозі не тільки відповідним чином вирішити питання про сенс власного життя, але й формувати ціннісні установки й орієнтири своїх підлеглих. В процесі філософської й психологічної підготовки та морального виховання мають цілеспрямовано прищеплюватись такі моральні якості, як: гуманізм, альтруїзм, чесність,

справедливість, скромність, повага та турбота до людей. Саме ці моральні якості здатні підносити людину як особистість і як фахівця своєї справи.

## Summary

### SIGNIFICANCE OF PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING IN MILITARY EDUCATION

***Kadievskaya Irina***

*Doctor of Philosophy,*

*Professor of the Department of Humanitarian and Socio-Economic Disciplines of the Military Academy (Odessa),*

*ORCID 0000-0002-3134-8574*

***Taras Ostapchuk***

*candidate of pedagogical sciences,*

*head of the humanitarian and socio-economic department discipline of the Military Academy (Odesa),*

*ORCID 0000-0001-7461-5508*

***Abstract:*** *From the moment of its birth, military thought has always been and remains connected with the development of philosophy. The importance of philosophy in the formation of military doctrines, the foundations of military policy and military-political strategy is revealed, and it is emphasized that philosophical works comprehensively reveal the global anthropological and civilizational sense of protection and preservation of peace, without which no sphere of human life has any prospects.*

***Keywords:*** *philosophy, psychology, humanistic philosophy, military education.*

## ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СУТНОСТІ ВІЙНИ

**Кожедуб О. В.**

*кандидат соціологічних наук, доцент*

*доцент кафедри військової психології та педагогіки*

*Військового інституту Київського національного університету*

*імені Тараса Шевченка*

*ORCID ID: 0000-0001-7332-1727*

**Соколівна О. В.**

*кандидат філософських наук*

*провідний науковий співробітник науково-дослідного центру*

*Військового інституту Київського національного університету*

*імені Тараса Шевченка*

*ORCID ID: 0000-0003-0566-8467*

*Анотація.* У тезах доповіді здійснюється загальний аналіз основних теоретичних підходів до визначення сутності війни.

*Ключові слова:* війна, соціальна сутність війни, теоретичні підходи до сутності війни.

Тема війни завжди існувала в житті людства. Саме війна формувала такі поняття, як добро, зло, людяність, героїзм. Як самостійна наукова проблема, війна починає вивчатися з середини ХХ століття. Особливої уваги заслуговує структурно-функціональний підхід, представниками якого були Г. Бутуль, Р. Арон, П. Аснер, В. Шнірельман, які розглядали війну як певну цілісність, що має складну структуру, кожен елемент якої має певне значення та виконує певну функцію, що спрямовані на задоволення відповідних потреб системи. На їх думку саме війна стала джерелом історії та детермінує соціальні зміни. Саме війна є найбільш енергійною та ефективною формою контакту цивілізацій, вона не дозволяє державам та народам бути в самоізоляції.

У межах формаційного підходу, представниками якого були К. Маркс, Ф. Енгельс, війна розглядається як суспільно-політичне явище, яке властиве тільки класовим суспільно-економічним формаціям. Походження війни нерозривно пов'язане з появою приватної власності. Саме приватна власність, на їх думку, породжує прагнення пануючих класів до збільшення своїх статків за рахунок підвищення норми експлуатації трудящих і розширення її сфери шляхом поневолення народів інших країн. Соціальна сутність війни, її класовий зміст визначаються характером тієї політики, в ім'я якої ведеться війна. Так, первісному суспільству притаманна відсутність поділу на класи, а тому війна в сучасному її розумінні не властива такому суспільству. Послідовники К. Маркса, узагальнюючи підхід до класифікації війн з точки зору

матеріалістичного розуміння історії, виокремлюють три типи війн: війни між державами різних суспільних формацій; війни між державами однієї суспільної формації; внутрішні війни між соціальними групами (Маркс, Енгельс, 1960).

Згідно з цивілізаційним підходом, типологія суспільної організації у більшості випадків будується з врахуванням того, на якій стадії опанування передових науково-технічних досягнень знаходиться суспільство. Так, Е. Тоффлер визначив три хвилі цивілізації: аграрну, індустріальну, інформаційну. На його думку, війни виникають з певного способу створення багатств. Він стверджував, що “півтора століття тому Карл Маркс вів мову про різні “способи виробництва”, а ми сьогодні ведемо мову про різні способи знищення, або руйнування, кожен з яких властивий конкретній цивілізації”. На відміну від формаційної теорії К. Маркса, Е. Тоффлер не вважає класову боротьбу сутнісною причиною війни. Головним конфліктом, який породжує війну є конфлікт цивілізацій (Toffler A. & Toffler H., 1995; Тоффлер, 2007).

Соціокультурний підхід характеризується тим, що розглядає війну у взаємозв'язку з розвитком соціальних та культурних відносин між соціальними групами, цивілізаціями, релігійними співтовариствами тощо.

Разом зі структурно-функціональним, формаційним та соціокультурним підходами до визначення сутності війни, слід звернути увагу на культурологічний підхід, представниками якого були Л. Уайт, Й. Гейзинг, Т. Шеллінг, Х. Хофмайстер, які розглядали війну як культурний феномен. Зазначимо, що культурологічний підхід визначає війну як важливий засіб соціалізації, створення нових моделей поведінки, трансформації культурних орієнтирів, які продовжують здійснювати стійкий вплив на людину та суспільство в мирний час. Так, на думку Л. Уайта, війни ведуться саме між суспільствами, а не між індивідами, що свідчить про несприйняття науковцем теорії інстинкту агресії та індивідуально-психологічної концепції. Індивідуальна мотивація не пояснює чому суспільство веде війну (Гейзинг, 1994).

Представники географічного підходу мають свій унікальний погляд на причини війни, серед яких основне місце належить геополітиці. Так, К. Хаусхофер та Д. Киффер стверджували, що причина війн в особливостях географічного положення різних країн, боротьбі націй за життєвий простір (Боднар, 2010).

Біологічний підхід стверджує що причини війни криються в біологічних умовах існування людства. Неомальтузіанство вбачає причину війни в перенаселенні Землі. Теорія “соціального дарвінізму” вважає, що війна породжується законом розвитку природи і суспільства – законом боротьби за існування. Представники цього підходу вважають, що у боротьбі націй та держав за виживання головна мета – нарощування військової сили, яка дасть можливість диктувати свої умови слабким (Боднар, 2010).

Прихильники психологічного підходу З. Фрейд, К. Лоренц, Г. Зіммель вбачали джерело війни в людській психіці, в агресивності людського інтелекту і масових психозах, які виникають в результаті пригнічення суспільством людських інстинктів (Simmel, 1904, Lorenz, 1963).

Висновки. Природа сучасної війни різноманітна. Війна була та залишається в центрі наукових пошуків вчених різних наукових сфер: філософії, соціології, конфліктології, психології тощо. Різноманітність теоретико-методологічних підходів, а саме: структурно-функціональний, формаційний, цивілізаційний, культурологічний, географічний, біологічний, психологічний підтверджують багатогранність та багатоаспектність цього соціального феномену.

### Список використаних джерел

1. Lorenz, K. (1963). On aggression. Harcourt, Brace and World: New York.
2. Simmel, G. (1904) The Sociology of Conflict. American Journal of Sociology, Vol. 9, No. 4 (Jan.), 490-525.
3. Toffler, A. & Toffler, H. (1995) War and Anti-war. Warner Books, 370
4. Боднар, В. (2010) Сучасні теорії конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* Випуск 15, 220-225.
5. Маркс, К., Енгельс, Ф. (1960) Сочинения. Издание 2-е. Т. 17. <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/t17.pdf>
6. Тоффлер, Е. (2007) Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила. Харків :Акта.
7. Гейзинг, Й. (1994) Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури / Пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: "Основи".

### Summary

## THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE SOCIAL ESSENCE OF WAR

**Kozhedub O. V.**

*PhD in Sociology, Associate Professor*

*Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

*ORCID ID: 0000-0001-7332-1727*

**Sokolina O. V.**

*PhD in Philosophy,*

*Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

*ORCID ID: 0000-0003-0566-8467*

***Abstract.** In the article carry out a general analysis of the main theoretical approaches to determining the essence of war.*

***Keywords:** war, social essence of war, theoretical approaches to the essence of war.*

# WAYS OF IMPROVING THE MILITARY ETHICS ACCORDING TO THE NATO CODE OF CONDUCT IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

*Liudmyla Krymets*

*Doctor of Science in Philosophy,  
Senior Researcher, Associate Professor,  
Social Science Department of the  
National Defense University of Ukraine  
ORCID ID 0000-0001-7451-5208*

**Abstract.** *The report pays attention to the actual challenges and necessary to improve the military ethics in The Armed Forces of Ukraine according to the NATO Code of Conduct.*

**Key words:** *military ethics, The Armed Forces of Ukraine, NATO, Code of Conduct.*

Military ethics is important background of military mentality forming. Mentality of servicemen and servicewomen is a dynamically developed psychosocial system that includes not only personal but also social and professional knowledge, beliefs and experience. As well as the mentality of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is an integrative professionally determined sociocultural mindset that determines the specifics of their worldview, the way of thinking, collective and individual consciousness and professional behavior (Krymets, L., 2016).

At the same time, military mentality is grounded both national and international ethical bases and according to the challenge of integrating military structure of the Armed Forces of Ukraine to the NATO requirements, including the NATO standards, we have to study and provide ethical standards of NATO into military mentality of military personnel of Ukrainian Army.

The main ethical code of NATO is the NATO Code of Conduct. It's important to keep in mind that the Code of Conduct states that the North Atlantic Alliance (NATO) envisages promoting the highest level of trust among its members and requiring them integrity, impartiality, loyalty, accountability and professionalism. These five core values form the axiological basis of the Ethical Code, which defines the requirements for the conduct of all civilian and military personnel and NATO units (NATO Code, 2013).

Integrity, impartiality, loyalty, accountability and professionalism are fundamental democratic values to be reflected in the Statute of the internal service of the Armed Forces of Ukraine, the text of the Military Oath, taking into account national peculiarities of the formation of the mentality of servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

According to ethical standards of The NATO Code of Conduct, Integrity should be implemented such way. As NATO staff, we are committed to maintaining the highest standards of professional and personal conduct in such a

way as to uphold the trust and confidence of the citizens of all our member states. As such, we affirm that we:

Are honest and truthful in our dealings; fully presenting all facts in an unbiased and clear manner.

Avoid situations that might result in real, perceived, or potential conflicts between our personal interests and those of the Alliance.

Take prompt action to remove ourselves from situations where conflicts of interest can or have occurred.

Do not use non-public information obtained through our official position for private gain, either for ourselves or others.

Avoid actions that could be perceived as an abuse of the privileges and immunities conferred on the Organization and its staff.

Loyalty means next points.

As NATO staff, we are faithful and true to the enduring role of the Alliance, the principle of unity upon which it was founded, and in support of the current and future challenges, it faces. As such, we affirm that we:

Support the principles upon which the Alliance was founded.

Demonstrate a unity of purpose focused on the goals and objectives of the organization.

Strive to make a personal contribution to NATO's success and foster a culture of results across the Alliance.

Always put the interests of the organization above our own and that of our individual nations, mindful of all applicable laws and regulations.

Contribute to the development and maintenance of a positive team spirit.

Accountability is responsibility of staff members. As NATO staff, we are responsible and accountable for our actions and decisions, or failure to act, and accept the consequences of their outcomes. As such, we affirm that we...

Are transparent in all we do, even when it does not reflect favorably upon us.

Take full responsibility for our actions and take prompt action to resolve or correct any errors or omissions that we may make.

Are mindful of the consequences of our actions and decisions before we take them.

Stay vigilant to any fraud, waste, and abuse that may occur within the organization and address them appropriately.

Avoid any action that could lead to damage or risk to the Organization or its Communication and Information Systems (CIS) or inappropriate disclosure of NATO information.

Impartiality is neutrality of staff position.

As NATO staff, we serve the Alliance's interest above our personal interests. As such, we affirm that we

Maintain our objectivity and independence in our professional dealings, striving to be fair, just, and equitable in all our activities.



Keep an international outlook and base our recommendations and decisions on what is best for the Alliance as a whole, rather than the views or interests of our own, or any particular nation or nations.

Do not accept gifts that might compromise our impartiality or give rise to the perception of a lack of impartiality in the conduct of our official duties.

Do not engage in unauthorized outside employment or other off-duty activities that might conflict with or otherwise call into question the performance of our official duties.

Do not use our NATO position or proprietary information to unfairly secure future employment and will not use privileged information to unfair advantage after our NATO employment.

Professionalism is a main staff quality issues.

As NATO staff, we are professionals who are entrusted to carry out our duties to the utmost of our abilities for the common good. As such, we affirm that we

Put forth an honest effort in the daily performance of our duties.

Maintain the highest level of competence in our assigned areas and strive for continuous improvement of our knowledge, skills, and abilities.

Care for and use prudently the limited resources of our organization.

Protect the security and confidentiality of information entrusted to us.

Participate in maintaining the safety and security of our information and our workplace.

Take into consideration the effects of our work on the natural environment.

Respect the privacy and diversity of our fellow staff members.

Do not harass or discriminate against others in our workplace, and do not tolerate those who do.

If supervisors, provide fair leadership and take responsibility for the actions or inactions of our subordinates, ensuring they provide NATO with the best possible service by encouraging and rewarding those who perform well, while correcting those who fail to live up to standards (NATO Code, 2013).

Taking into account the previously mentioned, articulation in the legal field and the introduction of such European values as professional training of service members of the Armed Forces of Ukraine such as integrity, loyalty, accountability, impartiality and professionalism, will allow forming a legal basis for purposeful influence on their consciousness, beliefs and professional behavior. With the purpose of forming their proper moral and psychological state, as well as the ability to perform assignments for appointment and participation in conducting joint battles operations (operations) with NATO units (Krymets, L., Chorny, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y. 2023).

Conclusion. We ensured that development of military ethics in The Armed Forces of Ukraine has to be provided according to the NATO Code of Conduct principles. The main obstacles on this way is an ethical soviet background of the mindset that is still influents to the older military personal

worldview. However, we need to reduce this influence as soon as possible. Only modern (technically and ethically modern) Ukrainian Army can prevail our common enemy. We use the term common enemy for describe the threat of Russian federation to democracy values all over the world. The development of new patterns of military ethics takes a crucial role in the struggle for the subjectivity of the Ukrainian nation, the sovereignty and territorial integrity of the Ukrainian state against the backdrop of a continuing war.

## Literature

1. Кримець Л. В. (2016) Філософія влади та управління науково-освітнім простором: монографія, К.: Золоті ворота, 410 с.

2. Botvyn, T., Aleksandrova, M., Krymets, L., Dobrovolska, R., & Rudenko, O. (2022). Philosophical comprehension of the formation and development of Ukrainian culture in the context of military realities: the geopolitical aspect. *Amazonia Investiga*, 11(58), 84-92. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.9>

3. Krymets, L. V., Saienko, O. H., Bilyakovska, O. O., Zakharov, O. Y., Ivanova, D. H. (2022). Quality management of higher education: Developing the methodology on the basis of totally quality management. *Review of Education*, 10, e3322. <https://doi.org/10.1002/rev3.3322> British Educational Research Association

4. Krymets, L., Chorny, V. S., Cherkovniak-Horodetska, O., Sadykova, V., & Manzia, Y. (2023). The impact of the russian-ukrainian war on the psychological resilience. *Synesis (ISSN 1984-6754)*, 15(4), 407–420. Retrieved from <https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2821>

5. NATO Code of Conduct (2013) The NATO HQ. Взято з <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf> .

## ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЕТИКИ ЗГІДНО З КОДЕКСОМ НАТО У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

**Людмила Володимирівна Кримець**

*доктор філософських наук,*

*старший науковий співробітник,*

*доцент кафедри суспільних наук*

*Національного університету оборони України*

*ORCID 0000-0001-7451-5208*

**Анотація.** У тезах приділяється увага актуальним викликам та необхідності вдосконалення військової етики у Збройних Силах України відповідно до принципів Кодексу поведінки НАТО.

**Ключові слова:** військова етика, Збройні Сили України, НАТО, Кодекс поведінки.

## ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

**Рабокоровка Г. В.**

кандидатка філософських наук,  
доцентка кафедри гуманітарних  
та соціально-економічних дисциплін  
Військової академії (м. Одеса)  
ORCID ID 0000-0003-3226-7239

**Анотація.** У публікації розглядаються онтологічні аспекти російсько-української війни. Аналіз цієї трагічної події робиться через категорію немислимого. Звертається увага на те, що відмова від притаманного класичній філософії концепту об'єктивної істини сприяло появі феномену «постправди», на основі якого сформувалися шовіністичні російські ідеологеми, зокрема така як «русский мир». Підкреслюється необхідність повернення до базової ідеї гуманістичної філософії про людину як найвищу цінність. Крім того, піднімається проблема переоцінки російської культури та наголошується на необхідності побудови нової «теології після Бучі».

**Ключові слова:** філософія, цінності, істина, гуманізм, теологія.

Страшна війна, яка вже другий рік розгортається на теренах України, це війна яку неможливо було уявити, представити, помислити. 24 лютого 2022 року – це день, коли філософське ratio було паралізовано. Раціональність світу була підірвана, а усе що, розгорталося навколо, «здавалося злою іронією сатани».

Не вірилося, не сприймалося у першу чергу тому, що будь-яка раціональна аргументація говорила про те, що РФ не тільки не вигідно, але й дуже шкідливо та небезпечно нападати на Україну. «Абсурдність і недоречність, кричуща нерозумність війни зламала граціозні й тендітні концепції сталого розвитку та примату ліберальних цінностей Заходу над печерним правом насильства» (Кретов, П., 2022).

Відчуття суцільного абсурду, безуму, абсолютної незахищеності та вразливості усього живого, що знищується далекобійними ракети та авіабомбами – страшним символом цього театру абсурду став драмтеатр у Маріуполі на якому великими літерами було написано «ДЕТИ».

Для осмислення цієї жахливої онтологічної прірви українські філософи В. Волковський та Р. Самчук запропонували використовувати категорію *немислиме* (Волковський, В., Самчук, Р., С. 23., 2023). Вони актуалізують зміст цієї категорії на декількох рівнях: по-перше, немислиме як те, що не повинно і не могло трапитися «ніколи знову», після 1945 року, після Аушвіца, Дахау, Голокосту тощо. По-друге, немислиме як жахіття та злочини, які перевершують будь-яке можливе мислення, фантазію та уяву. І по-третє, немислиме як те, що не можна досягнути за допомогою розуму,

що немає ані причин, ані мети, ані необхідності. (Волковський, В., Самчук, Р., С. 23-24., 2023).

На думку українських філософів, саме через категорію *немислимого* філософське осягнення, раціоналізація тих подій, що відбуваються зараз у нашій країні, буде дуже складним завданням для філософського дискурсу у майбутньому. Крихкість людського буття поєднується з крахом будь-якої передбачуваності та прогнозованості майбутнього. Буття – це лише «тут і тепер». Неможливо передбачити, що буде далі, неможливо захистити свій світ від руйнування та знищення. Філософська раціональність, як передбачуваність, обумовленість і прогнозованість буття, знищена під прицілом російських ракет та бомб.

Після початку війни світ для українців змінився назавжди. Філософія змінилася разом із ним.

На думку багатьох сучасних мислителів, філософія на сьогодні має повернутися до своїх джерел, до пошуків об'єктивної істини та відмовитися від популярної тези постмодерністської філософії провідсутність загальнолюдських цінностей та відносність істини.

Невипадково ідеолог путінської війни в Україні В. Сурков багато років просував постмодерністську ідею поєднання реального та віртуального буття, а поняття «постправа» сталотим фундаментом на якому зростали всі шовіністичні російські ідеологеми. Російський різновид постмодернізму – це повне ігнорування істини і сліпа віра в те, що будь-яка соціальна реальність може бути змінена і перебудована на догоду ідеологічним концепціям – ідеї «русского мира», наприклад.

Відомий український філософ В. Єрмоленко зазначає: «Росіяни... воюють з реальністю. Вони надто ненавидять реальність, щоб її терпіти» (Єрмоленко, В., 2022). На мій погляд, таке ставлення до реальності, до буття, можна розглядати як певну форму онтологічного самогубства, яке в визначений час обов'язково призведе до руйнації та знищення.

Отже, війна росії проти України наочно продемонструвала не лише хибність деяких постмодерністських філософських концепцій, але й їх онтологічну небезпечність.

Іншим важливим принципом сучасної філософії має стати «відкритість до буття людини», тобто повернення до базової гуманістичної ідеї про людину як найвищу цінність. «Великі ідеї не мають вбивати маленьких звичайних людей». Нагадаю, що після Другої Світової війни на довгі роки категоричним імперативом європейської філософії стала теза: «Аушвіц не має повторитися». Отже, сьогодні потрібно зробити усе, щоб Буча (Маріуполь, Ірпінь, Бахмут, Авдіївка...) ніколи не повторилася.

У зв'язку з цим важливо звернутися до питання, яке формулює український філософ Андрій Окара: чи можлива російська культура після Бучі? (Окара, А., 2022). На його думку, одним із важливих завдань філософії післявоєнної доби буде розвінчання культу «великої російської культури». Чому Пушкін, Толстой, Достоевський, Чехові так далі за списком не стали на заваді варварству, ненависті та розлюдненню російською людиною? Чому

не запобігли її саморуйнуванню? Чому квінтесенцією «русскості» стали не загальнолюдські цінності добра, милосердя та любові, а садизм, милування злом та духовна смерть? (Окара, А., 2022).

В. Козачинська доповнює це питання: «Чому в жахливому запалі знищення цивільних об'єктів та простих українських дітей і старих, що тікають від війни в евакуаційних автівках, із білими пов'язками, демонструючи тим самим уразливу позицію загнаного звіра, що тікає, у рядового російського золдата не виникає елементарного, притаманного всім живим створінням почуття (спів)переживання?» (Козачинська, В., С.106-107, 2022). Відповідь на це питання дуже проста і страшна: тому що замість живих людей воюють машини, «рої дронів». Наслідки таких «віртуальних війн» на сьогодні є непередбачуваними і пов'язані не лише з розвитком науково-технічного прогресу, але й з фундаментального ціннісною кризою сучасного людства.

Отже, ніцшеанська проблема переоцінки всіх цінностей через більше ніж 100 років після її постановки набуває нового сучасного змісту.

Деякі філософи говорять сьогодні про необхідність формування нової «теології після Бучі», яка спирається на досвід очевидців Бучі, досвід «насильства і безодні зла». Роман Соловій, директор Східноєвропейського інституту теології, визначає контури нової теології, серед завдань якої: осмислити «досвід безпосереднього зіткнення зі злом», «назвати і визначити зло», «дослідити внутрішню будову та походження», а потім «засудити ідеологію путінського режиму, звідки походить штамп войовничого антихристиянства» (Соловій, Р., 2022). Мета – виробити дієвий інструментарій протидії такому злу.

Трансформація філософії також має відбуватися завдяки переосмисленню проблеми відповідальності філософа за свої ідеї. Я би назвала це гігієною мислення. «Філософія може вбивати і воскрешати, умертвляти і животворити... Це – дуже важливий критерій істинності філософії, до чого вона веде, до життя чи смерті» ((Волковський, В., Самчук, Р., С. 41, 2023).

Висновки. Отже, перед філософами сьогодні стоїть дуже серйозне завдання. Необхідно не лише відрефлексувати та осмислити сьогоднішнє буття, частиною якого стали постійні повітряні тривоги, вибухи ракет та авіабомб, атаки дронів тощо, необхідно сформулювати нові світоглядні та моральні імперативи, які у майбутньому зможуть стати засадничими для побудови нової післявоєнної філософії, політики та культури у цілому.

### **Список використаних джерел**

1. Волковський, В., Самчук, Р. (2023). Чи можлива «філософія після Бучі»: внесок війни в філософію. *Філософія освіти*, 29 (1), 22-51. doi org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-2.

2. Єрмоленко, В. (2022). Корінням у реальність. Українці ніколи не хотіли йти зі своєї землі. Linkiesta. Взято з <https://www.linkiesta.it/2022/09/Українці-ніколи-не-хотіли-йти-зі-своєї/>

3. Козачинська, В. (2022). Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Філософська думка, 2 (4), 106-108. doi.org/10.15407/fd2022/04.

4. Кретов, П. (2022). Філософські роздуми про людей і війну. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Взято з <https://cdu.edu.ua/news/filosofski-rozdumy-pro-liudei-i-viinu.html>.

5. Окара, А. (2022). Чи можливаросійська культура післяБучі? Обозреватель. Взято з <https://war.obozrevatel.com/ukr/2563-chi-mozhliva-rosijska-kultura-pislya-buchi.htm>.

6. Соловій, Р. (2022). Теологія післяБучі. Политком. Взято з <https://politcom.org.ua/teologija-pislja-buchi>.

## Summary

**Rabokorovka G. V.**

*PhD in philosophy, Associate Professor*

*of the Department of Humanities,*

*Social and Economic Sciences,*

*Military Academy (Odessa)*

*ORCID ID 0000-0003-3226-7239*

## ONTOLOGICAL ASPECTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

**Abstract.** *The publication examines the ontological aspects of the russian-ukrainian war. The analysis of this tragic event is done through the category of the unthinkable. Attention is drawn to the fact that the rejection of the concept of objective truth inherent in classical philosophy contributed to the emergence of the «post-truth» phenomenon, on the basis of which russian ideologues were formed, in particular such as «russian peace». The need to return to the basic idea of humanistic philosophy about man as the highest value is emphasized. In addition, the problem of reevaluation of russian culture is raised and the need to build a new «theology after Buchi» is emphasized.*

**Keywords:** *philosophy, values, truth, humanism, theology.*

**Соціологія і демографія війни.  
Вплив демографічної ситуації та суспільних процесів на  
комплектування військових організаційних структур і  
ефективність виконання завдань Збройними Силами України  
під час російсько-української війни**

**СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ  
В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ:  
НАБУТКИ І ВИКЛИКИ**

**Слюсаревський М. М.**

*кандидат психологічних наук,  
член-кореспондент НАПН України,  
директор Інституту соціальної  
та політичної психології НАПН України  
slusarevskyy@ukr.net  
ORCID ID 0000-0002-4038-5668*

***Анотація.** У тезах доповіді розглянуто проблему суспільної єдності, яка аналізується з використанням даних масових репрезентативних опитувань. Констатується, що всупереч сподіванням російського агресора його повномасштабне вторгнення не лише не роз'єднало українців, а навпаки, ще більше згуртувало їх. Проте в міру того, як війна набуває затяжного характеру, а ворог не полишає надії розколоти українське суспільство, обговорювана проблема набуває нових вимірів і тому не може розглядатись як така, що раз і назавжди вирішена. Показано, що наявний стан проблеми потребує вироблення психологічно обґрунтованих стратегій міжгрупової та міжособової комунікації для всіх категорій громадян, які актуально чи потенційно перебувають або можуть перебувати у протистоянні зі співвітчизниками.*

***Ключові слова:** суспільна єдність, міжрегіональні відмінності, нові суспільні протистояння і розломи, психологічно обґрунтовані стратегії міжгрупової та міжособової комунікації.*

Нині в політичному, медійному, експертному та науковому просторі постійно наголошується, що всупереч сподіванням російського агресора його повномасштабне вторгнення в Україну не лише не роз'єднало, а навпаки, ще більше згуртувало наше суспільство. Це, безперечно, так. У перші ж дні повномасштабного вторгнення українці продемонстрували дивовижний, небачений доти рівень суспільної єдності. Миттєво відійшли на другий план ті суперечності, які спостерігалися в суспільстві за регіональною, етнонаціональною, мовною та іншими ознаками і штучно роздмухувалися нашими недругами. Мешканці Сходу і Заходу,

україномовні і російськомовні громадяни об'єдналися навколо базових патріотичних і демократичних цінностей, військово-політичного керівництва країни і віри в Перемогу. Проте в міру того, як війна набуває зтяжнього характеру, породжуючи численні труднощі і страждання, а ворог не полишає надії розколоти українське суспільство за допомогою інформаційно-психологічних спецоперацій, проблема суспільної єдності набуває нових вимірів і тому не може розглядатись як така, що раз і назавжди вирішена. Вона потребує неупередженого, виваженого аналізу під кутом зору не лише наявних набутоків, а й породжених війною викликів.

Спробуємо зробити такий аналіз бодай у першому наближенні. При цьому будемо спиратися на дані масових опитувань, проведених під нашим керівництвом Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України у травні та жовтні 2023 р. (Громадсько-політична ситуація в Україні, 2023; Стан суспільної свідомості в Україні, 2023). Опитування проводилися за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше. Опитувалися 2 тис. респондентів у всіх регіонах держави за винятком тимчасово окупованих територій.

Просуваючи в інформаційному просторі меседжі про те, що Україна сьогодні стала єдиним цілим, соціологи зазвичай посилаються на результати досліджень, які засвідчують стирання у громадській думці колишніх міжрегіональних відмінностей (Мисів, Л., 2022). Цю позитивну тенденцію підтверджують і проведені нами опитування.

Наприклад, у всіх регіонах понад 85% опитаних погоджуються із судженням “Хоча на шляху нашої державності багато перешкод, я все одно вважаю: Україна повинна бути незалежною”. А тих, хто дотримується думки, що незалежність не принесла українцям нічого доброго, лишилося тільки 5,3%. Показовим є також адекватне розуміння абсолютною більшістю громадян характеру російсько-української війни. Із судженням “Нині Україна веде народну війну проти окупантів” погодилися 84% опитаних, тоді як на початку лютого 2022 р. (тобто напередодні повномасштабного російського вторгнення) частка тих, хто погоджувався із цим судженням, становила лише 40,5%, а в 2018 р. була навіть упала до 34,9%. Її падіння відбувалося переважно за рахунок мешканців Сходу і Півдня, які під впливом проросійської пропаганди вважали, що нікому не потрібну війну на Донбасі розв'язала українська влада. Сьогодні становище змінилося докорінно. У регіональному розрізі частки опитаних, які переконані, що Україна веде народну війну проти окупантів, є такими: Західний регіон – 90,4%; Центральний – 78,6%; Східний – 89,6%; Південний регіон – 83%.

Однак стирання міжрегіональних відмінностей не вичерпує всієї глибини проблеми суспільної єдності.

По-перше, не всі громадяни одностайно поділяють меседж про Україну як єдине ціле. Із цим погоджується, щоправда, більшість респондентів (63,4%). Але водночас 23% вагаються з відповіддю і більш як



13% не згодні з таким меседжем (серед мешканців Сходу – 18%). Тобто понад третину суспільства сумнівається в його єдності.

По-друге, певні міжрегіональні відмінності все ж таки зберігаються – причому далеко не з другорядних питань. Наприклад, проголошення незалежності України у 1991 р. називають серед найбільших здобутків українського народу, які заслуговують бути предметом його національної гордості, у Західному регіоні 59,4% опитаних, а в Східному – лише 30%. Створення Збройних Сил України та їхні звитяги в російсько-українській війні відносять до найбільших здобутків народу значно частіше в Західному і Центральному регіонах (61,7% і 63%, відповідно), ніж у Східному і Південному (51,5% і 44,5%, відповідно). Революцію Гідності 2013-2014 рр. вважають предметом національної гордості на Заході 50,8%, а на Півдні – лише 10,2%. Українську мову сприймають як національний символ на Заході 77,1% респондентів, у Центральному регіоні – 56,4%, на Півдні – 36,5%, на Сході – 32,1%. Підтримують ініціативу законодавчо обмежити на всій території України діяльність УПЦ (Московського патріархату) та інших церков, керованих державою-агресором, 82,1% мешканців Заходу, 69,3% – Центру, 53% – Півдня і лише 44,1% – тих, хто проживає на Сході. Водночас на східних теренах найбільше противників такої ініціативи (32,4%). Нарешті, цілковитою несподіванкою виявилось те, що на Півдні 21,5% респондентів погодилися із судженням “Необхідно якнайшвидше припинити війну, провести референдум і відновити союз братніх радянських народів” (в інших регіонах – 6–8%).

По-третє, на тлі згладжування міжрегіональних відмінностей простежується поява в українському суспільстві нових протистоянь і розломів, пов'язаних зокрема зі ставленням до біженців, переселенців тощо. Так, понад 35% опитаних погоджуються із тим, що наші біженці своєю поведінкою нерідко ганблять перед Європою Україну; майже 40% – із тим, що часом стосунки між переселенцями і місцевим населенням складаються нелегко і залишають бажати кращого. Причому стурбованість стосунками з переселенцями частіше висловлюють мешканці Західного і Центрального регіонів, куди здебільшого переселяються ВПО (44,2% і 42,3%, відповідно), ніж Півдня та Сходу (30,4% і 33,1%, відповідно). Тобто всупереч очікуванням ці стосунки напружують, мабуть, більше приймальні громади, ніж самих переселенців. Неоднозначною була й реакція респондентів на судження “Багато хто бачить у російських військах своїх визволителів”. Його поділяє кожен сьомий з опитаних (14,1%, найчастіше, як не дивно, в Центральному регіоні – майже 20%). Поступово знову піднімають голову також окремі наративи російської пропаганди. Це засвідчує, наприклад, деяке зменшення впродовж травня – жовтня 2023 р. частки осіб, які звинувачують у повномасштабному вторгненні в Україну російську владу на чолі з Путіним (від 72% до 59,8%). Натомість побільшало (від 13,7% до 20,3%) тих, хто схильний звинувачувати у війні всіх підряд – і нинішню та колишню українську владу, і Путіна, і США, і ЄС та НАТО. Тобто у свідомості певної частини суспільства

спостерігається вельми небезпечна плутанина, що підриває психологічну стійкість супроти російської агресії.

На нашу думку, як основні з-поміж нових суспільних протистоянь і розломів на сьогоднішній день правомірно виділити такі:

між біженцями і тими, хто не виїздив з України;

між ВПО і приймальними громадами;

між тими, хто повернувся додому з відносно безпечних регіонів України, і тими, хто залишався в окупації або на прифронтових територіях;

між запідозреними у співпраці з ворогом чи у симпатіях до нього і тими, хто постраждав від ворожих дій;

між тими, хто воює, та їхніми родинами, з одного боку, і тими, хто ухиляється від військової служби, та їхніми родинами, з другого.

Останнє протистояння набуває дедалі ширшого розмаху. Ухилянти, намагаючись виправдати свою поведінку, стають головними носіями поразницьких настроїв, сіють у суспільстві зневіру в спроможності ЗСУ, підігривають невдоволення діями військово-політичного керівництва держави. На жаль, поживу для своїх капітулянтських розмов вони нерідко беруть зі спілкування з військовослужбовцями. Тому завдання психологічного забезпечення в ЗСУ та інших складових сектору безпеки і оборони сьогодні полягає не лише у формуванні психологічної готовності комбатантів до бойових дій та в їхньому післябойовому відновленні, а й у виробленні оптимальних стратегій комунікації із цивільним населенням, що не повинні зводитися тільки до питань збереження військової таємниці.

Психологічно обґрунтовані стратегії міжгрупової та міжособової комунікації мають бути вироблені також для всіх перелічених вище категорій громадян (біженців і переселенців, приймальних громад, постраждалих від ворожих дій і тих, хто перебуває у відносній безпеці, тощо). Це має стати запорукою підтримання та підвищення рівня суспільної єдності, необхідного для перемоги над безжальним і підступним російським ворогом.

### Список використаних джерел

1. *Громадсько-політична ситуація в Україні: результати всеукраїнського опитування (2023)*. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. URL: <https://ispp.org.ua/2023/11/14/2023-rezultati-vseukraiinskogo-reprezentativnogo-opituvannya-gromadsko-politichna-situaciya-v-ukraini/>

2. *Стан суспільної свідомості в Україні під час повномасштабного російського вторгнення: результати всеукраїнського опитування (2023)*. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. URL: <https://ispp.org.ua/2023/07/24/2023-rezultati-vseukraiinskogo-reprezentativnogo-opituvannya-stan-suspilnoii-svidomosti-v-ukraini-pid-chas-povnomasshtabnogo-rosijskogo-vtorgnennya/>

З. Мисів, Л. (2022). Сьогодні нація стала єдиним цілим [Інтерв'ю Ірини Кириченко]. *Україна молода*, №40 (21 грудня), с. 5.

## Summary

**Mykola M. Sliusarevskiy**

*PhD in Psychology,*

*Corresponding Member of NAES of Ukraine,*

*Director of the Institute for Social and Political*

*Psychology of NAES of Ukraine,*

*slusarevskyy@ukr.net*

*ORCID ID 0000-0002-4038-5668*

### **SOCIAL UNITY IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR: PROFITS AND CHALLENGES**

**Abstract.** *The report's thesis deals with the problem of social unity, which is analyzed using the data from mass representative surveys. It is stated that, oppositely to the expectations of the russian aggressor, its full-scale invasion not only did not divide Ukrainians but, on the contrary, united them even more. However, as the war takes on a protracted character, and the enemy does not abandon the hope of splitting Ukrainian society, the discussed problem acquires new dimensions and, therefore, cannot be considered as the one that has been solved once and for all. It is shown that the existing state of the problem requires the development of psychologically based intergroup and interpersonal communication strategies for all categories of citizens who are actually or potentially in conflict with their compatriots.*

**Keywords:** *social unity, interregional differences, new social confrontations and rifts, psychologically grounded strategies of intergroup and interpersonal communication.*

**Психологія і війна:  
історія, сьогодення, іноземний досвід. Психологічна допомога  
військовослужбовцям. Особливості подолання бойового  
(оперативного) стресу в умовах російсько-української війни.  
Досвід реінтеграції осіб, які перебували в умовах примусової  
ізоляції (в полоні)**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ  
ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ВІЙСЬКОВОМУ  
ПІДРОЗДІЛІ**

*Антоненко О. С.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** У тезах доповіді висвітлено основні умови та чинники, що зумовлюють порушення встановлених соціальних норм; розкрито основні теоретичні підходи психоаналітичної концепції щодо причин делінквентної поведінки особистості; виокремлено основні етапи розвитку делінквентної поведінки військовослужбовців у військовому підрозділі.*

***Ключові слова:** делінквентна поведінка; чинники; військовослужбовець; правопорушення.*

“Я назвав велику кризу підліткового віку кризою ідентичності, вона настає в той період життєвого циклу, коли кожна молода людина мусить визначити для себе основну позицію та напрямок, певне робоче середовище, що складається із залишків дитинства та очікувань від майбутнього”

Ерік Еріксон (1902 – 1994)  
американсько-німецький психолог,  
психоаналітик (“Молодий Лютер”, 1958)

Широкомасштабна збройна агресія росії проти України дає змогу поглянути на поведінку військовослужбовця у бойових умовах з нового ракурсу. Негативний характер такої поведінки проявляється в особливих і відносно нових відхиленнях від установлених норм, спричинених низкою індивідуальних, моральних, соціальних та інших чинників. Отже, щоб запобігти проявам делінквентної поведінки військовослужбовців, особливо

у бойових умовах, необхідно визначити умови та чинники, що зумовлюють порушення встановлених соціальних і правових норм.

Для визначення причин делінквентної поведінки розглянемо основні теоретичні підходи, викладені у психоаналітичній концепції.

Представники психоаналітичного підходу вважають, що делінквентна поведінка виявляється тоді, коли психологічний захист, спрямований на зменшення напруги, внаслідок неефективної взаємодії трьох підструктур особистості “Ід”, “Его” і “Супер-Его” є недостатнім для повноцінного функціонування особистості (З. Фрейд). На думку А. Адлера, умовами є недостатня або викривлена компенсація почуття неповноцінності, а за К. Хорні – почуття тривоги, що веде до неврозів тощо. Е. Фром пояснює таку поведінку особистості через певні психологічні механізми (конформізм, руйнівна поведінка та ін.), за допомогою яких людина вирішує суперечності між прагненням ствердити себе як індивідуальність і прагненням бути включеним до людської спільноти.

Представники біхевіоризму (Б. Скіннер, А. Бандура) стверджують, що зміна зовнішніх умов здатна або загальмувати чи усунути, або, навпаки, стимулювати, активізувати та посилювати прояви делінквентної поведінки.

Представники когнітивного підходу (А. Бек, Г. Келлі) умовами виникнення делінквентної поведінки вважають неадекватні мисленнєві схеми, особистісні конструкти, що призводять до неадекватного сприйняття та інтерпретації інформації, внаслідок чого формуються ірраціональні упередження та установки.

Представник гуманістичного підходу (А. Маслоу) вважають, що делінквентна поведінка може бути наслідком блокування процесу самореалізації і фрустрації базових потреб, коли самоактуалізація через духовність та творчість трансформується у самоствердження та проявляється у антисоціальній поведінці (Бондарчук О.І., 2006).

У психологічній літературі соціальні чинники, які зумовлюють делінквентну поведінку індивіда, поділяють на такі:

індивідуальна спадкоємність та вплив середовища;

ступінь жорстокості та людяності в індивіді;

роль ситуації та диспозиції (досвід минулого, рис індивіда, задатків) у поясненні причин поведінки індивіда;

об’єктивні та суб’єктивні фактори, що обумовлюють розвиток індивіда.

Делінквентну поведінку особистості часто пов’язують із нестачею уваги і виховання у дитинстві. Первинними формами поведінки є періодичне запізнення або пропущення занять у школі, дрібне хуліганство, булінг однолітків тощо.

Визначальну роль серед чинників, які сприяють формуванню делінквентної поведінки військовослужбовця-правопорушника є: виховання в неповній сім’ї; алкоголізм або аморальний спосіб життя батьків; систематичні конфлікти в сім’ї; систематичне побиття дитини; злочинність серед батьків; неналежні соціально-побутові умови в сім’ї; вплив

неформальної групи з антисоціальними тенденціями (Максимова Н.Ю., 2011).

Важливим чинником формування делінквентної поведінки військовослужбовців у бойових умовах є низька ідентифікація себе з товаришами по службі, сумніви у належному соціальному включенні. Мотиваційна роль у формуванні стилю власного життя не усвідомлюється, що сприяє формуванню кримінальної поведінки.

Аналіз результатів наукових досліджень та власний практичний досвід дають змогу виокремити такі етапи розвитку делінквентної поведінки військовослужбовців військового підрозділу:

перший – ситуативний, має епізодичний характер та проявляється в окремих ознаках, таких як порушення військової дисципліни, невиконання наказів командира підрозділу. На цьому етапі важливою є профілактична робота та належний індивідуальний вплив з боку командира підрозділу. За неналежної індивідуальної роботи з військовослужбовцями делінквентна поведінка закріплюється;

другий – систематичний, який проявляється у періодичному порушенні встановлених норм та правил, що з часом можуть набувати форм правопорушення. На цьому етапі, як правило, у військовому підрозділі відбувається формування мікрогруп, схильних до антисоціальної поведінки;

третій – закріплення досвіду делінквентної поведінки. На цьому етапі у військовослужбовця може виникнути внутрішньо особистісний конфлікт, який характеризується протиріччям між уявленнями про себе і думкою товаришів по службі. Військовослужбовець починає сприймати свою поведінку як нормальну та таку, що відповідає його життєвим цінностям;

четвертий – етап сталості делінквентної поведінки. На цьому етапі відбувається включення до груп з антисоціальною спрямованістю, які можуть існувати у військовому підрозділі (Сафін О.Д., Байда С.П., 2021).

Таким чином, до основних чинників делінквентної поведінки військовослужбовців слід віднести індивідуально-психологічні, особистісні та соціальні. Визначальну роль при цьому відіграють увага та виховання з боку батьків до індивіда у дитячому віці. Формування та розвиток делінквентної поведінки у військовому підрозділі відбувається за такими етапами: ситуативний, систематичний, закріплення досвіду, сталості поведінки.

### **Список використаних джерел**

1. Бондарчук, О. І. (2006). Курс лекцій: Психологія девіантної поведінки. Київ : МАУП. 18 с.
2. Максимова, Н. Ю. (2011). Психологія девіантної поведінки. Київ : "Либідь". С. 151–154.
3. Сафін, О. Д., Байда, С. П. (2021). Психологія девіантної поведінки особистості : навч. посіб. Умань : Візаві. 28 с.

## Summary

**Antonenko O. S.**

*Student of the National Defence*

*University of Ukraine*

### **SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DELINQUENT BEHAVIOR OF SERVICEMEN IN A MILITARY UNIT**

***Abstract.** The abstracts of the report highlight the main conditions and factors that lead to the violation of established social norms; the main theoretical approaches of the psychoanalytic concept regarding the causes of a person's delinquent behavior are disclosed; the main stages of the development of delinquent behavior of servicemen in a military unit are singled out.*

***Keywords:** delinquent behavior; factors; serviceman; offense.*

## ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ

**Алещенко В. І.**

*доктор психологічних наук, професор,  
Національний університет оборони України  
ORCID: 0000-0003-1560-731*

**Анотація.** *Розкрито деякі аспекти інформаційно-психологічних впливів нового типу майбутнього безпекового середовища на прикладі російського втручання у внутрішні справи України. Розглянуто основні маніпулятивні технології та прийоми впливів на психіку, свідомість і поведінку людини.*

**Ключові слова:** *інформаційно-психологічна війна, інформаційно-психологічні впливи, маніпулятивні технології, свідомість і поведінка людини.*

Сучасна широкомасштабна агресія росії проти України відбувається із застосуванням деструктивних інформаційно-психологічних впливів (ІПВ), використанням маніпулятивних технологій, свідомість і поведінку людини.

Під ІПВ розуміється весь спектр форм, методів і способів цілеспрямованого (відкритого та прихованого) впливу на індивідуальну, групову та суспільну свідомість через засоби масової інформації і спеціальні канали комунікації (у тому числі міжособистісні) за допомогою створення й поширення спеціальної інформації з метою зміни поведінки об'єкта впливу.

На думку експертів, Україні та Європі необхідно формувати комплексні стратегічні підходи у протидії російській інформаційно-психологічній агресії, створювати гнучкі та ефективні механізми реагування, зміцнювати єдність європейських країн у протистоянні зовнішнім загрозам.

Досліджуючи явища гібридної війни із застосуванням різноманітних впливів, фахівці, експерти поділяють їх на інформаційно-психологічні та інформаційно-технічні, відповідно до цього класифікуються об'єкти впливу. Саме тому проблема осмислення інформаційно-психологічних впливів на людину є життєво важливою для збереження суверенітету, національної та територіальної цілісності, психічного здоров'я нації.

Проблеми впливу інформаційно-психологічних війн на суспільну свідомість досліджували: В. Алещенко, В. Артемов, Я. Варивода, І. Воробйова, Б. Грушин, В. Горбулін, Т. Дзюба Д. Думанський, С. Кара-Мурза, М. Лібікі, В. Лисенко, В. Литвиненко, Є. Магда, А. Мануйло, О. Копан, Д. Ольшанський, Г. Почепцов, П. Шевчук та інші вчені.

Один із перших дослідників інформаційно-психологічної війни був видатний китайський мислитель Сунь-Цзи, якій своєму трактаті



“Мистецтво війни”, написаному понад дві тисячі років тому, вказував на необхідність інформаційного впливу на супротивника й сьогодні можна вважати настільною книгою військових стратегів.

Провідний теоретик у галузі інформаційних війн Мартін Лібікі у своїй книзі “Що таке інформаційна війна?” зазначав, що сутність інформаційно-психологічної війни полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Головне – це проникнення всередину системи противника, підрив його цілей, поглядів, світосприйняття.

Разом із тим, незважаючи на розповсюдженість означених тем в науковому доробку, питання інформаційно-психологічних впливів у наукових публікаціях розкрито недостатньо і не втрачають актуальності.

Мета доповіді – дослідити інформаційно-психологічної війни як засобу маніпулювання людською свідомістю, запропонувати пріоритетні напрями державної інформаційної політики, з огляду на ті виклики та загрози у майбутньому безпековому середовищі.

Інформаційний простір України активно використовується РФ для здійснення інформаційно-психологічного впливу на діяльність українського військово-політичного керівництва, громадян та формування відповідної громадської думки щодо внутрішньої та зовнішньої політики України. Багато у чому психологічними є цілі війни.

Проведений аналіз наукової літератури показав, що існують різні класифікації ІПВ, а саме:

за видами зв'язків між об'єктами та суб'єктами ІПВ поділяються на: міжособистісне спілкування (спілкування типу “face to face”) і опосередковане (масове) спілкування з використанням технічних засобів передачі інформації;

за класами ІПВ поділяють на: екологічний вплив, пов'язаний із впливом факторів навколишнього середовища (біотичних і абіотичних) на психіку і особистість людини; соціальний вплив, обумовлений приналежністю людини до суспільної системи та включеністю її в контакти і взаємозв'язки з іншими людьми; культурологічний вплив, обумовлений наявністю історично вироблених засобів матеріального і духовного виробництва; ауто вплив, пов'язаний з можливостями психічної саморегуляції людини як щодо автономної системи;

за тривалістю ІПВ може бути довгочасним, середньої тривалості і короткочасним;

за методами впливу ІПВ поділяють на: переконування, навіювання, психічне зараження, приклад і наслідування, примушування (санкціонування);

за видами використовуваних комунікативних каналів ІПВ здійснюються із залученням телебачення, радіомовлення, преси, інформаційних систем (Internet), телефону, мистецтва (кіно, театри, виставки), літератури (документальної, мемуарної, художньої й т.д.),

освітніх установ, а також за допомогою чуток, листівок та у ході особистого спілкування;

за формою прояву ІПВ може бути явним і прихованим;

за масштабами ІПВ поділяється на: глобальний, котрий здійснюється для досягнення глобальних цілей і проводиться у всіх сферах діяльності держави; локальний, який проводиться в окремому регіоні (сегменті інформаційно-психологічного простору) і вибірний, що проводиться з метою впливу на певний об'єкт;

ІПВ впливає на конкретні сфери психіки окремої людини, груп людей і суспільної свідомості в цілому, а саме: на потребово-мотиваційну, інтелектуально-пізнавальну, емоційно-вольову і комунікативно-поведінкову сфери;

за широтою перебудови психіки ІПВ може викликати порціональні зміни і загальні зміни (зміни низки психологічних якостей особистості, групи);

за навмисністю ІПВ може здійснюватися навмисно, тобто з метою досягнення певних цілей і ненавмисно, якщо цілеспрямований вплив не здійснювався, а поведінка об'єкта змінилася;

за змістом ІПВ підрозділяються на дезінформування, лобіювання, маніпулювання, пропаганду, керування кризами і шантаж;

ІПВ здійснюється за допомогою різних прийомів, а саме: очевидних, непереконливих, прийомів уповільненого сприйняття, повтору, аргументованих прийомів і прийомів рішучих висновків;

за дією на свідомість ІПВ поділяється на індивідуальний, груповий та масовий;

ІПВ здійснюється власне інформаційно-психологічними, військовими та політичними засобами, а також з використанням системи торговельних і фінансових санкцій;

за механізмами ІПВ поділяються на: інформаційні (інформаційно-пропагандистські), психогенні, психоаналітичні (психокорекційні), нейролінгвістичні, психотронні (парапсихологічні, екстрасенсорні) і психотропні;

за умовами ІПВ можуть проводитися як у мирний, так і у воєнний час, післявоєнний або загрозовий період.

Отже, як показує українська практика, до арсеналу інструментів інформаційних впливів входять: політична пропаганда, дезінформація, технології викривлення інформаційного простору, використання компроматів, інформаційного бруду, неправдивої інформації. За допомогою таких методів можна змінити систему цінностей та інтересів громадян держави, підірвати її суверенітет та незалежний розвиток. Інформаційна війна, як складова гібридної війни є специфічною, адже неможливо визначити її початок і кінець. Вона не має лінії фронту, ніяких юридичних і моральних норм та правил.

Для розуміння стратегії та дій противника упроблеми, що розглядається, варто виділити важливі напрямки наукових досліджень,

що розкриває закономірності технологій проведення та сутнісних психологічних ознак гібридної війни на якому акцентуємо увагу. Адже саме ці її особливості закладають основу негативного впливу на показники благополуччя громадян, зокрема і військовослужбовців в умовах інформаційних впливів з боку країни-агресора.

Розглянемо деякі аспекти чітке формування основних завдань інформаційно-психологічної війни:

деморалізація населення України;

формування у громадян росії та України викривленого “медіабачення” подій, що відбуваються, а не їх дійсних причин та наслідків;

створення вигляду масової підтримки дій рфз боку населення Південно-Східних регіонів України;

схилити до симуляції, дезертирства і здачі в полон;

підтримати діяльність підривних і диверсійних груп на території супротивника;

психологічна підтримка українських прихильників радикального зближення регіонів Сходу й Півдня України з рф;

для досягнення цілей війни залучення РПЦ.

Другий – закладання певних психологічних установок. Серед таких установок були: захист права на використання російської мови; загроза українського національного радикалізму; нерозривність культурних зв’язків з росією; економічна необхідність співпраці з росією; зазіхання країн ЄС та США на цілісність України; «братерські» народи «з однією пуповиною».

Зазначені установки протягом багатьох років закладалися на свідомому та підсвідомому рівнях у мешканців Сходу та Півдня України, за допомогою всього спектру інструментів інформаційного впливу (ЗМІ, література, кіно, неформальні комунікації та ін.).

Третій – маніпулювання масами. З початком широкомасштабної агресії Путін називає війну "спецоперацією, щоб зачистити Україну від нацистів". “Мета спецоперації – допомога людям Донбасу”. Потім йшлося про “денацифікацію та демілітаризацію” України. Саме така постановка питання полягає в маніпулюванні масами з метою: внесення в суспільну та індивідуальну свідомість шкідливих ідей "денацифікації"(це чистий нацизм та знищення української нації); залякування свого народу образом ворога; залякування супротивника власною могутністю (захопимо Київ за 2-3 дні), дезорієнтація та дезінформація мас; послаблення певних переконань, устоїв; тощо.

Четвертий – установка на ефективне використання основних методів ведення психологічної війни, до яких слід віднести: пропаганду, поширення чуток, провокації, дезінформування, психологічний тиск, диверсифікацію суспільної свідомості тощо. Основний метод у цій війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної

зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник Армії США Джек МакКуен).

Поширеним методом впливу на свідомість людей став психологічний тиск. До основних технологій тиску слід віднести: шахрайство, блеф, політичні ігри і містифікації, маніпулятивні дії, провокації, психологічні і таємні операції, політичні ігри і рекламні кампанії, дезінформація, чутки тощо. В якості психологічного тиску на населення застосовуються здійснення вибухів, підпалів, масових отруєнь, захоплення заручників, інші терористичні акції.

Активно використовуються рф і інші методи інформаційно-психологічних впливів. Так, спецслужби рф намагаються залякати українських військових, розсилаючи на їхні особисті телефонні номери повідомлення з погрозами. Повідомлення містять заклики зрадити присягу, скласти зброю, здатися в полон або перейти на бік ворога. Їх розсилають через SMS та месенджери "Телеграм", "Вайбер", "Сігнал" або "Ватсап".

Такого типу погрози насамперед спрямовані на те, щоб дестабілізувати морально психологічний клімат в ЗС України, посіяти сумніви та знизити бойовий дух.

П'ятий. Зміст психологічного впливу реалізується шляхом проведення психологічних операцій. Психологічна операція (ПсО) – головний елемент психологічної війни. Її проведення передбачає використання на практиці в умовах збройної боротьби складної сукупності узгоджених за метою, завданнями, регіоном, часом та об'єктами видів, форм, способів і прийомів інформаційно-психологічного впливу.

Шостий. Розробка алгоритмів підриву морального духу противника, а саме:

розпалити у солдатів недовіру до командування та уряду;

посіяти ворожнечу між групами військ і населенням та нацькувати їх одне на одного;

деморалізація особового складу збройних сил та силових відомств, а також спонування їх до державної зради й переходу на бік супротивної сторони;

Наразі в Україні це не спрацювало.

Сьомий. Здійснення психологічного впливу військовими засобами. Наприклад, рф розташувала свої війська та ракети біля кордону з Україною, на окупованих територіях України, на території Білорусі і намагається досягти своїх політичних та військових цілей за допомогою демонстрації військової сили, направляючи військово-морські угруповання в різні райони акваторії Чорного моря, здійснюючи масштабні пуски ракет.

Система національної безпеки України на початку широкомасштабного вторгнення рф виявилась не достатньо ефективною протистояти багатовекторній гібридній агресії. Разом з тим, вжиті державою заходи у сфері інформаційно-психологічного протиборства на теперішній час дозволили ситуацію стабілізувати.

У ході проведеного дослідження сформовано рекомендації щодо протистояння у інформаційній війні, а саме:

підсилити державний контроль за інформаційним простором України, оперативного виявлення інформаційно-психологічних операцій супротивником ;

більш оперативно координувати інформаційний вплив на вразливі елементи інформаційної системи противника;

розробити методи і засоби протистояння інформаційним акціям ворога для зменшення сфери його впливу;

використовувати комплексний підхід при формуванні стратегії інформаційної війни, тобто поєднувати суто інформаційні методи впливу з економічними, військовими, політичними тощо;

спрямувати сили відразу на кілька напрямків: викривати кремлівську брехню; встановлювати власний порядок денний, просувати українські наративи, формувати стійкість українців до дезінформації; консолідуватися та синхронізуватися у цих наративах. Головним принципом України в інформаційному протистоянні з РФ має бути трансляція правди та реальних фактів.

З метою запобігання та зниження негативного інформаційного впливу супротивника, зміцнення морально-психологічної стійкості військовослужбовців необхідно своєчасно здійснювати: аналіз та прогнозування інформаційної обстановки; узагальнення даних про джерела негативного ПІВ; нейтралізації ПІВ противника, недопущення деморалізації особового складу; створення морально-психологічної переваги; зрив та ліквідація наслідків психологічних операцій противника та ін.

Простіше кажучи, ситуацію треба завжди оцінювати об'єктивно. А оцінивши – діяти для її покращення.

Висновки. З огляду на значні зміни безпекового середовища, що тривають, в Україні після війни основним стратегічним орієнтиром України у сфері забезпечення національної безпеки є створення достатніх власних спроможностей як базису для забезпечення власної інформаційної безпеки.

Наразі назріла нагальна потреба у переосмисленні пріоритетів організації системи національної безпеки та посилення уваги до розуміння форм і методів інформаційно-психологічного впливу. У подальшому росія намагатиметься реалізувати свої плани як у формі продовження «гібридної війни» (повзучого поширення нестабільності на інші українські регіони), так і відкритої агресії з масштабним застосуванням військової сили.

## ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЙ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

**Богуш О. Ю.**

кандидат психологічних наук,  
викладач кафедри управління повсякденною діяльністю підрозділів,  
Військова академія (м. Одеса)  
ORCID0000-0001-6747-4268

**Анатоція.** Під час проведення навчань, злагодження дій підрозділів силових структур особовий склад готують до виконання завдань в умовах наближених до бойових, проте непередбачуваність – один із основних параметрів ведення бойових дій, що і визначає окрім потреби формування необхідних навичок та вмінь, наявність психологічної готовності до дій в умовах невизначеності.

В дослідженні проаналізовані показники особистісної готовності військовослужбовців до змін, що можуть впливати на ефективність діяльності в умовах невизначеності: «пристрасність», «винахідливість», «оптимізм» та «впевненість».

**Ключові слова:** готовність до змін, дії в умовах невизначеності, оптимізм, впевненість, військовослужбовці.

Травматичні події, непередбачуваність ситуації під час виконання завдань посилюють тривогу та викликають стрес у військовослужбовців. Будь-які зміни обстановки потребують певних операційних та психологічних перебудов особистості, оскільки, в більшості, характеризуються відсутністю контролю за ситуацією та недостатністю віри в свої можливості впливати на подальший перебіг подій.

Саме сформована психологічна готовність до дій в умовах, що змінюються розширює поведінкові можливості військовослужбовців, впливає на мотиваційну сферу, а також, забезпечує ефективність діяльності в умовах невизначеності.

В науковій літературі розкрито декілька типів поведінки людей стосовно ситуації невизначеності: ті, які страждають від неї; ті, хто вступає в боротьбу з нею, розробляючи плани, стандарти тощо; ті, хто приймають невизначеність як неминучість, адаптуються, використовують її переваги; ті, хто стимулюють появу хаосу і сприймають його як безліч нових можливостей (Лушин П. В., 2016).

Виконання військовослужбовцями завдань в умовах невизначеності та постійного ризику для життя характеризує здатність зосереджуватись на сприятливому чи несприятливому перебігу подій. І в більшості це стабільна поведінкова тенденція людини та стійка риса характеру (Жебелева П. В., 2018).

Позитивні очікування, призводять до успішних дій у подоланні труднощів та критичних ситуацій, такі військовослужбовці впевнені, що

своїми вчинками можуть змінити ситуацію на краще, тим саме надихаючи та підтримуючи інших. Така позиція пов'язана із життєвим досвідом, сформованим світоглядом, адекватним сприйняттям себе та значущого оточення (Dohmen, Thomas; Quercia, Simone; Willrodt, Jana, 2019).

Разом з тим, непередбачуваність ситуації бойових дій, втрати серед особового складу, постійний ризик та загроза для життя і здоров'я може породжувати сумніви в досягненні успішного результату. Не реалістичність очікувань і обіцянок з боку командирів створюють психологічну напругу серед особового складу. Зменшується здатність до співпереживання та планування майбутнього, знижується довіра, порушується цілісність та адаптивність особисті. Переважання песимістичних поглядів може призвести до порушення відносин з колегами, втратою фізичного та психічного здоров'я, що призведе до зниження ефективності діяльності. Такий військовослужбовець, як правило, має занижену самооцінку, весь час чекає невдач та розчарування, визначається пасивною і уникаючою поведінкою.

З метою визначення прояву особистісної готовності до змін в умовах невизначеності серед військовослужбовців призваних за мобілізацією, було проведено дослідження із застосуванням методики «Особистісна готовність до змін» в адаптації Н.Бажанової та Г.Бардієра (N= 53), 79% опитаних мають досвід участі в бойових діях.

На високому рівні розвитку особистісної готовності до змін проявилися показники: «пристрасність», «винахідливість», «оптимізм» та «впевненість» (Богущ & Корнійчук, 2023).

«Пристрасність» розглядається як енергійність, невтомність, підвищений життєвий тонус, в нашому дослідженні на низькому рівні проявляється у 43,4% опитаних, на середньому рівні – у 41,5%, на високому рівні у 15,1%.

«Винахідливість» визначає вміння знаходити вихід зі складних ситуацій та пошук нових шляхів та способів вирішення складних проблем, на низькому рівні дана властивість притаманна 15,1% опитаних, на середньому – 43,4%, на високому – 15,1%.

«Оптимізм» характеризує віру в успіх та прагнення фіксуватися на нових можливостях вирішення проблем, на низькому рівні проявляється у 30,2% опитаних, на середньому рівні – у 54,7%, на високому рівні у 15,1% опитаних.

Показник «впевненість» визначає віру в себе та свої можливості, що дає змогу діяти в ситуаціях невизначеності. В нашому дослідженні на низькому рівні притаманна 26,4% опитаних, на середньому рівні – 69,8%, на високому рівні – 3,8%.

Отже, що віра в свої сили та впевненість в собі, орієнтація на позитивний перебіг подій, енергійність, здатність фіксуватися на можливостях, а не на проблемах та вміння знаходити нові шляхи дозволяє швидше зреагувати на критичні ситуації, а не уникати їх, крім того, приймати рішення в умовах невизначеності.

## Список використаних джерел

1. Богуш, О. Ю., & Корнійчук, О. О. (2023). Особистісна готовність до змін у діяльності військового лідера. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (2), 59-64. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.2.11>

2. Жебелева П. В. (2018) Диспозиційний оптимізм як один із індикаторів успішності соціально-психологічного проектування життєвого сценарію студентською молоддю. Зб. наук. пр. Серія: Теоретичні і прикладні проблеми психології, 3(3). с. 56-64. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp\\_2018\\_3\(3\)\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3(3)_8).

3. Лушин П. В. (2016) Неопределенность, которую не толерируют. Теория и практика психотерапии. № 5. - Том 3. с.2-6. Режим доступу: [https://www.researchgate.net/publication/309823969\\_Neopredelennost\\_kotoruu\\_ne\\_toleriruyut](https://www.researchgate.net/publication/309823969_Neopredelennost_kotoruu_ne_toleriruyut)

4. Dohmen, Thomas; Quercia, Simone; Willrodt, Jana (2019) : Willingness to take risk: The role of risk conception and optimism, SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research, No. 1026, Deutsches Institut für Wirtschafts forschung (DIW), Berlin.

## Summary

***Olha Bohush***

*Candidate of Psychological Sciences,  
Military Academy (Odessa)*

### **PSYCHOLOGICAL READINESS OF MILITARY PERSONNEL TO ACT IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY**

***Abstract.*** *During exercises and coordination of actions of military units, personnel are prepared to perform tasks in conditions close to combat, however, unpredictability is one of the main parameters of conducting hostilities. Thus, the need to develop the necessary skills and abilities is important, and the presence of psychological readiness to act in conditions of uncertainty is no less important.*

*The study analyzed indicators of personal readiness of military personnel for changes that can affect the effectiveness of activities in conditions of uncertainty: "passion", "ingenuity", "optimism" and "confidence".*

***Keywords:*** *readiness for changes, actions in conditions of uncertainty, optimism, confidence, military personnel.*



## ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ЛІДЕРІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ

**Вінтоняк В. Ф.**

*Професор кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України*

**Богайчук В. Ж.**

*Доцент кафедри соціальної комунікації та публічної дипломатії  
Національного університету оборони України*

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України внесла свої корективи в форми та методи ведення сучасної війни. Противник повністю ігнорує закони та звичаї ведення війни, використовуючи тактику тотальної пропаганди, терору та залякування. В таких умовах, забезпечення психологічної стійкості українських військовослужбовців набула особливої актуальності, оскільки стала основним показником професіоналізму фахівця.

У контексті сучасних досліджень, в українській та зарубіжній науковій літературі психологічна стійкість розглядається як якість особистості, що дає змогу протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я та працездатність під час різних випробувань (Хміляр, Тімченко, Кокур, Корольчук, Крайнюк). Американо-американська асоціація психологів, визначає психологічну стійкість як процес хорошої адаптації в умовах суперечливих подій, травми, трагедій, загроз, чи навіть у більш суттєвих стресових ситуаціях. Стійкість, можна розглядати також, як здатність системи відновлювати позитивні психічні стани (Аршава, 2007), або як сукупність адаптаційних процесів, що забезпечують інтегрованість особистості в плані збереження узгодженості основних функцій, стабільність їх виконання (Стельмащук, 2019). Відповідно, професійною стійкістю є здатність особистості витримувати специфічні (в нашому випадку бойові стресори) психологічні впливи професійної діяльності зі збереженням високої ефективності її виконання (Левенець, 2017).

Військові операції піддають військовослужбовців впливу різних стресових факторів, включаючи високі навантаження, суворі та небезпечні умови, а також невизначеність, які можуть знижувати ефективність діяльності. В армії США, ключовим фактором забезпечення високої боєздатності збройних сил розглядається, людський фактор (доктрина та стратегія управління людським капіталом). В доктрині зазначено, що серед п'яти основних стратегічних пріоритетів побудови збройних сил країни, що входять до плану розвитку армії, два належать до особового складу: підготовка командної ланки з високим ступенем адаптивності та навчання високопрофесійних військовослужбовців. Лідери, які є гнучкими та прагматичними, ефективніше побудують стійкість у своїх підлеглих, ніж

ті, хто підтримує жорсткий та інституційний підхід. В цьому контексті військові лідери повинні дбати не тільки про стресостійкість підлеглих, а в першу чергу свою, оскільки в більшості випадків емоційна стабільність та опір негативним факторам всього особового складу залежить від психологічного стану командира.

В сучасній психології дослідження стійкості, виділяють п'ять ключових аспектів стійкості: фізіологічна та психологічна стійкість, статеві відмінності стійкості, внесок аеробних та силових тренувань у стійкість, термостійкість та роль для формування стійкості генетики та виховання. Взаємозв'язок цих п'яти аспектів показує на необхідність міждисциплінарного підходу до розуміння та формування стійкості у військових лідерів.

Фундамент психологічної стійкості завжди виступає фізіологічна стійкість (Хільде К. Тейєн, Норвегія), оскільки фізіологія є основою всіх показників солдата. В цьому контексті і самі критерії професійного відбору військовослужбовців, гуртуються на фізіологічних та медичних показниках. Успіх снайпера у враженні цілі, завжди буде залежити від здатності справлятися зі стресом. Однак ця навичка, якій можна навчитися, завжди є другорядною після фізичних показників снайпера, які мають вирішальне значення для успіху у військовій операції. Таким чином, психологічна стійкість впливає з найфундаментальнішої фізіологічної стійкості.

Стійкість військовослужбовця формується особистими звичками, такими, як щоденне виконання фізичних вправ, які покращують стан опорно-рухового апарату та серцево-судинної системи, сприяють нейрогенезу та синаптогенезу мозку, покращують психологічну стійкість, включаючи настрій, пізнання та больовий поріг. Саме фізична підготовка сприяє адаптації та спроможностей долати наслідки військових оперативних стресорів, таких як екстремальні температурні умови, високе навантаження і недостатній відпочинок.

Щодо психологічної стійкості, то вчені визначають її, як здатність успішно адаптуватися в умовах ризику, критичних обставин чи змін (Meredith та ін., 2011), як певний процес, що включає взаємодію людини з зовнішнім середовищем. Психологічна стійкість військовослужбовця, за даними західних дослідників, виявляється за наявності в нього: а) когнітивних ресурсів, що дозволяють ефективно вирішувати проблеми; б) емоційних умінь протистояти стресові; в) соціальних та сімейних ресурсів, які можуть бути залучені в потрібний час; г) здатності знаходити мету та сенс своєї служби; д) фізичної стійкості до тривалих труднощів.

Фактори, що сприяють психологічній стійкості військових лідерів:

фактори індивідуального рівня: позитивний копінг; позитивні прагнення; позитивне мислення; реалізм; контроль поведінки; процес моніторингу, оцінки та корегування емоційних реакцій для досягнення мети (тобто саморегуляції, самоуправління, самовдосконалення); фізична підготовка; альтруїзм.

фактори сімейного рівня: емоційні зв'язки; комунікація; підтримка; близькість; виховання; легкість адаптації до змін, пов'язаних із військовим життям, включаючи гнучкість ролей у сім'ї.

фактори рівня військового підрозділу: позитивний психологічний клімат; командна робота; згуртованість; приналежність; якість і кількість зв'язків з іншими людьми в підрозділі; спілкування; колективна ефективність; командна стійкість.

Таким чином, проблема забезпечення психологічної стійкості українських військовослужбовців нині набула особливої актуальності та вимагає відповідних змін у підготовці військовослужбовців, насамперед командирів.

### **Список використаних джерел**

1. APA road to resilience Website. Available at: <http://www.apahelpcenter.org/featuredtopics/feature.php?id=6>. Accessed July 21, 2009.
2. Army U. S. Army Strategic Planning Guidance. Army Plan, 2014. 158 p.
3. Bowles, S. V., Bates M. J. Military organizations and programs contributing to resilience building [Editorial]. *Military Medicine*, 2010. 175 (6). P. 382– 385. URL: <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-10-00099> (дата звернення: 03.06.2022).
4. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. / О. М. Кокун, В. В. Клочков, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.

## АРТТЕРАПІЯ ТА ТІЛЕСНО-РУХОВА ТЕРАПІЯ В СИСТЕМІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

**Вознесенська О. Л.**

*кандидатка психологічних наук,*

*старша наукова співробітниця*

*Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,*

*членкиня правління ГС «Національна психологічна асоціація»,*

*президентка ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)*

*<https://orcid.org/0000-0002-1273-0049>*

**Анотація.** Розглянуто можливості застосування арттерапевтичних та тілесних практик в роботі з військовослужбовцями. Проаналізовано досвід реабілітації військовослужбовців в 2015-2016 роках та викладання курсу з першої психологічної допомоги та відновлення для військовослужбовців (навчання отримали близько 400 людей). Зроблено висновок щодо адекватності та обмежень застосування арттерапії з цією категорією клієнтів.

**Ключові слова:** арттерапія, тілесно-рухова терапія, комбатанти, саморегуляція, реабілітація.

Арттерапія є потужним методом психологічної допомоги особистості і поширена у всьому світі, а в багатьох країнах є окремим фахом. В Україні арттерапія перші десятиліття незалежності розвивалася переважно в сфері освіти та соціальної допомоги. З 2014 року, коли почалася військова агресія проти України, арттерапія набула нового поштовху для розвитку. Адже будь-яка психічна травма відбивається на тілесному, образному й емоційному рівнях, і саме арттерапія надає можливості працювати з травмою війни.

Вже більше 9 років арттерапевти України працюють в лікарнях з пораненими, з тими, хто звільнений з полону, ветеранами (Маслова, 2016). Зараз арттерапевти вчать надавати допомогу і чинним військовослужбовцям.

В бойових умовах людина знаходиться на межі життя і смерті, що обумовлює необхідність її життєвих змін і трансформації. Забезпечення фаховою психологічною допомогою та реабілітація учасників бойових дій є важливою складовою як їх можливості повернення до виконання службових обов'язків так й соціальної реадaptaції після звільнення зі служби.

Ще в 2015 року фахівці ВГО «Арт-терапевтична асоціація» спільно з художниками Лаврських художніх майстерень впроваджували арттерапевтичний проєкт реабілітації учасників бойових дій, які

проходили лікування в Київському міському клінічному госпіталі ветеранів війни (Вознесенська, 2016-1; Вознесенська, 2016-2).

В нашій реабілітаційній роботі ми виходили з того, що мобілізовані є активними, пасіонарними членами суспільства, лідерами думок, і вони часто не були професійними військовослужбовцями. Повертаючись у мирне середовище, вони відчували себе невідповідними, уразливими, їх не розуміли рідні, друзі, і їхнє невдоволення та психологічні негаразди мали значний вплив на широке коло оточення. Тому робота з ними передбачала певні етапи:

формування мотивації на усвідомлення актуальних психологічних проблем;

вивільнення та усвідомлення, диференціація сильних почуттів, що супроводжують кризові стани;

пошук та створення ресурсів задля подолання наслідків бойової травми; переосмислення власного досвіду та прийняття себе «нового».

Заняття будувалися згідно методології ведення відкритої студійної арттерапевтичної групи, а основним матеріалом для творчості ветеранів були фарби (Вознесенська, 2016-1). Також успішно використовувалася глина задля вивільнення витіснених почуттів, опанування гніву, усвідомлення власних моделей поведінки, включення тілесних відчуттів, налагодження невербального контакту одного з одним. Учасники реабілітаційних занять відмічали налагодження сну, піднесений настрій після роботи.

*Метою* цієї доповіді є аналіз досвіду застосування арттерапії в проєкті підготовки військовослужбовців ТрО за курсом «Перша психологічна допомога та відновлення в екстремальних умовах». Курс був створений в співавторстві та рекомендований до впровадження фахівцями з ГС «Національна психологічна асоціація». В першу чергу, наш курс був спрямований на навчання військовослужбовців Територіальної оборони, і містив теми, присвячені психоедукації стосовно емоцій, особливостей реагування на стрес, впливу психічних процесів на виконання службових обов'язків військовослужбовця тощо. Важливою складовою курсу була актуалізація важливості психологічної підготовки військовослужбовців, практика навчання військовослужбовців навичкам першої психологічної допомоги і саморегуляції емоційних станів, технікам самопомоги і відновлення та опанування агресії, злості, гніву.

Під час підготовки програми використовувалися «Протоколи надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних сил України в бойових (екстремальних) умовах» та методичні рекомендації з психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України щодо формування стресостійкості до дій в умовах різкої зміни бойової обстановки (Інструкція..., 2019).

В межах курсу для інструкторів з першої психологічної допомоги та відновлення (36 годин) з липня 2022 року по вересень 2023 року пройшли навчання біля 100 військових психологів, офіцерів морально-

психологічного забезпечення ТрО з усіх регіонів України, в яких вже позаду було звільнення Київської, Чернігівської, Сумської областей, бої на півдні та сході України. Скорочений курс (24 години) для молодшого та середнього командного складу ТрО ЗСУ опанували командири взводів і охопив біля 300 людей впродовж жовтня 2022 року – січня 2023 року.

Важливими завданнями психологічної допомоги військовослужбовцям в екстремальних умовах є подолання кризових психічних станів і відновлення їх психологічної витривалості та психічної стійкості до впливу стресових чинників бойової обстановки; відновлення у них необхідного рівня психологічної готовності до виконання завдань.

За перші місяці повномасштабного вторгнення стало зрозумілим, що тим, хто встав на захист країни, потрібна не лише стройова підготовка чи заняття на полігонах. Вчорашні менеджери, дизайнери, фахівці ай-ті-індустрії та вчителі, які пішли до лав Збройних сил України, гостро потребували психологічної підтримки та відновлення після бойових дій. Ніхто з них не був готовий до того, з чим довелося зіштовхнутися на війні, і ніхто не мав навичок першої психологічної допомоги та емоційної саморегуляції (Вознесенська, 2023).

Зрозуміло, що арттерапія не є основним методом роботи з комбатантами в бойових (екстремальних) умовах. Ми також усвідомлювали обмеженість застосування арттерапії з чинними військовослужбовцями через певні особливості арттерапії як метода допомоги особистості:

- потреба у певних матеріалах,
- використання комбатантами в екстремальних умовах таких захисних механізмів як раціоналізація, інтелектуалізація,
- відмова від творчості в умовах суворої військової дисципліни;
- ставлення до творчості як до дитячої забави;
- важливість зібраності, зосередженості та готовності до дій в будь-який момент тощо.

Але саме арттерапія є адекватним методом для застосування на етапі відновлення після бойових дій, під час декомпресії, на ротації.

Безпосередньо наші заняття мали на меті опанування навичок саморегуляції, вивільнення затиснутих почуттів та психоемоційне відновлення.

З цією метою військовослужбовцям було запропоновано тілесні вправи, спрямовані на саморегуляцію:

- заземлення (відновлення зв'язку з реальністю) (Циганенко, 2016);
- вивільнення агресії та страху, які панують під час війни;
- центрування (відновлення зв'язку із собою, усвідомлення себе і свого тіла);

та контейнерування (здатність опанувати сильні емоції).

Утримані та затиснуті почуття та емоції накопичуються в тілі на рівні м'язів і в подальшому можуть зашкодити здоров'ю комбатанта, впливати на його самопочуття і психічний стан під час бойових дій. Тому ми вважали важливим навчити слухачів курсу навичкам вивільнення цих емоцій в безпечний для себе та інших спосіб через роботу з певними групами м'язів, які «відповідають» за ці емоції.

Серед художніх матеріалів, які були запропоновані для вивільнення почуттів та відновлення психоемоційного стану після бойових дій ми обрали глину та фольгу. Ліплення найбільше сприяє заземленню, відновленню зв'язку з реальністю, адже задіює дрібну моторику.

Глина як матеріал для ліплення повертає внутрішню рівновагу, заспокоює нервову систему, допомагає відреагувати почуття та розслабитися, сприяє «утриманню» складних переживань, їхньому контейнеруванню (Енциклопедичний словник з арттерапії, 2017).

Військовослужбовцям пропонувалося спочатку експериментування з матеріалом, а потім формування кулю розміром з кулак. З кулі формувався готовий образ без завдання теми. Такий спосіб був обраний задля підтримки цілісності та безперервності процесів та убезпечення від ретравматизації. Загалом робота з глиною приводила до вивільнення емоцій, умиротворення, спокою, заземлення, а також сприяла певному розслабленню.

Інший матеріал, який застосовувався нами в роботі – фольга. Це – незвичний матеріал для ліплення, вона добре моделюється і тримає форми, і, водночас, легко рветься, потребує максимальної обережності. Фольга є блискучою, святковою і «ресурсною», пробуджує приємні дитячі спогади, повертає за ресурсним досвідом в дитинство. Ми пропонували учасникам «зліпити» з двох квадратів фольги (розміром приблизно 30 на 30 см) свій ресурс.

На жаль, ми не мали можливості дослідити довготривалий вплив арттерапії, адже слухачі курсу відразу ж поверталися до своїх частин. Спостереження за тілесними, емоційними та поведінковими проявами свідчили про покращення стану, розслаблення, відновлення, чому сприяла також отримана в межах курсу психоедукаційна інформація. Зворотній зв'язок учасників груп, спілкування з деякими з них впродовж кількох місяців після навчання, свідчать про позитивний вплив арттерапевтичних занять. Дехто з військових психологів застосовує арттерапевтичні техніки в щоденній практиці з військовослужбовцями.

Також зазначимо, що застосовані групові вправи можуть бути спрямовані на психологічне злагодження підрозділів військових, налаштування один на одного, відчуття один одного в бойових умовах в подальшому.

Висновки. Отже, застосування арттерапії є адекватним на етапі відновлення після бойових дій, і арттерапія може бути складовою психологічного супроводу під час ротацій. Застосування арттерапевтичної роботи з глиною та фольгою дозволяє військовослужбовцям виразити та відреагувати складні почуття, які виникають в умовах війни, що сприяє покращенню емоційного стану, підвищенню стресостійкості. Важливими є тілесні вправи на відреагування складних почуттів, пов'язаних з бойовими діями, та задля розвитку навичок саморегуляції. Художню творчість з використанням малювання фарбами можна застосовувати з ветеранами, на етапі реабілітації після поранень, з метою ресоціалізації після демобілізації.

### Список використаних джерел

1. Вознесенська О. Л. (2016-1). *Арт-терапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник*. Вид. 2е: випр. та доповн.
2. Вознесенська О.Л. (2016-2). Реабілітація учасників АТО засобами арт-терапії. 3. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції* (с. 109-112). Національна академія внутрішніх справ.
4. Вознесенська О.Л. (2023). Застосування арттерапії в роботі з діючими військовими. У *Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни* (с. 9-13). ІСПП НАПН України, ВГО «Арт-терапевтична асоціація. <https://ispp.org.ua/2023/03/30/materiali-xx-mizhnarodnoii-mizhdisciplinarnoi-naukovo-praktichnoi-konferenciii-prostir-artterapii-mistectvo-vidnovlennya-psixichnogo-zdorovya-v-chasi-vijni/>
5. Вознесенська О.Л., Скнар О.М. (ред.). (2017). *Енциклопедичний словник з арт-терапії*. Київ: Золоті ворота.
6. *Інструкція. Протоколи надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних сил України в бойових (екстремальних) умовах*. (2021).
7. Маслова В., Лубківський І. (2015). Метод творчої реабілітації в роботі з учасниками бойових дій. *Простір арт-терапії* : Зб. наук. праць. 2 (18). Київ: Золоті ворота. 65-80.
8. Циганенко Г. В. (ред.) (2016). *Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей* : практ. посіб. для внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих та їхніх сімей. Київ: ЛОГОС.



## Summary

**Voznesenska O. L.**

*PhD (psychological sciences), senior research,  
Institute of Social and Political Psychology  
of the National Academy of Sciences of Ukraine,  
member of the board of the National Psychological Association,  
president of the NGO Art Therapy Association.*

### **ART THERAPY AND PHYSICAL MOVEMENT THERAPY IN THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL TRAINING AND RECOVERY OF MILITARY**

**Abstract.** *The possibility of using art therapy and body practices in working with the military is considered. The experience of the rehabilitation of military personnel in 2015-2016 and the teaching of a course on psychological first aid and recovery for military personnel was analyzed (about 400 people received training). A conclusion was made regarding the adequacy and limitations of the use of art therapy with this category of clients.*

**Keywords:** *art therapy, body-motor therapy, combatants, self-regulation, rehabilitation.*

## ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «ТІЛЕСНОСТІ» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТІЛЕСНО-ОРІЄНТОВАНИХ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕОРІЙ І ПРАКТИК

**Грилюк С. М.**

начальник науково-дослідної лабораторії  
кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України  
orchid.org/0000-0001-8414-4949

**Корон С. В.**

слухач Національного університету  
оборони України

***Анотація.** В умовах російсько-української війни фахівці військової психології все частіше стикаються з наслідками впливу психотравмуючих чинників бойових дій на психічне та фізичне здоров'я військовослужбовців. Тим більшого значення набуває проблематика своєчасної психофізіологічної діагностики та психокорекції зриву «адаптаційного бар'єра», який своєю чергою впливає на психологічну готовність військовослужбовця до дій в екстремальних умовах, психологічну стійкість та здатність до психологічного відновлення. Виходячи з завдань психологічного забезпечення у Збройних Силах України, як цілеспрямованої діяльності з метою психологічного відбору, формування, підтримання і відновлення в особового складу психологічної готовності до виконання завдань, емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників у будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців, саме когнітивно-поведінковий підхід та тілесно-орієнтовні методи стали провідними напрямками психологічної допомоги військовослужбовцям, які допомагають нівелювати наслідки дії психотравмуючих факторів бойових дій та відновлення адаптаційних ресурсів військовослужбовців. Тіло людини людинобереучість у всьому. Що робить людина. За думкою О. Кокуна, в сучасній літературі тілесно-орієнтована терапія визначається як первинна ланка роботи з психотравматичним досвідом військовослужбовців.*

*Мета публікації є розгляд означення поняття «тілесності людини», огляд й упорядкування сформованих теорій і практик тілесно-орієнтованої терапії, висвітлення їх різноманітного та спільного характеру форм та методів впливу на особистість для вироблення цілісного уявлення про наукове обґрунтування і розуміння зазначених понять, а також викладення власного бачення щодо використання методів кінезіології у Збройних Силах України для розширення інструментарію діагностичних та психокорекційних спроможностей фахівців в галузі військової психології та медицини.*

*Ключові слова: тілесність, тілесно-орієнтовна терапія, психофізіологія, психічні і соматичні процеси, кінезіологія.*

На сьогодні в сучасній науковій літературі представлено різні моделі опису і функціонування людини як комплексної системи тілесного, психічного, емоційного, когнітивного, вольового та духовного вимірів (Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації, 2020). Однак, незважаючи на наявність численних теорій, жодна з них не дає вичерпного пояснення феномену людини, розглядаючи при цьому окремі грані її формування та розвитку в біологічному, психічному та соціокультурному плані. Еволюція людського суспільства, розвиток цивілізації та культури призвели до ускладнення структури особистості людини, віддалення від первинних інстинктів, поступового розмежування внутрішньої нероздільності «Я»-свідомого та тілесності. Онтологія тілесності людини цікава тим, що довгий час наука розглядала людину з позиції пріоритету в її структурі якогось одного домінуючого начала, з яким пов'язувалася сутність людини. Не таємниця, що домінуючим началом була визнана свідомість (розум, душа), а другорядним початком – тіло (організм). Вплив релігії на культуру закріпив це розмежування, тілесність стала гріховною, а тіло – «тимчасовим сосудом духу». З розвитком матеріалістичної науки тіло ще більше втрачає свою сакральність, людина починає вивчати його як щось зовнішнє, відчужене стосовно себе. Ми підтримуємо погляди К.М.Фадєєвої щодо першої частини дихотомії тілесності. Автор стверджує про функціональну ідентичність психічних та фізіологічних процесів, розуму та тіла, які діють забезпечуючи роботу організму як цілісну в всіх рівнях включно з енергетичним (Хлівна, О.М., Магдисюк, Л.І., 2022).

Проблема теперішнього часу полягає в тому, що сучасна людина не знає і не розуміє, а точніше, не переживає своєї внутрішньої тілесності, яка є базовою по відношенню до інших функцій організму, так як формується на самих ранніх етапах розвитку індивіда. Саме тому розкриття питань психологічних аспектів «тілесності», «тілесного здоров'я» та «тілесної свідомості» особистості в наш час набуло беззаперечної актуальності, адже без розгляду цих аспектів неможливо зрозуміти та пояснити різноманітні оздоровчі «психо-тілесні практики», а також подолати поширений «тілесний негативізм» як на рівні суспільства, так і на рівні окремої особистості.

За визначенням дослідників, «тілесність» – це психофізіологічні, психосоматичні, біоенергетичні прояви людського тіла в нерозривному зв'язку з загальною структурою особистості, які характеризують особливості онтологічного та соціокультурного розвитку і здійснюються в аксіологічному просторі соціуму (Хлівна, О.М., Магдисюк, Л.І., 2022). Сучасний період розвитку психології характеризується прагненням зрозуміти людину як цілісну систему, як інтегровану функціональну єдність різних аспектів цілого в часі та просторі. Тому цілком зрозуміла

необхідність нового погляду на проблему тілесної самоідентичності людини.

Значимими в цьому плані виявились дослідження психосоматики (Ф.Александр, О.Лоуен, К.Уілбер, А.Маслоу, В.Франкл), патопсихології (Б.Зейгарнік, М.Корольчук), психології індивідуально-типологічних відмінностей (Е.Кречмер, У.Шелдон), тілесно-орієнтованої психотерапії (Е.Гіндлер, В.Райх, М.Фельденкрайз), танцювально-рухової психотерапії (М.Чейз, Л.Еспенак, М.Уайтхауз, Е.Гренлюнд) та інші.

У новоствореній галузі практичної психології розроблені власні теоретичні концепції і відповідна до них емпірична база, хоча фундамент для цього напрямку закладений в історії досліджень фізіології та психології щодо взаємодії психічних і соматичних процесів людини. Використовуючи міждисциплінарний підхід, на основі концепції цілісності психічної та фізіологічної організації організму низка науковців (І.Сеченов, І.Павлов, Д.Узнадзе, А.Ухтомський, П.Анохін, В.Бехтерев, А.Лурія, Л.Виготський, Г.Сельє, В.Казначеев, Р.Баєвський) вивчала людину, як складну функціональну систему в стані гомеостазу, що має власні параметри, саморегуляцію та здатність до адаптаційних процесів. Дані дослідження виявили як можливість впливати на фізіологію через психічні процеси, так і здійснювати вплив на психіку людини через фізіологічні параметри.

В подальшому, вивчаючи зв'язок психічних процесів і соматичної конституції людини Е. Кречмер запропонував класифікацію типів статури і відповідні їм типи характеру («пікнік», «атлетик», «астенік»), У. Шелдон виділив соматотипи («ендоморфний», «мезоморфний», «екзоморфний»), В.Казначеев виявив особливості адаптаційних можливостей людини в залежності від її соматичної конституції («спринтер», «стаєр», «проміжний тип»), О. Лоуен виділив класифікацію характерів за паттерном захисту (шизоїдний, оральний, психопатичний, мазохістський і ригідний). Крім того, досліджено, що названим типам статури відповідають і певні типи темпераменту, які проявляються не тільки на психічному, але і на тілесному рівні.

В продовження вивчення взаємодії психічного і тілесного просторів людини засновник трансперсональної психології С. Гроф дослідив перший тілесний досвід дитини і запропонував теорію базових пренатальних матриць (БПМ), в яких формуються тілесні відчуття, а також переживання життя і смерті, здатність боротися за життя і багато інших властивостей, що стають вирішальними у формуванні особистості людини. За думкою С.Грофа, вся пренатальна (дородова) інформація закарбовується і залишається в психосоматичній людині. Так як феномени тілесності знаходяться в динаміці і схильні до змін протягом усього життя (додаткова психотравматизація), то і корекції психотравм у структурі тілесності можуть відбуватися в будь-якому віці. І іншому випадку протягом життя людини психотравми «вбудовуються» у загальну архітектоніку психічного життя індивіда, в його аксіологічний простір, стають частиною

самосвідомості або витісняються, формуючи компенсаторні механізми і стратегії поведінки.

Подальші спроби дослідити зв'язок психічних і соматичних процесів здійснювали в своїх концепціях представники тілесно-орієнтованої терапії: теорія «характерний панцир» В. Райха, біоенергетика О. Лоуена, терапія рухом М. Александера, теорія концентрованого руху Е. Гіндлер, теорія усвідомлення руху М. Фельденкрайза, структурна інтеграція І. Рольф тощо.

В дослідженнях науковців за напрямом воєнної психології було виділено кілька базових аспектів тілесного досвіду військовослужбовців («усвідомлення меж тіла», «центрованість», «заземленість»), на які впливає психологічна травматизація бойового стресу. На відновлення даних психосоматичних аспектів особистості військовослужбовця направлені техніки, в тому числі тілесно-орієнтованої терапії (Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації, 2020).

З розвитком психології «тілесність», як сутнісна риса людини, перестала бути ієрархічно нижчим компонентом діади «розум(дух)»-«тіло». Тепер вона все більше розглядається як сфера тілесного досвіду, як невід'ємна і багато в чому визначальна частина самосвідомості індивіда. Так само як розвиток вищих психічних функцій призводить до появи психологічних новоутворень, розвиток тілесності викликає виникнення нормальних психосоматичних феноменів (образ тілесного „Я”, тілесного самопочуття, самоідентичності тощо). Невипадково К.Ясперсом було введено поняття „тілесності свідомості” як однієї з основних сторін самосвідомості.

Дослідження в галузі сучасної медицини і спорту високих досягнень створили передумови розвитку реабілітаційних тілесно-орієнтованих практик, направлених на відновлюванню цілісності особистості, розкриття її природного потенціалу до самосцілення (повернення до стану гомеостазу). Доводили необхідність системного підходу до людського тіла і сприйняття його як єдиного цілого з психічними процесами представники таких напрямів: кінезіологія (Г.Гудхарт), остеопатія (Е.Стіл), біомеханіка (Н.Бернштейн), рефлексотерапія (В.Фітцджеральд) і акупунктура, мануальна терапія (Д.Палмер), міофасціальний реліз (Д.Тревел), кінезітерапія (Ж.Моне), краніосакральна терапія (Д.Апленджер) та багато інших.

Свій внесок зробив синтез теорій «сходу» і «заходу», який привів до розповсюдження тілесно-орієнтованих та гармонізуючих особистість практик оздоровлення: цигун, йога, медитація, тайцзіцюань, синхрогімнастика Алієва, гімнастика Стрельнікової, ПМР Джейкобсона, АТ Шульца, деконцентрація О.Бахтіярова, абдомінальне дихання тощо.

Окремо необхідно зазначити саме про напрямок прикладної кінезіології (Г.Гурдхарт, Р.Атт, Г.Стокс та інші), як основної науково дослідженої тілесно-орієнтованої практики, методи якої можливо застосовувати в польових умовах без додаткової апаратної складової.

Основний принцип кінезіології полягає в холистичному (цілісному) підході до психодіагностики та корекції результатів дії психотравмуючих факторів на організм людини. В психофізіології існують такі методи діагностики визначення дисбалансу та зниження адаптаційних можливостей організму, як вимірювання фізичних та фізіологічних показників (метод математичного аналізу варіабельності серцевого ритму), визначення психоемоційного та інтелектуального станів (бесіда, тестування), але вони здебільшого потребують тривалого часу або апаратнофізіологічного обстеження. Крім того, для формування валідності і надійності обстеження людина повинна бути в стані відносної рівноваги (психо-емоційно-фізіологічного спокою), тобто здатної до свідомої самооцінки та саморегуляції.

Прикладна кінезіологія пропонує новий мультидисциплінарний підхід до визначення якісних показників рівня психічного здоров'я, що ґрунтується на функціональному скринінг – дослідженні людини методами візуальної оцінки, діагностики індикаторного або асоційованого м'яза, феномену «м'язової провокації». Метод оцінки рефлексів руху ґрунтується на законах нейрофізіології м'язового скорочення та системі моторно-вісцеральних рефлексів (взаємозв'язок м'язів з іншими системами та органами). Крім того, кінестетична оцінка рефлексу руху при дослідженні м'язів забезпечує біологічний «зворотний зв'язок» з військовослужбовцем з метою формування у останнього «усвідомлення меж тіла», «центрованості», «заземленості». Наступним етапом військовослужбовець передається фахівцям медичної та психологічної служб для більш глибокого вивчення можливих дезадаптаційних розладів в тому числі за допомогою скринінгових і апаратних методів.

Висновки. Теоретичний аналіз підходів у дослідженні феномена тілесності дозволяє сформулювати висновок, що тілесність є складним та багатокомпонентним психологічним феноменом. Складність об'єкта дослідження зумовила відсутність єдиної концепції тілесності, але кожний напрям з представлених в роботі зробив свій вклад в дослідження проблематики поставлених питань. В результаті сформована відповідна пояснювальна та емпірична база, які дозволяють використовувати методи тілесно-орієнтованої терапії для підвищення рівня адаптаційних ресурсів військовослужбовця, діагностики і профілактики зриву «адаптаційного бар'єра», виділення прийомів психологічної допомоги і самопомоги, подальшого відновлення і ре-адаптації (за необхідності). Безумовно засвоєння теорії і практики тілесно-орієнтованої терапії надасть компетенцію і спроможність щодо розширення інструментарію діагностичних та психокорекційних можливостей фахівців в галузі військової психології та медицини з метою формування, підтримання і відновлення в особового складу психологічної готовності, емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

## Список використаних джерел

1. Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації (2020). Підручник. Вид. 2-ге, доп. / за заг. ред. Василя Осьодла. Київ : НУОУ імені Івана Черняхівського. 484 с.
2. Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України (2023). Навч.-метод. посіб./ за ред. В. Ключкова. К.: НДЦ ГП ЗС України. 325 с.
3. Кокур, О.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Олійник, В.О., Хоружий, С.М., Ларіонов, С.О., Сириця, М.В. (2023). Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами. Метод. посіб. К. : 7БЦ. 175 с.
4. Хлівна, О.М., Магдисюк, Л.І. (2022). Психологія тілесності. Навч.-метод. посіб. Луцьк : Вежа-Друк. 192 с.
5. Фадєєва, К.М. (2023). Вимірювання специфічних конструктів тілесності у психології. Актуальні проблеми соціології, психології. Педагогіки: збірник наукових праць. Вип. 20. С. 165-171

## Summary

### FORMATION OF THE CONCEPT OF "CORPOREALITY" IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF BODY-ORIENTED PSYCHOTHERAPEUTIC THEORIES AND PRACTICES

**Hryliuk S. M.**

*Head of the research laboratory  
of the Department of Social Sciences  
of the National University of Defense of Ukraine  
[orcid.org/0000-0001-8414-4949](https://orcid.org/0000-0001-8414-4949)*

**Korop S. V.**

*Student of the National Defense  
University of Ukraine*

**Abstract.** *In the context of the Russian-Ukrainian conflict, specialists in military psychology increasingly encounter issues related to psychologically traumatic factors of combat actions that negatively impact the mental and physical (somatic) health of military personnel. The importance of timely psycho-physiological diagnostics and psychocorrection of the disruption of the "adaptation barrier" becomes crucial. This disruption, in turn, affects the psychological readiness of military personnel for actions in extreme conditions, psychological resilience, and the ability for psychological recovery. Given the tasks of psychological support in the Armed Forces of Ukraine, aimed at purposeful activities for psychological selection, formation, maintenance, and restoration of psychological readiness among personnel for task performance,*

*emotional-volitional stability against negative psychological factors in any situation, reduction of psychogenic losses, and preservation of mental health of servicemen, cognitive-behavioral approaches and body-oriented techniques have become leading directions in providing psychological assistance to servicemen requiring the elimination of consequences of psychologically traumatic factors in combat and the restoration of adaptive resources. In contemporary literature, body-oriented therapy is regarded as the primary link in dealing with the psychotraumatic experiences of servicemen.*

*The aim of this article is to examine the definition of the concept of "human corporeality," review and systematize the formed theories and practices of body-oriented therapy, highlight their diverse and common nature of forms and methods of influence on the individual to develop a comprehensive understanding of the scientific substantiation and understanding of these concepts. Additionally, it aims to present a personal perspective on the use of applied kinesiology methods in the Armed Forces of Ukraine to broaden the diagnostic and psychocorrection capabilities of specialists in the field of military psychology and medicine.*

**Keywords:** *corporeality, body-oriented therapy, psychophysiology, mental and somatic processes, kinesiology.*

**Conclusions.** *The theoretical analysis of approaches to studying the phenomenon of corporeality allows us to conclude that corporeality is a complex and multi-component psychological phenomenon. The complexity of the research object has led to the absence of a unified concept of corporeality. However, each direction presented in the study has contributed to investigating the issues posed. As a result, an appropriate explanatory and empirical basis has been formed, enabling the use of body-oriented therapy methods to enhance the level of adaptive resources in military personnel, diagnose and prevent disruptions in the "adaptation barrier," identify psychological aid techniques and self-help, and further facilitate recovery and re-adaptation (if necessary).*

*Undoubtedly, mastering the theory and practice of body-oriented therapy will provide competence and capability to expand the diagnostic and psychocorrectional toolkit of specialists in the field of military psychology and medicine. This is aimed at shaping, maintaining, and restoring psychological readiness, emotional-volitional stability against negative psychological factors, reducing psychogenic losses, and preserving the mental health of military personnel.*



## ПОШУК СЕНСУ ЯК МОТИВАЦІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Гуляк У. М.

ад'юнкта Національного університету

оборони України

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0625-7814>

***Анотація.** Порушуючи проблему мотивації діяльності особистості в екстремальних умовах ми шукаємо відповідь на питання що обумовлює поведінку військовослужбовця у бою? Адже бойова діяльність завжди пов'язана із високим ризиком та загрозою для життя, а саме життя є природньою цінністю кожної людини. Людина в ситуації вибору постійно зважує, як на терезах, наслідки своїх дій, вчинків, наскільки очікувані результати, їх діяльності співставні із пов'язаними ризиками, у тому числі й можливістю втрати найцінніше. Тож чому військовослужбовці ризикують своїм життям? Що може бути відносно співрозмірним із цінністю людського життя? Що спонукає їх до бойової діяльності? Що вирізняє людину, яка бере на себе обов'язок виконання бойових завдань і людину, яка відмовляється від таких, якщо вони пов'язані із високим ризиком? У дослідженні відображено результати теоретичного аналізу та проведеного емпіричного дослідження, що дають змогу відповісти на ці запитання та пояснити мотиви самопожертви, виправданого ризику, сміливого вчинку, взаємовиручки в тих ситуаціях, де, здавалося, б мав превалювати інстинкт самозбереження.*

***Ключові слова:** мотивація, професійна мотивація, мотиваційні детермінанти, сенс, цінності, бойова діяльність, військовослужбовці.*

Міркуючи про природу рушійних сил, що обумовлюють поведінку людини в екстремальних умовах, виникає думка, що наявність чіткої вагомої мети й повна присвята себе місії здатні значно зміцнити внутрішню стійкість людини. Ми розуміємо, що підтримання бойової активності в найбільш несприятливих умовах можливе лише тоді, коли така діяльність має сенс. Військовий, озброєний сенсами, розумінням вищої мети або місії, поряд із автономністю та майстерністю здатен підтримувати свою внутрішню мотивацію стійкою та виконувати задачі бойової діяльності з високою інтенсивністю. Автономні люди, які працюють для досягнення майстерності працюють дуже ефективно, але ті, хто роблять це, служачи якійсь вищій меті, можуть досягти ще більшого; ті, хто може пов'язати свою діяльність із вищою метою, – глибше вмотивовані.

Розглядаючи цю думку в розрізі концепції про служіння як стрижень сенсу, здатність бачити свою роботу як покликання, а не просто як необхідність, можливість отримати фінансову винагороду або ж кар'єрне зростання, може сприяти отриманню задоволення, наповнення від

соціально корисної діяльності, що є основним показником внутрішньої мотивації.

Коли філософ Фредерік Ніцше написав: “Той у кого є навіщо, може витримати майже будь-яке як”, – він також говорив про силу сенсу (Тофтул, 2014). Цю думку розділяли й такі видатні класики, як Карл Юнг, Віктор Франкл та інші. Так, виводячи категорію сенсу у центр власної теорії, Франкл створює концепцію “волі до сенсу”, яка вбачає пошук сенсу основною мотивацією людини, на противагу концепціям “волі до задоволення” та “волі до влади”. Це уточнення є важливим оскільки сенс це не екстраполяція власних потреб чи бажань, а відкриття того важливого, що надає життю людини певної мети. Згадана концепція ґрунтується на соціологічних дослідженнях, результати яких підтверджують переконання, що людині потрібно “щось”, заради чого жити. Більше того, люди визнають, що в їх житті було щось чи хтось, заради чого чи кого вони готові були б померти.

Чудовим прикладом втілення ідеї вищого сенсу є південноафриканський дисидент Нельсон Мандела, який зміг витримати 30 років ув'язнення з гідністю, бо це ув'язнення символізувало боротьбу за рівність. Не менш значимим є досвід вченого, релігієзнавця Ігоря Козловського, який пройшов російський полон і торттури та зазначав, що базовим моментом, що дозволяє вижити в несприятливих умовах, є сенсова складова. Крім цього, є безліч прикладів людей, які змогли перевернути свої нещастя на місію та знайти в них вищий сенс. Таким чином, сенс може дати нам силу і подарувати мужність. Ми можемо бути здивовані резервуаром тої сили й резильєнтності, що в нас криється, коли ми реалізуємо покликання захищати заповітну ідею, відстоювати благородні ідеали чи захищати того, кого любимо.

Поділяючи цю ідею представники військової академії у Вест-Пойнті вчать майбутніх військових командирів, що їхнім солдатам у край важливо розуміти й приймати значущість свого обов'язку, служби та жертв. Їх спостереження дали змогу встановити, що солдати, які вірять у важливість своєї місії, навіть якщо вона небезпечна, отримують більше переваг від своєї роботи, аніж солдати, які не вірять в місію. Це підтверджують результати дослідження військовослужбовців, що брали участь у стресовій миротворчій місії у Боснії. Вчені з'ясували, що солдати, які вважали цю роботу сповненою сенсу, пізніше повідомляли про більшу користь, взятую з місії, аніж солдати, які вважали місію не такою значущою.

Аналіз різноманітних досліджень свідчить, що військові можуть вбачати персональні сенси бойової діяльності у тому, щоб забезпечити особисту безпеку, безпеку рідних та близьких, безпеку побратимів та командирів; здійснити помсту ворогам; зберегти товариські, дружні стосунки з побратимами; служити іншим; отримати матеріальну винагороду за успішне виконання завдання; у розвитку держави (культурній, суспільній, економічній, правовій), створенні перспективи для майбутніх поколінь; реалізувати власне покликання; мати можливість

працювати у колі однодумців; самостійно приймати рішення; у професійному розвитку, у можливості будувати військову кар'єру та здобувати практичний досвід; для деякого визначальними сенсами можуть стати бажання ризику, пригод, цікавої роботи; або ж суспільне визнання внеску, повага, соціальний статус; творча самореалізація та можливість бути лідером для інших тощо.

Намагаючись встановити пріоритетність цінностей військовослужбовців Збройних Сил України, у реалізації яких вони вбачають сенси, нами було проведено опитування методом анкетування та виявлено, що найбільш значимими позитивними виборами є: безпека рідних і близьких, безпека побратимів та командирів, особиста безпека, розвиток держави (культурний, суспільний, економічний, правовий), перспектива для майбутніх поколінь, товариські, дружні стосунки з побратимами. Найменш значимими є вибори таких цінностей, як служіння іншим; бути лідером; творча самореалізація; ризик, пригоди, цікава робота; професійний розвиток, військова кар'єра, практичний досвід.

Отримані результати лише підтверджують думку Абрахама Маслоу, який вказував, що “для більшості людей існує загроза того, що хаос або нігілізм здатні призвести до регресії від вищих потреб до більш насущних потреб у безпеці; потреби в безпеці можуть стати дуже актуальними щоразу, коли на соціальній сцені виникає реальна загроза закону, порядку, владі, суспільству” (Maslov, 1943: 370-396).

Таким чином, опитані військовослужбовці пріоритетними в своїй діяльності визначають цінності, які є показниками зовнішньої мотивації натомість, як зазначалося раніше, саме внутрішня мотивація забезпечує спрямування зусиль на виконання визначених завдань, підтримання високої інтенсивності діяльності та збереження енергійності у виконанні цих завдань протягом тривалого часу. І саме сенс є тою спонукальною силою, що пробуджує внутрішню мотивацію.

Тож як саме і де саме знайти вищі сенси і мету місії в умовах виконання бойових завдань?

Ми поділяємо думку, що сенси можна знайти навіть у найзловісніших обставинах, орієнтуючись в пошуках відповіді не на питання “Що я можу отримати для себе в умовах бойової діяльності?”, а натомість запитувати: “Що я можу зробити заради виконання завдання і досягнення мети місії?”, важливо не те, “чого я можу очікувати від життя”, а радше те, “чого життя очікує від мене”.

Чого вимагає від нас наша військова діяльність? Усього що ми маємо. Те місце в житті, в якому ми опиняємося, а також рід зайнятості не мають переважного значення. Важливо те, як ми діємо в тих умовах, в яких опинилися. Важливим є усвідомлення того, що саме від наших зусиль та поглядів залежить майбутнє; варіанти рішень, які ми приймаємо, впливають на майбутнє.

Більше того, оскільки ми нерозривно пов'язуємо поняття сенсу із поняттям цінностей, що визначаються як “сенси, котрі поділяються

великою кількістю людей протягом історії” (Frankl, 2014: 46), важливо підкреслити, що унікальні сенси мають значення, якщо суспільство поділяє одні й ті ж цінності. Коли те, за що ми боремося, що відстоюємо, є суспільно значимим. У такому випадку кожен персональний сенс стає цінністю для суспільства, яке консолідує всі зусилля для досягнення вищої мети або місії. Відчуття приналежності, що виникає за таких умов, є одним з найважливіших рушіїв сенсу, адже, якщо поруч знаходяться люди, які поділяють наші цінності, важливості набуває необхідність виконувати завдання в унісон.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, хотілося б наголосити на деяких ключових аспектах.

1. Мотивація є рушійною силою бойової діяльності військовослужбовця. Професійну мотивацію визначає її спрямованість, інтенсивність та стійкість. Те, на скільки мотивація особистості буде відповідати зазначеним параметрам, залежить від розмаїття детермінант зовнішньої та внутрішньої природи.

2. Ми поділяємо думку тих вчених, які визначають провідну роль внутрішньої мотивації як такої, що забезпечує спрямування зусиль на виконання визначених завдань, підтримання високої інтенсивності діяльності та збереження енергійності у виконанні цих завдань протягом тривалого часу.

3. Спонукальною силою, яка пробуджує внутрішню мотивацію виступає наявність особистісно значущої мети місії. Ми переконані, що підтримання бойової активності в найбільш несприятливих умовах можливе лише тоді, коли така діяльність має сенс.

4. З поняттям сенсу ми нерозривно пов’язуємо поняття цінностей. Цінності, в яких ми вбачаємо сенс стають основою для мотивації, й, отже, – напряду впливають на персональні та командні результати діяльності. Цінності кожної унікальної особистості мають значення тоді, коли поділяються більшою частиною суспільства, коли те, за що ми боремося, ризикуємо життям набуває не тільки персонального сенсу, а й визнається суспільно корисним благом.

### **Список використаних джерел**

1. Тофтул, М. Г. (2014) Сучасний словник з етики. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 416.
2. Maslov, A. H. (1943) Theory of Human Motivation : Psychological Review, Vol. 50 № 4, 370–396.
3. Frankl, V. E. (2014). The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy (Expanded ed.), 268.

## Summary

**Huliak U. M.**

*PhD student*

*of the National Defense University of Ukraine*

*ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-0625-7814>*

### **THE SEARCH FOR MEANING AS A MOTIVATION DETERMINANT OF COMBAT ACTIVITIES OF MILITARY PERSONNEL**

***Abstract.** Addressing the problem of personal motivation in extreme conditions, we are looking for an answer to the question of what determines the behavior of a serviceman in battle? After all, combat activity is always associated with high risk and threat to life, and life itself is the natural value of every person. A person in a choice situation constantly weighs, as if on a scale, the consequences of his actions, deeds, how far the expected results, their activities are comparable to the associated risks, including the possibility of losing the most valuable thing. So why do military personnel risk their lives? What can be relatively commensurate with the value of human life? What motivates them to fight? What is the difference between a person who undertakes a combat mission and a person who refuses to do so if they involve high risk? The research reflects the results of the theoretical analysis and conducted empirical research, which make it possible to answer these questions and explain the motives of self-sacrifice, justified risk, courageous action, mutual assistance in those situations where it seemed that the instinct of self-preservation should prevail.*

***Keywords:** motivation, professional motivation, motivational determinants, meaning, values, military activity, military personnel.*

## КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ЯК МЕХАНІЗМ САМОРЕГУЛЯЦІЇ

*Джус В. А.*

*слухач Національного університету*

*оборони України*

*ORCID 0009-0000-6819-484X*

***Анотація.** У публікації автор представляє результат теоретичного аналізу наукових джерел, які досліджують процес саморегуляції. Та здійснює характеристику копінг-стратегій, які є дієвими механізмами саморегуляції поведінки особистості.*

***Ключові слова:** саморегуляція, копінг-стратегії.*

Сьогодні військово-психологічна наука та практика все частіше звертається до питань саморегуляції психічної діяльності особистості. З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України дана проблематика набула особливої актуальності. Цікавим є той факт, що на сучасному етапі розвитку суспільства активність людини розглядається з погляду її ставлення до свого життя, а саморегуляція стає одним з найважливіших компонентів функціонування людини. Така позиція сформувалась на противагу колишньому уявленню щодо засвоєння соціальних норм як основної характеристики особистості.

Сучасна вітчизняна психологічна наука має значну кількість наукових розробок присвячених проблемам саморегуляції. Так, Гриньова М.В., Терлецька Л.Г., Богдан Л.М., Бех В.П., Сухенко Я.В., Гринців М.В. та інші вважають, що здатність до саморегуляції є головною рисою суб'єктної активності, адже процеси саморегуляції розглядаються як внутрішня цілеспрямована активність людини, яка реалізується завдяки системній участі різних процесів, явищ і рівнів психіки.

На їх думку предметом психології саморегуляції є інтеграційні психічні явища і процеси, що забезпечують самоорганізацію різних видів психічної активності людини, цілісність її індивідуальності й особистості.

Саморегуляція – це свідомий, цілеспрямований процес досягнення мети у вирішенні особистісно значущих цілей. *Саморегуляція* – це здатність суб'єкта до організації власної діяльності, управління нею, тобто це цілеспрямоване, довільне регулювання сенсомоторики, коли система регулює сама себе.

Так, Л.В. Степаненко здійснюючи огляд наукового доробку вчених, які досліджували проблеми саморегуляції зазначає, що *саморегуляція* – це довільність, усвідомленість процесу, метою якого є зміна суб'єктом власної активності, контроль і корекція результатів. Саморегуляція охоплює всі психічні явища, властиві людині. Особливістю людської діяльності є її цілеспрямований характер, який неможливий без свідомої (довільної) регуляції (Степаненко Л.В., 2017).

Зазначимо, що одним з механізмів забезпечення саморегуляції є

копінг-стратегії. Останнє у науковий обіг ввів у 1962 році Л. Мерфі. Сьогодні існує декілька підходів до розуміння даного поняття. Так, найпоширенішим є трансакційний, який був розроблений Р. Лазарусом та С. Фолькманом. Автори розглядали його як когнітивні та поведінкові зусилля, спрямовані на мінімізацію стресових факторів під час безперервного процесу взаємодії між індивідом і середовищем (Lazarus R., 1984).

Проте, на думку Compas B та інш., копінг включає не лише когніції та поведінкові зусилля, а й емоційний аспект під час вирішення різного роду проблем (Compas B., Connor-Smith J., Saltzman H., Thomsen A., Wadsworth M., 2001).

Як зазначає Н.С. Ярош, суть копінгу полягає у повній або частковій нейтралізації негативного впливу стресу на людську психіку (Ярош Н.С., 2015).

У свою чергу В.О. Каламаж, Є.А. Тимошук, А.Б. Краснопір, Г.Р. Дорошук трактують копінг як пізнавальну та поведінкову активність, спрямовану на знешкодження складних ситуацій. Однак, подальші дослідження доводять, що копінг передбачає залучення не лише когніцій і поведінки, а й емоцій, які супроводжують процес долання труднощів (Каламаж В.О., Тимошук Є.А., Краснопір А.Б., Дорошук Г.Р., 2023).

Зауважимо, що кожна людина обирає свою особливу комбінацію копінг-стратегій, в основі якої лежать її власні ресурси та соціальне середовище. З точки зору ресурсного підходу в основі адаптації особистості до складних життєвих обставин є лежать копінг-стратегії.

Так, згадуваний нами американський психолог Р. Лазарус, виокремлює такі копінг-стратегії: конфронтаційний копінг, який проявляється у активних, іноді агресивних зусиллях зміни ситуації. Такий копінг передбачає певну ступінь готовності до ризику, конфліктності, імпульсивності; дистанціювання, який проявляється у когнітивних зусиллях відокремитися від ситуації і зменшити її суб'єктивну значимість через переключення уваги, відстороненості, знецінювання тощо; самоконтроль, який полягає у зусиллях щодо регулювання суб'єктом почуттів і дій, або повне пригнічення емоцій; пошук соціальної підтримки – пошук інформаційної, дієвої та емоційної підтримки, співчуття або порад серед оточуючих; прийняття відповідальності, яка полягає у визнанні суб'єктом своєї ролі в проблемі та спробою її вирішити; втеча-уникнення, яка полягає у дії швидкого зниження емоційного тиску проблеми через втечу, уникнення або ігнорування проблеми; планування вирішення проблеми, яка представляє проблемно-фокусований стиль, пошук раціональних зусиль щодо зміни ситуації, що включають аналітичний підхід до проблеми; позитивна переоцінка, є фокусуванням на зростанні власної особистості, часто включає релігійну складову (Lazarus R., 1984).

Висновки: у скрутних та проблемних ситуаціях, особистість завжди шукає шляхи виходу з неї, шукає шляхи зменшення її тиску на когнітивну та емоційну сферу. Основним засобом такого пошуку є саморегуляція, яка

представляє собою свідомий, цілеспрямований процес досягнення мети у вирішенні особистісно значущих цілей. А конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, соціальна підтримка, відповідальна поведінка, планування вирішення проблеми, втеча-уникнення та позитивна переоцінка є основними механізмами саморегуляції.

### Список використаних джерел

1. Степаненко Л.В. (2017) Копінг-стратегії та психологічний захист як механізми саморегуляції особистості. Теорія і практика сучасної психології, 1, 37-41.
2. Lazarus R., Folkman S. (1984) Stress, Appraisal and Coping. New York: Springer.
3. Compas B., Connor-Smith J., Saltzman H., Thomsen A., Wadsworth M. (2001) Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. Psychological Bulletin, 127, 1, 87-127
4. Ярош, Н.С. (2015) Аналіз досліджень внутрішніх предикторів стрес-долаючої поведінки. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія, 58, 60-64.
5. Каламаж В.О., Тимошук Є.А., Краснопір А.Б., Дорошук Г.Р. (2023) Копінг-стратегії як механізм саморегуляції у навчальній діяльності студентів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 16, 28–35.

### Summary

**Dzhus V. A.**

*Student of the National Defense*

*University of Ukraine.*

*ORCID 0009-0000-6819-484X*

### COPING STRATEGIES AS A MECHANISM OF SELF-REGULATION

**Abstract.** *In the publication, the author presents the result of a theoretical analysis of scientific sources of the concept of self-regulation. The author characterizes coping strategies as a mechanism of self-regulation of individual behavior.*

**Keywords:** *self-regulation, coping strategies.*



## ДОПОМОГА В ПОДОЛАННІ СТРЕСУ: ПСИХОЛОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ

**Довгань Н. О.**

доктор психологічних наук,  
завідувачка лабораторії  
психології політико-правових відносин  
ІСПП НАПН України  
ORCID ID [orcid.org/0000-0001-6150-5211](https://orcid.org/0000-0001-6150-5211)

**Анотація.** У тезах доповіді висвітлено психологічну технологію готовності до надзвичайних ситуацій. Представлено послідовні етапи технології щодо «щеплення» стресу, збагачення знань й операціоналізації навичок подолання стресу. Наголошується на тому, що зміна способів реагування на стресори сприятиме збереженню психофізичного благополуччя.

**Ключові слова:** технологія, психологічний стрес, конструктивна поведінка, надзвичайна ситуація.

У стресових умовах стан психічного благополуччя людини залежить від суб'єктивного сприймання нею надзвичайної ситуації, оцінювання загроз / наслідків цієї ситуації, стратегії дії, усвідомлення стресорів. Разом з тим умовне «щеплення стресу» – досвід переживання (у помірній формі) короточасних і нетривалих складних життєвих ситуацій – сприяє утворенню «імунітету» до руйнівних впливів. А саме, (1) удосконалює «майстерність» подолання психофізичного навантаження; 2) попереджує виникнення тяжких психофізичних реакцій; 3) активізує механізми відновлення й захисту від стресорів, 4) підвищує довіру до опрацьованого копінг-репертуару виходу з дистресу (Lazarus, & Folkman, 1986; Meichenbaum, 2008).

У світовій практиці стрес-інокуляційну терапію (або терапію щеплення від стресу) – Stress Inoculation Therapy (далі – SIT) – використовують для розвитку готовності до переживання складних подій та збільшення життєстійкості<sup>1</sup>. У процесі інокуляції змінюється трактування людиною пережитої ситуації і смисл пережитого; вона вибудовує нові «власні історії», завдяки яким осмислює травматичний досвід, змінює позицію «жертви» на роль «того хто, живе і є успішним» та демонструє конструктивну поведінку в разі потрапляння в стресове середовище. Коли йдеться про практичне використання загальної схеми SIT, то її зміст зазвичай адаптують до потреб клієнта чи цільової групи, контекстуальних обставин та актуальних завдань. Так, наприклад, під час психологічної роботи SIT використовують як засіб зміни ставлення людини до стрес-факторів; у когнітивній терапії SIT розглядають як

---

<sup>1</sup> Інокуляція (лат. inoculatio) – щеплення.

додатковий інструмент допомоги, який дає змогу конкретизувати попереджувальні знаки або тригери стресу, формувати навички самоконтролю, коригувати стресові стани. Зауважимо, що використання методів SIT не має часових обмежень. Наприклад, для підготовки до травматичної процедури, хірургічного втручання SIT займає близько 20 хвилин; у разі лікування ПТСР зустрічі з постраждалими відбуваються один раз на тиждень протягом багатьох місяців (якщо треба, їх поновлюють через певний час) (Lazarus, & Folkman, 1984; McAdams, & Reynolds & Lewis, 2001; Meichenbaum, 2001; Smucker, & Meichenbaum, 2007b).

Відтак з огляду на науково підтверджену ефективність практик подолання стресу шляхом щеплення і результати емпіричних досліджень, проведених співробітниками лабораторії психології політико-правових відносин ІСПП НАПН України, визначено за доцільне здійснювати розгортання психологічної технології готовності до надзвичайних ситуацій в інокуляційному форматі.

Психологічна технологія розвитку готовності громадян до конструктивної поведінки в надзвичайних ситуаціях (далі – психологічна технологія готовності) є теоретично і практично обґрунтованою системою дій, які забезпечують поетапну зміну способів реагування на стресори завдяки збагаченню знань та операціоналізації навичок подолання стресу. Пропонована технологія конструюється в процесі її реалізації психологом відповідно до поставленої мети – формування психологічної готовності. Основні засоби досягнення мети – це дії психолога і клієнта / групи, що забезпечують потрібний ефект: аналіз соціального і природного контексту життя, артикуляція бажаного результату, конкретизація ходу роботи. Звернімо увагу на те, що зміст психологічного впливу, перелік використовуваних під час роботи прийомів, комплекс різнопланових процедур формують відповідно до актуальних запитів. Що ж до оцінювання дієвості технології, то зазначимо, що про її результативність свідчить відповідність отриманого ефекту очікуванням клієнта (для цього можна використовувати кількісну шкалу, яка пропонується заздалегідь). Про ефективність дії технології можна говорити, якщо добір процедур є конгруентним умовам життя, стану, реакціям, які констатують у клієнта.

У якості основи психологічної технології готовності використано технологію SIT (D. Meichenbaum), адаптовану відповідно до завдань інокуляційного втручання: зниження ризиків розгортання психічних і фізичних розладів у громадян унаслідок стресу та розвиток готовності до конструктивної поведінки в надзвичайних ситуаціях. Ми брали до уваги те, що розширення SIT діагностичними і постстресовими процедурами психологічного впливу не вирішує загальну проблему збереження здоров'я, але набуті клієнтами навички опанування життєвих ускладнень можуть стати їм у пригоді в переосмисленні власних історій і змісту пережитих стресорів.

Наголосимо, що запропоновану психологічну інтервенцію можна реалізовувати в індивідуальній і груповій роботі як з профілактичною метою запобігання дистресу в надзвичайних ситуаціях, так і в контексті надання психологічної допомоги особам, що перебувають у стресовому стані.

Побудована в інокуляційному форматі технологія має *три етапи* реалізації: превентивного впливу, інокуляційного впливу, впливу постфактум (табл. 1).

Етап превентивного впливу являє собою комплексний діагностичний процес, спрямований на вивчення психофізичних і поведінкових показників, тривожності й індивідуальної реактивності людини на стресори.

Таблиця 1

Етапи технології розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки в надзвичайних ситуаціях

	Назва етапу		
Перший етап	Превентивний вплив		
	Первинна	Вторинна	Третинна
Другий етап	Інокуляційний вплив		
	Фаза концептуалізації і психоосвіти	Фаза набуття і відпрацювання навичок	Фаза застосування навичок,
Третій етап	Постфактум-вплив		

Превентивні дії першого етапу технології поділяють на три типи:

первинна превенція – виявлення диспозиційних показників (копінг-стиль, тип поведінки тощо), які свідчать про те, що людина реагує на стресор сильніше, ніж інші; у складних умовах стикається з ризиком значного погіршення стану здоров'я і психосоціального благополуччя. Для діагностування стану людини, критичних для неї меж напруження й виснаження, особливостей її стресо- і життєстійкості рекомендується використовувати такий діагностичний інструментарій: Опитувальник М. Friedman «Тип поведінки А», Опитувальник J. Denollet «DS14»; (Духневич та ін., 2023)

вторинна превенція – виявлення негативних змін у стані людини, щоб запобігти їхньому подальшому розвитку. Рекомендовано використовувати індикатори станів фізичного і психічного здоров'я, представлені в МКХ- 11 (ICD-11): Mood disorders, 06 Mental, behavioural or neurodevelopmental disorders – Розлади настрою, 06 Розлади психіки, поведінки або нервового розвитку) (ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics, Version: 02/2022) (Духневич та ін., 2023);

третинна превенція – передбачає: 1) побудову (психологом) стрес-профілю людини, який буде використовуватися на етапі інокуляційного

впливу під час роботи з формування і збереження психофізичних ресурсів; 2) надання суб'єктові пропозиції щодо ведення ситуативного щоденника, у якому він фіксуватиме: тривожні, стресові ситуації та їх оцінювання (від тривожної, що викликає дискомфорт, до надзвичайної, що становить загрозу для психосоціального благополуччя людини); стресор/страх/побоювання, що дестабілізує психофізичний стан організму; наявні в ситуації очікування / загрози / ризику; відчуття, якими супроводжується вплив стресора; часову тривалість реагування на стресор; вплив стресора на стосунки з оточенням; використані способи / засоби опанування стресора і те, що відбулося насправді. На етапі третинної превенції опрацьовується інформація, що відображає стресовий досвід, те, що відбулося насправді, а не те, що очікувалося на етапі передбачення чи входження в ситуацію.

На етапі інокуляційного впливу чутливі до стресу особи отримують «щеплення від стресу» – навчаються психологічних прийомів долаття стресорів. Інокуляційний вплив здійснюється на основі моделі терапії щеплення (SIT) Дональда Мейхенбаума (Donald Meichenbaum) шляхом поступового проходження психокорекційних фаз: 1) концептуалізація і психоосвіта (Conceptualization and Psychoeducation); 2) набуття і відпрацювання навичок (Skills Acquisition and Rehearsal); 3) застосування, профілактика рецидивів і подальше лікування (Application, Relapse Prevention and Follow-through).

Зазначимо, що для досягнення мети технології запропоновану Мейхенбаумом структуру й послідовність інокуляційного впливу було збережено, водночас інструментальну змістовність психологічної роботи розширено (Meichenbaum, 2001; 2005; 2007; Meichenbaum, & Deffenbacher, 1988).

Етап постфактум-впливу реалізується в разі перебування суб'єкта в негативному психічному стані внаслідок складної / надзвичайної ситуації (психологічна дезадаптація, деморалізація, психологічний шок, посттравматичний стресовий розлад, афективні реакції, гостра психічна або фізична втома тощо). Нагадаємо, що травматичний стрес як особливе переживання є результатом взаємовпливу людини і складних обставин; за такої умови реакція на стресори, які перевищують увесь попередній досвід, може мати широкий спектр прояву й різноманітні психологічні наслідки. Саме тому супровід, допомога і лікування осіб у негативному психічному стані є рухливим конструктом, який вибудовується безпосередньо в процесі психологічної роботи щодо оцінювання і переоцінювання клієнтом стрес-факторів, «себе» і «середовища», взаємодії зі світом і, головне, підготовки до конструктивної поведінки в надзвичайних ситуаціях.

Корекційні впливи на третьому етапі технології реалізують за індивідуальними програмами допомоги, що відповідають стану клієнта, його психосоціальним характеристикам. Програми мають вільну форму, яку коригують відповідно до змін у стані клієнта, ставлячи за мету

оптимізацію його взаємодії зі світом. Загалом метою етапу постфактум-впливу є запобігання фіксації дистресу й переходу постстресового стану в хронічну форму, дезактуалізація стресової ситуації, ослаблення травми і нормалізація психічного стану.

Висновки. Перебування людини у стані психологічного стресу може свідчити про сприймання наявних стресорів як загрозових і власних ресурсів як недостатніх для психофізичного благополуччя. Саме тому застосування психологічної технології сприятиме збереженню психічного благополуччя людини у стресових умовах за рахунок усвідомлення стресорів та змінення суб'єктивного сприймання нею надзвичайної ситуації, оцінювання загроз/наслідків цієї ситуації, стратегії дії. Запропонована технологія може стати в пригоді практикам у систематизації дій психологічного втручання й оформленні отриманих результатів.

### Список використаних джерел

1. Духневич, В. М. (ред.), Довгань, Н. О., Поліщук, С. А., Сіверс, З. Ф., Цукур О. Г. (2023). Готовність до надзвичайної ситуації: виміри конструктивності : практичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. – 395 с.
2. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
3. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1986). Cognitive Theories of Stress and the Issue of Circularity. In M. H. Appley, & R. Trumbull (Eds.). *Dynamics of Stress. Physiological, Psychological, and Social Perspectives* (pp. 63–80). New York: Plenum. URL: [https://doi.org/10.1007/978-1-4684-5122-1\\_4](https://doi.org/10.1007/978-1-4684-5122-1_4)
4. McAdams, D. P., Reynolds, J., Lewis, M., Patten, A. V., & Bowman, P. J. (2001). When bad things turn good and good things turn bad: Sequences of redemption and contamination in life narratives and their relation to psychological adaptation in midlife adults and in students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 474–285.
5. Meichenbaum, D. (2001). *Treatment of Individuals with Anger – Control Problems and Aggressive Behaviors: A Clinical Handbook*. Institute Press.
6. Meichenbaum, D. (2005). Stress inoculation training: A preventative and treatment approach. *Principles and Practice of Stress Management* (3rd Edition). Guilford Press. URL: [https://melissainstitute.org/wp-content/uploads/2015/10/Stress\\_Inoculation\\_052806.pdf](https://melissainstitute.org/wp-content/uploads/2015/10/Stress_Inoculation_052806.pdf)
7. Meichenbaum, D. (2007). *Core tasks of psychotherapy: what «expert» psychotherapists do*. New York: Clarence Center. URL: <https://ubmm.med.buffalo.edu/uploads/MMU3/10-02-2015%20meichenbaum%20core%20tasks%20of%20psychotherapy%2015.pdf>

8. Meichenbaum, D. (2008). Stress inoculation training: A preventative and treatment approach. In P. M. Lehrer, R. L. Woolfolk & W. S. Sime (Eds.), *Principles and Practice of Stress Management* (3rd Edition). The Guilford Press.
9. Meichenbaum, D. H., & Dieffenbacher, J. L. (1988). Stress Inoculation Training. *The counseling psychologist*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/0011000088161005>

## Summary

**Dovgan N.O.**

*DSc in Psychological Sciences,*

*Head of the Laboratory of Psychology of Political-Legal Relations*

*Institute of Social and Political Psychology*

*National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv*

*ORCID ID [orcid.org/0000-0001-6150-5211](https://orcid.org/0000-0001-6150-5211)*

## HELP TO OVERCOME STRESS: THE PSYCHOLOGICAL TECHNOLOGY

**Abstract.** *The report thesis presents the psychological technology for emergency preparedness. The proposed successive stages of the technology “slits” stress, enriches knowledge and operationalizes stress coping skills. The thesis emphasizes that changing the ways of responding to stressors can contribute to psychophysical well-being maintaining.*

**Keywords:** *technology, psychological stress, constructive behaviour, emergency situation.*

## АНАЛІЗ АКТУАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ З ТРАВМАТИЧНОЮ АМПУТАЦІЄЮ

*Дубровський Д. П.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

*Анотація.* У публікації проаналізовано проблематику негативного впливу на психічний стан військовослужбовців – учасників бойових дій в наслідок отримання травматичної ампутації. Висвітлено мету проведення заходів психологічної реабілітації та ресоціалізації. Запропоновано заходи психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій на етапі відновлення.

Обґрунтовано, що реалізація реабілітаційних та психопрофілактичних заходів для військовослужбовців – учасників бойових дій з травматичною ампутацією може бути дієвою лише за умови об'єднання зусиль фахівців різних напрямків.

**Ключові слова:** психологічна реабілітація та ресоціалізація, травматична ампутація.

24 лютого 2022 року російські окупанти розпочали повномасштабне вторгнення в Україну, вони розв'язали найбільшу війну в Європі, понівечили життя мільйонів людей, залишивши їх з важкими психічними травмами.

Це вимагає оперативного діагностування (Дубровська О. М., 2022) стану військовослужбовців – учасників бойових дій, особливо з травматичною ампутацією, прогнозу подальшого розвитку розладів їхньої психіки, з проведенням можливих медикаментозних і реабілітаційних заходів на шляху ресоціалізації у мирне життя. Чимало як чоловіків, так і жінок повертаються з війни з важкими травмами. Однак такі люди не повинні відчувати себе покинутими. Тому в різних містах створюються ветеранські осередки.

Досвід бойових дій, в наслідок яких отримано травмування, негативно впливає на психічний стан військовослужбовців – учасників бойових дій. Зокрема, після повернення до мирного життя, значна частина військовослужбовців стикаються з новими стресами, які пов'язані з нерозумінням близьких, проблемами соціальної адаптації, з'являються труднощі у спілкуванні, як з родиною, так і професійному середовищі.

Після повернення військовослужбовців з району ведення бойових дій, на етапі психологічної реабілітації проводяться заходи відповідно до порядку організації заходів психологічної реабілітації, які встановлено

наказом «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» від 09.12.2015 № 702, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 15.02.2016 № 237/28367» (Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., 2017).

Мета проведення заходів психологічної реабілітації та ресоціалізації військовослужбовців – учасників бойових дій з травматичною ампутацією:

1. Комплексне використання ресурсів медичної та психологічної служб Збройних Сил України, органів військового управління, державних, релігійних, та волонтерських організацій для запобігання негативним психологічним наслідкам після перебування військовослужбовців в районі проведення бойових дій, особливо з травматичною ампутацією.

2. Підтримка членів сімей військовослужбовців, які повернулися і інформування їх про особливості адаптації і ресоціалізації та можливостей психологічної підтримки.

3. Подальша співпраця з особами, які за своїми медичними, психічними та психологічними показниками обмежено придатні для подальшої служби у Збройних Силах України.

Заходи психологічної реабілітації на етапі відновлення включають:

1. Огляд військовослужбовців – учасників бойових дій для постановки на облік з подальшою медичною та психологічною допомогою. Проведення їх діагностування за наявності медичних показань, для надання всебічної психологічної, медичної, чи навіть наркологічної допомоги.

2. Проведення діагностування за наявності посттравматичних стресових розладів, гострих реакцій на стрес, ознак фізичної і розумової перевтоми, вираженої астенизації, психічної дезадаптації тощо.

3. Оцінка наявних адаптаційних резервів для визначення їх подальшої придатності до виконання поставлених завдань (Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., 2017).

4. Надання психологічної допомоги військовослужбовцям, які її потребують. Проведення висококваліфікованими фахівцями заходів психокорекційних (якщо психічний розлад на початковому етапі, іще не сформований); психотерапевтичних (за наявності сформованого психічного розладу).

5. Прогноз результатів впливу бойових стресових чинників на морально-психологічний стан у військових колективах, що дозволяє виявити можливості розвитку віддалених наслідків впливу бойового стресу.

6. Надання загальних рекомендацій про подальше використання особового складу для виконання службових (бойових) обов'язків керівному складу військових частин із урахуванням психофізіологічних станів даних військовослужбовців.



7. Обов'язкове індивідуальне консультування військовослужбовців з тяжкими травмуваннями. Звернення до фахівців у разі необхідності за допомогою при кризових станах (ворожість, переживання втрати, сором та провина за загиблих товаришів, страх смерті тощо).

8. «Навчання прийомам емоційного і психологічного розвантаження, саморегуляції й самокорекції (самоконтроль, фізичні вправи, дихальні практики та аутогенне тренування, візуалізація)» (Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., 2017).

Висновки. Особливістю системи психологічної реабілітації та ресоціалізації військовослужбовців – учасників бойових дій, є спрямованість на повернення до життя поза зоною бойових дій та відновлення боєздатності. Реалізація діагностувальних, реабілітаційних та психопрофілактичних заходів для військовослужбовців – учасників бойових дій з травматичною ампутацією виходить сьогодні за межі компетентності самих лише психіатрів та психологів і може бути дієвою лише за умови об'єднання зусиль фахівців різних напрямків.

Актуальність та важливість порушеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній психологічній теорії та практиці, зумовили вибір наукової роботи: «Особливості психологічної реабілітації та ресоціалізації військовослужбовців – учасників бойових дій з травматичною ампутацією».

### Список використаних джерел

1. Артющин Г. М. (2016). Інтеграція фахових і психологічних складових у структурі професійної компетентності співробітників органів сектору безпеки та оборони України. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*: збірн. наук. праць Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. № 10. С. 5–11.

2. Бриндіков Ю. Л. (2019). Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук*. Тернопіль, 42 с.

3. Дубровська О. М. (2022). Вимірювання сформованості діагностувальної компетентності майбутніх фахівців фізичної підготовки і спорту: критерії та показники. *Військова освіта 2 (46) 70–79*. <https://DOI:10.33099/2617-1775/2022-02/70-79>

4. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. (2017). Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: *Методичний посібник*. К.: НДЦ ГП ЗСУ 282 с.

## Summary

***Dybrovskyi D.***

*Student of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **ANALYSIS OF CURRENT ISSUES OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION AND RESOCIALIZATION OF MILITARY PERSONNEL - COMBATANTS WITH TRAUMATIC AMPUTATION**

***Abstract.*** *The publication analyzes the problems of negative impact on the mental state of military personnel - participants in hostilities as a result of traumatic amputation. The purpose of psychological rehabilitation and resocialization measures is highlighted. The measures of psychological rehabilitation of servicemen - combatants at the stage of recovery are proposed.*

*It is substantiated that the implementation of rehabilitation and psychoprophylactic measures for military personnel - combatants with traumatic amputation can be effective only if the efforts of specialists in different fields are combined.*

***Keywords:*** *psychological rehabilitation and resocialization, traumatic amputation.*

# ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ОФІЦЕРІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

**Єсін Р. В.**

*ад'юнкта Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** У тезах висвітлено поняття професійної мотивації у психології діяльності і психологічні особливості професійної мотивації.*

***Ключові слова:** професійна мотивація, мотив, потреба.*

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну має глобальні наслідки, які значно впливають на психологічні особливості професійної мотивації офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України. Тривале ведення бойових дій на території України значно вплинуло на реалізацію професійної мотивації офіцерів, зокрема виявлено велику кількість чинників які знижують психологічну готовність і якість реалізації заходів мотивації. З огляду на це визначення психологічних особливостей професійної мотивації офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України є важливим практичним завданням. У багатьох теоретичних дослідженнях окреслено особливості професійної мотивації офіцерів, але через уточнення ведення гібридної війни уточнити потрібно риси професійної мотивації офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України.

Лише знаючи, що саме рухає людиною, спонукаючи її до діяльності, які ціннісні орієнтації покладено в основу її дій, можна розробити ефективну систему форм і методів керування нею. Для цього потрібно дослідити, як виникають або чим можуть бути викликані певні мотиви, якими способами мотиви можна реалізувати, як мотивувати людей (Мацегора, Я. В., Воробйова, І. В., Приходько, І. І., 2016).

Спочатку з'ясуємо, як поняття професійної мотивації визначено у психології діяльності. Ми проаналізували погляди українських та зарубіжних науковців на сутність понять “мотив” і “мотивація” загалом та професійної мотивації і професійної мотивації офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України зокрема. Основу мотиваційної сфери особистості становлять потреби – стан живого організму, окремої особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності. Потреба, опосередкована складним психологічним процесом мотивації, психологічно виявляється у формі мотиву поведінки. Потреба – це необхідність у чомусь конкретному, а мотив – обґрунтування рішення про задоволення або незадоволення визначеної потреби в об'єктивному і суб'єктивному середовищі.

Узагальнюючи поняття, ми з'ясували, що мотив – це внутрішня спонукальна сила, яка примушує людину до вчинення певних дій або відповідної поведінки. Мотиви проявляються у вигляді реакції людини на

чинники її внутрішнього стану або впливу зовнішнього середовища, зовнішніх обставин, ситуацій, умов. Згідно зі словником іншомовних слів мотив (фр., від лат., – рухаю) – це спонукальна причина дій і вчинків людини; причина. Отже, як мотиви особистості слід розуміти внутрішні спонуки (свідомі і несвідомі) до дій. Основними мотивами особистості є, бажання, інтереси, переконання, прагнення, ідеали.

Відповідно мотивація – це процес формування мотиву під впливом певних чинників. Мотивація особистості має таку структуру: потреби (як імпульс, причину) – мотиви (бажання, переконання, прагнення) – мету (одну загальну чи сукупність цілей) – дії, спрямовані на задоволення потреби і досягнення мети – нову потребу. Отже мотивація є процесом формування мотиву, початковим етапом якого є визначення потреби, яка стане мотивом, а мета – кінцевим результатом реалізації цього мотиву.

У процесі професійного становлення офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України відбуваються аналіз і синтез мотивів, перетворення одних на інші або пригнічення одних іншими, на основі одних мотивів формуються інші, виникає боротьба мотивів. Динамічним є рівень усвідомлення різних потреб, покладених в основу мотивів. У будь-якому разі мотивація не може бути негативною для людини, оскільки це комплекс спонук до певних дій, а спонуки мають позитивну спрямованість.

Зміни в мотивації можуть істотно впливати на результативність професійної діяльності. Офіцерів до професійної діяльності мотивують професійна компетентність та індивідуально-психологічні особливості, умови військової служби, з урахуванням яких триває цей процес.

Таким чином, мотивація офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України до професійної діяльності – це процес формування мотивів їх діяльності залежно від інтелектуальних та індивідуально-психологічних особливостей під впливом зовнішніх і внутрішніх, позитивних і негативних чинників, які регулюють і спрямовують поведінку на сумлінне та якісне виконання професійних завдань.

### **Список використаних джерел**

1. Мацегора, Я. В., Воробйова, І. В., Приходько, І. І. (2016). Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом Національної гвардії України. Монографія. Харків : НА НГУ. 314 с.

## Summary

**Yesin R. V.**

*Adjunct of the National University  
of Defense of Ukraine*

### **PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF OFFICERS OF THE GROUND FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE**

***Abstract.** The theses highlight the concept of professional motivation in general in the psychology of activity and psychological features of professional motivation.*

***Keywords:** professional motivation, motive, need.*

## ПОСТІЗОЛЯЦІЙНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯ ПЕРЕБУВАННЯ В ОКУПАЦІЇ

**Зарецька Н. Є.**

кандидат наук з державного управління,  
експерт з питань постізоляційного відновлення  
керівник проєктів БО “Відновлення громад”  
ORCID: 0000-0002-9566-3493

**Анотація.** Надання психологічної допомоги в умовах війни має свою специфіку і повинно передбачати надання традиційних послуг психічного здоров'я і психосоціальної підтримки та спеціалізовану психологічну допомогу, а саме психологічний супровід людей, активно залучених до подолання наслідків воєнних дій та окупації, реінтеграційні та постізоляційні заходи для людей, які перебували в окупації або повернулись з полону, психологічний супровід членів сімей зниклих безвісти, полонених, загиблих, а також психологічну підтримку персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування, медпрацівників, волонтерів. Робота із станами ізоляційної компресії, які виникають під час перебування людини в ізоляції, має свою специфіку. Ізоляційна компресія є природнім механізмом концентрації ресурсів та спроможностей організму з метою виживання у ворожому середовищі (ізоляції). Постізоляційна декомпресія є природнім компенсаторним процесом виходу людини зі стану ізоляційної компресії, при цьому і стан ізоляційної компресії і процес постізоляційної декомпресії можуть бути дуже дискомфортними для людини. Робота з масовими кейсами в умовах воєнної реальності визначає необхідність поєднання організаційної гнучкості із чітким дотриманням методології реінтеграційного процесу. Нехтування методологією реінтеграційних заходів є неприпустимим, оскільки може спричинити травматизацію та вигорання фахівців, травматизацію звільненої з ізоляції особи, а також унеможливити отримання об'єктивної інформації про досвід виживання людини в полоні.

**Ключові слова:** постізоляційне відновлення, ізоляційна компресія, постізоляційна декомпресія, деокуповані громади, реінтеграція.

Внаслідок розгортання російської збройної агресії, починаючи з 24.02.2022, тимчасової окупації населених пунктів у 8 областях України, спеціалізовані знання і досвід реінтеграції та постізоляційного відновлення звільнених з полону військовослужбовців та цивільних осіб стали затребуваними при роботі з населенням деокупованих громад. Метою нашої роботи була адаптація процесів реінтеграції та постізоляційного супроводу, які відповідають Об'єднаній доктрині НАТО АJP 3.7. “Відновлення персоналу у ворожому середовищі” та застосовуються в Україні, починаючи з грудня 2017 року, до роботи з цивільним населенням.

З професійної точки зору війна пропонує цілу низку викликів, при реагуванні на які застосування методів та підходів SERE психології та психології ізоляції є доцільним та ефективним, навіть якщо йдеться про цивільне населення. До числа таких викликів в першу чергу належать: потрапляння до полону військовослужбовців та цивільних осіб, перебування людей в окупації, під завалами, зникнення людей безвісти за особливих обставин, депортація дітей до країни-агресора та її союзника білорусі, перебування людей в зоні затоплення внаслідок прориву ГЕС.

Згідно Об'єднаної доктрини НАТО А.І.Р.-3.7. "Відновлення особового складу у ворожому середовищі"(АІР-3.7, 2016)відновлення особового складу (та цивільних осіб) після перебування в ізоляції є сукупністю військових, дипломатичних та громадських зусиль, спрямованих на забезпечення відновлення та реінтеграції ізольованого персоналу. Ізольованим персоналом є військовий або цивільний персонал, відокремлений від свого підрозділу чи організації, внаслідок чого втрачається позитивний та/або процесуальний контроль, що може вимагати від нього виживання, ухилення, протидії експлуатації та самостійного повернення до зони дружнього контролю або потреби у відповідній допомозі. Доктриною визначено, що ізоляція, захоплення та/або експлуатація персоналу під час операцій може мати значний негативний вплив на оперативну безпеку, моральний стан підрозділів, найближче оточення та сім'ї, суспільну підтримку. Саме цим визначається важливість відновлення персоналу (включно із його фізичним поверненням до зони дружнього контролю), а також фізичним та психологічним відновленням після повернення, для чого мають бути забезпечені відповідна підготовка персоналу до перебування у ворожому середовищі або ізоляції та реінтеграційні заходи після повернення з ізоляції.

Виживання, ухилення, опір і вилучення (Survival, evasion, resistance, extraction - SERE)є набором тактик, прийомів і процедур, які призначені дати ізольованому персоналу навички виживання в будь-якому середовищі та уникнення захоплення, у разі невдачі - протистояти експлуатації в полоні та, якщо дозволяє ситуація, втекти з полону, щоб в решті решт самостійно або допомагаючи іншим повернутися з гідністю. Реінтеграція визначається доктриною як оперативний процес надання медичного забезпечення та психологічної допомоги персоналу, який вийшов із ізоляції, а також отримання від нього інформації, важливої з військової, безпекової точки зору та для вивчення досвіду. Завдання власне відновлення персоналу передбачає координацію дій і зусиль командирів і штабів, сил та персоналу, який перебуває в ізоляції, повернути цей ізольований персонал під фізичну опіку дружньої організації. Тобто йдеться про фізичне повернення людини в зону дружнього контролю. Роль ізольованого персоналу в процесі його відновлення (повернення) є дуже важливою.

Завдання реінтеграції починається, коли повернений персонал фізично передається визначеному члену команди або організації для проведення реінтеграції. У рамках реінтеграції збираються основні розвідувальні дані та інформація SERE з одночасним піклування про фізичне та психологічне благополуччя персоналу, що повернувся з ізоляції. Реінтеграція ізольованого персоналу є зоною національної відповідальності і має здійснюватися національними представниками. Зазначеною доктриною такж визначено обмеження щодо її застосування, зокрема зазначено, що операції пошуку і рятування (Search And Rescue, SAR) належать до сфери відповідальності національних сил і не є предметом регулювання цієї доктрини (AJP-3.7, 2016). Зазначимо, що уніфіковане застосування та трактування термінології є принциповим для забезпечення взаємосумісності збройних сил країн-членів Альянсу в частині планування, забезпечення та реалізації операцій.

Таким чином, вся робота з персоналом, який повернувся з ізоляції, має проводитись з урахуванням важливості піклування про його фізичне та психічне здоров'я, що визначається особливостями реагування людської психіки на перебування в ізоляції. Очевидно, що це має братись до уваги при роботі не тільки з військовослужбовцями, а і з цивільним населенням, яке має досвід перебування в ізоляції - наприклад, окупації, полоні або під завалами. Саме ці особливості і були нами враховані при роботі в деокупованих громадах.

Надання психологічної допомоги в умовах війни має свою специфіку і має передбачати не тільки надання традиційних послуг психічного здоров'я та психосоціальної підтримки згідно піраміди інтервенцій Міжнародної Федерації Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (The International, 2021), а і спеціалізовану психологічну допомогу, яка має передбачати психологічний супровід людей, активно залучених до подолання наслідків воєнних дій та окупації, зокрема процесів ексгумації, опізнання загиблих, реінтеграційні та постізоляційні заходи для людей, які перебували в окупації або повернулись з полону, психологічний супровід членів сімей зниклих безвісти, полонених, загиблих, психологічну підтримку персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування, медпрацівників, волонтерів.

Робота проводилась у громадах Київської, Харківської, Чернігівської та Херсонської областей з людьми, сім'ями, колективами, підрозділами, громадами. Професійні виклики, з якими ми зіткнулись в деокупованих громадах, можна згрупувати за чинниками, які впливали на стан людей, а також за власне станами, в яких перебували люди, які потребували допомоги. Тож, в громадах, постраждалих від воєнних дій, обстрілів або окупації, фахівець має працювати із наслідками перебування людини у примусовій (окупації, полоні, під завалами) та вимушеній (внаслідок повені) ізоляції, а також перебування однієї людини в ізоляції різних типів та видів, перебування в зоні масованих артилерійських і ракетних обстрілів, воєнних дій та прифронтівій зоні, наслідками складної



евакуації. Таким чином, фахівець має вміти працювати із станами постізоляційної (в т.ч. ускладненої) компресії, бойової (в т.ч. ускладненої) компресії, гострої, комплексної та ускладненої травматизації, компресійного стану травмованої особи, гострого бойового стресу, сильного ресурсного виснаження.

Робота із станами ізоляційної компресії має свою специфіку. Важливо зазначити, що стан ізоляційної компресії є природнім механізмом концентрації ресурсів та спроможностей організму задля виживання в умовах ворожого середовища, коли людина опинилась в ізоляції і може розраховувати тільки на себе. Ізоляційна компресія не є травмівним станом. Вона є нормальною реакцією нормальної людини на ненормальні обставини. Відповідно, постізоляційна декомпресія є природнім компенсаторним процесом виходу людини зі стану ізоляційної компресії, при цьому і стан ізоляційної компресії, і процес постізоляційної декомпресії можуть бути дуже незвичними та неприємними для людини в своїх проявах.

Специфіка постізоляційних заходів (PISA) в деокупованих громадах передбачає готовність фахівця та команд працювати в умовах масової потреби у спеціалізованій психологічній допомозі (одночасно десятки, сотні або тисячі кейсів), інформаційного тиску, можливого сильного медійного тиску, острахуколег-фахівців МНПСС працювати з такими випадками або ж обмеженої дієвості застосовуваних ними підходів. За таких умов особливого значення набувають психоедукація з питань постізоляційного відновлення, постізоляційний тріаж, важливість спільноти мешканців громади як ресурсу для кожного з її мешканців, а також важливість постізоляційного супроводу. Зазначимо, що постізоляційний тріаж допомагає фахівцю оперативно визначити три категорії осіб - тих, які потребують негайної допомоги фахівця, який розуміється на особливостях постізоляційного відновлення, тих, кому така допомога потрібна, але її надання може бути сплановано, і тих, у кого декомпресія протікає природньо.

Важливо пам'ятати про неприпустимість групових постізоляційних дебрифінгів, які нівелюють особистий досвід людини, який є основним або єдиним ресурсом відновлення людини, та неприпустимість застосування постізоляційних дебрифінгів як інструменту слідчих дій - крім очевидних етичних порушень в такій ситуації виникає якоріння людини в об'єктній позиції, людина відчуває, що її використовують і втрачає довіру. В постізоляційному відновленні не працює принцип "рівний-рівному", працює лише професіоналізм фахівця. Якщо фахівець постізоляційного супроводу сам опинився в ізоляції вже після набуття відповідних компетенцій, то він сам обов'язково має пройти реінтеграційні заходи та повноцінний процес постізоляційної адаптації, після чого може бути допущений до проведення реінтеграційних або постізоляційних заходів. Порушення цього правила унеможливує його повноцінну роботу та несе

колосальні ризики і для самого фахівця, і для звільненої з ізоляції людини, з якою він працюватиме.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що робота з масовими кейсами в умовах воєнної реальності - як при роботі із звільненими військовополоненими, так і при роботі з цивільним населенням - визначає необхідність поєднання організаційної гнучкості із чітким дотриманням методології реінтеграційного процесу. Обов'язкове дотримання реінтеграційної методології одночасно забезпечує безпеку фахівця, безпеку клієнта, встановлення та збереження довіри між ними, дотримання норм професійної етики, одночасно забезпечуються можливість організаційного маневру для фахівця та клієнта, а також можливість об'єктивного визначення меж власної компетентності фахівцем. Важливо пам'ятати про те, що методологія SERE психології базується на наукових дослідженнях та обґрунтованих наукових теоріях, які лежать зокрема в основі доказових методів психотерапії, тому нехтування методологією реінтеграційних заходів є неприпустимим, оскільки матиме такі ж наслідки як нехтування методологією доказових терапевтичних втручань і може призвести до травматизації та вигорання фахівця - замість його професійного зростання, травматизації звільненої з ізоляції особи - замість її повноцінного відновлення та особистісного зростання (посилення), неможливості отримання об'єктивної інформації про обставини потрапляння та перебування в полоні, досвід виживання в ньому.

### Список використаних джерел

1. NATO STANDARD AJP-3.7 Allied Joint Doctrine for Recovery of Personnel in a Hostile Environment. Edition A Version 1. February 2016 - North Atlantic Treaty Organization Allied Joint Publication. Published by the NATO Standardization Office (NSO). 72p.

2. The International Red Cross and Red Crescent Movement's Mental Health and Psychosocial Support Framework, July, 8, 2021.

### Summary

**Zaretska Nataliia**

*candidate of sciences in public administration,*

*Subject Matter Expert on the process of Personnel*

*Recovery Reintegration,*

*project manager of the CO "Community Revival"*

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9566-3493>*

## POST-ISOLATION RECOVERY OF THE CIVILIAN POPULATION AFTER BEING IN OCCUPATION

**Abstract.** *Psychological assistance in wartime has its own specifics and should include not only traditional MHPSS services, but also specialized psychological assistance. Work with conditions of isolation compression, which occur during a person's stay in isolation, has its own specifics. Isolation compression is a natural mechanism of concentration of the human's resources and capabilities in order to survive in a hostile environment (isolation). Post-isolation decompression is a natural compensatory process of a person's exit from isolation compression. Both the condition of isolation compression and the process of post-isolation decompression can be very uncomfortable for a person. Working with mass post-isolation cases in war time determines the need to combine organizational flexibility with a clear adherence to the methodology of the reintegration process. Neglecting the methodology and rules of reintegration activities is unacceptable, as it can cause trauma and burnout of specialists, traumatizing of a person released from isolation, as well as make it impossible to obtain objective information about the circumstances of capture and stay in captivity, the experience of survival in it.*

**Keywords:** *post-isolation recovery, isolation compression, post-isolation decompression, de-occupied communities, reintegration.*

## ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

*Змійовська М. І.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація:** У тезах доповіді проаналізовано особливості перебігу психічних станів військовослужбовців в умовах ведення бойових дій. Висвітлено ключові аспекти у підготовці військовослужбовців до бойових дій та надано їм коротку характеристику. Охарактеризовано психологічні аспекти стресу та тривожності під час бойових дій.*

***Ключові слова:** психічний стан, психологічна стійкість, стратегія адаптації, психологічний супровід, посттравматичний стресовий розлад, стрес, тривожність, психологічна підготовка.*

Російсько-українська війна з 2014 по сьогоднішній день, засвідчила, що однією з передумов перемоги над супротивником є психологічна готовність військовослужбовця до бою, його здатність витримувати навантаження сучасного бою та протистояти різним стрес-чинникам. Одним із визначальних аспектів, які домінують при виборі форм та методів формування психологічної стійкості та психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань є розуміння природи виникнення та протікання психічних станів військовослужбовців.

Тому, усвідомлення впливу психічних станів на військовослужбовців та розробка програм психологічної підготовки та підтримки є критичними для забезпечення успішності бойових дій фізичного та психологічного благополуччя військових. Систематична психологічна підготовка та підтримка грають важливу роль у забезпеченні психологічної стійкості в умовах бойових дій (Ковальова, Л. (2021)). Психологічна готовність та адаптація до екстремальних умов є ключовими аспектами у підготовці військовослужбовців до бойових дій (рис. 1.1).

Стресові ситуації та їх вплив

Тренування в екстремальних умовах

Розробка стратегій адаптації

Психологічний супровід

Подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР)

*Рисунок 1.1 – Ключові аспекти у підготовці військовослужбовців до бойових дій*

Дамо коротку характеристику ключових аспектів підготовки військовослужбовців до бойових дій, які сприяють *адаптації до екстремальних ситуацій під час бойових дій, а саме:*

1. Стресові ситуації та їх вплив:

Під час бойових дій військовослужбовці можуть опинитися в різних стресових ситуаціях, таких як атаки, обстріли, евакуації та інші. Стресові ситуації можуть викликати психологічну реакцію, таку як тривожність, страх та інше. Розуміння різних видів стресу та підготовка до їх вияву та подолання є важливими для забезпечення ефективності в бойових умовах.

2. Тренування в екстремальних умовах:

Військові тренування повинні включати симуляцію екстремальних ситуацій, щоб військовослужбовці могли набути практичний досвід у роботі в умовах, близьких до реальних бойових ситуацій. Тренування включає в себе навчання, як реагувати на надзвичайні обставини, включаючи першу допомогу, евакуацію та інші навички, необхідні в бойових умовах (Лисенко, Ю. (2020).

3. Розробка стратегій адаптації:

Військовослужбовці повинні розробити особисті та командні стратегії адаптації до екстремальних ситуацій. Це включає в себе розробку планів дій, комунікацію та співпрацю в команді під час стресових подій. Систематична практика та тренування роботи в умовах стресу та під тиском допомагають військовослужбовцям стати більш адаптованими до екстремальних ситуацій.

4. Психологічний супровід:

Важливо забезпечити психологічний супровід військовослужбовців в умовах бойових дій. Психологи можуть надавати підтримку та консультування для подолання стресу та адаптації до екстремальних умов. Виявлення та допомога в управлінні психологічними травмами та стресом також є важливим завданням психологічного супроводу.

#### 5. Подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР):

ПТСР може виникнути після бойових дій і вимагає серйозного лікування та підтримки. Важливо розпізнавати ознаки ПТСР та надавати відповідну допомогу (Марченко, О. (2019)). Індивідуальна та групова психотерапія, підтримка та реабілітація важливі для подолання наслідків посттравматичного стресового розладу.

Під час бойових дій військовослужбовці стикаються з різноманітними стресовими ситуаціями та тривожними станами, які можуть суттєво впливати на їхню фізичну та психічну стійкість (рис. 1.2).



*Рисунок 1.2 - Психологічні аспекти стресу та тривожності під час бойових дій*

#### 1. Сутність стресу та його види:

Стрес є невід'ємною частиною життя військовослужбовців під час бойових дій. Він може виникати внаслідок різних факторів, включаючи бойові дії, персональні травми, розлучення з родиною, страх перед небезпекою тощо.

Розрізняють такі види стресу: бойовий стрес, соціальний стрес, психологічний стрес тощо. Кожен вид стресу може викликати власні психологічні та фізичні реакції (Павлов, В. (2020)).

#### 2. Тривожність та її вплив:

Тривожність є нормальною реакцією на стрес та загрозу. Проте, у військовому контексті тривожність може стати проблемою, якщо вона стає надмірною та заважає нормальній функції.

Тривожність може впливати на рішення, робочі здібності та загальний психічний стан військовослужбовців. Розуміння та керування тривожністю є важливим аспектом психологічної підготовки.

### 3. Механізми подолання стресу та тривожності:

Військовослужбовці повинні бути навчені механізмам подолання стресу та тривожності. Це може включати в себе техніки релаксації, медитації, зосередженості та інші стратегії для зняття напруги та збереження психологічної стійкості.

Важливо також навчити військовослужбовців адаптуватися до стресових ситуацій та знаходити позитивні способи впоратися зі стресом.

### 4. Роль психолога в підтримці військовослужбовців:

Психологи військових медичних служб відіграють важливу роль у підтримці військовослужбовців у кризових ситуаціях. Вони надають консультації, психологічну підтримку та психотерапію для тих, хто потребує допомоги.

Психологи також допомагають розпізнавати ознаки серйозних психологічних розладів, таких як Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), та надають необхідну допомогу у їх лікуванні.

### 5. Психологічна підготовка та освіта:

Важливо надавати військовослужбовцям психологічну підготовку та освіту щодо психологічних аспектів стресу та тривожності.

Інструктування військових щодо того, як вони можуть впоратися зі стресом, розрізнявати здоровий ступінь тривожності від патологічного та шукати психологічну підтримку, є важливими аспектами психологічної підготовки (Петренко, І. (2020)).

Висновки. Таким чином, розуміння психологічних аспектів стресу та тривожності важливі для забезпечення ефективності військових операцій та збереження фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців. Психологічна підготовка та підтримка грають важливу роль у забезпеченні психологічної стійкості та успішності військових у стресових умовах бойових дій.

## Список використаних джерел

1. Ковальова, Л. (2021). Психологічний супровід військовослужбовців під час підготовки до бою. Військова психологія, 8(2), 30-39.

2. Лисенко, Ю. (2020). Психологічний супровід військовослужбовців під час підготовки до бою: методологія та практика. Військова психологія і педагогіка, 10(2), 35-45.

3. Марченко, О. (2019). Психологічні аспекти тренування військовослужбовців перед боєм: досвід України. Психологічна наука та освіта, 7(3), 15-24.

4. Павлов, В. (2020). Військова психологія та адаптація до екстремальних умов. Військовий журнал, 15(4), 28-36.

5. Петренко, І. (2020). Психологічні аспекти тривожності у військовослужбовців. Психологія військової діяльності, 5(2), 45-52.

## Summary

*Mariia Zmiiovska*

*Student of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **PECULIARITIES OF THE COURSE OF THE MENTAL STATES OF MILITARY PERSONNEL IN THE CONDITIONS OF MILITARY OPERATIONS**

**Abstract:** *The abstracts of the report analyze the peculiarities of the course of the mental states of military personnel in the conditions of military operations. The key aspects in the preparation of military personnel for combat operations are highlighted and a brief description of them is given. The psychological aspects of stress and anxiety during hostilities are characterized.*

**Key words:** *mental state, psychological stability, adaptation strategy, psychological support, post-traumatic stress disorder, stress, anxiety, psychological preparation.*

**Conclusions.** *Thus, understanding the psychological aspects of stress and anxiety is important for ensuring the effectiveness of military operations and maintaining the physical and mental health of military personnel. Psychological training and support play an important role in ensuring the psychological stability and success of military personnel in stressful combat conditions.*



## ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ВІД ПРИЧИНИ ДО НАСЛІДКУ

*Гвасюк А. М.*

*ад'юнкт Національного університету  
оборони України*

*Анотація.* У тезах доповіді висвітлено основні причини виникнення феномену емоційного вигорання, який зумовлюють зовнішні та внутрішні чинники. На основі опрацьованої літератури було описано наслідки синдрому емоційного вигорання.

*Ключові слова:* емоційне вигорання, симптом, емоційне виснаження, редуція, деперсоналізація.

В сучасних умовах військовослужбовець стикається з багатьма викликами, які вимагають психологічної готовності, життестійкості, уміння керувати емоціями, швидка адаптація до умов навколишнього середовища для виконання поставлених завдань. Також значного зросли вимоги до військовослужбовців в умовах російсько-української війни: постійні стресові навантаження під час діяльності, ненормований робочий графік, збільшення інформаційного та психологічного навантаження, ракетні обстріли, регулярні тривоги, вибухи, блекаути створюють поле хронічного надмірного стресу, що може призвести до емоційного виснаження та вигорання.

Проблематику емоційного вигорання ґрунтовно досліджували Х.Дж.Фрейденбергер, К.Маслач, С. Джексон, Дж.Грінберг, Д.Мейсон, В. Бойко, С.Максименко та інші. Особливості синдрому емоційного вигорання представників силових структур відображені в працях М.Корольчука, Л. П'янківської, О. Хайруліна, І. Приходька, Є. Потапчука, та інших.

Військовослужбовці виконують завдання в бойових умовах, перебувають на межі життя і смерті, постійно знаходяться під дією стресових чинників. Як зазначає К.Маслач, перебуваючи під дією складних життєвих ситуацій, внутрішні людські ресурси вичерпуються, виснажуються, залишаючи велику порожнечу всередині, хоча зовнішня оболонка може залишатися більш менш незміною (Maslach С., Jackson S, 1981).

Також дослідниця К.Маслач систематизувала описові характеристики феномену емоційного вигорання і описала його як професійний стрес, виснаження, що впливає на різні грані трудового процесу – професійну діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала. Вона визначила емоційне вигорання як синдром, який включає в себе: 1) емоційне виснаження, що проявляється у почутті емоційного спустошення і втоми, яке спричинене надлишковим потоком робочого навантаження; 2) деперсоналізація - це цинічне, байдуже

ставлення до клієнтів; 3) редуція професійних досягнень – негативне самосприйняття в професійному плані. Воно проявляється в почутті некомпетентності і неуспішності своєї діяльності (Maslach С., Jackson S, 1981).

Спочатку емоційне вигорання вважалося деструкцією, що властива професіям, пов'язаним з інтенсивним спілкуванням з людьми: лікарям, педагогам, соціальним працівникам та ін. За результатами досліджень останніх років доходимо висновку, що сфера поширення вигорання істотно ширша. У деяких зарубіжних дослідженнях зазначається наявність вигорання у професіях інженерної праці, серед працівників телесервісу та деяких інших. В результаті аналізу наукових праць, дослідники виділяють два напрями до визначення емоційного вигорання та його ознак: результативний та процесуальний (М.С.Корольчук, В.М. Корольчук, Миронець, 2015).

Відомо багато різних підходів до опису емоційного вигорання, які можна поділити на три категорії за джерелами виникнення: інтерперсональний, індивідуальний та організаційний підходи.

Представники інтерперсональних підходів вбачають традиційну причину вигорання в асиметрії взаємовідносин військовослужбовців, що підкреслює важливість міжособистісних відносин у виникненні вигорання. Зокрема К.Маслач вважає, що основною причиною вигорання є напружені відносини між клієнтами і працівниками. Якщо екстраполювати даний підхід на категорію військовослужбовців, то тут ми можемо зробити висновок: емоційне вигорання може виникнути в результаті комунікації та співпраці військовослужбовців в негативному полі (Maslach С., Jackson S, 1981).

Далі розглянемо індивідуальний підхід, тут дослідники виокремлюють найбільш популярний – екзистенціальний підхід, представником якого є А.Пайнс. Тут найбільшому ризику піддаються військослужбовців з високим рівнем домагань, коли високо мотиваційні фахівці, які ототожнюють себе із службою і вважають її значною і суспільно важливою, зазнають поразки в досягненні власної мети, і відчують, що не здатні зробити вагомий внесок, вони підпадають під вигорання.

На відміну від зазначених підходів в організаційному підході увага зосереджена на чинниках робочого середовища як основних причинах вигорання. До таких чинників належить великий обсяг роботи і насамперед її рутинний компонент, звужена сфера контактів з клієнтами, відсутність самостійності в роботі та деякі інші. (М.С.Корольчук, В.М. Корольчук, Миронець, 2015).

Аналіз досліджень синдрому емоційного вигорання показує, що основні зусилля науковців були спрямовані на виявлення факторів, що сприяють розвитку даного феномена. Більшість вчених виділяють дві групи факторів:

індивідуальні (суб'єктивні) - вік, стать, професійний стаж, сімейний статус, освіта та особистісні якості, такі як нейротизм, рівень самооцінки, витривалість, локус контролю, екстраверсія, ціннісна сфера особистості;

організаційні (об'єктивні) – умови праці, дефіцит часу, робочі перевантаження, тривалість робочого дня, рівень відповідальності за виконувани професійні обов'язки, соціально-психологічний клімат колективу (Корольчук, В.М.Корольчук, С.М. Миронець, 2015).

Фактори емоційного вигорання стають основною причиною виникнення даного феномену. У свою чергу під дією факторів у військовослужбовців, яким властивий феномен емоційного вигорання стикаються із наслідками, так званими симптомами. На сьогоднішній день дослідниками виділено понад 100 симптомів емоційного вигорання (П'янківська, 2019).

Мірошниченко (2013) у навчально-методичному посібнику «Профілактика «синдрому» професійного вигорання у працюючих в екстремальних умовах» виділяє психофізичні, емоційні, поведінкові, соціально-психологічні симптоми та інтелектуальний стан.

До психофізичних симптомів вона відносить хронічну втому, відчуття емоційного і фізичного виснаження, зниження сприйнятливості і реактивності на зміни зовнішнього середовища, загальна астенія, повне чи часткове безсоння, відчуттів, запаморочення, тремтіння та ін.

До емоційних симптомів належать байдужість, нудьга, пасивність і депресія, підвищена дратівливість на незначні, дрібні події, почуття провини, невпевненості, образи, підозри, сорому, втрата почуття гумору, негативізм в роботі і в особистому житті, песимізм (Maslach С., Jackson S, 1981).

Серед поведінкових симптомів можна виділити зміну робочого режиму дня, постійне виконання роботи вдома, відмова від прийняття рішень, зневіра, зниження ентузіазму стосовно роботи, байдужість до результатів, невиконання важливих, пріоритетних завдань і «застрягання» на дрібних деталях, витрата більшої частини робочого часу на погано усвідомлюване чи неусвідомлюване виконання автоматичних і елементарних дій, дистанціювання від співробітників і учнів, підвищення неадекватної критичності, відчуття некомпетентності в професійній діяльності, нестача енергії та ентузіазму, зловживання алкоголем, різке зростання викурених за день цигарок (П'янківська, 2019).

Інтелектуальний стан фахівця, який страждає на синдром професійного вигорання, буде мати такі характеристики, як труднощі в концентрації уваги, зростання апатії, цинізм або байдужість до нововведень, формальне виконання роботи (Maslach С., Jackson S, 1981).

Отже, причини емоційного вигорання у військовослужбовців необхідно більш детально дослідити в умовах російсько-української війни. В першу чергу це пов'язано із постійною зміною умов ведення війни, яка, на жаль, має затяжний характер. Як наслідок важливим чинником дослідження стане з'ясування максимальних причин виникнення синдрому

емоційного вигорання, щоб в подальшому створити інструментарій для попередження даного феномену.

### Список використаних джерел

1. Корольчук, М.С., Корольчук, В.М., Миронець, С.М. (2015). Психологія праці у звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб./ та ін. Київ: Київ. Нац. Торг.-екон.ун-т. 410-436 с.

2. П'янківська, Л.В. (2019). Психологічна профілактика синдрому "емоційного вигорання" у курсантів вищих навчальних закладів МВС України : дис. канд. психол. наук. Київ : Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняхівського.

3. Maslach, C., Jackson, S. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*. 113 p.

4. Мірошніченко О. (2013). Профілактика «синдрому» професійного вигорання у працюючих в екстремальних умовах : навч.-метод. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. 155с.

### Summary

***Ivasiuk A. M.***

*Phd student of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **EMOTIONAL BURNOUT OF MILITARY SERVANTS: FROM CAUSE TO CONSEQUENCE**

***Abstract.*** *The abstracts of the report highlight the main causes of the phenomenon of emotional burnout caused by external and internal factors. On the basis of the studied literature, the consequences of the emotional burnout syndrome were described.*

***Keywords:*** *emotional burnout, symptom, emotional exhaustion, reduction, depersonalization.*

## ОСНОВНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

**Капуста Я. В.**

слухач Національного університету  
оборони України

***Анотація.** Розглянуто підходи вивчення механізмів саморегуляції поведінки особистості. Проаналізовано праці українських та зарубіжних вчених стосовно механізмів здійснення регуляції поведінки та діяльності особистості у різних сферах.*

***Ключові слова:** механізми, саморегуляція, поведінка, особистість.*

Постановка проблеми. Проблема регуляції та саморегуляції людської поведінки, форм і способів її становлення у психології розробляється достатньо давно. Психічний рівень регуляції є провідним у поведінці людини, дозволяє здійснювати найбільш адекватний інформаційний обмін, дає можливість пристосовуватися до життєвого середовища, створювати його. Психологічна регуляція поведінки є однією з провідних детермінант формування внутрішньої системи установок та цінностей, успішної соціальної, інтелектуальної, професійної адаптації суб'єкта протягом всього життєвого шляху. Тому проблема саморегуляції набуває особливого значення за сучасних реалій.

Мета. Метою тези є висвітлення підходів вивчення механізмів саморегуляції поведінки особистості.

У науковій літературі достатньо широко представлені погляди науковців щодо механізмів здійснення регуляції поведінки та діяльності особистості у різних сферах. Зважаючи на використання авторами різних підходів та рівнів визначення механізмів саморегуляції поведінки особистості водночас зазначимо, що науковці одностайні в тому, що механізм регуляції особистістю своєї поведінки достатньо складний. Він включає різні стимул-реакції, спонукаючі активність і має в своєму розпорядженні різні регулятивні засоби. При цьому саморегуляція переважно виступає як принцип, заснований на свідомому управлінні власною поведінкою.

Поняття «механізму» у психології відображає передусім психологічний ресурс, пояснення причин явища, цілісної конфігурації, що складається з певних компонентів й забезпечує виконання тих чи інших регулятивних функцій. Вчені розглядають у цьому контексті закріплені у психічній організації особистості функціональні способи її перетворень, у результаті яких з'являються різні особистісні новоутворення, що підвищують або знижують рівень організованості особистісної системи, змінюють режим її функціонування. На думку М.Й. Боришевського, психологічний механізм означає наявність стану оптимальних взаємовідносин і взаємодії між структурними елементами психологічної

системи, що забезпечує її функціонування, становлення, розвиток (Боришевський, М. Й., 1996). М.Л. Смульсон вважає, що в понятті психологічні механізми операціоналізується процесуальність психіки та психічних утворень, адже процес як рух, а рух як розвиток системи є неможливим без механізмів системи. З.В. Юрченко вважає, що психологічні механізми являють собою сукупність факторів, умов, закономірностей взаємодії людини з оточуючою дійсністю, що забезпечують її функціонування у світі, постійно діючу або ситуативну цілісну психологічну систему, що забезпечує функціонування й розвиток особистості (Юрченко, З. В., 2014).

Механізм емоційної регуляції обумовлює підготовку діяння у внутрішньому плані, засновану на емоційно-оцінному відображенні дійсності, чуттєвому характері мотивоутворення і цілепокладання, орієнтованих переважно на ситуацію поточного часу. Цей механізм може бути віднесений до проміжного рівня (між вищим і нижчим) цілісного механізму регуляції поведінки. Сутність емоційного механізму визначається тим, що емоції, пережиті у зв'язку зі сприйняттям явищ, а також власна поведінка (діяльність), виражають емоційний компонент значення, особистісного сенсу цих явищ і відносин до них суб'єкта. Раніше пережиті емоції, будучи зафіксованими в пам'яті, формують почуття по відношенню до явищ соціальної дійсності, видам діяльності і вчинків, які являють собою психологічні властивості особистості. Почуття створюють системи оцінок, які, в свою чергу, обумовлюють змістовну сторону психічної діяльності, проявляючись у емоційно-образному компоненті мислення (Корольчук, М. С., Трофімов, Ю. Л., Осьодло, В. І., 2008). Цей компонент має відносну самостійність: емоційно-образний зміст може як гармоніювати з раціонально-логічним, так і суперечити йому. Актуальне переживання почуттів, маючи певну інтенсивність і модальність, обумовлює також і динамічну сторону поведінки. У дослідженнях встановлений прямий зв'язок рівня інтенсивності переживань почуттів з реактивністю поведінки.

Ж.П. Вірною проведено дослідження життєво-стильової концепції особистості яке показало значення мотиваційно-сислової регуляції життєдіяльності особистості. Смысл відіграє в ній провідну роль і як складова структури особистості і як фактор регуляції діяльності. Автор розглядає єдину систему регуляції життєдіяльності, яку забезпечують взаємопов'язані мотиваційно-смилові утворення особистості. Смыслову регуляцію окремих актів діяльності та сфер життєдіяльності здійснюють відносно автономні динамічні смылові системи, що складаються з взаємопов'язаних мотиваційно-смилових структур. Регулятивними механізмами актуально-функціональної сфери життєвого простору виступають мотиваційно-спонукальний, емоційно-ситуативний та когнітивний, потенційно-перспективної сфери – аксіологічний, рефлексивний та антиципаційний. При цьому вони узгоджено функціонують у багаторівневих регуляційних системах діяльності й

свідомості та визначають динаміку психічних процесів, властивостей і станів особистості (Вірна, Ж. П., Іванашко, О. Є., 2004).

Породження актуальної готовності до діяння може відбуватися на різних рівнях механізмів психічної регуляції, в яких реалізуються відповідні психологічні властивості особистості. При цьому зміст цих властивостей, може як гармоніювати, так і мати протиріччя – індивід може відчувати негативні почуття до певного способу дій і, в той же час, усвідомлювати його позитивне значення для досягнення особистісно цінного результату.

Висновки. Отже, під механізмами саморегуляції поведінки ми розуміємо психологічні детермінанти установок, реакцій, засоби управління людиною своїми діями, окремими вчинками та поведінковими актами, цілісною системною поведінкою інтегрованої особистості. На різних рівнях багаторівневої детермінації поведінки до механізмів її саморегуляції відносимо: інстинкти, потреби, безумовно- й умовнорефлекторні прояви, психологічні захисти, емоційне задоволення, що забезпечують мимовільну регуляцію; вольові дії та зусилля, самоконтроль (поточний та опосередкований), компоненти самосвідомості (самооцінка, ціннісні орієнтації, рівень домагань, образ-Я, локус контролю), аутопсихологічну компетентність, самоствавлення, рефлексивне осмислення, самовдосконалення та самодетермінацію, що забезпечують довільну саморегуляцію поведінки особистості.

### Список використаних джерел

1. Боришевський, М. Й. (1996). Психологічні механізми розвитку особистості // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. К.: Педагогічна думка. № 3. С. 26–33.
2. Вірна, Ж. П., Іванашко, О. Є. (2004). Актуально-потенційні закономірності прояву стилів мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації педагогів. Практична психологія та соціальна робота. № 8. С. 74–78.
3. Корольчук, М. С., Трофімов, Ю. Л., Осьодло, В. І. (2008). Методологічні та теоретичні проблеми психології : навчальний посібник. К. : Ніка-Центр, 336 с.
4. Юрченко, З. В. (2014). Науковий потенціал особистості: психологічні чинники актуалізації. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. Вип. 115. С. 276–279.

## Summary

***Kapusta Y.***

*student of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **THE MAIN APPROACHES TO THE STUDY OF THE MECHANISMS OF SELF-REGULATION OF INDIVIDUAL BEHAVIOR**

***Abstract.*** *Approaches to studying the mechanisms of self-regulation of individual behavior are considered. The works of Ukrainian and foreign scientists on the mechanisms of regulation of behavior and activity of the individual in various spheres are analyzed.*

***Key words:*** *mechanisms, self-regulation, behavior, personality.*



## ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

**Кобринець А. В.**

слухач Національного університету  
оборони України

**Анотація.** У тезах висвітлені основні загрози інформаційно-психологічній безпеці особового складу Збройних Сил України в ході російсько-української війни. Основні джерела загроз в інформаційно-психологічному просторі для військовослужбовців Збройних Сил України: зовнішні, внутрішні, специфічні.

**Ключові слова:** інформаційно-психологічний простір, загрози, військовослужбовець, “гібридна війна”.

“Гібридна” війна Росії проти України є якісно новим підходом ведення воєнних кампаній, ключовим моментом яких є психологічна та інформаційна обробка свідомості громадян. На сьогоднішній день, найбільші зусилля російської пропагандистської машини спрямовані на те, щоб дестабілізувати ситуацію в Збройних Силах України. Військовослужбовці є головними об’єктами системних інформаційних атак з боку ворога (Теоретико-прикладні аспекти російсько-української війни, 2023).

Основна небезпека від проявів інформаційних загроз у воєнній сфері, як відомо, полягає в тому, що на перший план все більше висуваються технології інформаційно-психологічних впливів, які дозволяють перетворити державу-опонента в регіон керованої кризи (Богущ, В., 2005). У своїй основі такі технології являють різноманітні засоби маніпулювання індивідуальною та суспільною свідомістю. Умови нестабільної і малопередбачуваної екзистенції сучасної людини знедавна стали одним із засобів так званої “гібридної” або асиметричної війни. В дійсний час такі засоби активно використовуються суб’єктами геополітичного протистояння, зокрема керівництвом російської федерації (Хайрулін, О.М., 2023). Сучасна геополітична стратегія цієї країни побудована на платформі принципів і засобів “гібридної” війни і передбачає досягнення військово-політичних цілей за рахунок підриву військового та економічного потенціалу супротивника, інформаційно-психологічного тиску на нього, активної підтримки внутрішньої опозиції, застосування партизанських і диверсійних методів впливу (Хайрулін, О.М., с. 1).

Увідсічиросійської агресії, зростає рользабезпеченняінформаційно-психологічної безпеки військовослужбовців, тому що противник здійснює деструктивний інформаційно-психологічний вплив на свідомість та морально-психологічний стан особового складу військ (сил). Деструктивний інформаційно-психологічний вплив створює загрози,

спрямовані на зміну цінностей і сенсу світосприйняття у військовослужбовців Збройних Сил України погіршення їх службово-бойової діяльності (Шевченко, О., 2004). Під інформаційно-психологічними загрозами будемо розуміти фактори або їх сукупність, що створюють небезпеку функціонуванню суспільства, особового складу Збройних Сил України в інформаційно-психологічному просторі, яке в перспективі впливає на моральну готовність військовослужбовців до виконання завдань за призначенням.

Джерела загроз в інформаційно-психологічному просторі можуть бути як зовнішніми так і внутрішніми (Устименко, О., 2014, Присяжнюк, М., 2007).

Основні джерела загроз інформаційній безпеці для військовослужбовців Збройних Сил України можуть бути наступні: внутрішні джерела загроз: невизначеність цілей і завдань розвитку суспільства, необхідних для досягнення моральних цінностей і мотиваційних установок особистості військовослужбовця, наявність соціальних конфліктів в суспільстві, дестабілізація суспільно-політичної обстановки в регіонах і місцях дислокації військових частин, з'єднань, порушення інформаційного режиму життєдіяльності особового складу та роботи інформаційних систем військових частин, з'єднань. Зовнішні джерела загроз: діяльність сил і засобів інформаційно-психологічних операцій противника, застосування противником нової інформаційно-психологічної зброї, маніпулювання свідомістю людей засобами масової інформації, діяльність іноземних держав, громадських і соціальних структур, спрямованих на дезінформацію української і міжнародної громадської думки по найбільш соціально-значущим питанням життя суспільства, розробку і спробу реалізації низкою країн концепції інформаційно-психологічної війни. До специфічних загроз для військової діяльності можна віднести: маніпулювання інформацією з метою впливу на свідомість військовослужбовців безпосередньо під час ведення бойових дій, спроби інших країн або недержавних структур використовувати інформаційні технології та ресурси для реалізації власних цілей і певних дій, що суперечать інтересам Збройних Сил України та інше. Можливими наслідками перерахованих інформаційних загроз для військовослужбовців можуть бути: порушення систем управління військами, зброєю і військовою технікою, зниження рівня морально-психологічного стану особового складу, створення обстановки невпевненості і занепокоєння особового складу Збройних Сил України щодо свого майбутнього, майбутнього військових і держави, ослаблення волі до збройного опору, розкол військових колективів за політичними, релігійними, етнічними, службовим і іншим факторам, протиставлення рядового і офіцерського складу, зниження боєздатності, тобто зниження службової активності, дезертирство, симуляція хвороб, ухилення від виконання наказів командирів, зрада, коливання і сумніви в надійності зброї, в непереможності, придушення волі, створення спотвореної картини

бойових дій, бойової обстановки, невиконання військовими підрозділами поставлених бойових завдань(Шевчук, П., 2014, Крысько, В., 1999).Розгляд загроз інформаційно-психологічної безпеки особового складу Збройних Сил України під час російсько-української війни дозволяє зробити такі висновки:

1. Деструктивний інформаційно-психологічний вплив створює загрози, спрямовані на зміну цінностей і сенсу світосприйняття у військовослужбовців, на погіршення їх службово-бойової діяльності;

2. Під інформаційно-психологічними загрозами пропонується розуміти фактори або їх сукупність, що створюють небезпеку функціонуванню суспільства, збройних формувань в інформаційно-психологічному просторі;

3. Основні загрози в інформаційно-психологічному просторі держави доцільно розділити на чотири групи: 1) загрози у військовій сфері 2) загрози інформаційного забезпечення державної політики держави 3) загрози розвитку вітчизняної індустрії в області виробництва та використання інформаційної та телекомунікаційної техніки 4) загрози безпеці систем управління різних рівнів.

### **Список використаних джерел**

1. Теоретико-прикладні аспекти російсько-української війни: гібридна агресія та національна стійкість (2023). Монографія/колектив авторів; за заг. ред. Ковалю М.В. Київ: НУОУ. – 1 с.

2. Хайрулін, О.М. (2021). Інформаційно-психологічна безпека особистості в контексті мовної гри. Вісник Національного університету України 1 (59). – 1 с.

3.Шевченко, О. (2004). Інформаційно-психологічні операції: концептуальні підходи НАТО і провідних країн світу. О. Шевченко // Соціальна психологія, 111 – 121 с.

4.Устименко, О. В. (2014). Сценарії та ситуації, що потребують 175 планування застосування сил і засобів сектора безпеки і оборони України. [Електронний ресурс] : / О. В. Устименко. // Державне будівництво. - № 2. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu\\_2014\\_2\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_2_14).

5. Присяжнюк, М. (2007). Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування [Текст] / М. Присяжнюк, Я. Жарков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, – № 14 – 15. – 42 – 44 с.

6. Шевчук, П. (2014). Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. Науковий вісник: – Київ. – 24 с.

7. Крысько, В. Г. (1999). Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) [Текст] / В. Г. Крысько : под общ. ред. А. Е. Тараса. – Мн.: Харвест,– 448 с.

8. Богущ, В. та Юдін, О. (2005). "Інформаційна безпека держави, 1sted. Київ: МК-Прес.

## Summary

***Kobrynets Anton***

*student of the National University  
defense of Ukraine*

### **THREATS TO THE INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL SECURITY OF THE PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

***Abstract.*** *The theses highlight the main threats of the informational and psychological threat to the personnel of the Armed Forces of Ukraine during the Russian-Ukrainian war. The main sources of threats in the information and psychological space for servicemen of the Armed Forces of Ukraine: external, internal, specific.*

***Keywords:*** *informational and psychological space, threats, military serviceman, "hybrid war".*

## ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ВОЇНІВ СИЛ ОБОРОНИ ІЗРАЇЛЮ

**Королькова Т. М.**

слухачка Національного університету  
оборони України

***Анотація.** Матеріали розглядають особливості психологічного консультування воїнів Сил оборони Ізраїлю у контексті їхньої військової служби. Автор аналізує психологічні виклики, з якими стикаються військовослужбовці в умовах постійної загрози та високого ступеня стресу. Висвітлюються психологічні травми, які можуть виникнути під час участі у бойових діях та довготривалого перебування в зоні конфлікту. Досліджено ефективні методи психологічного супроводу для воїнів, спрямовані на зниження рівня стресу, покращення психічного здоров'я та полегшення процесу адаптації після повернення з військової служби. Особливу увагу приділяється психотерапевтичним підходам, які враховують культурні та соціальні особливості ізраїльських військових.*

***Ключові слова:** психологічне консультування, військовослужбовці, психологічні виклики, система охорони психічного здоров'я.*

7 жовтня 2023 р. Ізраїль оголосив про триетапну операцію «Залізні мечі» проти Палестини у відповідь на масовану терористичну атаку зі сторони палестинських бойовиків Хамас та почав мобілізаційні заходи резервістів та повітряні атаки проти сектору Гази. Наступного дня в країні офіційно оголошено стан війни, що ознаменувало початок чергової «гарячої» фази давнішого ізраїсько-палестинського військового протистояння. Таким чином, станом на теперішній час воїнами Сил оборони Ізраїля проводяться активні бойові дії, спрямовані на знищення Хамасу як небезпечної, терористичної організації.

В Україні продовжується активна фаза бойових дій тому, в інтерв'ю українським журналістам від 05.04.2022 р. Президент В. Зеленський висловив думку, що Україна має наслідувати військовий досвід Ізраїлю, який тривалий час знаходиться у перманентному військовому конфлікті, а також те, що у майбутньому наша країна має всі шанси стати великим Ізраїлем, але зі своїм обличчям (Зеленський В., 2023). Значна кількість збігів та спільних рис теперішніх військових конфліктів в Україні та Ізраїлі зумовлює необхідність більш детального розгляду системи психологічної підтримки воїнів Сил оборони Ізраїлю, зокрема, особливостей організації психоконсультативної роботи з ними.

Ще одним аргументом на користь важливості вивчення ізраїльського досвіду проведення психологічного консультування з військовослужбовцями в умовах «гарячої» фази військового конфлікту є те, що візитною карткою Сил оборони Ізраїлю є значна кількість у їх складі жінок. Станом на теперішній час до лав ЗСУ також активно залучаються

жінки.Л. Чамінука зазначає що військовослужбовці-жінки на війні у зв'язку з особливостями фізіології опиняються у більш вразливому положенні, ніж чоловіки (Chaminuka L., 2022). Ця дослідниця на прикладі колишніх комбатантів-жінок, які входили до складу африканської національної визвольної армії Зімбабве, довела, що в умовах війни більшість з них мали важкий психотравматичний досвід, що потребував професійної психологічної допомоги. І основні її рекомендації полягають у тому, що жінкам-учасницям бойових дій як під час війни, так і у повоєнний період мають надаватися фахові та системні психологічні консультації (Chaminuka L., 2022). Основні рекомендації, які висунула дослідниця, щодо надання фахових та системних психологічних консультацій жінкам-учасницям бойових дій, здаються дуже обґрунтованими. Умови війни та стресовий досвід можуть викликати серйозні психологічні проблеми, і важливо мати системний та компетентний підхід до їх вирішення. Врахування рекомендацій дослідниці в контексті надання не лише індивідуальних, але й групових консультацій може сприяти формуванню спеціалізованих психологічних програм для жінок, які брали участь у військових діях. Також важливо розглядати ці питання в рамках ширшого соціокультурного контексту, враховуючи особливості культури та соціального середовища.

На ефективну організацію системи психологічної допомоги в Ізраїлі звертають увагу українські дослідники О. Гульбс та А. Кобець (Gulbs O., Kobets A., 2021). Зокрема, вони зазначають, що важливим чинником, який стимулював побудову однієї з найкращих у світі систем надання психотерапевтичних та психоконсультативних послуг захисникам та захисницям стали постійні військові конфлікти на території цієї країни. Особлива увага приділяється попередженню та подоланню симптомів ПТСР. При роботі з ПТСР в ізраїльській армії використовуються найбільш ефективні види психотерапії, однак зважаючи на численні обмеження військової служби основним видом психологічної підтримки є короткочасні консультативні сеанси, що максимально зручні та ефективні особливо у бойових умовах (Gulbs O., Kobets A., 2021). Особливо відзначається важливість психологічної допомоги, яка надається безпосередньо на полі бою, включаючи ургентну діагностику та консультативну роботу з постраждалими військовослужбовцями і це підкреслює готовність системи психологічної підтримки реагувати на надзвичайні ситуації та надавати необхідну допомогу у важких обставинах.

А. Фельдман описує ізраїльську систему охорони психічного здоров'я військовослужбовців як таку, що включає п'ять напрямів: 1) система діагностики, профілізації та профорієнтації; 2) система психологічної підтримки; 3) система реабілітації та роботи з демобілізованими; 4) служба підтримки громадянського населення в кризових ситуаціях; 5) служба роботи з сім'ями постраждалих від військового конфлікту (Фельдман А., 2015). До обов'язків системи

психологічної підтримки військовослужбовця входить поточна психологічна допомога для підтримки емоційної стабільності та стійкості, психологічна підготовка до виконання бойових завдань, підтримка в екстремальних умовах бойових дій. Консультативний процес відбувається у рамках семінарських, індивідуальних та групових занять. Достойним наслідком елементом системи психологічної допомоги ізраїльським військовослужбовцям є психологічна допомога безпосередньо на полі бою. Вона включає ургентну діагностику бойового шоку, психологічної травми війни та ПТСР подальшою консультативною роботою з постраждалим військовослужбовцем (Організація психологічної допомоги військовослужбовцям на прикладі армії Ізраїля, 2023). Зазначається необхідність надання психологічної підтримки у складних умовах бойових дій, що включає в себе екстрену діагностику та консультативну роботу з військовослужбовцями, які можуть зазнати бойового шоку, психологічної травми війни та посттравматичного стресового розладу, що підкреслює варіативність методів психологічного консультування для врахування різноманітних потреб військовослужбовців.

О. Гульбс та А. Кобець зазначають, що молоді воїни Сил оборони Ізраїлю у більшості випадків є прошарком психічно здорового населення, чому сприяє досить жорсткий відбір в армію. Однак в умовах жорсткого військового протистояння вони стикаються з гострим стресовим епізодом, що може поставити під сумнів їхню психічну стійкість (Gulbs O., Kobets A., 2021). Сесії психоконсультативної та психотерапевтичної допомоги мають оперативний характер та складаються орієнтовно з 12-40 коротких зустрічей. Ці зустрічі завжди спрямовані на досягнення конкретних цілей, тому консультативна робота завжди має на меті навчити військовослужбовців практичним інструментам для подолання психологічних негараздів та дисфункцій.

У більшості випадків допомогу надає спеціальний офіцер – IDF (Israeli Defense Force). Він має відповідну освіту – є психологом або клінічним соціальним працівником. Тому військовослужбовці можуть звертатися безпосередньо до нього. Крім цього, військовослужбовці мають можливість звернутися до приватного психолога. Це не заборонено, оскільки незалежний фахівець, що не є частиною військового формування, може бути більш ефективним у царині психологічної допомоги, який має неупереджений, реалістичний погляд на природу наявних у воїна психологічних утруднень та може запропонувати дієву стратегію консультативної допомоги (Gulbs O., Kobets A., 2021). Важливо відзначити, що в ході проведення психологічних консультацій з військовослужбовцями ізраїльські психологи використовують інтегрований підхід, де елементи когнітивно-поведінкової терапії, терапії прийняття та прихильності, а також міжособистісної терапії сполучаються для досягнення оптимального результату і цей комплексний метод дозволяє ефективно та оперативно зменшити емоційний біль, здолати травматичний досвід та відновити конструктивне соціальне

функціонування ветеранів військових конфліктів. Враховуючи унікальні виклики, з якими стикаються військовослужбовці, психологи активно застосовують принципи різних терапевтичних напрямків, забезпечуючи індивідуалізований підхід до кожного клієнта і це не лише сприяє швидшому відновленню психічного здоров'я, але й підтримує ветеранів у процесі їхньої адаптації до мирного цивільного життя.

Висновок. Отже, система психологічного супроводу військовослужбовців Сил оборони Ізраїлю включає психологічне консультування як важливу складову та інструмент безпосереднього позитивного впливу на психоемоційний стан безпосередніх учасників бойових дій у секторі Газа. Психологічне консультування, що реалізується ізраїльськими психологами, базується на новітніх прийомах та техніках оперативної психологічної допомоги, що орієнтовані на пом'якшення та подолання інтенсивних стресових переживань, зумовлених перебуванням воїнів Сил оборони Ізраїлю в умовах безпосередньої загрози для життя та здоров'я.

### Список використаних джерел

1. Альберт Фельдман (2015): «... дуже важливо створити таку систему, за якої військовослужбовець зміг би отримувати психологічну допомогу на всіх етапах несення служби та після демобілізації». *НейроNews*. №9 (73). URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2015/9%2873%29#gsc.tab=0> (дата звернення: 14.11.2023).
2. Зеленський – про Україну мрії: Ми можемо стати великим Ізраїлем, але зі своїм обличчям. *Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3449109-zelenskij-pro-ukrainu-mrii-mi-mozemo-stati-velikim-izrailem-ale-zi-svoim-obliccam.html> (дата звернення: 14.11.2023).
3. Організація психологічної допомоги військовослужбовцям на прикладі армії Ізраїля: тези лекції військового психолога Альберта Фельдмана. *Країна Лікарів* : веб-сайт. URL: <https://medstrana.com/articles/6029/> (дата звернення: 13.11.2023).
4. Chaminuka L. (2022). War time experiences of Female Ex-combatants of Zimbabwe's war of Liberation. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*. 06(09). P. 630-637. <https://doi.org/10.47772/ijriss.2022.6929> (date of appeal: 12.11.2023).
5. Gulbs O., Kobets A. (2021). Psychological rehabilitation of participants in combat actions. *Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-Special Sciences*. №3(47). P. 12-15. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.12-15> (date of appeal: 12.11.2023).



## Summary

**Tatyana Korolkova**

*student of the National University  
of Defense of Ukraine*

### **FEATURES OF PSYCHOLOGICAL COUNSELING OF ISRAEL DEFENSE FORCES SOLDIERS**

**Abstract.** *The materials consider the peculiarities of psychological counseling of soldiers of the Israel Defense Forces in the context of their military service. The author analyzes the psychological challenges faced by military personnel in conditions of constant threat and high stress. Psychological injuries that may occur during participation in hostilities and long-term stay in the conflict zone are highlighted. Effective methods of psychological support for soldiers aimed at reducing the level of stress, improving mental health and facilitating the process of adaptation after returning from military service have been studied. Special attention is paid to psychotherapeutic approaches that take into account the cultural and social characteristics of the Israeli military.*

**Keywords:** *psychological counseling, military personnel, psychological challenges, mental health care system.*

## СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКИ ТА ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ТА ЧЛЕНАМ ЇХНІХ СІМЕЙ

**Кулакевич М. І.**

*слухач Національного університету  
оборони України*

**Анотація.** У тезах доповіді проаналізований сучасний стан психологічної реабілітації та психологічного відновлення військовослужбовців в сучасних умовах російсько-української війни. Висвітлені основні напрямки розвитку галузі психологічної реабілітації комбатантів. Охарактеризовані нові підходи щодо психологічної реабілітації в рамках програми соціальної підтримки та психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їхніх сімей.

**Ключові слова:** психологічна реабілітація, психічна стійкість, соціальна підтримка, психологічний супровід, посттравматичний стресовий розлад, стрес, особистісний ресурс.

Сучасний інтенсивний період російсько-української війни, початок якого відзначився широкомасштабним вторгненням росії в Україну характеризується тотальною психологічною травматизацією українського суспільства (Цимбалюк, В., Стеблюк, В., Друзь, О, 2021). Тому в реаліях суворого сьогодення дуже гострою постає проблема збереження та відновлення здоров'я громадян, в тому числі її психологічної компоненти.

Одним із надзвичайно важливих елементів цього кейсу стає психологічна реабілітація та психологічне відновлення не тільки ветеранів війни, а й дійсних військовослужбовців. Тому система психологічного забезпечення Збройних Сил України повинна постійно вдосконалюватись, щоб надавати відповідну та ефективну підтримку ветеранам війни, військовослужбовцям та їх сім'ям (Осьодло, В, 2021).

Експерти у галузі психологічної реабілітації шукають різноманітні підходи для ефективної допомоги комбатантам, які пережили травматичні події. Це вимагає постійної модифікації та вдосконалення програм та методів реабілітації, у тому числі розробки новаторських стратегій для полегшення психічного відновлення військовослужбовців, що зазнали бойових травм, а також їхніх сімей, які перебувають у стресовому стані щодня (Кулакевич, М).

Забезпечення ефективної психологічної підтримки стає ключовим завданням для підтримки військових, які насамперед потребують турботи та спеціалізованої допомоги для відновлення свого психічного здоров'я не тільки після закінчення воєнного конфлікту, а й під час його гострої фази.

У багатьох країнах вчені, психологи, психіатри та соціальні працівники працюють над питаннями психологічної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей. Це міждисциплінарна проблематика, яку вивчають і розвивають фахівці з різних галузей,

включаючи психологію, психіатрію, соціологію та військову науку(Хміляр, О, 2022).

Дослідники, які присвятили свої наукові роботи психологічному відновленню військових та їх родин після травматичних подій, що виникають під час військової діяльності – Д.Креймеєр, Бретт Л. Мур, Чарльз М. Тедескі, Річард Бріан Саїт, Флорін Хількер, Кейт Хінклі, Ш. Рауш. В українській психології Н.Агаєв С.Грилюк, Н. Дідик, О.Запорожець, О. Кушнір, О.Хміляр, С.Чижевський роблять свій внесок у дослідження та розвиток психологічної підтримки для військових та членів їхніх родин в Україні. Вони працюють над розробкою та впровадженням програм, спрямованих на покращення психологічного стану та адаптацію цільових груп.

В зв'язку з тим, що кожен член сім'ї військовослужбовця переживає дистрес, тому, плануючи реабілітаційні або відновлювальні заходи, треба зважати на потреби всієї родини. Тому проведення психологічної реабілітації (терапії) повинно бути націлене на родину як цілісну систему (U.S. Department of Veterans Affairs & U.S. Department of Defense). Якщо допомагати тільки одній частині системи, то очікування, що вся система буде ефективно працювати, є непродуктивним. Тому треба зосередити заходи відновлення на сім'ї загалом, на динаміці її життя, на проблемі адаптації до життя після війни, на її труднощах і на справжньому зціленні, бо сім'я – система, елементи якої тісно взаємопов'язані, де один елемент впливає на функціонування всіх інших.

Основні чинники, що суттєво впливають на задоволення подружнім життям і на сімейну динаміку:

Будь-які тілесні ушкодження та моральні травми від споглядання наслідків війни, стреси, пов'язані із загальними аспектами служби у війську.

Розлука.

Симптоми ПТСР після повернення військовослужбовців додому з бойової місії негативно впливають на якість сімейних стосунків.

Домашнє насильство.

Психологічний стан дітей, на яких впливають прояви симптомів ПТСР у батьків військовослужбовців.

«Різні» способи життя військовослужбовців та їх сімей під час довгострокових відряджень може стати деструктивним чинником після повернення військовослужбовців у родину.

Механізми виживання під час розлуки допомагають адаптації після повернення чи демобілізації учасника бойових дій (Пророк, Н., Запорожець, О., Креймеєр Д.).

Тому на сучасному етапі ведення бойових дій в умовах воєнного стану, наша увага зараз зосереджена на перспективному напрямку психологічної реабілітації військовослужбовців а саме цілісному комплексі заходів соціально - психологічної допомоги комбатантам та їх родинам.

Пілотний проєкт Міністерства соціальної політики України та Міністерства оборони України в рамках програми соціальної підтримки та психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їхніх сімей – комплекс заходів, спрямованих на збереження та відновлення соціальних і сімейних зв'язків військовослужбовця, сприяння формуванню довірливих стосунків у його сім'ї, стабілізації психоемоційного стану військовослужбовця та формуванню його стійкості до бойової психологічної травматизації, зменшення частоти та тяжкості наслідків травматичних подій для психічного здоров'я військовослужбовця, запобігання потраплянню в складні життєві обставини сім'ї військовослужбовця.

Метою програми соціальної підтримки та психологічної допомоги є запобігання потраплянню в складні життєві обставини сім'ї військовослужбовця, стабілізація психоемоційного стану військовослужбовця та формування його стійкості до бойової психологічної травматизації.

1. Програма соціально - психологічної підтримки передбачає проведення заходів протягом 7 – 10 діб, спрямованих на:

допомогу учасникам програми в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних шляхів та методів розв'язання проблем і перенаправлення (за потреби) до відповідних фахівців з метою їх розв'язання;

надання учасникам програми психологічної допомоги;

сприяння в отриманні військовослужбовцями психіатричної допомоги (за самозверненням та відповідно до виявлених потреб);

допомогу в зміцненні / відновленні родинних і суспільних зв'язків, у тому числі шляхом сімейного консультування;

створення умов для формування та розвитку соціальних та комунікаційних навичок;

сприяння фізичному відновленню шляхом проведення тілесної терапії, інших форм фізичної активності;

психоедукацію та надання інформації з питань соціального захисту, підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей;

організацію змістовного дозвілля учасників програми шляхом проведення тематичних групових заходів, зокрема тренінгів, лекцій, арт-терапевтичних заходів, тощо;

організацію і проведення змістовного дозвілля дітей.

Цей проєкт вже успішно реалізується на декількох локаціях рекреаційних та санаторно – курортних баз України.

Над реалізацією цього проєкту працює мультидисциплінарна команда. Це – група фахівців, які об'єднані спільними метою та завданнями щодо здійснення програми соціально- психологічної підтримки. До складу мультидисциплінарної команди входять фахівці із соціальної роботи, психологи, практичні психологи, соціальні педагоги, масажисти. Відповідно до потреб учасників програми та змісту програми

соціально-психологічної підтримки до складу мультидисциплінарної команди можуть залучатися інші фахівці.

Алгоритм відновлення складається з роботи зі стресами, наслідками довготривалого психологічного навантаження в умовах бойового стресу у військовослужбовців та членів їх сімей:

1. В період адаптації:

знайомство, розміщення, ознайомлення із правилами проходження психологічної реабілітації в умовах програми, тестування на момент заїзду (скринінг), зустріч з представниками мультидисциплінарної команди.

Психоедукація.

Доведення та роз'яснення інформації щодо стресу, актуального стану військовослужбовців та членів їх сімей, методів саморегуляції та взаємодопомоги в процесі психологічної реабілітації та після неї. Доведення обов'язкових правил про заборону вживання алкогольних та наркотичних речовин під час заїзду .

2. Під час проходження психологічної реабілітації:

Моніторинг групової динаміки, самопочуття, взаємовідношень в сім'ях та індивідуальних потреб учасників програми.

Техніки направлені на знаходження психологічного ресурсу під час кризових ситуацій.

Вправи тілесно – орієнтованої терапії.

Практикування дихальних вправ, вправ на заземлення та розслаблення.

Робота з дітьми.

Методи арт-терапії, як групова форма роботи з тривожністю.

Фізичні навантаження.

Масаж.

Контроль дотримання режиму дня та якості сну.

Консультації за запитом зі сторони інших членів мультидисциплінарної команди (психологи, соціальні працівники, медичні спеціалісти).

3. По завершенню заїзду проводиться:

Заключний скринінг кожного учасника програми;

заповнення відповідного опитувальника;

соціально – психологічний супровід членів сімей військовослужбовців за місцем проживання.

Висновки. Реалізація окресленого комплексу заходів програми, має досягатись злагодженою роботою усіх структур відповідальних за даний проєкт. Після проведення зазначених заходів очікується якісна зміна психо – емоційного стану учасників проєкту, налагодження взаємовідносин між членами сім'ї військовослужбовців, покращення самопочуття та нормалізація сну у переважної більшості учасників проєкту. Також очікується розширення знань щодо стресу та стресостійкості, опанування певних методик психічної саморегуляції: дихальних вправ, технік

заземлення та нервово – м'язової релаксації й самонавіювання серед більшості учасників програми.

При якісній реалізації всіх перерахованих заходів, – мета програми буде досягнута.

Такий алгоритм програми соціальної підтримки та психологічної допомоги варто рекомендувати для проведення заходів психологічної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, особливо на сучасному етапі російсько-української війни.

### Список використаних джерел

1. Хміляр, О. (2022). Психологія бойової мотивації воїна. Вісник НУОУ, 2(66), 121-131.
2. Цимбалюк, В., Стеблюк, В., Друзь, О. (2021). Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни. Київ: Медицина, 256 с.
3. Осьодло, В. (2021). Психологічна допомога військовослужбовцям: навч. – метод. посібник. Київ: НУОУ. 144 с.
4. Пророк, Н., Запорожець, О., Креймеєр Д. (2018). Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навч. посіб. Київ: ОБСЄ. 208 с.
5. U.S. Department of Veterans Affairs & U.S. Department of Defense.(2010). Clinical practice guideline for management of post-traumatic stress. Washington, DC.
6. Кулакевич, М. (2022). Декомпресія учасників бойових дій: етапи, умови, психологічні техніки. Філософсько – соціологічні та психолого – педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах. Київ: НУОУ, 137-141.

### Summary

***Kulakevich M. I.***

*student of the National Defense  
University of Ukraine*

### **SOCIAL SUPPORT AND PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO SERVICEMEN AND THEIR FAMILY MEMBERS**

***Abstract:*** *The thesis of the report analyzes the current state of psychological rehabilitation and psychological recovery of servicemen in the modern conditions of the Russian-Ukrainian war. The main directions of development of the field of psychological rehabilitation of combatants are highlighted. New approaches to psychological rehabilitation within the program of social support and psychological assistance to servicemen and their family members are characterized.*

**Keywords:** *psychological rehabilitation, psychological stability, social support, psychological support, post-traumatic stress disorder, stress, personal resource.*

## ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ ЕФЕКТИВНУ ГРУПОВУ ЗГУРТОВАНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

*Лабань В. А.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** У тезах доповіді було висвітлено основні чинники які обумовлюють групове згуртування військових підрозділів у ЗСУ.*

***Ключові слова:** військо, військова група, військова служба, чинники, психологія.*

Дослідження особистості військовослужбовців та військових груп є завжди актуальним.

Виконання бойових завдань вимагає від керівництва військових підрозділів відповідальності за створення умов розвитку особистості військовослужбовців. У сьогоденні більшість військовослужбовців проходять службу в військових групах, тому досить доцільним є вивчення військових груп та чинників які зумовлюють чи обумовлюють їх формування та розвиток. (Пустовий О.М.)

Для початку слід визначити, що ж таке групова згуртованість. Групова згуртованість - це утворення, розвиток і формування зв'язків у групі, які забезпечують перетворення зовні заданої структури на психологічну спільність людей, психологічний організм, який живе за своїми нормами і законами відповідно до своїх цілей і цінностей. (Слюсаревський, М. М., 2018).

Щодо психологічних чинників, які обумовлюють ефективну групову згуртованість військових підрозділів, то їх основних можна виділити шість чинників.

Першими такими чинниками є недостатній рівень емоційної привабливості та відсутність взаємної симпатії в міжособистісних стосунках. Тобто, це означає, що чим більше військовослужбовців не подобаються один одному, тим нижчою є згуртованість групи військових підрозділів.

Другим чинником є ступінь привабливості групи для військовослужбовців, особливості групових цілей. Чим більше людей не задоволені своїм перебуванням у групі, тим нижча її згуртованість.

Наступними чинниками є відсутність взаємодії в групі та відсутність мотивації згуртовуватись. Це означає, що без взаємодії та мотивації не буде ефективної групової згуртованості військових підрозділів.

Четвертим чинником є відсутність спільних поглядів у військовослужбовців. А це є ознакою того, що можуть виникати певні конфлікти і це буде заважати ефективній згуртованості груп військових підрозділів.



П'ятим чинником є автономність чи відносна ізольованість групи. Адже, абсолютна ізольованість негативно впливає на згуртованість групи, а звуження кола спілкування вичерпує його цінність. (Ягупов В. В., 2004).

Та останнім чинником можна виділити внутрішньо групові конфлікти. Такі конфлікти є деструктивними та загрожують ефективному груповому згуртуванню. (Ануфрієва Н. М., 2006).

Висновки. Виходячи із вище зазначеного можна зробити висновок, що ефективність згуртованості групи військових підрозділів залежить від того, наскільки військовослужбовець має змогу самоствердитися, самовизначитися, знайти в ній емоційний захист. Отже, згуртованість групи є її індивідуальною цінністю, оскільки посилює задоволеність групою, стабілізує самооцінки, міжособистісні контакти, знижує тривожність військовослужбовців. Вона не обов'язково передбачає постійність складу групи та одностайність при розв'язанні групових проблем. Головне, щоб згуртованість гарантувала ефективне функціонування групи при різноманітних думках і бажанні розв'язати завдання.

### Список використаних джерел

1. Ануфрієва, Н. М. (2006). Соціальна психологія. Навчально – методичний комплекс. Київ. 200 с.
2. Пустовий, О.М. Дослідження особистісних чинників групової згуртованості у військовому колективі. Взято з <http://appspsychology.org.ua/data/jrm/v1/i48/3.pdf>
3. Слюсаревський, М. М. (2018) Основи соціальної психології. Підручник для закладів вищої освіти. Київ. 393 с.
4. Ягупов, В. В. (2004). Військова психологія. Підручник. Київ. 656 с.

### Summary

**Laban V. A.**

*Student of the National Defense  
University of Ukraine*

### **PSYCHOLOGICAL FACTORS WHICH CAUSE EFFECTIVE GROUP COHESION OF MILITARY UNITS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MODERN CONDITIONS**

*Abstract. The thesis of the report highlighted the main factors that determine the group cohesion of military units in the Armed Forces.*

*Keywords: army, military group, military service, factors, psychology.*

## ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПОСТРАЖДАЛИХ НА ДЕОКУПОВАНИХ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

**Лазоренко Б. П.**

*кандидат філософських наук, доцент,  
провідний науковий співробітник  
лабораторії соціальної психології особистості  
Інституту соціальної та політичної  
психології НАПН України,  
ORCID ID 0000-0002-2113-0424  
Web of Science ID ABX-3933-2022  
Google Scholar ID t3TbH2kAAAAJ*

**Анотація.** У тезах доповіді визначено основні форми травмівних уражень психосоціального благополуччя постраждалих на де окупованих та прифронтових територіях України, зокрема втрати, посттравматичні стресові стани, виснаження та ін. З'ясовані засоби (травмофокусовані психотехнології) і стратегії (психоедукація, навчання фахівців, засвоєння навичок само та взаємодопомоги та ін.) у його відновленні. Надано методичні матеріали з психологічної допомоги постраждалим. Спираючись на персональний досвід допомоги постраждалим цих територій, зазначено важливість комплексного застосування психотехнологій відновлення.

**Ключові слова:** війна, постраждалі, деокуповані території України, психосоціальне благополуччя, само- і взаємодопомога.

Сенсом повномасштабної російської агресії є її геноцидний характер стосовно Української держави та суспільства. Стратегія керівництва росії щодо окупації українських територій полягає у знищенні української державності та українського суспільства, їх бойового спротиву (Осьодло, В. І., Траверсе, Т. М., 2022). Результатом цієї стратегії агресора є значна психотравматизація мешканців цих територій. Тому відновлення їхнього психосоціального благополуччя є важливим завданням зміцнення та розвитку тилової бази ЗСУ.

Метою тез є визначення основних форм психотравмівних уражень психосоціального благополуччя мешканців деокупованих, у т. ч. прифронтових територій, з'ясування засобів і стратегій його відновлення та збереження, визначення методичних матеріалів, якими можуть скористатись психологи та працівники освіти для такого відновлення, а також поділитися досвідом, набутим під час роботи у волонтерському проєкті (Психологи на війні, 2023).

Стосовно загалу різних форм психотравматизації, найбільш поширеною серед мешканців де окупованих прифронтових територій є переживання втрати (Аврамчук О., та ін., 2022) – рідних і близьких, житла,

майна, місця проживання. В умовах війни деякі з них перебували і перебувають під обстрілами, отримали фізичні ушкодження, зазнали панічних атак, контузій, посттравматичних стресових станів, інших уражень свого психологічного благополуччя, і у зв'язку з цим, потребують психологічної допомоги щодо їх опанування (Царенко, Л., та ін., 2018).

Середосновних засобів психологічної допомоги у відновленні психосоціального благополуччя мешканців деокупованих прифронтових територій можуть бути використані науково доведені та практично обґрунтовані психотехнології, розроблені в рамках провідних психотерапевтичних і психологічних напрямів. Зокрема стосовно ПТСР, посттравматичних стресових станів та посткомоційного синдрому (Гридковець, Л., та ін., 2018; Невидимі наслідки війни, 2023; Технології психотерапевтичної допомоги, 2020 та ін.). Також щодо зазначених ушкоджень психосоціального благополуччя постраждалих ефективними є травмофокусована КПТ (Müller, J., 2023 та ін.; EMDR-терапія (опрацювання травми рухами очей), 2017 та ін.). Вельми корисними і для дорослих, і для дітей можуть бути засоби та психотехнології, розроблені в арттерапії у її різноманітних формах (Робота з травмами війни, 2018 та ін.), у т. ч. засоби тілесно зорієнтованій терапії (зокрема дихальні практики), а також багато інших сучасних і традиційно використовуваних засобів (Військова психологія, 2023; Лазоренко, Б. П., 2021 та ін.). В своїй роботі з постраждалими ми користувались психотехнологіями, розробленими в рамках авторського варіанту методики парадоксальної інтенції В. Франкла (Лазоренко, Б. П., 2022). Також постраждалі можуть отримати психологічну допомогу онлайн, скориставшись службами підтримки, які надають послуги як військовим, ветеранам, так і громадянам, які переживають травматичні наслідки російської агресії (Набока, Л., 2023; Психологічна допомога військовим, 2023; Психологічна допомога мешканцям, 2023 та ін.).

Стосовно соціально-психологічних засобів допомоги постраждалим, ефективними у розвитку позитивних навичок спілкування є соціально-психологічні тренінги та рольові ігри, групи само- і взаємодопомоги, використання з акцентом на травмофокусованих психотехнологіях, методики «рівний – рівному» (Царенко, Л., та ін., 2018; Як допомогти особистості..., 2022 та ін.). Звертаємо увагу також на значимість профілактики психотравматизації і ретравматизації, яка є важливою не тільки для військових, але й для цивільних громадян, які в силу життєвих обставин потерпають від наслідків перебування в окупації та зоні військових дій (Кокун, О. М., та ін., 2021).

Оскільки в постраждалих громадах є нестача психологів, тому доцільно навчати працівників освіти навичкам надання першої психологічної допомоги, для покращення їхнього психологічного благополуччя, допомогли близьким і рідним, а також іншим членам громади. Спираючись на персональний досвід надання психологічної допомоги і навчання цьому представників освіти у Запоріжжі, Херсоні та

Херсонській області у складі команди психологів лікарів і психотерапевтів у рамках проекту «Психологи на війні», зазначимо певні особливості і надання допомоги, і навчання. Для проведення навчання важливим було налагодження керівництвом проекту контактів із відповідними зацікавленими у співпраці громадами та організаціями деокупованих прифронтових територій. У Запоріжжі це була кафедра психології Запорізького національного університету, а в Херсоні – керівництво закладів освіти міста. Вони допомогли із залученням до навчання психологів, зацікавлених у підвищенні кваліфікації у Запоріжжі, а також працівників закладів шкільної та дошкільної освіти у м. Херсон. Також було організовано надання психологічної допомоги безпосередньо батькам і дітям у громадах Запорізької та Херсонської областей. Ця робота відбувалась завдяки встановленню менеджерами проекту безпосередніх контактів із керівництвом громад зазначених територій, а також із керівниками проекту ЮНІСЕФ «Спільно», які вже там працювали.

Якщо у проведенні навчальних сесій особливих труднощів не виникало, то надання психологічної допомоги дорослим і батькам дітей постраждалих громад потребувало певного комплексу засобів. Перш за все, комунікативних навичок щодо залучення їх до групової та індивідуальної роботи. Необхідно було також проводити попередні психоедукаційні співбесіди, допомагати їм у з'ясуванні наявності у них ознак психоемоційного виснаження та проявів стресових станів, демонструвати ефективність пропонуванних засобів відновлення психологічного благополуччя, а також мотивувати до їх засвоєння умінь само- та взаємодопомоги. Завдяки комплексному поєднанню цих засобів вдавалося досягти покращення психологічного благополуччя пересічних мешканців громад, з якими проводилась така робота.

Щодо основних стратегій відновлення і збереження психосоціального благополуччя постраждалих мешканців громад, необхідним є проведення у громадах психоедукації щодо відповідальності кожного громадянина за своє здоров'я, а також за здоров'я тих, хто поруч, мати знання про ознаки перевтоми та виснаження, уміння використання засобів самодопомоги, узвичаєння звернення по допомогу до фахівців. Більш конкретно серед стратегій відновлення і збереження психосоціального благополуччя мешканців деокупованих прифронтових територій доцільно виокремити наступні:

визнання і прийняття себе таким/ою, яким/ою я є із своїм станом фізичного та психологічного здоров'я;

суб'єктного посттравматичного зростання, готовності до особистісних змін, покращення своїх станів та особистих якостей;

поз буття та профілактика залежностей, шкідливих звичок і набуття нових звичок підтримки психосоціального благополуччя в умовах війни;

відкритості до допомоги фахівців, близьких і рідних, членів спільноти та громади у реалізації позитивних змін, налаштування на самодопомогу і особистісний саморозвиток;

опанування психоемоційного виснаження, хронічної втоми, набуття навичок їх профілактики;

активної участі у групах само- і взаємодопомоги.

Висновки. У відновлені психологічного благополуччя постраждалих деокупованих та прифронтових територій важливим є комплексне застосування відповідних психотехнологій. Зокрема застосування комунікативних навичок щодо залучення їх до групової та індивідуальної роботи, проведення попередніх психоедукаційних співбесід, з'ясування наявності у них ознак психоемоційного виснаження та проявів стресових станів, демонстрації ефективності пропонованих засобів відновлення психологічного благополуччя, а також мотивування до їх засвоєння стосовно взаємо- та самодопомоги.

### Список використаних джерел

1. Müller, J. (2017) Травмофокусована когнітивно-поведінкова терапія для посттравматичного стресового розладу. PMGP [інтернет]. 14, Квітень, 2017. Взято з <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/27>.

2. Аврамчук, О. (2022). Психологічна підтримка людей, які зазнали втрати. Ч. 1–7. 09.04 – 05.05.22. УКУ. Факультет наук про здоров'я. Взято з <https://health.ucu.edu.ua/news/psychologichna-pidtrymka-lyudej-yaki-zaznaly-vtraty>.

3. Гофманн, Арне (Ред.). (2017). EMDR терапія наслідків війни : практичний посібник. Львів: Свічадо, 24 с. Взято з <https://online.anyflip.com/qraa/omyt/mobile/index.html>.

4. Гридковець, Л., Вебер, Т., & Журавльова, Н. (2018). Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 3. Заг. ред.: Л. Гридковець. Київ, 236 с.

5. Данилюк І. В. та ін. (Ред.). (2023). Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи». Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 186 с.

6. Кісарчук, З. Г. (Ред.). (2020). Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія. Київ: Слово, 178 с.

7. Кокур, О. М., Мороз, В. М., Лозінська, Н. С., & Пішко, І. О. (2021). Психологічна профілактика психотравматизації військовослужбовців Збройних сил України: метод. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 301 с.

8. Лазоренко, Б. П. (2021). Як здійснювати соціально-психологічний супровід ветеранів, волонтерів та ВПО в умовах переходу від війни до миру : навчальна програма; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ: ІСПП НАПН України, 29 с. Взято з

<https://lib.iitta.gov.ua/728041/>.

9. Лазоренко, Б. П. (2022). Парадоксальна інтенція: європейський та український досвід опанування посттравматичних стресових станів в умовах російсько-української війни. *Виклики сучасної психологічної науки країн ЄС: перспективи інтеграції українського досвіду*: зб. тез методол. семінару лабораторії методології і теорії психології; відп. ред. В. Л. Зливков; укладачі С. О. Лукомська, О. В. Котух. Київ: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, с. 37-40. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/732124/>.

10. Набока, Л. (2023). Кваліфікована психологічна допомога військовим: де шукати? HUBZ Inform. 01.06 23. Взято з <https://hubz.ua/news/kvalifikovana-psyhologichna-dopomoga-vijskovym-de-shukaty/>.

11. Найдьонова, Л. А., Вознесенська, О. Л., & Савінов, В. В. (Наук. ред.). (2018). Робота з травмами війни. Український досвід : матер. Першої всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–31 березня 2018 р.). Київ: Золоті ворота, 170 с. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/711685/>.

12. Невидимі наслідки війни. (2023). Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців ; заг. ред.: Возніцина К., Литвиненко Л. Київ, 164 с.

13. Осьодло, В. І., & Траверсе, Т. М. (2022). Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона. Монографія. Київ: Парламентське видавництво, 216 с.

14. Психологи на війні – унікальний проєкт для підвищення кваліфікації. (2023). 07.06.2023. Взято з <http://surl.li/huasy>.

15. Психологічна допомога військовим: де отримати. Дивись ІНФО, 2023. Взято з <https://dyvys.info/2023/05/30/psyhologichna-dopomoga-vijskovym/>.

16. Психологічна допомога мешканцям деокупованих територій (2023). Центр правових та політичних досліджень. 08.03.1023. Взято з <http://centre7.org.ua/psykholohichna-dopomoha-meshkantsiam-deokupovanykh-terytoriy/#:~:text>.

17. Титаренко, Т. М., & Дворник, М. С. (Ред.). (2022). Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід : практичний посібник; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 154 с. <https://lib.iitta.gov.ua/732877/>.

18. Царенко, Л., Вебер, Т., & Войтович, М. (2018). Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Т. 2 ; заг. ред. Л. Царенко. Київ, 240 с.

## Summary

**Lazorenko B. P.**

*candidate of philosophical sciences,  
associate professor, leading researcher,  
Laboratory of social psychology of personality  
of the Institute for Social and Political  
Psychology NAES of Ukraine  
ORCID ID 0000-0002-2113-0424  
Web of Science ID ABX-3933-2022  
Google Scholar ID t3TbH2kAAAAJ*

### **VICTIMS' PSYCHOSOCIAL WELFARE RECOVERY ON THE DE- OCCUPIED FRONTLINE TERRITORIES OF UKRAINE IN THE WAR CONDITIONS**

***Abstract.** The main forms of traumatic damage to the psychosocial well-being of victims of the de-occupied Ukrainian near-front territories, including losses, post-traumatic stress states, exhaustion, etc., are defined in theses. Means of its recovery (trauma-focused psychotechnologies) and strategies (psychoeducation, specialist training, self-help and mutual aid skills acquisition, etc.) are identified. Methodical materials on psychological assistance to victims have been provided. There is indicated, based on the personal experience of helping the victims of these territories, the importance of the comprehensive application of recovery psychotechnologies.*

***Keywords:** war, victims, de-occupied territories of Ukraine, psychosocial well-being, self- and mutual help.*

## ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ СТАБІЛОГРАФІЇ У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ

*Лизогуб В. С.*

*доктор біологічних наук, професор,  
НДІ фізіології імені Михайла Босого,  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького*

***Анотація.** У доповіді розкрито теоретичні та методичні основи застосування стабілографії у військовій справі.*

***Ключові слова:** стабілографія, стабілограф, механізми регуляції вертикальної пози людини, діагностика функціональних станів.*

Актуальність. Дослідження механізмів регуляції вертикальної пози людини є актуальним завданням при розробці методів діагностики і лікування. Ця проблема є актуальною і в діагностиці функціональних станів військовослужбовців. Утримання вертикальної пози розглядається як динамічний феномен, що вимагає безперервного руху тіла та є результатом взаємодії вищих відділів центральної нервової системи, вестибулярного, зорового аналізаторів та суглобово-м'язової пропріорецепції. За умови будь яких впливів, що дестабілізують статокінетичну стійкість, нейрдинамічна, сенсорна та м'язова системи безперервно корегують рухову стратегію і забезпечують стійку рівновагу. В окремих випадках внесок різних аналізаторів у регуляцію статокінетичної стійкості може вибірково знижуватися або зростати. Різні порушення функцій можуть приводити до дестабілізації статокінетичної стійкості людини. З'ясувавши механізми утримання вертикального положення при виконанні різних бойових завдань можна розробити критерії оцінки та вирішити питання діагностики і відбору військових для конкретних видів діяльності. Для вивчення механізмів підтримки рівноваги значне поширення набуває метод стабілографії. Основна ідея стабілографії полягає у реєстрації положення і зміни центру мас під час стояння обстежуваного на нерухомій платформі.

Метою досліджень було з'ясувати особливості утримування вертикальної пози військовослужбовцями при проведенні тестування в умовах стійкого положення тіла на стабільній платформі стабілографа та на їх основі розробити модельні характеристики прогнозування функціональних станів.

Організація та методи дослідження. Дослідження проводились з використанням обладнання НДІ фізіології імені Михайла Босого Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. При поточному обстеженні осіб, які приймали участь у дослідженні було відібрано 69 військовослужбовців віком від 28 до 51 років. З них було



сформовано групу до якої увійшли практично здорові особи, які не мали на момент досліджень гострих та хронічних захворювань. Участь в експерименті була добровільною і відповідала нормам біоетики Хельсінської декларації (1964 р та всіх її редакцій включно з останньою 2000 р.). Обстежувані були поінформовані і самі дали згоду на участь у дослідженні.

Реєстрація стабілограм проводилася в довільному акті ортоградної пози з можливістю візуального контролю положення центру мас на екрані монітору, з відкритими очима на стійкій платформі стабілографа. Статокінетичну стійкість визначали на платформі (40x40 см) стабілографа («МПФИ стабілограф-1») і пакету програмного забезпечення StabiliS. Під час тестування обстежувані упродовж 1 хв. повинні були підтримували вертикальну позу. За цих умов пальці стопи обстежуваних були розгорнуті на кут 200, а між п'ятами зберігалась відстань у 6 см. З обстежуваними проводили три проби, обирали найкращий результат.

При виконанні завдань з підтримки вертикальної пози здійснюється коливання центру мас у фронтальній та сагітальній площинах, які фіксуються та записуються у цифровому режимі. Після проведення реєстрації статокінетичної стійкості розраховували: статокінетичну стійкість, як показник функціонального стану систем регуляції вертикального положення та протистояння до коливань, оцінювали за показником коефіцієнту функції рівноваги (КФР,%), довжини траєкторії коливання центру тиску (Length, мм) та швидкості переміщення центру маси тіла (AvgSpeed, мм/с.). У стандартному записі обробляли сигнали тривалістю 60 секунд, отримані з дискретністю в  $25 \cdot 10^{-3}$  секунди. Результати наведені у одиницях відповідно до розмірності аналого-цифрового перетворювача. Окрім цього, визначалися складові спектральної щільності розкладання початкового сигналу в ряд Фур'є у фронтальній та сагітальній складових.

Для характеристики розподілу досліджуваних показників будували гістограми, скатерограми, проводили їх візуальний та описовий аналізи. Для характеристики центральних тенденцій використовували показники середнього значення, а для варіативності – стандартне квадратичне відхилення, його похибку. Статистичну значимість різниць визначали за критерієм Стьюдента.

Розрахунки показників, а також графічне представлення результатів аналізу проводили в електронних таблицях Microsoft Excel 2010.

Результати дослідження. При проведенні стабілографічних тестів реалізується рухова задача, спрямована на регуляцію пози досліджуваного таким чином, щоб на екрані комп'ютерного монітору світова реперна точка постійно знаходилася в центрі екрану, в місці перетину двох взаємно перпендикулярних ліній. Виконання цієї задачі забезпечується за рахунок взаємодії вищих відділів центральної нервової системи, вестибулярного і зорового аналізаторів, суглобово-м'язової пропріорецепції та інших функціональних систем. Аналіз стабілограм при виконанні тестів на

стабільній платформі у військових включав розрахунок кількох динамічних показників. Результати, що отримані за умови тестування та експертної оцінки командування, обстежуваних розподілили на 4 групи: безумовно придатні, придатні, умовно придатні та непридатні (табл. 1).

Таблиця 1.

*Показники коефіцієнту функції рівноваги у військових віднесених груп з різними рівнями статокінетичної стійкості*

№ п\п	Рівень статокінетичної стійкості	Коефіцієнт функції рівноваги, %
1.	Високий	> 82
2.	Вище за середній	69 – 81
3.	Середній	48 – 68
4.	Нижче за середній	32 – 47
5.	Низький	< 31

Першу групу склали 21 % військовослужбовців - безумовно придатні, які успішно виконують техніко-тактичні завдання і установки командування. У таких військових існує повна відповідність високого рівня координаційних властивостей та можливостей із вимогами військової діяльності, які пред'являються командуванням. Індекс статокінетичної стійкості КФР не менше 82%.

До другої групи були віднесені 43 % придатні військові, які характеризувались вище за середній рівень КФР 69-81%. В процесі діяльності ці військові можуть допускати незначні помилки, які суттєво не впливають на ефективність виконання завдання підрозділу. Помилки, в основному, можуть бути зв'язані зі зміною умов діяльності, виконання не звичних для військового функціональних завдань, ускладненням оперативної обстановки. Для таких військових має місце деяке зниження резервних можливостей організму.

До третьої групи ми віднесли 23 % умовно придатних військових. Для них необхідною умовою було збільшення часу для підготовки і відновлення, а також введення спеціальних тренувань в режимі підвищеного обсягу роботи. Призначення таким військовослужбовцям відповідальних завдань зв'язано зі значною імовірністю здійснення ними помилок в процесі діяльності, які допускаються ними при гострому дефіциті часу та простору. Такі військові за результатами статокінетичної стійкості характеризувались КФР у межах 47 - 68%.

Четверту групу склали 13 % непридатних військових, кваліфікація та професійна діяльність яких не відповідала вимогам підрозділу чи команди.

До них відносяться військові у яких показник статокінетичної стійкості КФР був нижче за 46%. Додаткові тренування для непридатних осіб виявились малопродуктивними.

Отже, на основі аналізу моделі прогнозу функціональних станів та показників стабілометрії можна здійснювати: відбір найбільш перспективних військових; вибір виду діяльності; визначати сильні і слабких властивості статокінетичної стійкості окремого військовослужбовця та підрозділу; управління спеціальною підготовкою; комплектацію підрозділу з урахуванням статокінетичної стійкості.

Таким чином, можна вважати, що стабілографія спрямована на професійний відбір; контроль за функціональним станом; навчання та розвиток спеціальних навичок управління рухами та проведення науково-дослідної роботи. За її допомогою можна вимірювати: зміни вертикального положення тіла у просторі; переміщення центру тиску ваги тіла на опорі; отримати об'єктивну інформацію про зміни положення тіла у просторі. Можна оцінювати: функціональний стан військового; стан нервової системи, психіки, сенсорних систем та координації.

## Summary

*Lyzogub V. S.*

*doctor of biological sciences, professor,  
Mykhailo Bosogy Institute of Physiology,  
Cherkasy National University  
named after Bohdan Khmelnytskyi*

### **THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE APPLICATION OF STABILOGRAPHY IN MILITARY AFFAIRS**

*Abstract.* The report reveals the theoretical and methodological foundations of the use of stabilography in military affairs.

*Keywords:* stabilography, stabilograph, mechanisms of regulation of a person's vertical posture, diagnosis of functional states.

## ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ШТУРМОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖСПЕЦТРАНССЛУЖБИ

**Мозговий В. І.**

доктор філософії,

офіцер відділення МПЗ

8 НЦ Держспецтрансслужби

ORCID ID 0000-0002-6157-5460

**Анотація.** У публікації висвітлено особливості психологічного супроводу штурмових підрозділів Держспецтрансслужби під час проведення заходів декомпресії з особовим складом. Вчасно проведені заходи з декомпресії дозволяють зберегти бойове ядро підрозділу і тим самим вплинути на збереження його боєздатності.

**Ключові слова:** психологічна декомпресія, військовослужбовець, бойове ядро, штурмовий підрозділ, психологічний супровід.

Сучасні екстремальні умови ведення бойових дій висувають підвищені вимоги до військовослужбовців під час виконання ними службово-бойових завдань.

Так, постійна загроза для життя, висока відповідальність за прийняті рішення, виконання ускладнених функцій, тривалість перебування в умовах екстремальної діяльності є основними чинниками, що викликають у особового складу психологічну та фізичну втому, перевантаженість, тривожність, страх і невпевненість у власних силах. Все це може привести до порушення здоров'я особистості військовослужбовця та до безповоротних втрат.

Створення штурмових підрозділів Держспецтрансслужби (ДССТ) стало дієвою підтримкою Збройним Силам України у відсічі повномасштабного ворожого вторгнення на територію нашої держави. У той же час, відразу постало питання щодо налагодження їх ефективного психологічного супроводу задля збереження боєздатності підрозділу та психічного здоров'я особового складу.

Психологами ДССТ був відпрацьований алгоритм скрізного психологічного супроводу штурмових рот на всіх основних етапах військової діяльності: професійно-психологічний відбір, навчально-бойова підготовка, виконання завдань за призначенням та відновленні після виконання службово-бойових завдань.

У попередніх наших дослідженнях ми доводили визначення поняття психологічного супроводу та надали характеристику основних його складових (психоедукація, психодіагностика, психологічний вплив та робота з сім'ями), які повинні здійснюватися постійно та безперервно як єдиний взаємопов'язаний механізм на протязі всієї служби військовослужбовця (Мозговий, В.І., 2017)).

На кожному з цих етапів складові психологічного супроводу мають свій специфічний зміст, задачі та мету задля досягнення результату очікуваного після проведених заходів.

Етап первинного відновлення (декомпресії) військовослужбовців після виконання бойових завдань реалізується на основі наказу начальника Генерального штабу ЗС України від 27.11.2018 №462 «Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України». Він визначає, що психологічна декомпресія – це комплекс психологічних та медико-психологічних заходів, які здійснюються після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для відновлення психофізіологічного стану та реадaptaції військовослужбовців (Сафін, О., Беспалько, А., 2021).

Треба зазначити, що, у країнах НАТО також основною та всеосяжною метою декомпресії є відновлення і збереження психологічної стійкості (готовності) військовослужбовця після тривалого процесу розгортання у складних, екстремальних умовах.

Існуючі у країнах НАТО програми декомпресії можуть різнитися за місцем проведення, тривалістю, структурою та змістом. Проте, існує згода країн щодо ключових структурних компонентів програми, як спрямовані на: надання короткострокової перерви між поверненням з операційного театру (миротворчі місії, участь у бойових діях) до звичного ритму життя у пунктах постійної дислокації; психологічна освіта особового складу, надання інформаційних консультацій по успішним стратегіям подолання та адаптації; рекреація та відпочинок; поступове вживання алкоголю, з метою зниження тривожності та поступового переходу від екстремальних до звичних умов існування можливість вибору певної поведінки під час проходження програми TLD; структуровані можливості (створення необхідних та відповідних умов) для неформального обміну набутого досвіду, його особисте усвідомлення. Щодо розташування, то більшість країн НАТО погоджуються, що декомпресію краще проводити у «третьому», нейтральному місці (Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії, 2018).

Проте, як бачимо всі вищеперелічені заходи розраховані для миротворчого контингенту, який повертається з однієї країни, де безпосередньо відбуваються бойові дії, до пункту постійної дислокації підрозділу, який знаходиться в іншій країні. Ось чому самою головною проблемою постає ефективна реадaptaція військовослужбовців до мирних умов життя своєї країни.

Реалії нашого сьогодення це розгортання бойових дій безпосередньо на території нашої держави. І тому головним завданням, в умовах прифронтової зони, постає організація і проведення заходів первинної декомпресії для визначення чіткого терміну відновлення індивідуально для кожного військовослужбовця і його подальшого повернення в зону бойових дій для виконання службово-бойових задач.

Ці заходи тільки частково можуть бути сфокусовані на реадаптацію військовослужбовців до умов мирного життя, оскільки після ротації термін їх перебування на базі постійної дислокації підрозділу та у відпустці обмежений.

Відпрацьований нами алгоритм заходів декомпресії наступний.

По-перше, проводиться оцінка морально-психологічного та психофізіологічного стану військовослужбовців за такими методиками: методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану (О.М. Кокун), госпітальна шкала тривоги і депресії (HADS), скорочена шкала тривоги, депресії та ПТСР ( за наказом МОУ від 11.12.2019 №629).

По-друге, за результатами отриманих психодіагностичних даних робиться загальний аналіз стану підрозділу та умовний розподіл військовослужбовців за ступенем психотравмованості ( легкі, середні, важкі).

По-третє, психологом частини разом з офіцером МПЗ та офіцером медичної служби спільно приймається рішення щодо подальшого плану індивідуальної та групової роботи з особовим складом підрозділу, направленої на стабілізацію його психоемоційного стану, подолання кризових станів та відновлення рівню особистісного ресурсу військовослужбовців.

Окремо, визначаються в/с, які потребують нагальної допомоги, психіатра, невропатолога, реабілітолога, та лікування у відповідних закладах а також черговості в отриманні відпустки.

Керівному складу роти надаються відповідні висновки та рекомендації щодо прийняття доцільних рішень по кожному військовослужбовцю і відповідно надання організації пролонгованої психологічної допомоги особовому складу підрозділу подальшому. Результатом цих рішень повинно бути збереження «бойового ядра підрозділу».

За нашим баченням «Бойове ядро підрозділу» уособлює в собі військовослужбовців, які отримали безцінний бойовий досвід, воно є носієм певних склавшихся під час спільної служби традицій, цінностей та філософії підрозділу, що робить його боєздатним, унікальним і дозволяє підтримувати військову дисципліну та ефективно і позитивно впливати на прискорену психологічну адаптацію новоприбулого поповнення. Це дозволяє новоприбулим бійцям швидко засвоювати необхідні навички для перебування в екстремальних умовах бойових дій, а головне, набуття спеціальних навичок та місцевих особливостей ведення цих бойових дій.

Втрата «бойового ядра» призводить до втрати отриманого підрозділом бойового досвіду і у результаті до невиправданих бойових втрат!

Вчасно проведені заходи є основою створення необхідних умов відновлення психіки, соціальних зв'язків ресурсного стану та психологічної готовності військовослужбовців для подальшого належного

виконання ними службово-бойових завдань і відповідно збереження «бойового ядра» підрозділу та підтримання його боєздатності.

**Висновки.**

1. В умовах інтенсивного ведення бойових дій та обмеженого людського ресурсу головним завданням проведення заходів первинної декомпресії в умовах прифронтової зони, постає організація ефективного відновлення особового складу, зокрема збереження «бойового ядра підрозділу» та визначення чіткого терміну щодо подальшого його повернення в зону бойових дій для виконання службово-бойових задач.

2. Заходи декомпресії в умовах бойових дій тільки частково і умовно можуть бути сфокусовані на реадаптацію військовослужбовців до умов мирного життя, оскільки термін їх перебування на базі постійної дислокації підрозділу та у відпустці обмежений. Бажано щоби термін проведення заходів з психологічної декомпресії був не менш 7 діб.

### **Список використаних джерел**

1. Мозговий, В.І. (2017). Дослідження поняття психологічного супроводу військовослужбовців на різних етапах службової діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія». Випуск 63. С. 58-63

2. Сафін, О., Беспалько, А. (2021). Психологічна декомпресія як система первинного відновлення копінг-ресурсів військовослужбовців, що брали участь у бойових діях./Проблеми екстремальної та кризової психології. № 1(1) DOI - <https://doi.org/10.52363/dcpp-2021.1.4>

3. Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України (2018). Наказ начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 27.11.2018 № 462 .

## Summary

***Mozhovyy V. I.***

*Philosophiæ Doctor,*

*officer of the department*

*of moral and psychological support*

*8 educational center*

*State special transports ervice of*

*the Ministry of Defense of Ukraine*

*ORCID ID 0000-0002-6157-5460*

### **FEATURES OF THE PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE ASSAULT UNITS OF THE STATE SPECIAL TRANSMISSION SERVICE**

***Abstract.*** *The publication highlights the peculiarities of psychological support during decompression activities with the personnel of the assault units of the State Special Transport Service. Timely decompression measures allow you to preserve the combat core of the unit and thereby affect the preservation of its combat capability.*

***Keywords:*** *psychological decompression, serviceman, combatcore, assault unit, psychological support.*



## ФАНТОМНИЙ БІЛЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ У СПЕКТРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ

**Несевря О. А.**

*ад'юнкт Національного університету*

*оборони України*

*ORCID ID 0000-0001-6723-5531*

***Анотація.** У публікації розглядається проблема фантомного болю військовослужбовців, вивчається природа та причини його виникнення, а також проводиться аналіз даного явища з точки зору сучасної психологічної науки.*

***Ключові слова:** біль, фантомний біль, больова чутливість, відчуття, ампутована кінцівка.*

Будь-яка людина в своєму житті здатна відчувати різні види болю, зокрема: фізичний біль – в ході отриманої фізичної травми, поранення, каліцтва, хірургічної операції або душевний біль – внаслідок розчарування, зневіри, зради, непорозуміння, підступності, недовіри, неуспішності в особистому житті та у соціумі в цілому. В залежності від напрямку дослідження, галузі знань, біль можна по-різному класифікувати, виокремлювати, розмежовувати на певні види, розбивати на етапи, шукати причини та передумови його виникнення, пояснювати механізми появи, стадії проходження, особливості протікання та багато чого іншого. А саме головне, появу болю можна спробувати пояснити через певну ознаку травми, наприклад: тілесне ушкодження, перенесене захворювання, вражену ділянку тіла, пошкоджений внутрішній орган цілком раціонально та логічно.

Спробуємо в першу чергу розібратися з тим, що таке біль. З-поміж наукових праць, присвячених проблематиці болю в психології, ми в нашій роботі будемо спиратися на експериментальні дослідження психолога Сергія Рубінштейна. Отже, за ним, біль є біологічно дуже важливим захисним пристосуванням. Виникаючи під впливом руйнівних по своєму характеру та силі подразників, біль сигналізує про небезпеку для організму.

Больова чутливість розподілена на поверхні шкіри і у внутрішніх органах нерівномірно. Існують ділянки, які малочутливі до болю та інші – значно більш чутливіші. В середньому, за даними фізіолога Макса Фрея, на 1 см<sup>2</sup> припадає 100 больових точок; по всій поверхні шкіри, таким чином, має бути близько 900 тисяч больових точок – більше, ніж точок якого-небудь іншого виду чутливості.

За даними досліджень фізіолога Леона Орбелі, біль – складний стан організму, який обумовлений взаємодією багатьох нервових та гуморальних факторів.

Для больової чутливості характерне мале збудження. Імпульси, які виникають вслід за больовим подразненням, характеризуються повільністю проведення. Адаптація для больових імпульсів настає досить повільно.

Психологічно для болю найбільш характерний афективний характер відчуттів. Недаремно говорять про відчуття болю і почуття болю. Відчуття болю, як правило, пов'язане з почуттям незадоволення чи страждання.

Біль в подальшому відносно погано, неточно локалізується, він часто носить іррадууючий, тобто відображений, розмитий характер. Добре відомо, як часто, наприклад, при зубному болю та при хворобливості внутрішніх органів пацієнти допускають помилки в локалізації джерела больових відчуттів.

В психологічному плані біль трактують як специфічне відчуття, інші дослідники розглядають його лише як особливо гострий прояв афективної якості неприємного. Біль безумовно виявляється афективною реакцією, але пов'язана з інтенсивним подразником лише певних сенсорних апаратів. Таким чином, існує підстава вести мову про специфічне відчуття болю, не розчиняючи його в афективно-чуттєвому тоні неприємного; біль разом з тим – це яскравий прояв єдності сенсорної та афективної чутливості (Рубінштейн, С. Л., 2002).

В нашому дослідженні перед нами постає цілком слушне питання, як пояснити біль, причини якому нібито немає і що це за біль? Цей біль існує як “особливий” біль, який досить важко пояснити, зрозуміти як феномен – це фантомний біль. Отже, фантомний біль – це явище, яке описують як відчуття, якого зазнає особа стосовно кінцівки чи органу, що фізично не належать до тіла. Тобто, виникає достатньо дивний парадокс: кінцівки чи органу немає, але біль відчувається як реальний, цілком реалістичний, тобто такий, що існує. Саме цікаве, що ні вік, ні стать людини не мають впливу на тривалість і власне сам напад фантомного болю. Вперше детальну увагу на дану проблему звернув у 1552 році лікар та вчений Амбруаз Паре та назвав його “фантомним болем”, що в перекладі з грецької – примара. Це перш за все, відчуття людиною ампутованої кінцівки чи її частини.

Результати ряду досліджень ампутацій нижніх кінцівок показали, що чим менша довжина ампутованої кінцівки, тобто кукси, тим частіше трапляється помірний або сильний фантомний біль. Звідси, приходимо до висновку, що чим менше вражена ділянка кінцівки, тим більше постає передумов для виникнення фантомного болю або фантомних відчуттів.

В свою чергу, необхідно внести певну ясність в розумінні вказаних вище термінів. Фантомний біль та фантомні відчуття кінцівок пов'язані між собою, але їх необхідно розрізняти. В той час, як фантомних відчуттів зазнають особи із вродженою відсутністю кінцівки, травмами спинного мозку та ампутацією, фантомний біль з'являється майже винятково внаслідок ампутації.

На фізіологічному рівні мозок людини отримує імпульс від нервових закінчень враженої ділянки кінцівки і цей сигнал більш за все провокує появу фантомного болю та фантомних відчуттів. Мозок продовжує сприймати людину як цілісну систему, заперечуючи певні вади організму.

На психологічному рівні підсвідомість продукує певну захисну модель поведінки людини, створюючи певні фантомні реакції втрачених кінцівок або внутрішніх органів для її захисту на рівні перцепції. Психіка людини – це доволі “тонка” організаційна структура, яка “покликана” захистити людину від негативних впливів на організм та “підключити” її захисні механізми (Несевря, О. А., 2023).

Військовий психолог Олег Хміляр в одній з публікацій зазначає, що фантомна біль “підсилює” тіло, забезпечуючи це з “фізичним” і сигналізуючи людині про те, що “біль має тіло”. Це доводить, що 50-80% пацієнтів з ампутованими кінцівками переживають фантомну біль в межах 25 років після ампутації. Дослідження включало 16 солдатів з бойовими пораненнями різного пошкодження, які призвели до ампутації кінцівки. Методи спостереження, асоціативного експерименту і нарративного інтерв’ю були використані під час дослідження. Фантомна біль після ампутації була виявлена у 69% лівосторонньої та 31% правосторонньої ампутацій. Це засвідчує, що пацієнт, який відчуває ампутовану кінцівку, продовжує її вважати органом, що доповнює, але з болем. Присутність болю посилюється відчуттями, що втрата кінцівки буде не пошкодженням. Фантомна біль локалізується в спеціальній формі виразу – символі, і це є іррадіація (поширення) (Khmiyar, O. F., Krasnov, V. V., Piankivska, L. V., Handzilevska, N. B., & Osodlo, V. I., 2020).

Висновки. В своєму дослідженні ми спробували в загальному окреслити проблематику фантомного болю у спектрі психологічного виміру. Фантомний біль є цілком реальним явищем, яке необхідно вивчати та досліджувати з точки зору психологічної науки. Зазначена проблематика потребує подальшого дослідження та нових наукових пошуків, які ми продовжимо в наших наступних публікаціях та дослідженнях.

### Список використаних джерел

1. Khmiyar O. F., Krasnov V. V., Piankivska L.V., Handzilevska N.B., Osodlo V.I. (2020) Servicemen in the Phantom Pain «Captivity»: Associative-Narrative Analysis of the Problem. Военнослужащий в «плёну» фантомной боли: ассоциативно-нарративный анализ проблемы. *Psychiatry, psychotherapy and clinical psychology*, 11 (3), 632-643. <http://lib.inmeds.com.ua:8080/jspui/handle/lib/2201>.

2. Несевря, О. А. (2023) Психологія фантомного болю солдата. *Modern systems of science and education in the USA, EU and other countries'2023*, 133-138. doi: 10.30888//2709-2267.159.9.

3. Рубинштейн, С. Л. (2002). Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер. 194-195.<http://psychology.univer.kharkov.ua>.

### Summary

*Nesevria O. A.*

*PhD student of the National Defence*

*University of Ukraine*

*ORCID ID 0000-0001-6723-5531*

### THE PHANTOM PAIN OF A SERVICEMAN IN THE SPECTRUM OF PSYCHOLOGICAL DIMENSION

***Abstract.** The publication highlights the problem of phantom pain of servicemen, studies the nature and the reasons of phantom pain is considered. The analysis of the above mentioned phenomenon from the prospective of modern psychological science is conducted.*

***Keywords:** pain, phantom pain, pain sensitivity, feeling, amputated limb.*

## ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПІД ЧАС БОЙОВОГО ЗЛАГОДЖЕННЯ

*Перевертаний Р. П.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** У тезах автор висвітлює погляд на морально-психологічне забезпечення бойового злагодження, зокрема приділяє увагу психологічній підготовці військової частини у ході здійснення військовою частиною заходів бойового злагодження.*

***Ключові слова:** бойове злагодження, морально-психологічне забезпечення, психологічна підготовка.*

Російська федерація 24 лютого 2022 року розпочала широкомасштабну збройну агресію проти України. Збройні Сили України (далі – ЗС України) були змушені вступити у війну з більш потужним ворогом, у який має перевагу, як у озброєнні, так і у мобілізаційному потенціалі. Порівняно з Україною, російська федерація має майже втричі більший мобілізаційний людський ресурс. Не спромігшись досягти успіху у початковий період війни складом збройних сил мирного часу, у вересні 2022 року противник розпочав часткову мобілізацію, яка триває й дотепер. Але Збройні Сили України не лише змогли зупинити ворога, а й здійснити у 2022 році вдалий контрнаступ та відкинути противника на багатьох напрямках. Народ України продемонстрував свою готовність не на словах, а на ділі покласти душу й тіло за свою свободу.

У свою чергу, вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року запустило механізм мобілізації громадян України для доукомплектування особовим складом існуючих військових частин Збройних Сил України та формування нових. Проте досвід ведення бойових дій військовими частинами та підрозділами у перші місяці російського вторгнення показав, що не всі військовослужбовці можуть витримувати фізичні та психологічні навантаження, які передбачає завдання їх підрозділу, або в силу своїх індивідуальних особливостей нездатні оволодіти новітніми зразками озброєння та військової техніки, в першу чергу наданими країнами партнерами (Клочков В.В., 2022). Водночас слід сказати, що командування ЗС України постійно проводить роботу щодо удосконалення порядку створення та підготовки резервів. Одним із завдань підготовки військовослужбовців є підготовка їх до ведення майбутніх бойових дій, у складі підрозділу. Це досягається під час проведення заходів бойового злагодження, одним з яких є психологічна підготовка особового складу.

Психологічна підготовка – це система взаємопов'язаних заходів, спрямованих на формування у військовослужбовців та військових колективів відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують їх

психологічну готовність до організованих, активних та ефективних дій на полі бою, стійкість до дії бойових стрес-факторів (Стасюк В.В., Агаєв Н.А., Дикун В. Г., с 441 2020).

Сутність психологічної підготовки полягає у формуванні в особового складу морально-бойових якостей, морально-психологічного стану, які б дозволили йому діяти в бою як у знайомій ситуації, звичному середовищі, швидко ідентифікувати події, які відбуваються на полі бою, виявляти загрозові тенденції, своєчасно й адекватно реагувати на них, зберігати необхідний рівень боєздатності та активності в умовах дії психотравмуючих стрес-факторів.

Сукупність структурних компонентів стану психологічної готовності особового складу та їхня взаємодія зумовили поділ психологічної підготовки особового складу на загальну, спеціальну і цільову (Стасюк В.В., Агаєв Н.А., Дикун В. Г., 2020; Генеральний штаб ЗС України, 2021).

Основними вимогами до організації психологічної підготовки є безперервність психологічного впливу на особовий склад, конкретність і цілеспрямованість заходів психологічної підготовки, диференційований підхід під час організації заходів, обов'язкове охоплення заходами психологічної підготовки усього особового складу.

Спеціальну психологічну підготовку проводять з метою досягнення необхідної дієздатності системи військових знань особового складу, формування умінь, навичок і звичок поведінки військовослужбовців в умовах бою (бойових дій). З точки зору психологічних механізмів мова йде про розвиток специфічних військово-професійних якостей особового складу, які мають забезпечити психологічну готовність і стійкість військовослужбовців у бойових умовах з урахуванням виду, роду військ та особливостей їхньої бойової діяльності.

Спеціальну психологічну підготовку проводять у процесі бойової підготовки та бойового злагодження і відновлення спроможностей у мирний та воєнний час.

Підготовка особового складу до майбутніх бойових дій передбачає:

технічну підготовку (загальна та окрема військово-професійна кваліфікація, натренованість у використанні зброї та інших бойових засобів ( у тому числі і закордонних зразків), вивчення військової термінології, підготовка матеріальних засобів тощо);

тактичну підготовку (процес ведення бойових дій, розосередження людей і техніки під час окремих фаз бойових дій; вивчення варіантів дій у наступу, варіантів наступу, оборони, введення противника в оману, маскування, блокування та руйнування дій противника, моніторинг та передбачення тактичних замислів противника, роз'яснення послідовності дій на полі бою);

забезпечення належної фізичної форми;

спеціальну психологічну підготовку.

Психологічний зміст спеціальної психологічної підготовки розкриває закономірність такого явища, яке характеризується висловом “чого не знаю, того боюсь”.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає врахування основних причин психологічного напруження в бою, бойовій обстановці: реальної загрози життю, відповідальності за виконання поставленого бойового завдання і життя підлеглих, дефіциту часу та інформації для прийняття рішення і його реалізації, ізоляваності від основних сил, раптовості, новизни обстановки, невизначеності, інформаційного перевантаження, збільшення темпу діяльності тощо.

Головною умовою спеціальної психологічної підготовки є максимальне наближення навчального процесу до реальних бойових дій.

Разом з тим, на наш погляд, під час проведення психологічної підготовки з особовим складом, є ефективною робота груп інструкторів-психологів, які навчають особовий склад формам і методам надання першої психологічної допомоги. Досвід російсько-української війни, а також сучасних воєнних конфліктів свідчить про те, що як би якісно не були підготовлені війська, яким би вмільм не було воєнне управління їх бойовими діями, психіка військовослужбовців не завжди витримує ті психологічні перевантаження, які створює сучасний бій. Довготривала війна проти російської федерації – це також і довготривале випробування фізичних і духовних сил військовослужбовців, їхньої здатності активно протистояти діям екстремальних, несприятливих для життя факторів, зберегти волю та рішучість, до кінця виконати поставлене бойове завдання (наказ). Водночас бій є жорстокою боротьбою цілей, мотивів, переконань, настроїв, волі, думок військовослужбовців протилежних сторін. Включення особового складу у реальні бойові умови під час бойового злагодження, небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ.

У бойовій обстановці психіка воїна піддається безлічі різноманітних впливів. Одні з них, сприяють мобілізації і концентрації його фізичних і духовних можливостей, підвищенню бойової активності, сміливості, самовідданості. Інші, навпаки, дезорганізують бойову діяльність військовослужбовця, блокують доступ до наявних резервів організму, погіршують роботу нервової системи і психіки. Треті, не здійснюють помітного впливу на бойову поведінку. Включення особового складу у реальні бойові умови, небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ. Через те, що від морально-психологічного стану особового складу залежить успіх бою, кожному командирю (начальнику), необхідно знати та враховувати вплив цих факторів для якісного планування та організації морально-психологічного забезпечення бойового злагодження, тобто передбачати фізичне і морально-психологічне навантаження, якого зазнає особовий склад, щоб ефективно використати “людський чинник” для досягнення перемоги над ворогом. Тому під час проведення заходів бойового

злагодження необхідно готувати особовий склад до майбутніх бойових дій. Наявність відповідних знань допоможе командирам (начальникам), офіцерам структур морально-психологічного забезпечення забезпечити не лише необхідну моральну та психологічну готовність особового складу до бойових дій, а й високу його організованість та бойову активність.

Висновки. Таким чином, ефективність морально-психологічного забезпечення під час бойового злагодження та в ході виконання ними завдань досягається: своєчасною постановкою завдань та організацією всебічного забезпечення; постійним аналізом та прогнозуванням розвитку морально-психологічного стану, якісним плануванням проведенням заходів психологічної підготовки, визначенням їх найефективніших форм і способів; безпосередньою організаторською діяльністю з метою формування у військовослужбовців служби високої психологічної готовності та стійкості до психотравмуючих факторів сучасного бою та до ведення майбутніх бойових дій.

### **Список використаних джерел**

1. Агаєв Н. А., Дикун В. Г., Стасюк В. В. (2020). Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України. 134 с.

2. Досвід організації морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення бойових дій (2022) : нарис Ч.1 / за заг. ред. генерал-майора В. Клочкова. Київ : НДЦ ГП ЗС України. 165 с.

3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України (2020). Підручник : у 2 ч. Ч. I. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ "7БЦ". 754 с.

4. Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України (2021) : наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 18.10.2021 № 305. Київ : РВВ ЦЗСД МО та ГШ ЗС України.



## Summary

***Perevertany R. P.***

*Student of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **PSYCHOLOGICAL PREPARATION FOR COMBAT DISORDER**

***Abstract.*** *In the thesis, the author highlights the point of view of moral and psychological support of combat coordination, in particular, the psychological preparation of a military unit during the military unit's implementation of combat coordination measures. The most effective types of psychological training, which are expedient to carry out during the combat coordination of a military unit, have been analyzed.*

***Keywords:*** *combat coordination, moral and psychological support, psychological training.*

## ПІДТРИМАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ В НАСТУПІ

**Підпригора І. І.**

доктор філософії,  
старший науковий співробітник  
науково-дослідної лабораторії  
кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України  
ORCID 0000-0002-7764-3675  
Web of Science Researcher ID C-7170-2019

**Грилюк С. М.**

начальник науково-дослідної лабораторії  
кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України  
ORCID 0000-0001-8414-4949

**Анотація.** Попри постійну актуальність питань підтримання психологічної стійкості військовослужбовців Збройних Сил України починаючи з 2014 року (й особливо після початку широкомасштабного вторгнення РФ у 2022 році), зміна умов ведення наступу на початку 2023 року та специфічні умови ведення Збройними Силами України наступальних боїв на Мелітопольському напрямку у червні-липні 2023 року наштовхнуло нас на шлях переосмислення питання підтримання психологічної стійкості особового складу у наступальному бою відповідно до сьогоденних реалій російсько-української війни.

**Ключові слова:** психологічна стійкість військовослужбовців, наступальний бій, російсько-українська війна.

Умови ведення Збройними Силами України наступу на Мелітопольському напрямку виявилися дечому відмінними від класичних (викладених у бойових статутах, інших військових керівних публікаціях) через: особливості природно-кліматичних умов, тривале перебування противника в обороні (і як наслідок значну протяжність і хаотичність мінних полів перед позиціями противника та потужне інженерне обладнання оборонних позицій), використання в обороні сучасних технологій (як от стаціонарні камери спостереження за місцевістю з високою роздільною здатністю), перевагу противника в засобах повітряного нападу та радіоелектронної боротьби, значну кількісну перевагу в безпілотних літальних апаратах.

Військові частини Збройних Сил України, які вели наступальні бої, були сформовані в кінці 2022 року, та до того часу не мали досвіду ведення бойових дій. На початковому етапі наступальної операції бої велися у складі штатних підрозділів.

Наступальний бій механізованої роти в середньому тривав до 8 годин, а в окремих випадках – у разі подальшого перегрупування і повторного введення в бій – до двох діб, з яких до 20 годин склали безпосередньо вогневі бої. Під час бою військовослужбовці діяли відповідно до поставленого перед ними бойового завдання, рівня своєї індивідуальної підготовки та злагодженості підрозділу, взаємосумісності і взаємодопомоги, рівня підготовки і готовності командирів.

Після бою упродовж першої доби відбувалося переосмислення військовослужбовцями пережитих подій, усвідомлення реальності втратити життя і здоров'я, поява страху, розвиток тривожності. Для цього періоду було характерним наступне:

- спостерігалися проблеми з апетитом;

- мали місце окремі випадки істерики;

- починалися проблеми зі сном;

- з'являлася агресія до старших начальників і військовослужбовців, які не приймали участі в бою;

- індивідуальне або групове вживання алкогольних напоїв;

- самостійний аналіз бою, обдумування причин загибелі і поранення побратимів, невдалих дій підрозділу, пошук винуватців.

Для другої-третьої доби було характерним:

- епізодичне вживання алкоголю, але в значно менших масштабах;

- агресія до командирів і старших начальників, офіцерів вищих штабів за невдалі дії підрозділу, перекладання на них вини на незадовільне забезпечення, планування, управління діями підрозділу;

- висловлювання неготовності або відмови від виконання бойових завдань особисто або підрозділом;

- виправдання свого страху і неготовності недоліками і упущеннями в підготовці та всебічному забезпеченні;

- стани тривожності, істеричні стани в окремих військовослужбовців.

Зазначене вище мало місце через несвоєчасне проведення в підрозділах заходів психологічного супроводу, та посилювалося недостатньою комунікацією командування з підлеглими щодо роз'яснення реального стану справ і виконання завдань підрозділом, причин невдач і висвітлення успіхів; несвоєчасним реагуванням на проблемні питання всебічного забезпечення.

Реалії вимагали швидкого відновлення підрозділів для успішного продовження бойових дій. З метою підтримання психологічної стійкості особового складу авторами спільно з представниками структур морально-психологічного забезпечення за досвідом двотижневої практичної роботи з психологічного супроводу було розроблено алгоритм відновлення підрозділу після наступального бою. Він включав у себе рекомендований перелік заходів, які доцільно здійснити у перші три-чотири доби після бою.

1 доба.

Зустріч підрозділу, що вийшов з бою, старшим начальником (для роти – командиром батальйону, для підрозділу роти, який був приданий

іншим підрозділам – безпосередньо командиром роти), подяка за виконання бойового завдання не дивлячись на результати.

Розміщення особового складу в зоні не ближче 30 км від переднього краю.

Організація гарячого харчування. Миття особового складу гарячою водою, прання одежі.

Уточнення наявності особового складу, встановлення загиблих, поранених, зниклих безвісти.

Уточнення наявності озброєння та військової техніки, військового майна.

Відпочинок особового складу (сон).

Контроль за вживанням спиртних напоїв.

Наявність комендантської служби ВСП.

Заборона продажу спиртних напоїв у закладах торгівлі населених пунктів поблизу розташування.

Забезпечення покращеного раціону харчування.

2 доба.

Аналіз проведених дій у складі взводів за участі командира роти.

Дебрифінг у складі взводів за участі офіцерів-психологів батальйонів, групи контролю бойового стресу військової частини, високомобільних груп внутрішніх комунікацій.

Робота військового капелана щодо поминання загиблих, сповідь і причастя бажаючих.

Індивідуальна робота капеланів, групи контролю бойового стресу, високомобільних груп внутрішніх комунікацій, офіцерів-психологів батальйонів з психотравмованими військовослужбовцями.

Уточнення відомостей про загиблих, поранених, зниклих безвісти.

Заохочення військовослужбовців, які відзначились у бою, відзнаками. Відпрацювання подання для нагородження військовослужбовців державними нагородами.

Забезпечення майном і спорядженням замість втраченого (знищеного) в бою.

Забезпечення покращеного раціону харчування.

Розповсюдження досвіду боїв з можливим відеопоказом.

3 доба.

Продовження роботи групи контролю бойового стресу, високомобільних груп внутрішніх комунікацій, офіцерів-психологів батальйонів.

Орієнтування особового складу командиром батальйону щодо подальших дій. Доведення попереднього бойового розпорядження. Виявлення осіб, які відмовляються від участі у бойових діях.

Початок роботи щодо підготовки до наступного бою. Поповнення запасів ракет, боєприпасів, продовольства, води тощо.

Усунення недоліків в підготовці за досвідом бою, вивчення (тренування) новим прийомам і способам дій.

Усунення недоліків у всебічному забезпеченні для ведення наступного бою.

Робота з лідерами думок та військовослужбовцями, які висловлюють небажання продовжувати участь у бойових діях, і спонукають до цього інших військовослужбовців.

Проведення концертних виступів, розважальних заходів (по можливості).

Напередодні наступного бою.

Благословення капеланом на виконання завдань. Освячення озброєння та військової техніки.

Бойове інформування у складі роти і взводів, чітке і однозначне роз'яснення особовому складу бойового завдання та порядку його виконання. Вироблення підходів і способів виконання бойового завдання, встановлення порядку дій кожного військовослужбовця, моделювання проблемних ситуацій і визначення способів їх вирішення.

Висновок. Комбінування вже відомих раніше способів відновлення особового складу відповідно до нових реалій, урахування упущень у попередній роботі в подальшому давало позитивні результати.

## Summary

***Pidopryhora I. I.***

*doctor of philosophy,*

*Senior Researcher*

*research laboratory of Department of Social Sciences,*

*ORCID 0000-0002-7764-3675*

*Web of Science Researcher ID C-7170-2019*

***Hryliuk S. M.***

*Head of the research laboratory*

*of the Department of Social Sciences*

*of the National University of Defense of Ukraine*

*ORCID 0000-0001-8414-4949*

## MAINTENANCE OF PSYCHOLOGICAL STABILITY OF SERVICEMEN IN OFFENSIVE COMBAT

***Abstract.*** *Despite the constant relevance of the issues of maintaining the psychological stability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine since 2014 (and especially after the beginning of the large-scale invasion of the Russian Federation in 2022), the change in the conditions of the offensive at the beginning of 2023 and the specific conditions of the conduct of offensive battles by the Armed Forces of Ukraine in the Melitopol direction in June-July 2023 led us to consider the issue of maintaining the psychological stability of*

*personnel in an offensive combat in accordance with today's realities of the Russian-Ukrainian war.*

**Keywords:** *psychological stability of servicemen, offensive combat, Russian-Ukrainian war.*

## РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ В УДОСКОНАЛЕННІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

**Рибчук О. Г.**

*ад'юнкт Національний університету*

*оборони України*

*<https://orcid.org/0000-0002-7544-6109>*

**Анотація.** Розглянуто психологічні чинники, що можуть стояти на заваді критичному мисленні, описані механізми їх впливу і запропоновано якості які необхідно культивувати задля успішного застосування критичного мислення.

**Ключові слова:** мислення, критичне мислення, психологічні чинники.

Значення та важливість критичного мислення сьогодні ні у кого не викликають питань. Поруч з вивченням навичок та схильностей, необхідних для розвитку критичного мислення, вважаємо також важливим аспектом визначити що ж стоїть на заваді критичному мисленню, які саме перешкоди доводиться долати на шляху до ухвалення ефективних рішень.

Для того щоб почати обговорення чинників, що стоять на заваді критичному мисленню, варто спочатку визначити що ж таке критичне мислення. Дебати щодо визначення цього поняття тривають уже більше 80 років. Даян Халперн зазначає: “хоча критичне мислення можна визначити по-різному, але існує загальна згода щодо його ключової складової – прагнення досягти задовільного результату, який має бути отриманий за допомогою раціонального мислення та націленості на результат” (Diane Halpern, 2003). Також критичне мислення визначається як метамислення – мислення про мислення, ми маємо на увазі, що застосовуючи критичне мислення ми у тому числі роздумуємо про власні думки, те яким саме чином ми прийшли до тієї чи іншої точки зору, звертаємо увагу власне на сам процесі мислення. Такої ж думки Річард Пол та Лінда Елдер, які визначають критичне мислення як: “мистецтво аналізу та оцінки мислення з метою його вдосконалення” (Richard Paul, Linda Elder, 2001).

Дослідження критичного мислення виходить з уявлень про те, що мислення не завжди є раціональним, воно тяжіє до упереджень, надмірних узагальнень, стереотипів та обмежень. Тому розвиваючи критичне мислення важливо розуміти, що ж саме може перешкоджати процесу цього мислення Метою нашого дослідження було виокремити психологічні чинники, що стоять на заваді критичного мислення офіцера.

Важливим чинником, що перешкоджає критичному мисленню, на нашу думку, виступає – ірраціональність мислення. Причиною такого явища виступають вроджені та набуті упередження, які були описані дослідниками Данієлом Канеманом та Амосом Тверські. У своїх дослідженнях вони дійшли висновку, що людський розум не застосовує всієї своєї сили до кожної ситуації, ідучи натомість “короткою дорогою” з

метою оптимізації потоку інформації створення від органів чуття й перетворення цієї інформації на розуміння, згідно з яким ухвалюються рішення (Джонатан Хейбер, 2003). Цей короткий шлях або евристика породжує когнітивні викривлення, що і виступають бар'єром на шляху до критичного мислення, точніше не усвідомлення цих упереджень, до яких наш мозок вразливий.

Ще одним чинником, що впливає на ефективність критичного мислення ми виокремлюємо ригідність та імпульсивність. Даян Халперн у своїй праці “Психологія критичного мислення” описуючи головні якості, які мають бути характерні критично мислячій людині також звертає увагу на те що основним компонентом у критичному мисленні виступає установка на критичне мислення, а “головні труднощі у виробленні установки на критичне мислення полягають у тому, що люди часто не усвідомлюють, коли діють імпульсивно або мислять ригідно”. Ці думки знайшли своє підтвердження у результатах тестів на когнітивну рефлексію запропонованих Шейном Фредеріком, що включають у себе питання, обрані тому, що вони викликають бажання дати привабливу, але неправильну інтуїтивну відповідь. Вивчивши детально характеристики студентів, що отримали найнижчі бали за цим тестом, виявив, що вони схильні давати першу-ліпшу відповідь, яка спадає їм на думку, і неохоче докладають зусиль, щоб перевірити підказки, це імпульсивні та нетерплячі люди, що прагнуть негайної винагороди.

Егоцентричне мислення також може виступати перешкодою для критичного мислення. Річард Пол, дослідник критичного мислення, стверджує що: “людина, що керується егоцентричним мисленням нездатна прийняти точку зору іншого, відмінну від власної”. Такому типу мислення будуть притаманні виняткова впевненість у їхніх судженнях та поглядах. У військовому середовищі ми можемо спостерігати, що така впевненість може зростати з черговим підвищенням або військовим званням, адже ці успіхи будуть пов'язані з успіхом у професійній діяльності і це виступає як позитивне підкріплення. Таке мислення може призводити до нездатності поставити під сумнів власні переконання, схильності не помічати факти та докази, які суперечать тому, у що ми віримо або цінуємо. Поруч з егоцентризмом ще одним чинником, що перешкоджає критичному мисленню виступає соціоцентризм, коли людина опирається на думки та ідеї які панують навколо, не піддаючи їх сумніву чи критиці, навіть тоді коли вони йдуть у розріз з власними.

Які ж риси варто культивувати, щоб бути успішним у критичному мисленні? Досліджуючи феномен критичного мислення каліфорнійська некомерційна організація “Foundation for Critical Thinking” визначила наступний перелік особистісних рис, які варто культивувати задля розвитку критичного мислення, зокрема:

інтелектуальна скромність – визнання меж ваших знань і можливих недоліків у власному мисленні, усвідомлення власних упереджень, схильностей до самообману та обмежень вашої точки зору та досвіду;



інтелектуальна сміливість – здатність впевнено доводити власні переконання, на противагу пасивному прийнятті готових рішень, навіть за наявності соціального тиску;

інтелектуальна емпатія – вміння поставити себе на місце іншої людини, щоб краще зрозуміти її позицію, це передбачає точну реконструкцію точок зору інших і свідоме міркування на основі передумов, припущень та ідей, відмінних від наших власних;

інтелектуальна автономність – здатність міркувати самостійно, не втрачаючи контролю над власними думками;

інтелектуальна добродієність – дотримання тих самих інтелектуальних стандартів, яких ви очікуєте від інших (без подвійних стандартів);

інтелектуальна витривалість – готовність докладати важких інтелектуальних зусиль для подолання перешкод, щоб знайти відповіді на запитання чи аргументувати власну позицію (Critical Thinking Foundation).

Визнання та подолання перешкод, що стоять на заваді критичного мислення є важливим кроком на шляху до успішного його застосування, адже як стверджував Конфуцій: “Побачивши гідну людину, думай про те, щоб зрівнятися з нею, а побачивши недостойну — досліджуй самого себе, з побоюванням, як би в тебе не було таких же недоліків”.

### **Список використаних джерел**

1. Halpern D. Thought and Knowledge : An Introduction to Critical Thinking. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 2003. 394 p.
2. Paul R., Elder L. Critical thinking : Tools for Taking Charge of your Learning and your Life. Prentice Hall, 2001. 428 p.
3. Джонатан Хейбер. Критичне мислення. Київ: ArtHuss, 2023. 198 с.
4. The Loss of the Space Shuttle Columbia: Portaging Leadership Lessons with a Critical Thinking Model. URL:<https://www.criticalthinking.org/pages/the-loss-of-the-space-shuttle-columbia-portaging-leadership-lessons-with-a-critical-thinking-model/833> (дата звернення: 15.11.2023).

## Summary

**Rybuchuk O.**

*PhD student of National University  
of Defense of Ukraine*

### **ON THE WAY TO CRITICAL THINKING: MISTAKES AND WAYS TO OVER COME THEM**

***Abstract.** The psychological factors that can stand in the way of critical thinking are considered, the mechanisms of their influence are described, an the qualities that must be cultivated for the successful application of critical thinking are proposed.*

***Keywords:** thinking; critical thinking; psychological factors.*

## ПОТЕНЦІАЛ ПЛЕЙБЕК-ТЕАТРУ ДЛЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМБАТАНТІВ

**Савінов В. В.**

магістр соціальної педагогіки,  
фахівець у галузі соціально-психологічного тренінгу,  
молодший науковий співробітник лабораторії соціальної психології  
особистості Інституту соціальної та політичної психології  
НАПН України,  
т.в.о. голови Київської філії ВГО «Українська спілка психотерапевтів»,  
співзасновник і керівник Київського плейбек-театру «Déjàvu plus» та  
Відділення плейбек-театру ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (м. Київ)  
ORCID ID 0000-0001-5830-2333  
Scopus ID 57430310800  
Web of Science ID AAA-4576-2022  
Google Scholar ID QWADP4wAAAAJ

**Анотація.** У тезах доповіді розглянуто плейбек-театр не лише як соціально-психологічну технологію, яка ефективно застосовується у реінтеграції військових до цивільного життя, а і як практику, що має потенціал для використання на різних етапах морально-психологічного забезпечення комбатантів. А саме, на підставі досвіду виступів Київського плейбек-театру «Дежавю плюс» для військових у 2022-23 рр., показано, що він може бути використаний як для підтримання морально-психологічного стану особового складу військ, так і для його відновлення та формування.

Обґрунтовано, що плейбек-театр може доповнити сучасні методики психологічного дослідження військовослужбовців, сприяє підтриманню позитивного психічного стану та потенційно пришивидшує відновлення психогенних втрат, але за умов професійної роботи досвідченої плейбек-команди, здатної враховувати специфіку МПЗ. Припущено, що на етапі навчання військовослужбовців, плейбек-театр може бути частиною психологічної підготовки воїнів, розвиваючи моральну готовність та інші професійно важливі особистісні якості, у т.ч. військово-професійну суб'єктність в цілому.

**Ключові слова:** плейбек-театр, морально-психологічне забезпечення, соціально-психологічний супровід, психологічна підготовка, військово-професійна суб'єктність.

Існує такий сучасний театр, який дуже часто стає прикладним у психосоціальній роботі з групами, – плейбек-театр. В умовах війни та відповідних викликів для СБО пропонуємо розглянути цю форму театру в якості додаткового інструмента для підсилення морально-психологічного забезпечення військ. Плейбек-театр не є театром у класичному розуміння цього слова, коли зал суворо розділяється на дві аудиторії – діячів і

глядачів, перша з яких несе свої думки і почуття, виконуючи над завдання автора п'єси і режисера, а друга – лише сприймає. Це театр обов'язково інтерактивний і навіть партиципаторний, тобто з прямою участю глядачів, від яких залежить сам зміст дійства. Загалом в ньому більше соціально-психологічної практики, ніж власне звичного театру.

Технологічно плейбек-театр відбувається наступним чином. На сцені (припустимо і нормально, щоб вона була умовною) у нейтральній позиції, як в строю, знаходяться кілька досвідчених акторів-імпровізаторів у стані готовності уважно слухати і потім відтворювати почуте. Підготовлений ведучий («кондактор» на професійному сленгу) веде та супроводжує все дійство, починаючи зі вступного слова до присутніх, у якому пояснює технологію та сенс взаємодії, продовжуючи запрошенням глядачів виходити до краю умовної сцени і проводячи з ним невелике інтерв'ю, і завершуючи підбиттям певних підсумків щодо спільної тематики сьогоднішніх історій. Після кожної історії кожного глядача, який наважився вийти і розповісти її на всю групу, кондактор обирає форму театральної гри, називає її акторам, а вони миттєво втілюють саме цю історію у театральній мініатюрі.

Загалом за плейбек-театральний перформанс, який триває приблизно 90 хвилин, відбувається слухання та імпровізоване втілення 7-8-ми історій випадкових представників наявної аудиторії. Завершується дійство загальною мініатюрою, де актори повторно втілюють, переплітаючи між собою, найбільш емоційно вагомі фрагменти різних розказаних сьогодні історій. Кондактор спільно з усіма присутніми дає назву або лаконічний опис всього перформансу, знаходячи його лейтмотив, тобто найсуттєвіші думки і почуття, які висловлювались та, відповідно, всі бачили на сцені.

У цивільному житті, окрім мистецьких функцій, плейбек-театр виконує роль засобу соціальної роботи, психосоціальної підтримки, фасилітації взаємодії, умовної соціальної психотерапії та регулятора соціально-психологічного клімату груп, впливаючи також і на особистість, особливо на тих, хто наважився вийти на авансцену, розповісти побачив свою історію. Психологічні ефекти та вплив практики плейбек-театру на особистість і на групу досить ґрунтовно описані, а деякі науково досліджені та доведені.

Плейбек-театр як незвична театральна форма виник у 1975 році в США, поширений наразі у понад 70-ти країнах, активно розвивається і як мистецтво, і як розвага, і як оригінальний інструмент психолого-соціальної роботи з різними верствами населення. Він досить активно застосовується у сферах, так би мовити, дотику, взаємодії військових і цивільних громадян, але про використання плейбек-театру саме у військовому середовищі даних немає, принаймні відкритих. Відомі лише окремі свідчення (на рівні чуток) про наявність таких плейбек-команд у арміях Ізраїлю та США.

Отже, метою доповіді є проаналізувати, де і яким чином міг би бути корисним плейбек-театр у процесі морально-психологічного забезпечення

наших військ, спираючись як на описаний досвід та дослідження, так і на власний досвід виступів Київського плейбек-театру «Дежавю плюс» для військових у 2022-23 рр.

Це питання зручніше буде розглянути у зворотному порядку життєво-професійного шляху військовослужбовця, тобто не від підготовки до повернення, а навпаки, адже те, що відбувається після служби, цивільним психологам вже відоме і є достатньо перевіреним наукою та практикою, а от що перед службою та під час неї – становить для нас найбільш невідомі сфери з точки зору психосоціальних чи індивідуально-психологічних утручань. Можливо, це справа не для цивільних, але хотілося хоча б спробувати надати свою посильну фахову допомогу військовим психологам та командирам.

Після служби всі проблеми та ризики інтеграції, ресоціалізації, реадaptaції військових до мирного цивільного суспільства є предметом психологічних досліджень і практики. Плейбек-театр при цьому є досить затребуваною формою роботи, яка надає можливості сприяти діалогу між екскомбатантами і цивільними, лікуванню ПТСР, соціально-психологічній реабілітації, регуманізації військових тощо. Використовується на різних етапах соціально-психологічного супроводу особистості, маючи свою специфіку на кожному з них (Титаренко, Т. М. та ін., 2022, с. 9), полегшуючи переосмислення травматичних подій, сприяючи інтеграції пережитого та відновленню життєвої неперервності, маючи ефекти вивільнення емоцій та емоційної саморегуляції (там само, с. 24; с. 132). Або доведено, наприклад, що художньо виконані оповідання глядачів підтримують примирення через взаємодоповнюючі процеси підходів «зверху вниз» і «знизу вгору» на основі громади... (Dirnstorfer, A., & Saud, N. B., 2020, р. 122), але ж в даному випадку описується контекст примирення після війни в Непалі аж через 10 років (!) після закінчення збройного конфлікту. Виводяться також вимоги до припустимого стану глядачів плейбек-театрального перформансу, основним з яких є наявність волі до примирення. Але ж ми захищаємось від агресорів, у нас воля до примирення реалізується у волі до відбиття тих, хто прийшов до нас з війною... Тобто використання плейбек-театру після війни буде цілком виправданим і ми до цього готові, але чи можемо ми щось зробити вже зараз? Дещо поміркуймо з приводу цього питання.

Під час служби, коли необхідним є підтримання та відновлення морально-психологічного стану особового складу, перш за все, плейбек-театр як соціально-психологічна технологія поряд з такими прийомами та засобами дослідження психічних станів військовослужбовців, як спостереження за поведінкою та діяльністю суб'єкта, кіно- і фотозйомка, словесним звітом, аналізом продуктів діяльності, експеримент тощо (Ягупов, В. В., 2023, с. 161), може стати доповнюючою сучасною методикою психологічного дослідження військовослужбовців. Адже під час плейбек-дійства ми спостерігаємо, «про що і яким чином люди розповідають, як реагують на розігрування своїх проблем, реальних

життєвих ситуацій та емоцій» (Титаренко, Т. М. та ін., 2022, с. 138), маючи можливість побачити ситуацію у підрозділі ніби зсередини, тобто з точки зору і крізь призму переживань особового складу. З нашого досвіду ми теж помітили, що розкриваючи індивідуальні наративи військових, плейбек-театр демонструє проблематику, яка недостатньо опрацьована, становить незручності або небезпеку для виконання бойових завдань чи військової служби в цілому (Савінов, В. В., 2023б, с. 33). Тобто для військового командування плейбек-театр стає дослідницьким інструментом – «психометром» морально-психологічного стану, способу життя та іншої проблематики військовослужбовців (там само, с. 27). Важливо при цьому попереджати про присутність спостереження і загалом дотримуватись етики поводження з довірчо розкритими історіями.

По-друге, оскільки у плейбек-театрі відреагуються негативні психічні стани, підкреслюються позитивні та надихаючі емоції, формуються спільні почуття, то його технологія могла б стати у нагоді командирам для підтримання позитивного психічного стану військовослужбовців, що підвищувало б таким чином результативність та ефективність підрозділу в бойовій обстановці (Ягупов, В. В., 2023, с. 156). Наприклад, на перформансах Київського плейбек-театру «Дежавю плюс» було позначено провідні теми (реальні переживання і проблеми) особового складу, актуалізовані та інсценізовані на плейбек-подіях: страх майбутнього бою, прийняття і неприйняття ролі військового, адаптація до умов служби, мотивація служити та воювати, сила нашої єдності, переживання втрати своїх близьких, туга за рідними, побоювання щодо повернення до цивільного життя та ін. (Савінов, В. В., 2023а, с. 85-86). Таке опрацювання проблематики дає підстави очікувати на покращення, вирівнювання психологічного стану бійців та формування психологічно здорової атмосфери.

По-третє, плейбек-театр може застосовуватись для відновлення тимчасових і санітарних психогенних втрат, але тут зазначимо низку пересторог, встановлених нами на власному досвіді, таких як: небезпеці підживлення негативних явищ у підрозділах; можливості гуманізації антагоніста, тобто ворога; ретравматизації чи занурення у контекст психологічної травми (Савінов, В. В., 2023б, с. 37-38). Для убезпечення цих ризиків, спираючись на систему принципів короткотривалої психологічної реабілітації комбатантів VICEPS (Ізраїль, США, НАТО), а також попередню, лаконічнішу PIE (США), ми дійшли висновку про необхідність «утримання в контексті бойових завдань та військової служби в цілому» (там само, с. 35), щоб «потік історій» випадково не відволік бійців, «розмиваючи» необхідну концентрацію. Також варто працювати в команді досвідченими психологами, адже «після плейбек-театрального дійства задля більш стійкого і тривалого ефекту важлива психологічна підтримка у відновленні емоційної стабільності та допомога в асиміляції досвіду або у віднайденні нових рішень, підготовлених враженнями від участі» (Титаренко, Т. М. та ін., 2022, с. 144).

Перед службою, тобто на етапі навчання, плейбек-театр може бути частиною психологічної підготовки воїнів до виконання бойових завдань. Існує легенда, що в Японії під час навчання самураїв для опанування страху перед боєм серед юних учнів практикували розповіді один одному ситуацій, яких вони боялися, після чого побратими втілювали ці страхи у театралізованій формі... Дійсно, розповідь історій у плейбек-театрі укріплює ідентичність, підвищує рефлексивність, розвиває ігрове мислення та професійність (Титаренко, Т. М. та ін., 2022, с. 140) та багато інших особистісних якостей. Плейбек-театр може бути включений у програму супроводу психологічної адаптації курсантів, підвищувати моральну готовність воїнів, формуючи та розвиваючи «соціальні зв'язки та включеність у соціальні мережі підтримки та взаємодії» (Осьодло, В. І., & Будагьянц, Л. М., 2023, с. 112), покращувати психологічний клімат, здоровий спосіб життя та, відповідно, рівень боєздатності команди.

Якщо формування та розвиток військово-професійної суб'єктності, яка є важливою інтегративною якістю офіцера, «пріоритетно здійснюється в просторі навчально-виховного процесу ВВНЗ через прояв активності в діяльності, свідому відповідальність за неї» (Ягупов, В. В., & Капінус, О. С., 2020, с. 47), то на плейбек-театрі створюються саме такі умови, де активність заохочується і має досить вагомі наслідки. Так, розповідаючи особисту історію на публіку, курсант проявляє свою сміливість та рішучість, ніби «переступаючи міст, поріг у соціальний контекст, який має потенціал для порушення соціального статусу-кво...» (Dennis, R., 2007, р. 58), а спостерігаючи її втілення – відповідальність за привнесення свого матеріалу, позиції, почуттів у спільний простір.

Висновки. Плейбек-театр як соціально-психологічна практика і технологія ефективно застосовується у реінтеграції військових до цивільного життя, маючи при цьому потенціал для використання на різних етапах морально-психологічного забезпечення комбатантів. А саме, виходячи з досвіду виступів Київського плейбек-театру «Дежавю плюс» для військових у 2022-23 рр., він може бути використаний як для підтримання морально-психологічного стану особового складу військ, так і для його відновлення та формування.

Плейбек-театр може доповнювати сучасні методики психологічного дослідження військовослужбовців, сприяє підтриманню позитивного психічного стану та потенційно пришвидшує відновлення психогенних втрат, але за умов професійної роботи досвідченої плейбек-команди, здатної утримувати «потік історій» в контексті бойових завдань та військової служби в цілому, врахування інших нюансів. На етапі навчання військовослужбовців, плейбек-театр може бути частиною психологічної підготовки воїнів, розвиваючи моральну готовність, здоровий спосіб життя та інші професійно важливі особистісні якості, у т.ч. військово-професійну суб'єктність в цілому.

## Список використаних джерел

1. Dennis, R. (2007). Crossing the Threshold: Tensions of Participation in Community-Based Playback Theatre Performance. *Journal of Interactive Drama*, 2.1, 56-70. [https://www.interactivedramas.info/archive/IDJ\\_2\\_1\\_2007\\_01.pdf](https://www.interactivedramas.info/archive/IDJ_2_1_2007_01.pdf).
2. Dirnstorfer, A., & Saud, N. B. (2020). A Stage for the Unknown? Reconciling Postwar Communities through Theatre-Facilitated Dialogue. *International Journal of Transitional Justice*, 14(1), 122-141. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijz038>.
3. Осьодло, В. І., & Будагьянц, Л. М. (2023). Сучасні контексти концепту моральної готовності військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*, 73(3), 106-114. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-106-114>.
4. Савінов, В. В. (2023). Досвід перформансів плейбек-театру для військових. У Вознесенська, О. Л., & Подкоритова, Л. О. (Наук. ред.). *Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни* : матеріали XX Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 берез. – 2 квіт. 2023 р.). Київ, с. 82-88. <https://lib.iitta.gov.ua/737716/>.
5. Савінов, В. В. (2023). Особливості роботи цивільного плейбек-театру з військовими під час війни. *Простір арт-терапії*, 1(33), 27-42. <https://lib.iitta.gov.ua/737822/>.
6. Титаренко, Т. М., & Дворник, М. С. (Ред.). (2022). *Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід* : практ. посіб.; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 154 с. <https://lib.iitta.gov.ua/732877/>.
7. Ягупов, В. В. (2023). *Військова психологія: методологія, теорія та практика* : підручник. Київ: Psyhobook. 518 с.
8. Ягупов, В. В., & Капінус, О. С. (2020). *Теоретичні та методичні аспекти формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів* : навч.-метод. посіб. Житомир: Євро-Волинь. 240 с.



## Summary

**Savinov V. V.**

*master's degree in social pedagogy,  
specialist in the field of socio-psychological training, junior staff researcher at  
the Laboratory of social psychology of personality of the Institute for Social  
and Political Psychology NAES of Ukraine,  
acting head at the Kyiv branch of the NGO «Ukrainian Umbrella Association of  
Psychotherapists»,*

*co-founder and director of Kyiv Playback Theatre «Déjà vu plus»*

*and Playback Theatre Department of the NGO «Art Therapeutic Association»  
(Kyiv)*

*ORCID ID 0000-0001-5830-2333*

*Scopus ID 57430310800*

*Web of Science ID AAA-4576-2022*

*Google Scholar ID QWADP4wAAAAJ*

### **THE POTENTIAL OF PLAYBACK THEATRE FOR THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF COMBATANTS**

**Abstract.** *In the abstracts of the report, the playback theatre is considered not only as a socio-psychological technology that is effectively used in the reintegration of military personnel into civilian life, but also as a practice that has the potential to be used at various stages of the moral and psychological support of combatants. Namely, on the basis of the experience of performances of the Kyiv Playback Theatre "Deja vu plus" for the military in 2022-23, it is shown that it can be used both for maintaining the moral and psychological state of the personnel of the troops, and for its recovery and formation.*

*It is substantiated that the playback theatre can supplement modern methods of psychological research of military personnel, contributes to the maintenance of a positive mental state and potentially accelerates the recovery of psychogenic losses, but under the conditions of the professional work of an experienced playback team, able to take into account the specifics of the MPS. It is assumed that at the stage of training of military personnel, playback theatre can be part of the psychological training of soldiers, developing moral readiness and other professionally important personal qualities, including military-professional personal agency as a whole.*

**Keywords:** *playback theatre, moral and psychological support, socio-psychological assistance, psychological training, military-professional personal agency.*

# ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ОПОРУ В УМОВАХ ПРИМУСОВОЇ ІЗОЛЯЦІЇ ЗА ДОСВІДОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2023 рр.

**Сек О. А.**

*аспірант Таврійського національного  
університету ім. Вернадського  
0000-0002-5703-1292*

***Анотація.** Психологічний опір в умовах примусової ізоляції один з найважливіших механізмів збереження особистості та ефективного відновлення після звільнення. Вивчення його особливостей відбувається в SERE-психології та імплементується в програми SERE-підготовки. В даній публікації розглядаємо форми опору з досвіду військовополонених російсько-української війни 2014-2023 рр.*

***Ключові слова:** SERE, примусова ізоляція, опір, психологічна стійкість, військовополонені.*

Форми та рівень психологічного опору в умовах примусової ізоляції (полоні) залежать від індивідуальних якостей (темперамент, рівень стресостійкість, своєрідність відчуттів, характеру), а також, набутих навичок, власних уявлень про моделі поведінки в умовах ізоляції та рівня підготовленості.

Досвід роботи з військовослужбовцями, звільненими з військового полону, дозволяє говорити також, що форми опору в примусовій ізоляції є як індивідуальні, так і групові. Варто зазначити, що при групових формах опору, їхнє значення для збереження особистісної цілісності та системи цінностей було більш вагомим. Можемо припустити, що групові форми опору мають більший потенціал не тільки як елемент збереження, а й як ресурс.

Відповідно до аналізу свідчень звільнених з полону українських громадян, отриманих з відкритих джерел, основними формами опору ставали дії, що демонструють національну ідентифікацію.

Зокрема, Олександр Бевзюк-Волошин – прикордонник з луганського загону, який потрапив у полон у квітні 2022 року, пробув в ув'язненні більше року, втратив за цей час 15 кг ваги. За його словами, одним з найбільш яскравих моментів під час його перебування в умовах примусової ізоляції, став День Соборності. Олександр згадував: що в День Соборності військовополонені взяли за руки й пошепки заспівали гімн України. Також, важливим став випадок, коли у День прапора України, бранці змогли сконструювати з виданих їм пластмасових чашок символічний державний прапор, адже частина чашок була жовта, а частина синя. Олександр згадував, що ті чашки вдалося поставити поряд, утворивши стилізований прапор України. Після такого демаршу

військовополонених, жовті чашки відібрали. Проте, сам жест був дуже підтримуючим та ресурсним для бранців.

Валентина Струтинська, офіцер СІМІС бригади морської піхоти, яка потрапила в полон з Азовсталі і перебувала там близько 5 місяців, згадувала, як 24 серпня жінки військовополонені, ув'язнені у тюрмі у місті Валуйки білгородської області рф, домовилися прочитати спільну молитву та заспівати гімн. За спогадами Валентини, одна дівчина мала гучно чхнути, коли наглядачі підуть після сніданку: “Це був для нас знак починати. Я тихенько співала гімн, дівчата із сусідніх камер підспівували”. За спогадами Валентини Струтинської, співали, й плакали. але той плач все одно був пов'язаний з домом.

Світлана Ворова, діловод служби забезпечення “Азову, яка 11 місяців була в полоні, говорить, що вони з посестрами співали пісню “Червона калина”, гімн України - пошепки, але це була внутрішня потреба, яка давала сили.

Сергій Захаров, донецький художник, був ініціатором Myrzilka Art Group, яка чинила опір окупантам у творчий спосіб. Зображення Гірка-Стрелкова з дулом пістолета біля скроні та написом "Just do it", весілля бойовика Мотороли, де жінка набагато вища за нього, військові в образі Шарикова з прапором "новоросії" та інші подібні зображення почали з'являтися на центральних вулицях окупованого Донецька. За словами Сергія, він відчував страх, коли виставляв свої інсталяції, але усмішки людей, які їх бачили, давали впевненості тасили для інших робіт. Після 1,5 місяці полону, по звільненню Сергій вималював свою історію, зробивши їх доказом злочинів, скоєних проти громадян України. Ці мальовані свідчення взяті до розгляду Міжнародним трибуналом.

Професор донецького університету, релігієзнавець Ігор Козловський, який провів 700 днів в катівні “Ізоляція”, згадуючи свій досвід опору психологічному тиску розмірковував, що ж особисто його спонукало в час, коли кати вмикали гімн рф, вставати та співати гімн України? В момент, коли немає зовнішнього спостерігача - коли ніхто не бачить тебе, але “твій внутрішній спостерігач піднімає тебе, і це вже більше ніж символ”.

В нашому випадку є доцільним говорити про взаємозв'язок стійкості та опору. Стресостійкість, як одна з особистісних характеристик є формуючим елементом готовності до опору психологічному тиску, що здійснюється в умовах примусової ізоляції з метою руйнування особистості одночасно є й наслідком процесу опору, що дозволяє зберегти ідентичність, спираючись на моральні та духовні цінності особистості.

Висновок: Вивчення форм опору в умовах примусової ізоляції дасть можливість підвищити ефективність підготовки військовослужбовців в рамках SERE-підготовки.

## Список використаних джерел

1. <https://zaborona.com/poshepky-spivaly-gimn-skladaly-prapor-z-chashok-voyn-zsu-rozproviv-pro-polon/>.
2. Тортури, голод і приниження. Звільнені українці розповіли про російський полон - BBC News Україна.
3. Художник Сергій Захаров про опір окупантам в Донецьку, полон та повернення сина з Маріуполя | Новини України | LIGA.net.
4. Гідність, а не жертва. Розмова з Ігорем Козловським (pen.org.ua) [https://lb.ua/society/2023/08/03/567816\\_i\\_hay\\_polon\\_rozluchit\\_nas\\_istoriya.html](https://lb.ua/society/2023/08/03/567816_i_hay_polon_rozluchit_nas_istoriya.html)
5. [https://www.youtube.com/watch?v=Sdz\\_zE-lQD0&ab\\_channel=PublicInterestJournalismLab](https://www.youtube.com/watch?v=Sdz_zE-lQD0&ab_channel=PublicInterestJournalismLab)
6. <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/08/8/7414562/>.

## ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У ПОБУДОВІ ВІДНОСИН У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

**Сидоренко А. В.**

*ад'юнкта Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** В тезах доповіді висвітлено гендерні аспекти побудови відносин у військових колективах, які представляють інтерес у практичній площині: оскільки врахування гендерної складової у процесі функціонування та розвитку військових колективів та сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності. Рівні можливості для військовослужбовців-чоловіків та військовослужбовців-жінок одним з пріоритетів у сфері прав людини.*

***Ключові слова:** гендерні стереотипи, сімейні та професійні ролі, міжособистісну спілкування, гендерна етична підготовка.*

Гендерні відносини в армійському середовищі зазнають серйозних змін, тим не менш, деякі старі правила та стереотипи поведінки продовжують впливати на культуру відносин. Причина полягає у тому, що загалом стереотипи рано засвоюються та змінюються з великими труднощами, а гендерні стереотипи є дуже сильними й охоче приймаються тими, щодо кого вони створені.

Гендерні стереотипи – це стійкі для даного суспільства в даний історичний момент уявлення про відмінності між чоловіками та жінками.

У всіх нас є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, що переважна більшість людей дотримується цієї точки зору та що зазвичай ми усвідомлюємо, яка поведінка вважається правильною для представників тієї чи іншої статі (Агаєв Н., 2021).

Гендерні стереотипи можна об'єднати в три групи.

Перша група стереотипів – психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Чоловіки домінантні, незалежні, агресивні, самовпевнені, схильні логічно міркувати, здатні керувати своїми почуттями. Жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі й ніжні.

Друга група стереотипів стосується змісту праці чоловіків і жінок, наприклад, традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча; для чоловіків характерна діяльність інструментальна, творча, їм “по плечу” організувати та керувати.

Третя група стереотипів пов'язана із закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Для чоловіків головні ролі – професійні, для жінок – сімейні. “Нормальний” чоловік прагне до

побудови кар'єри, професійного успіху; "Нормальна" жінка хоче вийти заміж і мати дітей, вести домашнє господарство.

Зазначені стереотипи відрізняються вражаючою життєстійкістю. Їх міцна укоріненість у свідомості великої частини населення сприяє відтворенню стереотипів із покоління в покоління в процесі соціалізації (Кокун О.М., Пішко І.О., Хоружий С.М., 2012). Гендерні стереотипи можуть негативно позначатися на відносинах.

Перша трійка значущих оціночних категорій у міжособистісному спілкуванні в чоловіків і жінок виглядає таким чином (Андрощук О.Ю., 2009):

Місце	Чоловіки	Жінки
1-е місце	Ставлення до інших людей	Ставлення до інших людей
2-е місце	Ставлення до професійної діяльності	Ставлення до професійної діяльності; Ставлення до себе; Властивості темпераменту
3-е місце	Властивості темпераменту	Ставлення до матеріальних предметів

З вище наведеного можна зробити наступні висновки:

1. Головна відмінність в міжособистісній взаємодії чоловіків і жінок – це різне ставлення до матеріальних предметів. Жінки схильні оцінювати в оточуючих, наскільки вони ощадливі, як ведуть домашнє господарство. На відміну від чоловіків, жінки надають великого значення і ставленню до себе. Жінкам не подобаються люди, які скаржаться на свої невдачі. Позитивно оцінюються успішні самодостатні індивіди. Наявність цієї категорії в трійці лідерів може свідчити про прагнення жінок до своєї внутрішньої гармонії й бажання бачити в інших гармонійну особистість.

2. Чоловіки частіше, ніж жінки використовують категорії, пов'язані з професійною діяльністю, успішністю, реалізацією цілей. Жінки частіше, ніж чоловіки, використовують категорії, пов'язані з емоційною сферою, міжособистісними відносинами, саморозвитком.

3. Чоловіки сприймають людей і проблеми більш стереотипним, традиційним чином. Жінки, дивляться на світ і оточуючих більш різнопланово, тобто при оцінці оточуючих використовують більшу кількість характеристик, бачать більше різних аспектів у інших людях. Доповненням може стати показник високої важливості для жінок категорії ставлення до матеріальних предметів, що виражається в домовитості та ощадливості.

4. У жінок спостерігається більш високий рівень розвитку професійної рефлексії, ніж у чоловіків. Це обумовлено тим, що жінки частіше, ніж чоловіки вдаються до самооцінки, кожне рішення

обмірковується ними більш ґрунтовно, ніж чоловіками, їм надається відповідна оцінка (Демський В.В., 2008).

5. На відміну від чоловіків, які демонструють високі рівні прямої агресії, жінкам притаманна непряма агресія, тобто агресія, не виражена у фізичних діях, тобто психологічна (Демський В.В., 2008).

6. Військовослужбовці-жінки й більш ретельно та старанно виконують свої службові обов'язки. Їх присутність значно пом'якшує морально- психологічну атмосферу у військових колективах, змушує командирів і начальників бути більш стриманими та толерантними, а також значно підвищує культуру взаєностосунків між військовослужбовцями в самому колективі. Крім того, частка порушень військової дисципліни жінками є мінімальною (Дубчак Н. І., 2008; Кучмеєв О.О., 2010).

7. За умови однакової підготовки й однакового ставлення до жінок та чоловіків вони так само ефективно виконують свої обов'язки, як і чоловіки. Через зміну характеру сучасних бойових дій кількість м'язів вже не відіграє значущу роль, отже, гендер не повинен бути основним чинником під час визначення ролей чоловіків та жінок у військових структурах (Дубчак Н. І., 2008).

8. Нестачу фізичної сили жінки компенсують тренуваністю та майстерністю володіння зброєю (Шевчук О.В., Михайлов В.С., Деточка О.Д. та ін., 2020).

9. Фізіологічні властивості жіночого організму надають можливість жінкам бути більш стійкими під час випробувань тривалим фізичним навантаженням. Більш того, вони є більш стійкими до стресу (Селіванова О.В., 2004).

10. Жінки виявляють більше цілеспрямованості і наполегливості під час виконання професійних завдань, ніж чоловіки (Андрощук О.Ю., 2009).

11. Виразність динаміки окремих психологічних характеристик військовослужбовців чоловіків та жінок є різною, що обумовлено різним рівнем психоемоційних навантажень в бойових умовах (Кучмеєв О.О., 2010).

12. Жінки виявляють більш високий рівень саморегуляції власних психічних станів при виконанні професійних завдань (Андрощук О.Ю., 2009).

13. За рівнем інтелектуального розвитку й особистісного адаптаційного потенціалу не виявлено суттєво значущих розходжень між чоловіками і жінками. Однак варто визначити сферу можливого використання праці військовослужбовців-жінок з урахуванням фізіологічних особливостей їхнього організму (Кучмеєв О.О., 2010).

14. На відміну від чоловіків освітній рівень військовослужбовців-жінок є значно вищим (Дубчак Н. І., 2008).

15. Жінки мають більш високий ступінь розвитку професійних комунікативних якостей (Андрощук О.Ю., 2009).

16. Найбільш стійкими в чоловіків є інтелектуальні інтереси, змінність настрою (нейротизм), готовність змиритися з невдачею, високий рівень претензій, а в жінок – наполегливість, естетична чуйність, життєрадісність, бажання дійти до межі можливого (Селіванова О.В., 2004).

17. Жінки перевершують чоловіків у швидкості сприйняття, у рахунку та швидкості мови, а чоловіки мають деяку перевагу в просторовій і тимчасовій орієнтації, у розумінні механічних відносин та математичних міркувань (Селіванова О.В., 2004).

18. Для військовослужбовців-жінок на момент укладання контракту на військову службу найбільш актуальними потребами є: добрі стосунки в колективі, можливість самореалізації та професійного зростання, а також матеріальне забезпечення; специфіку подібних мотиваторів слід враховувати при зацікавленні жінок військовою службою; у військовослужбовців-чоловіків до найбільш актуальних потреб відносяться: можливість самореалізації, професійного зростання, збільшення майстерності, розвиток (Кокун О.М., Пішко І.О., Хоружий С.М., 2012).

19. Військовослужбовцям-чоловікам у значно більшій мірі, ніж жінкам, вдається реалізуватися на військовій службі; нереалізованість провідних мотиваторів (яка особливо виражена у військовослужбовців-жінок) може стати чинником послаблення службової мотивації військовослужбовців, зниження ефективності їх військово-професійної діяльності, зниження дисциплінованості, виникнення сумнівів у правильності вибору військової служби як основного виду зайняття (Кокун О.М., Пішко І.О., Хоружий С.М., 2012).

20. У військовослужбовців-чоловіків успішність військово-службової діяльності в значній мірі зумовлюється високим рівнем вияву маскулінних якостей, значно менший рівень ефективності такої діяльності здатні виявляти чоловіки з переважаючим фемінінних якостей; у військовослужбовців-жінок представники різних гендерних типів здатні виконувати військово-службову діяльність на достатньо високому рівні ефективності. Хоча також явну перевагу мають жінки з високим рівнем вияву маскулінності (Кокун О.М., Пішко І.О., Хоружий С.М., 2012).

Зазначене вище свідчить, що існує багато позитивних моментів у військовій службі жінок: професіоналізм; дисциплінованість; велика працездатність; внутрішня самодисципліна; відповідальність за доручену справу; прагнення до порядку й акуратності на робочому місці тощо. Але не можна не зважати на специфіку жіночої психології та на ті соціальні ролі, які на жінку покладає суспільство і сама Природа (Андрощук О.Ю., Луцький О. Л., 2011).



Жінки-військовослужбовці поділяються на дві великі групи: професійно-орієнтовані та сімейно-орієнтовані. Для перших служба є засіб досягнення тих чи інших життєвих цілей, їх статус визначається їх власним становищем. Сімейно-орієнтовані визначають свій статус професійними успіхами чоловіків, а свою професійну діяльність розглядають як вимушену необхідність. Незалежно від приналежності до тієї чи іншої групи, практика показує, що присутність жінок у військовому колективі часто позитивно позначається на атмосфері, що панує там. Жінки роблять більш привабливим вигляд Збройних Сил, хоча наявність чоловічої домінації, упереджень і стереотипів, що встановилися, заважає утвердженню їх справжньої рівноправності та партнерства.

О. Кучмєєв виявив також негативні моменти у військовій службі жінок: жінки, в основному, переоцінюють своє ставлення до товаришів по службі над оцінкою відносин з боку товаришів по службі. Внаслідок цього військовослужбовці-жінки досить часто відчують почуття психологічного дискомфорту, яке пов'язане з цим явищем; на жінок не можна в повному обсязі покласти виконання службових обов'язків (наприклад, польові виходи з тривалим проживанням поза розташуванням частини, бойові стрільби, стройові заняття, навчання тощо), оскільки позначається специфіка фізичного розвитку та можливостей жіночого організму, а також регулярні фізіологічні цикли, властиві жінкам. Крім того, у жінок сімейні проблеми, як правило, позначаються на службі більше, ніж у військовослужбовців-чоловіків. Варто також урахувати і підвищену емоційність жінок, що у суто жіночих військових колективах часто стає причиною конфліктів та пліток; найважливішою особливістю взаємин військовослужбовців-жінок між собою, з військовослужбовцями протилежної статі, з начальниками і підлеглими є те, що емоційний компонент відіграє в їхньому формуванні провідну роль (Кучмєєв О.О., 2010).

Тому командирам підрозділів, де служать жінки, необхідно враховувати зазначені вище позитивні та негативні моменти у військовій службі жінок. В іншому випадку їх підлеглі будуть відчувати на службі почуття тривоги і дискомфорту, оскільки жінці досить складно адаптуватися у військовому середовищі, як у соціально-психологічному, так і в професійному плані. Проблема також полягає і в тому, що в деяких офіцерів, у підпорядкуванні яких знаходиться значна кількість військовослужбовців-жінок, є відсутньою елементарна гендерна етична підготовка, через що професійне спілкування військовослужбовцями-жінками відбувається без урахування психофізіологічних особливостей жінок. Отже, як свідчить проведений аналіз щодо гендерної проблематики, доцільність перебування жінок на військовій службі не викликає сумніву. Однак, необхідною є наукова регламентація умов та характеру військової служби жінок з урахуванням їх психофізіологічних особливостей, які б забезпечили зведення до мінімуму негативних

моментів військової служби жінок і збереження їх здоров'я (Андрощук О.Ю., Луцький О. Л., 2011).

Висновки. Сьогодні у більшості країн світу не викликає сумніву питання, що за умови однакової підготовки та однакового ставлення до жінок, військовослужбовці-жінки так само ефективно, як і військовослужбовці-чоловіки здатні виконувати професійні обов'язки, передбачені специфікою військової служби. Зважаючи на те, що у сфері оборони зі значною перевагою домінують чоловіки та чоловічі стереотипи, упровадження гендерного підходу означатиме визнання цінностей соціальної справедливості та використання соціального та професійного потенціалу жінок у процесі укріплення боєздатності Збройних Сил.

### Список використаних джерел

1. Агаєв Н. (2021). Культура відносин у військовому колективі. Порадник командирів. Метод. посіб. Київ, Видавничий дім "Освіта України". 121 с.
2. Андрощук О.Ю. (2009). Психологічні особливості соціалізації майбутніх офіцерів прикордонників у процесі професійної підготовки: дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький. 217 с.
3. Андрощук О.Ю., Луцький О. Л. (2011). Гендерний аспект у військовій сфері. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Вип. 1. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення 01.11.2023).
4. Демський В.В. (2008). Психологічні особливості розвитку професійної рефлексії офіцерів-прикордонників: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький. 23 с.
5. Дубчак Н. І. (2008). Жінки у Збройних Силах України: проблеми гендерної політики. Стратегічні пріоритети. № 4(9). URL: <http://old.niss.gov.ua/>. (дата звернення 01.11.2023).
6. Кокун О.М., Пішко І.О., Хоружий С.М. (2012). Чоловіки та жінки у Збройних Силах України: гендерний аспект: метод. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. 129 с.
7. Кучмеев О.О. (2010). Психологічні особливості міжособистісних стосунків жінок військовослужбовців: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький. 20 с.
8. Селіванова О.В. (2004). Формування професійної готовності до прикордонної служби в курсантів-дівчат: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький. 193 с.
9. Шевчук О.В., Михайлов В.С., Дєточка О.Д. та ін (2020). Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави: аналіт. звіт за результ. соціол. дослідж. НДЦ ГП ЗС України. 61 с.

## Summary

**Sydorenko A.V.**

*Associate Professor of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **GENDER ASPECT IN BUILDING RELATIONS IN THE MILITARY COLLECTIVE**

**Abstract.** *The theses of the report highlight the gender aspects of building relationships in military collectives that are of practical interest: since taking into account the gender component in the functioning and development of military collectives will help to increase the effectiveness of their activities. Equal opportunities for male and female servicemen and women is one of the priorities in the field of human rights.*

**Keywords:** *gender stereotypes, family and professional roles, interpersonal communication, gender ethics training.*

## СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОБІЛІЗОВАНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

*Францішкевич Р. М.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** У публікації розглянуто різні підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників, здійснено теоретичний аналіз структурних компонентів психологічної готовності до окремих видів діяльності. На основі аналізу структури психологічної готовності, умов та специфіки виконання бойових завдань мобілізованими військовослужбовцями взято за основу більш властиву структуру психологічної готовності, яка містить в собі взаємопов'язані між собою наступні компоненти: мотиваційний, військово-професійний та емоційно-вольовий.*

***Ключові слова:** психологічна готовність; військовослужбовці; екстремальні умови; компонент; структура.*

В умовах російсько-української війни питання формування та розвитку психологічної готовності військовослужбовців призваних по мобілізації до діяльності в бойових умовах стали вкрай актуальними та важливими. Враховуючи те, що бойова діяльність пов'язана з постійним ризиком для життя вона вимагає від військовослужбовців стійкої мобілізації усіх внутрішніх ресурсів.

У зв'язку із вище зазначеним необхідним вбачається вивчення структурних компонентів психологічної готовності особистості в особливих та екстремальних умовах діяльності.

У наукових дослідженнях психологічна готовність особистості розглядається як багатогранний, багатокомпонентний, багатофункціональний та динамічний феномен. Науковці у різних галузях психології вирізняють у структурі психологічної готовності до професійної діяльності від двох (С. Мул) до шести (П. Бартон, Ф. Кіркланд, Л. Кондрашова, Д. Марлоу) базових підструктур.

Аналізуючи психологічну готовність персоналу прикордонного загону до дії в екстремальних умовах С. Мул зазначає, що психологічна готовність є особистісним утворенням, яке включає в себе внутрішньоособистісний компонент (диспозиційні установки) та ситуаційний компонент (актуалізація наявних сил та адекватне реагування під час екстремальної діяльності) (Мул, С. А., 2011).

Розглядаючи структуру психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності В. Стасюк вважає, що дана структура складається із трьох компонентів: мотиваційного, військово-професійного та емоційно-вольового. Сутність мотиваційної готовності полягає в аналізі причин і чинників, які спонукають, ініціюють,

спрямовують, посилюють та підтримують активність військовослужбовця на шляху до досягнення поставленої мети. Військово-професійна готовність розглядається як рівень розвитку знань військовослужбовців, сформованістю практичних навичок та вмій виконувати службові обов'язки та розвитком психічних пізнавальних процесів (відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уяви та ін.), які сприяють результативній та ефективній діяльності у бойових умовах. Емоційно-вольова готовність – це здатність військовослужбовця свідомо регулювати свою поведінку, дії в будь-яких умовах обстановки (Дикун, В. Г., Мороз, В. М., Стасюк, В. В., 2023).

Молотай В. вважає, що стан психологічної готовності військовослужбовців має різні рівні і складну компонентну структуру, прояв якої залежить від індивідуальних особливостей людини та визначених умов діяльності. Дана структура включає такі компоненти: 1) мотиваційний (усвідомлення військовослужбовцем сенсу участі в діяльності); 2) емоційно-вольовий (стійкість та адаптивна урегульованість дій); 3) орієнтований (своєчасність та доцільність дій); 4) виконавчий (поведінковий) (адекватні дії службово-бойової діяльності) (Молотай, В. А., 2005).

У свою чергу О. Самойленко зазначає, що структура психологічної готовності потребує у кожного військовослужбовця певної сформованості вмій здійснювати виховання й управління підпорядкованими підрозділами в умовах смертельної небезпеки. Дослідник у структурі психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців до здійснення службової діяльності в умовах бойових дій відокремлює компоненти в контексті індивідуально-особистісних (когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний, регуляторний, операційний), соціально-психологічних (компоненти міжособової та професійної взаємодії, адаптаційний), генетичних (наприклад, задатки та здібності як результат формування, темперамент та інші психофізіологічні якості) особливостей особистості (Самойленко, О. О., 2018).

Досліджуючи психологічну готовність молодших офіцерів Збройних Сил України до службово-бойової діяльності Н. Сторожук вважає, що її структура складається із сукупності взаємопов'язаних п'яти компонентів: 1) мотиваційний (система мотивів, яка активізує та скеровує службово-бойову діяльність особистості); 2) орієнтаційний (сформованість та розвиток психічних процесів та подальше їх прогнозування); 3) емоційно-вольовий (емоційний фон і вольові якості особистості); 4) особистісно-операціональний (емоційна гнучкість, дисциплінованість, врівноваженість, тактовність тощо); 5) оціночно-рефлексивний (самоаналіз, самовизначення та самоконтроль діяльності) (Сторожук, Н. А., 2010).

Висновки. Таким чином, проведений аналіз наукових підходів щодо структури психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців до виконання бойових завдань дає підстави зазначати, що психологічна готовність – це об'єднаний показник мотиваційної суті особистості

військовослужбовця, міра його професійної та емоційно-вольової здатності до дій у бойових умовах.

### Список використаних джерел

1. Дикун В. Г., Мороз В. М., Стасюк В. В. (2023). Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ (сил) : навч.-метод. посіб. Київ : 7БЦ. 383 с.
2. Молотай В. А. (2005). Структура й особливості психологічної готовності військовослужбовців до службово-бойової діяльності: зб. наук. праць ІІ ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. VII, вип. 5. Київ : Знання. 247–255
3. Мул С. А. (2011). Психологічна готовність персоналу прикордонного контролю до дії в екстремальних умовах дис. ... канд. психол. наук : Харків. 218 с.
4. Самойленко О. О. (2018). Формування психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців-прикордонників до ведення бойових дій : дис. ... канд. психол. наук : Хмельницький. 310 с.
5. Сторожук Н. А. (2010). Формування психологічної готовності молодого офіцера Збройних Сил України до службово-бойової діяльності: дис. ... канд. психол. наук : Київ. 156 с.

### Summary

***Frantsishkevych R. M.***  
*Student of the National Defense*  
*University of Ukraine*

### **STRUCTURE OF PSYCHOLOGICAL READINESS MOBILIZED MILITARY SERVANTS BEFORE PERFORMING COMBAT TASKS**

***Abstract.*** *The publication examines different approaches of domestic and foreign researchers, carries out a theoretical analysis of the structural components of psychological readiness for certain types of activities. Based on the analysis of the structure of psychological readiness, the conditions and specifics of the performance of combat tasks by mobilized servicemen, a more specific structure of psychological readiness is taken as a basis, which includes the following interrelated components: motivational, military-professional and emotional-volitional.*

***Keywords:*** *psychological readiness; military; extreme conditions; component; structure.*

## ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

*Харитинський А. А.*

*ад'юнкт Національного університету  
оборони України*

*<https://orcid.org/0000-0003-1224-9295>*

***Анотація.** Психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя визначають задоволення військово-професійною діяльністю та життям в цілому. Суб'єктивне благополуччя військовослужбовців відображено відчуттям цінності, осмисленості, змістовної наповненості життя, безумовним прийняттям себе та розкриттям свого потенціалу, суб'єктивним визнанням значущості досягнень у різних сферах.*

***Ключові слова:** суб'єктивне благополуччя; психологічні чинники; задоволення військово-професійною діяльністю; задоволення життям; особистість військовослужбовця.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність військовослужбовців сил безпеки та оборони України, яка сьогодні полягає у безпосередньому виконанні бойових завдань за призначенням, відрізняється впливом на особистість багатьох чинників, які характеризують особливі умови, у тому числі екстремальні. На цьому наголошують і провідні українські вчені, які ґрунтовно досліджували дану проблему (О.А. Блінов, М.С. Корольчук, В.О. Лефтеров, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, І.І. Приходько, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк, В.В. Ягупов та ін.). Разом з тим, одним з ключових аспектів їх суб'єктивного благополуччя є різноманітні елементи задоволеності безпосередньою військово-професійною діяльністю.

Мета дослідження – визначити психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості військовослужбовців сил безпеки та оборони України.

Викладення основних результатів дослідження. Вченими достатньо широко досліджена проблематика детермінант і чинників різноманітних аспектів благополуччя особистості. Зважаючи на те, що провідними підходами розгляду благополуччя особистості є гедоністичний, евдемоністичний, концепцій якості життя, оздоровчий, аксіологічний, суб'єктно-діяльнісний, серед найбільш часто згадуваних вченими різнорівневих індивідуально-психологічних, особистісних корелятивів суб'єктивного благополуччя вважають: безпосередньо саме задоволення (як емоційний стан у певний проміжок часу), пов'язане з життєвими подіями, соціальну підтримку, оцінювані крізь призму еталонних стандартів життєві події (прагнення, почуття, очікування) (E. Diener); позитивні стосунки, компетентність, автономність (E.L. Deci, R.M. Ryan); різноманітні особистісні характеристики: доброзичливість у контекстах

соціальної взаємодії та сумлінність у індивідуальних досягненнях, а також роль відкритості новому досвіду в сенситивності до позитивних, так і до негативних емоцій, позитивний вплив на рівень суб'єктивного благополуччя екстраверсії та негативний вплив нейротизму (P.T. Costa, R.R. McCrae, K.M. De Neve and H. Cooper); показники загального інтелекту, як рівня когнітивного функціонування (K.L. Siedlecki, E.M. Tucker-Drob, S. Oishi and A. Salthouse); загальну оцінку якості життя й показники задоволення зовнішніми оцінками за наявності високого рівня мотивації досягнень (E. Diener, E.M. Suh, R.E. Lucas, H.E. Smith); задоволення різними сферами життя (A.L.D. Lau, R.A. Cummins, W. McPherson); особистісні почуття, індивідуальні вміння, пов'язані з міжособистісною взаємодією (F.A. Huppert, N. Marks, A. Clark та ін.).

Військова служба характеризується суттєвим негативним впливом на особистість військовослужбовця системи екстремальних чинників (високої нормативності, жорсткої ієрархічності у взаємодії, бюрократизації діяльності, переважання корпоративної етики над суспільною, нестабільності, ненормованої організації праці, непрогнозованих професійних ситуацій та управлінських чинників, загрози життю і здоров'ю, обмеження наявних ресурсів тощо). Комплексний вплив зазначених чинників у бойових умовах призводить до дисбалансу базових характеристик особистості, переоцінювання ставлення до себе, детермінує переживання власної непотрібності, знецінення, втрати своєї цінності, труднощів у професійній самореалізації.

Аналізуючи роботи зарубіжних вчених Л.З. Сердюк зазначає, що чинники психологічного благополуччя пов'язані з різноманітними характеристиками суб'єкта, серед яких: екстраверсія, емоційна стійкість, оптимістичний стиль атрибуції (B.T. Rigby, E.T. Huebner), академічна успішність (L. Chang, C. McBride-Chang, S.M. Stewart, E. Au), досягнення (S.M. Suldo, E.S. Shaffer, K. Riley), а також рівень соціальної підтримки в залежності від життєвих обставин (тобто аспектів соціального середовища взаємодії, зокрема у професійній сфері) (R. Gilman, E.S. Huebner, L. Chang, C. McBride-Chang, S.M. Stewart, E. Au).

Дослідження M.A. Cohn, B.L. Fredrickson, S.L. Brown et al. показали наявність відносного зв'язку емоційного та когнітивного компонентів суб'єктивного благополуччя, оскільки позитивні емоції впливають на психологічну стійкість, яка позитивно позначається на задоволенні життям.

T.E. Taylor у якості маркерів вимірювання благополуччя пропонує розглядати такі характеристики, що є індикаторами, тобто дозволяють його створювати та зберігати, серед них зокрема: щастя, здоров'я, задоволення життям, успіх в реалізації важливих життєвих цілей і цінностей, особистісний розвиток, підтримуючі стосунки з близькими людьми, а також наявність адекватних потребам людини ресурси, задоволення від роботи, повноцінний відпочинок, що забезпечує розслаблення, якісне дозвілля.



Цінними в рамках нашого дослідження є положення Р.Р.М. Janssen, А.В. Bakker, А. Jong про особливості впливу на професійний стрес та мотивацію співробітників через поєднання вимог з боку організації і контролю своєї діяльності співробітником.

У контексті розроблення різноманітних моделей професійного благополуччя задоволення роботою є одним з ключових компонентів. У дослідженні L.M. Moynihan, W.R. Boswell & J.W. Boudreau йдеться про зв'язок задоволеності роботою, емоційних, когнітивних та поведінкових аспектів організаційної прихильності суб'єкта з такими чинниками, як активність пошуку роботи, намір звільнитися, продуктивність праці, ефективністю керівництва. На думку вчених існує сильний прямий зв'язок задоволеності працею з продуктивністю та лідерством.

У багатовимірній моделі професійного благополуччя J.E. Van Horn, T.W. Taris, W.B. Schaufeli, P.J.G. Schreurs структурними компонентами визначені: емоційний (афективна складова (тривога, депресія), когнітивний (усвідомлення благополуччя), професійний (мотивація: прагнення, компетентність, автономія), соціальний (поведінка) та психосоматичний (психофізичне здоров'я).

На нашу думку, модель К. Page та D. Vella-Brodrick суттєво доповнює описані вище, оскільки поряд з суб'єктивним благополуччям (що включає задоволення життям та диспозиційний афект) та благополуччям на робочому місці (що включає задоволення роботою через баланс позитивного та негативного в ній) містить також психологічне благополуччя (яке включає самоприйняття, автономію, компетентність, життєві цілі, особистісне зростання, позитивні стосунки з оточенням).

Грунтовне дослідження соціально-психологічних детермінант, які впливають на психічне здоров'я військовослужбовців, проведене Є.М. Потапчуком, на нашу думку, комплексно відображає спектр чинників суб'єктивного благополуччя їх особистості. Зокрема, вчений до факторів суб'єктивного характеру відносить: а) внутрішню (розумову) поведінку військовослужбовця (що включає його уявлення про своє здоров'я; сприйняття та оцінку життєвих ситуацій і пов'язаного з ними ризику; внутрішньоособистісні конфлікти; психологічне самоуправління; ставлення до власного способу життя; самооцінку душевного благополуччя; б) зовнішню (соціальну) поведінку військовослужбовця: активний спосіб життя; здорове харчування; стосунки з оточенням; ведення здорового способу життя; можливі шкідливі звички. До факторів об'єктивного характеру дослідник відносить: а) соціальне середовище: родину військовослужбовця (сімейне оточення); друзів та знайомих; військовий колектив та керівника (начальника, командира); професійну діяльність (загрози життю та здоров'ю; нераціональний режим дня, служби і відпочинку; стресові ситуації тощо); вплив природного середовища; б) демографічні чинники: вікові особливості та соціальну приналежність; в) стан фізичного здоров'я: рівень фізичного розвитку, фізичної та

функціональної підготовленості до навантажень; рівень і здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму.

Значним за рівнем негативного впливу на суб'єктивне благополуччя особистості військовослужбовця є стрес, особливо в бойових умовах. О.А. Блінов, аналізуючи вплив бойового стресу на психіку військовослужбовця зазначає, що фактори реального бою викликають психологічні труднощі, пригноблюють психіку, приводять до її перезбудження та зриву самої діяльності; бойовий стрес, бойові психічні травми призводять і до деформації їх особистості. Наслідками впливу бойового травматичного стресу на особистість військовослужбовця вчений визначає: емоційні порушення (високий рівень тривожності, емоційну нестійкість, пригніченість); когнітивні зміни (сплутаність причинно-наслідкових зв'язків, ірраціональність установок, складнощі з осмисленням обстановки та ін.); зміни в особистісній сфері (невмотивовану агресивність, деструктивну поведінку, нестійку самооцінку, алкоголізацію тощо).

Важливим чинником суб'єктивного благополуччя військовослужбовців варто також вважати специфічний вплив моральних чеснот, які завжди мали місце у їх свідомості. На це вказують і дослідження Т.М. Титаренко, яка пише про відображення психологічного благополуччя через поєднання у свідомості переживань радості, спокою і прихильності з урахуванням моральних чеснот, навіть якщо вони не гарантують людині ані стану миттєвого задоволення, ані іншої прямої користі. Цим пояснюється відчуття благополуччя воїнів, які захищаючи власну країну на своїй території знають, заради чого воюють.

Висновки. На основі проведеного аналізу досліджень українських та зарубіжних вчених та авторського розуміння структури суб'єктивного благополуччя особистості доречно визначити наступні психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя військовослужбовців: 1) відчуття широкого спектру емоцій в контексті ставлення до себе й світу, оточення, емоційної близькості з іншими, сприйняття та розуміння цих емоцій; 2) відчуття задоволення (незадоволення) взаємовідносинами з іншими (близькими у сімейному колі, друзями, знайомими, колегами, начальниками (командирами); 3) особливостей сприйняття якісних характеристик власної поведінки у різних сферах життєдіяльності (гнучкості, адаптивності, автономності, успішності), задоволення військово-професійною діяльністю (службою), емоційних, когнітивних та поведінкових аспектів прихильності (лояльності) до організаційних умов цієї діяльності (служби); 4) усвідомлення своєї професійної кваліфікації та майстерності, їх змісту, детермінант; оцінювання та судження про результати своєї активності (через порівняння себе з референтними іншими) крізь призму актуальних цінностей у часовій перспективі з орієнтацією на майбутнє; 5) усвідомлення й осмислення сенсу свого існування, цілей військово-професійної діяльності (включення (залучення) в роботу, покликання й відданість справі) й життя в цілому, мотивації та

змісту особистісного зростання та військово-професійного розвитку, рівня особистісної зрілості, професійної ідентичності, самоприйняття й самоставлення, комплексного процесу набуття військово-професійного та життєвого досвіду в цілому.

Суб'єктивне благополуччя військовослужбовців сил безпеки та оборони України відобразатиметься відчуттям цінності, осмисленості, змістовної наповненості військово-професійного й особистого життя, безумовним прийняттям себе та розкриттям свого потенціалу, суб'єктивним визнанням значущості власних досягнень у різних сферах, безперервності саморозвитку, самовираження, наявністю сенсу, можливості, волі вибору, спрямованості, значущими позитивними, конструктивними взаємозв'язками з референтним оточенням, доступністю широкого спектра необхідних ресурсів, у тому числі для подолання складних професійних та життєвих ситуацій.

## Summary

*Kharytynskyi A. A.*

*Postgraduate Student of the National  
Defense University of Ukraine*

### **PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE SUBJECTIVE WELL- BEING OF MILITARY SERVICEMEN**

***Abstract.** The article analyzes the problems of researching the determination of psychological factors of the subjective well-being of military servicemen, which expands the understanding of features of influence of psychological factors of subjective well-being on the military serviceman personality. The author's contribution consists in the generalization and systematization of modern concepts of psychological factors of the subjective well-being of servicemen of the security and defense forces of Ukraine.*

***Keywords:** subjective well-being; psychological factors; satisfaction with military and professional activity; life satisfaction; serviceman personality.*

## ПСИХОЛОГІЯ СОЛДАТСЬКОЇ ПОМСТИ

**Хміляр О. Ф.**

*доктор психологічних наук, професор,*

*начальник кафедри суспільних наук*

*Національного університету оборони України*

*<https://orcid.org/0000-0003-2693-1906>*

*Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57219715399>*

*Web of Science: <https://app.webofknowledge.com/author/record/42185681>*

**Анотація.** *На сторінках тез солдатська помста декодується як ознака відновлення «дикої справедливості». Розкрито нейробіологічний шлях протікання солдатської помсти рашисту. З'ясовано, що на війні помста постає особливою формою вираження психічної стійкості й незламності волі солдата, є дієвим механізмом виклику та протиставлення почуттю страху.*

**Ключові слова:** *помста, справедливість, солдат, відплата, загроза покарання.*

Свого часу Аристотель, навчаючи Олександра Македонського, зазначав: «Коли знищують твою державу, – нічого не доводь, – карай!» (Джексон, Дж. К., Чой, В. К. & Гельфанд, М. Дж., 2019). Рішучу помсту та заподіяння рівнозначної шкоди тому, хто завдав шкоди вам, уже давно оспівано й звеличено пишномовним стилем. У Старому Завіті персонажі просто одержимі помстою. Вони залишили нам у спадок такі промовисті вирази, як «око за око» і «мені належить помста». Гомер устами Ахілла говорить, що помста «спочатку здається солодшою за мед, а потім у серці, як дим виростає». Персонаж Шекспірівської комедії «Венеційський купець» Шилок трактує її як кульмінацію людського Еґо, і коли його запитують, навіщо йому шмат людського м'яса, він відповідає: «Для наживки на рибу! Якщо він нікого не нагодує, то нагодує мою помсту!» (Пінкер, С., 2022, с. 597).

Маріо Гольвітцер, описуючи зведення рахунків, почуття помсти називає «сяйвом в очах, полум'ям на щоках, ударами пульсу у скронях, словом, що перетворюється на камінь у горлі, коли ми чуємо, що вороги пролили нашу кров» (Гольвітцер, Маріо & Дензлер, Маркус, 2009).

Упродовж усього періоду існування людства, а в умовах війни особливо, помста стає ознакою відновлення «дикої справедливості». Для людини, як наголошує Фрідріх Ніцше, неможливо страждати, не змусивши когось за це заплатити. За даними Стівена Пінкера, кривава помста характерна для 95 % світових культур. У тих із них, яким притаманні міжплеменні війни, вона один з основних мотивів. Помста зумовлює 10–20 % убивств у всьому світі. Коли відплата спрямована проти групи, а не окремих людей, – це головний мотив помсти за теракти на війні (Пінкер, С., 2022, с. 598).

Помста – це в буквальному сенсі потреба (Геблер, І. & Меркер, А., 2011). Нейробіологія помсти починається з контуру гніву на шляху «середній мозок – гіпоталамус – мигдалина». Ця ланка, живиться інформацією з різних ділянок мозку, зокрема скронево-тім'яного вузла, функція якого – розрізнити, якою була шкода – зумисною чи випадковою. Далі контур гніву активує острівцеву кору, що вмикає відчуття болю, відрази та гніву. Помста вмикає емпатію. Протистояти холодній, солодкій утісі від помсти неможливо (Пінкер, С., 2022, с. 600).

На нашу думку, помста – це не просто відплата рашистам за заподіяне зло; не лише сплановані дії, до яких має вдатися солдат, щоб покарати осіб, які раніше нашкодили йому самому чи його рідним, близьким, чи його країні (Хміляр, О. Ф., 2023). На війні помста – це механізм виклику (протиставлення) почуття страху. Незважаючи на те, що наша психотерапевтична культура називає відплату хворобою, а прощення – одужанням, жага помсти виконує доволі зрозумілу функцію – стримування (Лисенко, Д. П. & Підпригора, І. І., 2022).

Помста – дієвий інструмент справедливості, покликаний попередити чи покарати зло, своєрідний спосіб захисту, виживання, надзвичайно ефективний механізм мотивації до дії (Красницька, Ольга, 2022). Солдат, керований почуттям помсти, просто немає права загинути, не помстившись рашисту. Установлено, що солдата, поведінка якого керована помстою, можливість власної загибелі перестає бентежити.

Виявлено, що смерть кожного солдата, керованого почуттям сильної помсти, дається рашисту дуже дорогою ціною, на відміну від солдат, у яких це почуття менш виражене.

Результати дослідження показують, що солдат, удаючись до помсти, вбачає в ній певні форми вираження поведінки. Так, для 44,7 % досліджуваних помста – специфічний захист власного життя, 61,4 % вбачає в ній особливу форму захисту честі та гідності, ще 39,3 % солдат ототожнюють помсту з відвагою, а 74 % досліджуваних, керуючись прагненням помсти, прагнуть своїми діями пробудити (викликати) у ворога тваринний страх, який би дав їм змогу зрозуміти, що за всі скоєні ними діяння покарання буде обов'язково!

Помста – всеохоплююче почуття військовослужбовця, основу якого складають злість і лють. У підсумку воно спонукає солдата до конструктивної агресії заради відновлення справедливості. Виявлено, що на війні почуття солдатської помсти передує сильний емоційний біль, який може бути нестерпним (Хміляр, О. Ф., 2023). На війні солдат, який виражає свою емоційну біль за загиблими побратимами через помсту ворогові, відчуватиме полегшення. Помста – невичерпний енергетичний ресурс, покликаний за будь-яких обставин смертельної небезпеки заготовувати психіку солдата.

Поставимо перед собою запитання – чи викликає справжня загроза покарання страх у серці потенційних ворогів і чи втримує їх це від злодіянь? Лабораторна відповідь – так (Ребекка, Форд & Мэрі, А. Блеген,

1992). За даними Стівена Пінкера, помста працюватиме як фактор стримування лише, якщо месник має репутацію людини, яка готова мститися за будь-яку ціну (Пінкер, С., 2022). Це пояснює, чому жага помсти може бути такою непримиренною, усепоглинальною, а іноді й саморуйнівною. Крім того найефективніша форма помсти – це коли той, кому мстяться, знає від кого він отримує покарання, задля перегляду своєї поведінки щодо месника в майбутньому. Це пояснює, чому жага месника задовольняється лише тоді, коли ціль знає від кого їй світить покарання. Психологія помсти також втілює те, що теоретики називають загальним стримуванням: публічно встановлене покарання покликане відлякати третю сторону від спокуси злочину (Ребекка, Форд & Мєрі, А. Блеген, 1992).

Помста – засіб відновлення справедливості. Перш ніж перерости в дію, помста глибоко осідає в уяві солдата, активізує мислення, роблячи його дії пружними, гнучкішими, а поведінку готовою до нестандартних дій. Натомість прямолінійна помста – шлях до невдачі, власної загибелі й нездатності помститися взагалі (Джанкола, Р. Р., 2000). Помста не обов'язково має бути дзеркальною. Солдат, який прагне помститися ворогові, має постійно його вивчати для встановлення слабких (вразливих) місць, здійснювати пошук різних форм помсти, пам'ятати, що асиметричні дії є часто ефективнішими за симетричний удар у відповідь.

Подекуди психіка солдата, який прагне помститися ворогові, може бути повністю охоплена цим почуттям. У такий момент важливо регулювати його поведінку, адже, глибоко занурившись у минуле, солдат може не помічати сьогодення й не планувати майбутнього (Баркачча, Б., Сальваті, М., Палліні, С., Саліані, А.М., Байокко, Р. & Веккіо, Г.М., 2022).

Мстять, щоб не відчувати себе слабкими та обділеними. Під час експрес-опитування нас цікавило, як до солдат, поведінка яких обумовлена помстою, ставляться бойові побратими. Серед отриманих відповідей домінували такі: а) «мене бояться» (23,2 %); б) «мене поважають» (69,7 %); в) «зі мною рахуються» (74,4 %); г) «жодна агресія ворога не має залишитися безкарною, інакше це буде проявом моєї слабкості, що провокуватиме ворога на ще більшу агресію» (87,1 %).

Виходячи з отриманих даних, можемо стверджувати, що помста має прагматичну основу, є конкретною практичною діяльністю, спрямованою на демонстрацію власної сили задля недопущення подальших агресивних дій із боку ворога. Прививаючи солдатам почуття помсти, командири в такий спосіб формують у свідомості останніх конкретний образ ворога.

Таким чином, спонукаючи солдата до помсти, ми активізуємо його поведінку; підтримуємо психічну стійкість на високому рівні впродовж тривалого проміжку часу; формуємо у нього установку, згідно з якою в цій війні ми б'ємося за істинні цінності; мобілізуємо інших осіб іти до війська, формуючи в них бажання замінити собою вбитих ворогом близьких (рідних) і помститися (відплатити) за їх смерть; формуємо в солдат відчуття вищої міри історичної справедливості – помститися росії за

кривду, завдану нею українцям упродовж останніх 500 років; досягаємо групової згуртованості та групової ідентичності. Жага помсти – істотна групова потреба (груповий інстинкт), що на певних етапах відіграє надзвичайно важливу роль для мотивації групи до бою, дії.

Резюмуючи, варто зауважити, у питанні помсти ми все ще стоїмо перед загадкою. Якщо помста виникла як фактор стримування, то чому її так часто використовують у реальному житті? Чому помста не працює так само, як ядерні арсенали в часи Холодної війни? Чому вендетта постійно ходить по колу й один реванш породжує наступний? Головна причина – моралізаторський розрив (Хміляр, О. Ф., 2023). Ворог вважає шкоду, заподіяну ним самим, виправданою, обґрунтованою і такою, що легко забувається, а шкоду, яку заподіяли йому, нічим не мотивованою, безпричинною й жахливою. Окреслені питання складатимуть перспективу наших подальших наукових розвідок.

### Список використаних джерел

1. Джексон, Дж. К., Чой, В. К. & Гельфанд, М. Дж. (2019). Помста: багаторівневий огляд і синтез. *Щорічний огляд психології*, 70. С. 319–345. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-103305>.
2. Пінкер, С. (2022) Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше? Київ : Наш Формат. С. 597–617.
3. Гольвітцер, Маріо & Дензлер, Маркус (2009). Що робить помсту солодкою: бачення страждання кривдника чи передача послання? *Журнал експериментальної соціальної психології*. Т. 45. Вип. 4, С. 840–844. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.03.001> SCOPUS
4. Геблер, І. & Меркер, А. (2011). Помста після травми: теоретичний план. Відень. *Озлоблення. Соціальні, психологічні та клінічні перспективи*. № 24 (3). С. 42–69.
5. Хміляр, О. Ф. (2023). Психічна стійкість солдата. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Психологія*, (6). С. 71–79. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.13>.
6. Лисенко, Д. П. & Підпригора, І. І. (2022). Феномен помсти у структурі психологічної готовності військовослужбовців до бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Вип. 6 (70). С. 102–108. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-22-70-6-102-108>.
7. Красницька, Ольга (2022). Мотиваційна промова командира як засіб формування психічної стійкості військовослужбовців та спонуки до дії. *Військова освіта : зб. наук. пр. Національного університету оборони України*. № 1 (45). С. 123–135. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-45/123-135>.
8. Ребекка, Форд & Мэрі, А. Блеген (1992). Страх помсти пом'якшує помсту. Массачусетс. Американська соціологічна асоціація.

*Щоквартальний журнал соціальної психології.* № 55 (4). С. 351–362.  
<https://doi.org/10.2307/2786952>.

9. Джанкола, Р. Р. (2000). Пити, щоб утамувати розчарування через відсутність помсти. Вашингтон. Американська психологічна асоціація. *Експериментальна і клінічна психофармакологія.* № 8 (4). С. 576–597.  
<https://doi.org/10.1037/1064-1297.8.4.576>.

10. Баркачча, Б., Сальваті, М., Палліні, С., Саліані, А.М., Байокко, Р. & Веккіо, Г.М. (2022). Гіркий смак помсти: негативний афект, депресія і тривога. *Сучасна психологія: журнал різних точок зору на різні психологічні проблеми,* 41 (3). С. 1198–1203. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00643-1>.

## Summary

***Khmliar O. F.***

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,  
Head of the Department of Social Sciences,  
National Defense University of Ukraine, Kyiv, Ukraine  
e-mail: hmilar@ukr.net.*

*<http://orcid.org/0000-0003-2693-1906>*

*Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57219715399>*

*Web of Science: <https://app.webofknowledge.com/author/record/42185681>*

## PSYCHOLOGY OF SOLDIER'S REVENGE

***Abstract.*** *On the pages of theses, the soldier's revenge is decoded as a sign of the restoration of "savage justice". The neurobiological path of the soldier's revenge of the rash is revealed. It has been found that in war, revenge appears as a special form of expression of the soldier's mental stability and indomitable will, and is an effective mechanism of challenge and opposition to the feeling of fear.*

***Keywords:*** *revenge, justice, soldier, retribution, threat of punishment.*



## МОТИВАЦІЯ ВИЇЗДУ ТА ІММОБІЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ З НЕБЕЗПЕЧНИХ ДЛЯ ЖИТТЯ ТЕРИТОРІЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ

**Чорна Л. Г.**

кандидат психологічних наук,  
старший науковий співробітник,  
завідувачка лабораторії психології  
малих груп та міжгрупових відносин  
ІСПП НАПН України,  
<https://orcid.org/0000-0002-8107-7573>

**Ракитянська О. І.**

студентка 4 курсу факультету психології  
КНУ імені Тараса Шевченка

**Ярошенко Р. О.**

студент 4 курсу факультету психології  
КНУ імені Тараса Шевченка

**Будзяк А. В.**

студент 4 курсу факультету психології  
КНУ імені Тараса Шевченка

**Анотація.** Метою пошукового дослідження стало визначення мотивації виїзду та добровільної іммобільності українців, які перебувають на небезпечних територіях в умовах російсько-української війни. До найбільш поширених мотивацій добровільної іммобільності віднесено: захист майна, бізнесу та страх їхньої втрати; заперечення реальності та захисні механізми психіки; зовнішні бар'єри; страх перед змінами, невизначеність майбутнього. Перспективи дослідження полягають у розробленні рекомендацій по роботі з населенням, яке перебуває в небезпечній зоні бойових дій або частих ракетних атак, з метою спонукання його добровільної мобільності заради збереження ним власного життя та здоров'я.

**Ключові слова:** війна, міграція, іммобільність, територіальна ідентичність.

Дослідження мобільності/іммобільності населення в небезпечних для життя умовах помешкання в світовій психології насамперед вивчається в контексті екологічних загроз та війни. Однак, у контексті війни йдеться насамперед про міграцію – внутрішню та міждержавну. Причини іммобільності (або територіальної нерухомості) досліджувалися в разі катастрофічних змін клімату, а в зоні бойових дій – лише в аспекті вимушеної іммобільності. Так, під час громадянської війни в Мозамбіку (1977-1992) сторони конфлікту геть не допускали переміщення цивільного

населення та його втечу від жахів війни (Lubkemann, 2008). На відміну від міграції, яка насамперед пов'язана із втратами, відчуженням від своєї території, яка призводить до відчуття безсилля та переживання жахливого досвіду війни, вимушена іммобільність обумовлює відчуття повного безправ'я людини, дезорганізацію її життя, руйнування усталених родинних, спільнотних, трудових практик і традицій населення (так само). Найбільш вразливі соціальні групи в складних соціальних ситуаціях – «нерухомі» (Schewel, 2019).

Величезна кількість українців, рятуючись від війни, виїхали за кордон України або ж набули статусу ВПО. Однак, за повідомленнями уряду, певна частка населення, особливо прикро, якщо це діти, залишаються в небезпечній зоні бойових дій або постійних ракетних обстрілів.

Метою нашого дослідження стало визначення мотивації виїзду та добровільної іммобільності українців, які перебувають на небезпечних територіях в умовах російсько-української війни.

Часом іммобільність розглядається як упередження проти мобільності (Schewel, 2019). У контексті дослідження мобільності соціальних індивідів пропонується ввести дві номінативні шкали, які перпендикулярні одна до одної: наявність або відсутність можливості мігрувати (1) та прагнення залишитися або поїхати (2). Відповідно існують чотири типи просторової активності людини в соціальному середовищі в аспекті міграції: власне міграція; добровільна, вимушена та мовчазна іммобільність (там само). Остання означає, що людина не чинить супротив територіальним обмеженням, погодилася зі своїм статусом «нерухомого».

З метою визначення мотивації виїзду та добровільної іммобільності українців, які перебувають в небезпечній для їхнього життя території, нами було здійснено опитування українців за допомогою інтерв'ю, які набули статусу ВПО та які виїхали з небезпечних зон бойових дій, а також анкетування воєнних психологів, які дотичні до теми евакуації населення. Було здійснено 20 інтерв'ю, а також отримано 285 оцінок причин того, чого люди не виїжджають від 55 воєнних психологів. Інтерв'ю базувалося на двох запитаннях: як відбувався процес прийняття рішення виїжджати та що стало останнім аргументом у прийнятті цього рішення. Анкетування воєнних психологів складалося з визначення демографічних характеристик респондентів (віку, статі, регіону помешкання до служби в лавах ЗСУ), наявності досвіду евакуації населення з небезпечних зон та відповіді на відкрите запитання: На Вашу думку, під час війни люди залишаються в небезпечній зоні помешкання тому що... Відповіді мали обмеження по їхній кількості: до 6 одиниць.

Вибірка ВПО склала 20 осіб: 7 чоловіків, 13 жінок; вони виїхали в Хмельницьку область з Миколаєва, Харкова, Маріуполя, Мелітополя, Волновахи, Вугледару, Херсону, Одеської та Київської областей. Було виокремлено такі дві стратегії прийняття рішення про виїзд: миттєве рішення, переважно на основі вже попередньо набутого досвіду війни, до

повномасштабного вторгнення в 2022 році, та відтягування виїзду, поки ситуація не стала зовсім небезпечною. «Ті, хто знав, що це таке, зразу виїхали», «Якщо раптом бойові дії наблизяться до нашого теперішнього місця помешкання, то ми поїдемо далі», «Нам смішно, коли люди з Києва кажуть, що вони виїхали в інші області або за кордон на пару тижнів» - ось типові відповіді тих, хто миттєво прийняв рішення в березні 2022 року. Було декілька відповідей тих, що без безпосереднього досвіду, але на основі аналізу просування російських військ, швидко вирішили їхати з дітьми подалі від небезпечних зон. А ось що говорять ті, які вагалися з рішенням: «Ми декілька раз радилися, виїжджати, чи ні. Свекруха каже, що не поїде, от і всі інші в родині, хоча й хотіли виїхати, але сиділи на місці. У нас старенький дідусь, 92 роки, і його важко везти. Однак, коли біля нас вдарило так, що вікна повилітали, ми миттєво зібралися та поїхали». Отже, тут родинна ідентичність, солідарність з авторитетним членом родини стримувала людей від важливого рішення. Серед інших відповідей тут такі: «не встигли», «не зорієнтувалися», «все швидко сталося, ми були розгублені, налякані». Серед інших чинників, які гальмували рішення, респонденти називали такі: незнання української мови, а це саме те, що на думку людини, мало їх інтегрувати в територіальну громаду на новому місці помешкання (тут йдеться про переселенців зі сходу на захід України); локальність територіальної ідентичності, на кшталт «ніколи не їздила далеко, в інші області», та історично-національні упередження, на кшталт «я до бандерівців не поїду». Хоча це якісне дослідження абсолютно не відображає всю повноту картини мотивів мобільності під час війни, але воно вказує на важливість не лише наявності індивідуального досвіду поведінки під час війни, а й його інтеграцію в колективні соціальні процеси, відчуття важливості єдності українцями, де б вони не мешкали.

Вибірка воєнних психологів складалась з 43 чоловіків та 11 жінок (1 особа не вказала стать); середній вік – 40 років. Територіальна ідентичність респондентів була зведена нами до двох умовних соціальних груп: Захід і Центр (1 група), Схід і Південь (2 група). Згідно репрезентативних соціально-психологічних опитувань саме за цими регіонами наявні точки розлому населення України за маркерами вияву громадянської ідентичності: ставлення до української мови як державної; до національної ідеї українців, декомунізації, європейського вектору розвитку України або ж відновлення союзу братніх радянських народів тощо (Інститут..., 2023). Південні та східні регіони України не переважно, абільшою мірою порівняно з іншими двома регіонами, а особливо із Західним (до війни – виразно більше, а наразі – різниця значуще зменшилася, але вона все рівно існує), прихильні до українсько-російської двомовності в офіційному просторі спілкування та на державному рівні, а також більш схильні звинувачувати НАТО, США у російсько-українській війні.

285 відповідей-оцінок, отриманих від воєнних психологів, були класифіковані на 25 категорій, а саме:

1. Захист майна, бізнесу та страх їхньої втрати.
2. Функціональна прив'язаність до місця помешкання: робота, сільське господарство, догляд за тваринами.
3. Зовнішні бар'єри виїзду («зовнішні обставини завадили»).
4. Колаборація + стокгольмський синдром.
5. Страх дороги та евакуації. Треба, щоб хтось підштовхнув.
6. Бідність, відсутність ресурсів для евакуації та помешкання на новому місці.
7. Участь у захисті території, допомога нашим воєнним, партизанщина.
8. Стан здоров'я, похилий вік, неспроможність пересуватися.
9. Емоційні стани, що блокують рішення виїхати з небезпечного місця: стрес, страх, загальна тривога, депресія.
10. Заперечення реальності, легковажність, захисні механізми психіки, надмірна віра в ЗСУ.
11. Відсутність внутрішнього локусу контролю: «не було команди», «ніхто не казав».
12. Територіальна ідентичність, відчуття домовки та любов до рідної землі. «Це моя земля, це мій дім...»
13. Родинна ідентичність: «зять/бабуся/тітка.. не іде, і я не їду».
14. Емоційна прив'язаність до соціального середовища: родичів, близьких, друзів, тварин.
15. Страх перед змінами, перед новим. Невідомість та невизначеність майбутнього. Розгубленість. Страх розпочинати нове життя на новому місці. Дисконфорт на новому місціпомешкання.
16. Відсутність досвіду війни.
17. Адаптація до ситуації, яка склалася. Прийняття ситуації: «буде, як буде».
18. Знецінення свого життя, зневіра, самотність.
19. Підозри та теорія змови: «обдурять», «вивезуть і гроші відберуть».
20. Звички та автоматизми. Звичка жити «тут, а не там».
21. Насолода стражданнями, горем, сильними емоціями.
22. Ще в процесі прийняття рішення. Ще вирішують, не закінчили справи.
23. Відчуття смерті та скінченності життя.
24. Патріотизм, небажання віддавати землю ворогу: «Поки я тут – тут і Україна».
25. Незрозумілі відповіді.

Надалі дві групи цивільних психологів (по 3 особи в кожній) виступили незалежними експертами щодо надійності дослідження, в частині стійкості розподілу відповідей воєнних психологів за цими категоріями, виокремлених авторами дослідження. Запропоновані категорії також обговорювалися в аспекті їхньої відповідності «сирим» відповідям респондентів. Тобто тут йшлося також про валідність вимірювання. Попередньо авторами дослідження 25 виділених категорій були надруковані на окремих картках, а кожна «сира» відповідь воєнного психолога зашифрована та надрукована на інших, менших за розміром картках, ніж ті, на яких були надруковані категорії. Відповіді класифікувалися цивільними психологами за принципом Q-сортування. Тут метою сортування, звісно, було не дослідження свого «Я» за В. Стефенсоном (Stephenson, 1953), а вивчення уявлень про поведінку інших та стійкості цих соціальних репрезентацій. Отже, 285 відповідей було розсортовано двома групами психологів на 25 кип відповідей за категоріями та внесено ці категоризовані відповіді до електронної таблиці для подальших підрахунків. Порівняння за біномінальним критерієм  $m$

кількості категорій, які співпали в оцінках двох груп психологів, та які не співпали, показало незначущість розходжень оцінок:  $m_{\text{емп.}}=105(m_{\text{кр.}}=155, \rho=0,05; m_{\text{кр.}}=160, \rho=0,01 \text{ для } N=280)$ . Отже, виокремлені категорії можуть бути використані для узагальнення причин добровільної іммобільності українців під час війни в небезпечних для життя територіях їхнього помешкання.

Усі категорії, під які узагальнені емпіричні відповіді, були ранжовані відповідно до частоти їхньої вживаності респондентами. Серед найбільш поширених категорій виявилися такі:

1. Захист майна, бізнесу та страх їхньої втрати.
2. Заперечення реальності, легковажність, захисні механізми психіки, надмірна віра в ЗСУ.
3. Зовнішні бар'єри («зовнішні обставини завадили»).
4. Страх перед змінами, перед новим. Невідомість та невизначеність майбутнього. Розгубленість. Страх розпочинати нове життя на новому місці. Дискомфорт на новому місці.
5. Бідність, відсутність ресурсів для евакуації та помешкання на новому місці.
6. Територіальна ідентичність, відчуття домівки та любов до рідної землі. «Це моя земля, це мій дім...».
7. Емоційні стани, що блокують рішення виїхати з небезпечного місця: стрес, страх, загальна тривога, депресія.
8. Емоційна прив'язаність до соціального середовища: родичів, близьких, друзів, тварин.

Цікаво, що коефіцієнт рангової кореляції Спірмена між порядками категорій, від найбільш вживаних до найменш, які зробили дві групи цивільних експертів, становить  $\rho_s=0,96$ . Це вказує на високу узгодженість оцінок експертів. Лише дві категорії з тих, що були виділені авторами дослідження, а саме – відсутність внутрішнього локусу контролю та функціональна прив'язаність до місця помешкання, отримали велику різницю в рангах щодо частотності їхнього використання. Так, одна з груп використала категорію, яка пояснювала невиїзд людей відсутністю команди влади або військових виїжджати – 12 раз, а інша група – лише 4; а категорію прив'язаністю до місця роботи та діяльності, пов'язаною саме з територією помешкання, одна з груп використала 12 раз, а інша група – лише 2 рази. Ми це пояснюємо тим, що ці категорії можуть відноситися і до інших: зовнішніх бар'єрів виїзду, захисних механізмів психіки, власне територіальної ідентичності. Однак, ці дві категорії на вплинули на загальну узгодженість якісних оцінок незалежними експертами відповідей воєнних психологів.

Категорії, які займають місце в рейтингу від першої, найбільш поширеної, до сьомої в списку, повністю співпадають у рейтингах авторів дослідження та двох груп експертів (хоча вони можуть бути у різному порядку представлені серед провідних 7 місць у цих трьох рейтингах). Незначущевирізняється місцем у списках «емоційна прив'язаність до соціального середовища», у двох рейтингах вона займає 8 місце за поширеністю, а в третьому – 10. Отже, вісім вище наведених нами категорій є найбільш поширеними, на думку воєнних і цивільних

психологів, причинами невиїзду або затягування виїзду з небезпечних для життя людини територій в умовах російсько-української війни.

Оскільки воєнні психологи ідентифікували себе мешканцями різних регіонів України, які ми умовно позначили, як «схід і південь» і «захід і центр», і ми припустили, що сприйняття ними феномену «добровільної іммобільності» українців буде вирізнятися, то було здійснено порівняння частотності розподілів їхніх «сирих» відповідей за категоріями. Різниця розподілів відповідей у цих двох умовних групах виявилася за 5 категоріями. Воєнні психологи, які презентували умовно захід і центр України, значуще вище вважали, що українці не виїжджають з небезпечних територій, через зовнішні бар'єри, складні обставини виїзду, які не залежать від їхнього бажання або небажання виїхати ( $\chi^2=4,15$ ,  $p<0,05$ ). А от психологи, які умовно презентували схід і південь, вважали, що причини іммобільності більшою мірою полягають у емоційній прив'язаності мешканців досоціального середовища, до «своїх» ( $\chi^2=4,76$ ,  $p<0,05$ ), у запереченні реальності, використання механізмів психологічного захисту в оцінці реальності ( $\chi^2=7,35$ ,  $p<0,01$ ), в мотивах колаборації та поведінці на кшталт «стокгольмського синдрому» ( $\chi^2=8,47$ ,  $p<0,01$ ), відчуттям страху перед змінами, невизначеності майбутнього ( $\chi^2=17,96$ ,  $p<0,01$ ). Як бачимо, психологи, які більшою мірою близькі до мешканців тих територій, де саме зараз точаться бойові дії, і більшою мірою саме в психологічних і ціннісних чинниках вбачають мотиви добровільної іммобільності населення на цих територіях. Чотири із цих п'яти категорій містяться в переліку восьми найбільш вживаних авторами та експертними категоріями, які пояснюють мотиви невиїзду. Лише категорія «колаборація та стокгольмський синдром» є непоширеною у поясненнях психологів, але специфічною для умовної групи психологів, яка представляє схід і південь України.

Висновки. Отже, виокремлені нами категорії демонструють стійкість в інтерпретації мотивів іммобільної поведінки українців в небезпечних умовах війни різними користувачами цих категорій. Цими узагальненими мотивами виїзду/невиїзду можна користуватися волонтерам, працівникам ДСНС, військовим, психологам, щоб вибудовувати зручні алгоритми взаємодії з населенням, яке приймає рішення виїзду або невиїзду з небезпечних територій під час війни. Проте, будь-хто з практиків може розробити свою, зручну та зрозумілу для себе, систему мотивацій іммобільності та, відповідно, мотиваторів виїзду з небезпечних територій. Практична значущість даного дослідження та його перспективи полягають у розробленні рекомендацій по роботі з населенням, яке перебуває в небезпечній зоні бойових дій або частих ракетних атак, з метою спонукання його добровільної мобільності заради збереження ним власного життя та здоров'я.

## Список використаних джерел

1. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України (2023). *Результати всеукраїнського репрезентативного опитування – «Стан суспільної свідомості в Україні під час повномасштабного російського вторгнення»*. <https://ispp.org.ua/2023/07/24/2023-rezultati-vseukraiinskogo-reprezentativnogo-opituvannya-stan-suspilnoii-svidomosti-v-ukraini-pid-chas-povnomasshtabnogo-rosijskogo-vtorgnennya/>
2. Lubkemann, S.C. (2008). Involuntary Immobility: On a Theoretical Invisibility in Forced Migration Studies. *Journal of Refugee Studies*, 21 (4), 454-475. DOI: 10.1093/jrs/fen043
3. Schewel, K. (2019). Understanding Immobility: Moving Beyond the Mobility Bias in Migration Studies. *International Migration Review*, 54(1), 1-28. <https://doi.org/10.1177/0197918319831952>
4. Stephenson, W. (1953). *The study of behavior: Q-technique and its methodology*. Chicago: University of Chicago Press.

## Summary

### MOTIVATION FOR DEPARTURE AND IMMOBILITY OF THE POPULATION FROM LIFE-THREATENING AREAS DURING THE WAR

#### **Chorna L. G.**

*candidate of psychological sciences,*

*Senior Researcher,*

*Head of the Laboratory of Psychology*

*of small groups and intergroup relations,*

*Institute of Social and Political Psychology*

*of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv*

<https://orcid.org/0000-0002-8107-7573>

#### **Rakytianska O. I.**

*4th year student of the Faculty of Psychology*

*of Taras Shevchenko National University, Kyiv*

#### **Yaroshenko R. O.**

*4th year student of the Faculty of Psychology*

*of Taras Shevchenko National University, Kyiv*

#### **Budziak A. V.**

*4th year student of the Faculty of Psychology*

*of Taras Shevchenko National University, Kyiv*

**Abstract.** *The purpose of the exploratory study was to determine the motivation for leaving and voluntary immobility of Ukrainians living in dangerous territories in the context of the Russian-Ukrainian war. The most common motivations for voluntary immobility include protection of property, business, and fear of losing them; denial of reality and mental defense mechanisms; external barriers; fear of change, uncertainty of the future. The prospects of the study are to develop recommendations for working with the population living in a dangerous area of hostilities or frequent missile attacks to encourage their voluntary mobility in order to preserve their own lives and health.*

**Keywords:** *war, migration, immobility, territorial identity.*



## ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ПОНЯТТЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД

**Шамрай Ю. С.**

слухач Національного університету  
оборони України

***Анотація.** На сучасному етапі розвитку збройних сил України значно зросла увага до питання надійних та ефективних функцій людини в умовах військової діяльності. Психологічними наслідками участі у бойових діях є психічні травми, бойовий стрес та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Вивчення стану психічного і соматичного здоров'я військовослужбовців при ПТСР має важливу роль в теперішньому часі і майбутньому, дозволяє надати необхідну допомогу і допомагає знову пристосуватися в суспільстві.*

***Ключові слова:** бойовий стрес, посттравматичний стресовий розлад (далі ПТСР), посттравматичне зростання.*

Постановка проблеми. Військовослужбовці Збройних Сил України, які виконують бойові завдання, перебувають в умовах, що характеризуються надекстремальним впливом різного роду стресорів на психіку. Разом із бойовим досвідом, воїни отримують не тільки фізичні, а й психологічні травми, їх психіка зазнає значних змін, які призводять до виникнення у них травматичного стресу, що збільшує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Метою даної роботи є вивчення проблеми ПТСР, та посттравматичне зростання військовослужбовців.

Міністерство освіти і науки України відмічає, що посттравматичний стресовий розлад є таким розладом психічного здоров'я, який має здатність розвиватися після пережитої чи побаченої травматичної події. Поглиблений теоретичний аналіз наукових праць з вивчення посттравматичного стресового розладу дає змогу стверджувати, що досить великий проміжок часу увага у психологічній науці акцентувалася саме на патологічних змінах особистості, які з нею відбуваються. Більшістю українських дослідників з 2014 року проводиться вивчення особливостей перебігу ПТСР). В ході дослідження стресу вченими встановлено, що воєнні посттравматичні стресові розлади мають більшу різноманітність та є більш тривалими за посттравматичні стресові розлади мирного часу через кумульовані (накопичені) в душі, в пам'яті, багаторазово пережиті жахи війни, фізичне і психічне перенапруження, горе втрат, співпереживання з пораненими (Кокурн О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., 2015).

Перебування на війні супроводжується впливом наступних негативних факторів: усвідомлюване почуття загрози для життя (біологічний страх смерті, болю), психоемоційний стрес - загибель

товаришів по зброї, необхідність вбивати ворога, специфічність бойової обстановки (дефіцит часу на проведення рекогносцировки, облаштування позицій, раптовість нападу, часто - відсутність сну, харчування).

У багатьох військовослужбовців після першого перебування в зоні бойових дій можуть спостерігатися симптоми депресії, тривоги або гострої реакції на бойовий стрес або бойову травму, депресивні реакції, генералізований тривожний розлад. Багато з них потребують допомоги фахівців – психологів, психіатрів, психотерапевтів, оскільки мають більший ризик розвитку посттравматичного стресового розладу (далі ПТСР).

Встановлено, що від 20% до 40% військовослужбовців потребують психологічної допомоги. Симптоми гострої травми виявляють у 60-80% військовослужбовців, які були очевидцями загибелі побратимів чи мирного населення або бачили тіла померлих. Ризик появи симптомів порушення психіки стосується більш молодих військовослужбовців, віком 18-24 років, у яких виявлено симптоми депресії або у яких були проблеми з алкоголем (Допомога військовим з посттравматичним стресовим розладом, 2022).

Посттравматичний стресовий розлад є психологічним станом, який виникає в наслідок психотравмуючих ситуацій, що виходять за межі звичайного людського сприйняття й фізичної цілісності суб'єкта або інших людей. Він може виникнути як у безпосередніх жертв травм, так і у свідків подій. Virізняється пролонгованим впливом, має латентний період, і виявляється впродовж терміну від шести місяців до десяти років після перенесення одноразової або повторюваної психологічної травми, спричиненої воєнними діями, важкою фізичною травмою, насильством або загрозою смерті.

Людина з ПТСР намагається уникати стимулів, пов'язаних з травмою. Це може бути уникнення думок, відчуттів чи розмов; місць, дій, людей. Може відбутись часткова, а іноді і повна амнезія важливих аспектів травми. Може звужуватись діапазон афективних реакцій. Втрата інтересу до раніш значимих видів діяльності.

Залежно від перебігу розладу і вираженості проявів симптоматики розладу виділяються такі стадії (стани):

1. Гостра стадія, яка розвивається в період від 24 годин до 28 днів після інциденту. Часто попередником-передвісником гострого посттравматичного розладу буває гострий стресовий розлад, що переходить безпосередньо в посттравматичний по закінченню місяця. Для такого виду розладу характерна фіксація на пережитому стресі, вегетативні і когнітивні порушення. Симптоматика розладу тут виражена найяскравіше.

2. Хронічна стадія. Симптоматика зберігається, але вираженість того чи іншого симптому знижується. Характерні симптоми хронічного посттравматичного стресового розладу – це несподівані напади спогадів і образів відносно травмуючої ситуації, кошмари або безсоння, порушення

уваги, пам'яті (на події, що стосуються обставин, що травмують), зміни емоційної сфери в бік активізації агресивних, або самозневажливих (почуття провини, сором) тенденцій.

Поряд зі стадіями-формами посттравматичних стресових розладів існує також класифікація їх типів:

Тривожний тип, що характеризується підвищеною тривожністю, яка нерідко призводить до виникнення нервово перенапруження та пригніченості. Такому типу властиві кошмари або безсоння, несподівані та невмотивовані напади паніки, задухи і досить часті епізоди флешбеків аж до щоденних, з яскравими і реалістичними образами. Особистостям з даним типом розладу буває вкрай складно соціально адаптуватися, а також контролювати власні думки, які носять нав'язливий і компульсивний характер і пов'язані з психотравмуючими подіями, що призводить до посилення внутрішньої напруги і тривоги;

Дисфоричний тип, який характеризується зниженим настроєм, перманентним переживанням невдоволення і досить агресивними тенденціями в емоційній сфері. Люди з таким типом розладу зазвичай виявляють себе як гнівливі, запальні, дратівливі і нестримані. Контактів не шукають – навпаки, їм властиве їх уникнення, замкнутість, прагнення ізоляції;

Апатичний тип. Його можна охарактеризувати депресивною астеною, виснаженням і підвищеною стомлюваністю. Поряд із загальною млявістю може також спостерігатися зниження когнітивних здібностей, труднощі концентрації уваги, зниження мотивації до діяльності. Настрій знижений, відзначаються песимістичні тенденції, пасивність поведінки і втрата інтересу до життя;

Соматоформний тип характерний для відстроченого посттравматичного розладу. Його відрізняє, в першу чергу, вираженість соматичних проявів, які найчастіше зосереджені в нервовій, серцево-судинній або травній системі. Почуття тривоги або уникнення всього, що викликає асоціації з травмуючою ситуацією, дратівливість, почуття провини або нав'язливі думки про помсту тут не виражені або зовсім майже повністю відсутні .

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що під посттравматичним стресовим розладом розуміють пролонговану реакцію на вплив травмуючої ситуації, яка мала місце в минулому. Основні симптоми посттравматичного стресового розладу полягають в нав'язливих переживаннях травмуючої події (ілюзії, марення, нічні кошмари); прагненні уникнути будь-яких подій і переживань, які асоціюються з травмуючими подіями, розвиток відстороненості, відчуженості від реального життя, а також високий і зростаючий рівень емоційного збудження, що виявляється в комплексі гіпертрофованих психофізіологічних реакцій.

Феномен посттравматичного зростання постав у центрі уваги дослідників не так давно, але за цей час встиг посісти важливе місце у

розумінні наслідків психічної травми та травма-фокусованої психотерапії. Передусім, у результаті низки досліджень доведено існування цього феномену і спростовано погляди на нього як тимчасовий механізм копіngu із дистресом. Надалі розроблено інструменти для вимірювання зростання, встановлено значущі зв'язки між посттравматичним зростанням і його предикторами та наслідками, розроблено пояснювальні моделі і на основі інтеграції результатів емпіричних досліджень і цих моделей створено рекомендації щодо сприяння зростанню у процесі психотерапії. Найважливішим є те, що цей феномен дає нам емпіричний базис для сприймання подолання травми не лише як виклику, але й як шансу до оновлення.

**Висновок.** Поняття ПТСР використовується для позначення психічного розладу та неврозу, який виникає після однієї або кількох травматичних для людини подій. У військовослужбовців ЗСУ причин для його появу завжди достатньо, але найчастіше безпосереднім поштовхом виникнення цього стану стає смерть товаришів або ж необхідність застосування летальної зброї із відповідними наслідками. Під час травматичної події військовий відчуває сильний страх та втрату контролю над ситуацією. Сам ПТСР у такому випадку розвивається приблизно через місяць. А от в перші 72 години у військового присутні симптоми гострої стресової реакції, а у наступні дні — гострого стресового розладу. Дуже важливу роль відіграє посттравматична адаптація, допомогти в якій можуть фахові спеціалісти в комплексі з турботою і розумінням рідних і близьких воїна. Треба зазначити, що полегшення дистресу не завжди провокує зростання, але посттравматичне зростання впливає на полегшення симптомів, фізичний стан людини та на її посттравматичну адаптацію.

### **Список використаних джерел**

1. Електронний ресурс – Режим доступу до ресурсу: <https://phc.org.ua/news/dopomoga-viyskovim-z-posttravmatichnim-stresovim-rozladom>

2. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. (2015). Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. 170 с.

## Summary

**Shamrai Y. S.**

*Student of the National Defense University of Ukraine*

### **THEORETICAL ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPT OF POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER**

**Abstract.** *At the current stage of the development of the armed forces of Ukraine, attention to the question of reliable and effective human functions in the conditions of military activity has increased significantly. Psychological consequences of participation in hostilities include mental trauma, combat stress and post-traumatic stress disorder (PTSD). Studying the state of mental and somatic health of servicemen with PTSD has an important role in the present and future, allow stop provide the necessary assistance and help store-adjust in society.*

**Key words:** *combat stress, post-traumatic stress disorder (PTSD), post-traumatic growth.*

## АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

**Шимська І. В.**

слухач Національного університету  
оборони України

**Анотація.** Розглянуто актуальні проблеми соціально-психологічної адаптації та реабілітації військовослужбовців до цивільного життя .

**Ключові слова:** реабілітація, соціально-психологічна адаптація.

Актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації, а в її рамках і психологічної реабілітації військовослужбовців, звільнених у запас, та членів їх родин продиктована різкою зміною умов їх життєдіяльності та відсутністю попередньої психологічної підготовки до відповідних життєвих змін.

У таких умовах дуже гостро постають проблеми:

матеріального та фінансового забезпечення звільнених у запас (невисокі військові пенсії, відсутність власного житла, особливо, що прослужили не більше 15 років і т.ін.). Наявність соціальних гарантій військовослужбовців, невідповідності отриманої у військовому навчальному закладі професії потребам сучасного ринку праці, втрата або відсутність професійних навичок цивільних професій. У результаті цього – працевлаштування на малокваліфіковану, низькооплачувану роботу та пошук випадкових заробітків;

психологічної та соціальних адаптації в суспільстві з нестабільною ринковою економікою працездатних людей 30-45 років, які не звикли, і як результат – не вміють, вибирати місце і вид діяльності;

раптового (швидкого) звільнення зі служби, що є психологічним ударом, особливо у випадку, коли служба була для людини фактором соціального захисту. В результаті цього – після звільнення зі служби у багатьох військовослужбовців на тлі загального стресового стану відбувається погіршення здоров'я і фізичного самопочуття;

наявності посттравматичних синдромів після перебування в екстремальних умовах діяльності, що вимагає обов'язкової психологічної реабілітації;

наявності поранень або професійних захворювань, що вимагає психолого-медичної реабілітації;

наявності професійної деформації, що вимагає психологічної корекції тощо.

Наявність даних проблем впливає на психіку військовослужбовців. У поведінці колишніх військовослужбовців часто відзначаються такі риси як емоційна нестійкість, замкнутість, образливість, підвищена тривожність, пасивність, страх перед невдачею, тобто риси діаметрально протилежні тим, які сприяють процесу успішної адаптації.

Труднощі адаптаційного періоду можуть сприяти загостренню сімейних конфліктів і розпаду сімей, розвитку у військовослужбовців, звільнених у запас, невротичних і психосоматичних розладів, поширенню серед них алкоголізму та наркоманії, які можуть призвести до самогубств.

Військовослужбовці для того, щоб змінити професійну діяльність необхідно спочатку адаптуватися до нових умов життя. Існує низка проблем, з якими стикаються військовослужбовці, звільнені у запас. Для кожного вони індивідуальні, але є і одна спільна риса: військовослужбовці, які звикли до субординації, підпорядкування та наказів, дуже гостро реагують на цивільне середовище. Їх звичка до безумовної дисципліни, яка трактувалася в армії як запорука успішної служби, на новому місці часто стикаються з проблемами в колективі.

Проблеми соціально-психологічної допомоги та підтримки військовослужбовців, які звільняються в запас, зачіпають багатопланове поняття реабілітації, яке є складовою частиною соціальної адаптації.

Реабілітація – це комплекс спеціалізованих заходів, які необхідно здійснити щодо військовослужбовця, звільненого в запас, для того, щоб повернути його в русло цивільного життя.

Соціально-психологічна адаптація – це пристосування психіки та поведінки особистості до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю особистості на даному етапі її розвитку.

Вирішення питання психологічної адаптації та реабілітації військовослужбовців дасть можливість їм безболісно перейти до нових видів діяльності, дозволить суспільству ефективно використовувати підготовлених фахівців в інтересах економічного розвитку, допоможе даній категорії населення на рівних конкурувати на ринках праці.

Державна служба зайнятості здійснює комплекс заходів щодо соціальної адаптації та реалізації трудового потенціалу військовослужбовців, скорочених без права на пенсію, та тих, хто звернувся до служби зайнятості за допомогою у працевлаштуванні.

Військовослужбовці та члени їхніх родин, які звернулися до державної служби зайнятості, мають можливість отримати інформацію про ситуацію на ринку праці, профорієнтаційні послуги, можливість перенавчитися чи підвищити кваліфікацію, а також отримати одноразову допомогу з безробіття для заняття підприємницькою діяльністю.

Висновки. Отже, слід зазначити, що не всі військовослужбовці, які звільнені у запас здатні впоратися з проблемою адаптації до цивільного життя самостійно. Соціальна та психологічна підтримка дуже важлива для них. Необхідна організація соціально-психологічної допомоги військовослужбовцям, звільненим у запас за участю професійних психологів, розробка реабілітаційних та соціальних програм в рамках соціальних структур з відповідним законодавством і фінансовим забезпеченням.

## Summary

***Shumska I. V.***

*Student of the National university  
of defensive of Ukraine*

### **CURRENT PROBLEMS OF REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL INTO CIVILIAN LIFE**

***Abstract.*** *Current problems of social and psychological adaptation and rehabilitation of servicemen to civilian life.*

***Keywords:*** *social-psychological adaptation, rehabilitation.*



## ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЯК ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

**Юркова О. І.**

доктор філософії,

науковий співробітник Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID 0000-0002-5679-6584

***Анотація.** Тези присвячені питанню профілактики синдрому професійного вигорання військовослужбовців. Визначні основні детермінанти виникнення синдрому вигорання. Як ключовий метод запобігання формування та розвитку даного синдрому запропоновано своєчасне та якісне відновлення психічного здоров'я.*

***Ключові слова:** психологічне здоров'я, професійне вигорання, професійна діяльність, військовослужбовці, програма відновлення.*

Останні десять років український народ бореться за цілісність та незалежність власної країни. В таких умовах, наскрізним питання є формування та підтримання особистістю нових життєвих стратегій, збереження компетентностей, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Чим потужніший життєвий ресурс воїна, чим ширші його соціальні можливості, тим легше йому здолати кризові настрої, оволодіти конструктивно-перетворювальною позицією.

Кожна професія має свій “стресовий” потенціал. Як засвідчують теоретико-практичні дослідження, діяльність в екстремальних умовах має значно вищу стресову забарвленість ніж інші види діяльності людини. Тому професійна діяльність військовослужбовців в багатьох випадках є підставою для розвитку в особистості психоемоційного виснаження та синдрому професійного вигорання (Потапчук Є.М., 2004). Разом з тим, на тлі напруженої ситуації на лінії фронту та розгортання суспільних непорозумінь, підтримання належного рівня психічного здоров'я військовослужбовців для запобігання синдрому професійного вигорання є досить складним завданням.

Професійне вигорання сьогодні – досить розповсюджене дисфункційно-особистісне явище, котрим уражені головним чином представники людино-центричних професій, тобто офіцери груп контролю бойового стресу та груп психологічного супроводу. Не витримуючи повсякденного психологічного тиску, особистість не просто регресує у своєму професійному розвитку, а й стає нездатною бути достатньо вмотивованою та задіяною до конструктивної роботи в групі, організації, у взаємостосунках з іншими людьми (Основи психічного здоров'я в умовах війни, 2022).

Виникнення синдрому вигорання – це завжди така деформація психологічної організації внутрішнього світу людини, що унеможливує

як її продуктивну трудову діяльність, так і самореалізацію, задоволення життям, психічне здоров'я. Виокремлюють три основні групи проявів даного синдрому: до першої групи належить емоційна виснаженість (тривога, втома, депресивний настрій); друга: деперсоналізація (цинічне, черстве ставлення до колег); третя: редукція особистих професійних досягнень (недооцінка власних досягнень, втрата інтересу до професійного росту) (Хайрулін О. М., 2015).

На сучасному етапі вигорання розглядається найчастіше в якості придбаного стандарту емоційної, але переважно професійної, поведінки. Це дає змогу людині розподіляти і раціонально витратити енергетичні ресурси. У той же час існує ймовірність виникнення дисфункціональних наслідків, а вигорання починає негативно позначатися на виконанні професійних обов'язків і відносинах з колегами. Синдром професійного вигорання є комбінацією фізичного, професійного і когнітивного виснаження або втоми, при цьому головним фактором - професійного виснаження. Після загально визнаної наявності феномена вигорання, цілком логічно стало підніматися питання про сприйняття його розвитку, причини або чинники.

Дуже важливим є виявлення синдрому професійного вигорання як можна раніше, щоб уникнути подальшого погіршення ситуації і припинити його розвиток. З цією метою застосовують різні методи діагностики. Як об'єкти діагностики можуть виступати психофізіологічні, індивідуально-психологічні особливості, емоційна і мотиваційна сфери особистості, соціальна і професійна спрямованість. В разі виявлення синдрому професійного вигорання або формування його окремих ознак важливо як найшвидше направити військовослужбовця на психологічну реабілітацію для відновлення.

В Україні реабілітаційні заклади створюють на основі державної, комунальної і приватної власності, а також шляхом об'єднання майна різних форм власності. Реабілітаційні заклади поділяють на типи, залежно від змісту реабілітаційних заходів. Це заклади медичної реабілітації, медико-соціальної реабілітації, соціальної реабілітації, психологічної реабілітації, спеціалізованої реабілітації (нейрореабілітації, кардіо-пульмональної, травматолого-ортопедичної тощо), багаторівневої медичної реабілітації, психолого-педагогічної реабілітації, фізичної реабілітації, професійної реабілітації, трудової реабілітації, фізкультурно-спортивної реабілітації, превентивної медичної реабілітації реабілітації учасників АТО/ООС, реабілітаційні установи, де реалізуються різні типи реабілітації (Основи реабілітаційної психології, 2018,2023).

На законодавчому рівні, говориться що психологічна реабілітація військовослужбовців являє собою комплекс заходів психологічного характеру, спрямованих на збереження, відновлення та корекцію психофізіологічних та психічних функцій, оптимального рівня боєздатності військовослужбовців, які були піддані впливу психотравмуючих чинників та постраждали внаслідок цього, а також

створення сприятливих умов для подальшого успішного виконання ними службових обов'язків. Психологічна реабілітація військовослужбовців є обов'язковою складовою заходів відновлення бойової готовності (боездатності) військових частин (підрозділів) (Наказ МО України..., 2015).

Висновки. З огляд на вище зазначене, ключову позицію у сфері психічного здоров'я займає психологічна профілактика, яка здатна істотно знизити імовірність виникнення синдрому професійного вигорання шляхом цілеспрямованого впливу на численні особистісні змінні.

Виходячи з цього, є підстави стверджувати, що сутність та зміст психологічної профілактики професійного вигорання військовослужбовців України полягає у забезпеченні такого психологічного стану, який би давав змогу зберігати стан психологічної рівноваги його професійне функціонування, забезпечувати ефективне керівництво діяльністю. Головний та найбільш дієвим засобом профілактики синдрому професійного вигорання, на нашу думку є якісне та своєчасне відновлення психічного здоров'я військовослужбовців.

### **Список використаних джерел**

1. Наказ МО України № 702 від 09.12.2015 року “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах”. URL: [https://zakononline.com.ua/documents/show/365299\\_\\_648812](https://zakononline.com.ua/documents/show/365299__648812) (Дата звернення: 19.11.2023).

2. Основи психічного здоров'я в умовах війни (2022) : Том 1, 2. / пер. З англ.. Тетяни Семгора, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова, Ольга Тесленко. 2-ге вид. Київ. Най Формат.

3. Основи реабілітаційної психології : подолання наслідків кризи (2018) : навчальний посібник. Том 1. Київ.

4. Основи реабілітаційної психології : подолання наслідків кризи (2023) : навчальний посібник. Том 2 / за заг. ред. Малогулко Л. Київ: «СВАРОГ».

5. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців (2004): Монографія. Хмельницький.

6. Хайрулін О.М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців (2015) : монографія. За ред. / Олег Михайлович Хайрулін ; за наук. ред. А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ.

## Summary

***Yurkova O. I.***

*Candidate of psychological sciences,  
researcher of the NDC of the Military Institute  
of Taras Shevchenko National University  
ORCID ID 0000-0002-5679-6584*

### **RECOVERY OF MENTAL HEALTH AS A PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT OF MILITARY SERVICEMEN**

***Abstract.** Theses are devoted to the prevention of the syndrome of professional burnout of military personnel. Significant main determinants of the occurrence of burnout syndrome. Timely and high-quality recovery of mental health is proposed as a key method of preventing the formation and development of this syndrome.*

***Keywords:** psychological health, professional burnout, professional activity, military personnel, recovery program.*

**Військова педагогіка: історія і сьогодення.  
Сучасні педагогічні технології та методики підготовки  
військових фахівців. Особливості організації освітнього  
процесу у ВВНЗ під час російсько-української війни**

**ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ  
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

*Арістархова М. С.*

*Доктор філософії*

*Старший науковий співробітник*

*науково-дослідного відділу мовного тестування*

*наукового центру мовного тестування*

*навчально-наукового центру іноземних мов*

*Національний університет оборони України*

*ORCID ID 0000-0002-4602-2673*

***Анотація.** Публікація розглядає актуальні аспекти культурної взаємодії серед військовослужбовців Збройних Сил України під час Російсько-української війни. Зазначається, що в українському війську представлені не лише різні релігійні групи, етнічні меншини, але й представники різноманітних професій, національностей, різні за віком, досвідом та освітою громадяни України і не лише. Розвиток міжкультурної компетентності вважається ключовим фактором ефективної військової співпраці.*

***Ключові слова:** міжкультурна компетентність, міжкультурна взаємодія, взаємодія культур, культура, організаційна культура.*

Російсько-українська війна активізувала питання культурної взаємодії кадрових військовослужбовців Збройних Сил України (ЗСУ) та тих, хто вступив до лав ЗСУ після початку повномасштабного вторгнення. Зараз в українському війську служать представники не тільки різних релігій, але і кардинально різних професій, національностей, а також різні за віком і досвідом, статтю і мовою спілкування, освітою та світосприйняттям військовослужбовці. Таким чином, розвинена міжкультурна компетентність військовослужбовців є однією із головних передумов ефективної співпраці у військовій діяльності.

Взаємодія військовослужбовців відрізняється різноманітністю культур та субкультур, які визначають спілкування між особами як важливий фактор формування та розвитку команди. Звичайне сприйняття іншої особи як енігматичного феномену є важливим аспектом, який пронизує свідомість і формує світогляд військовослужбовця, зокрема в контексті відносин між культурами. У військовому середовищі цей підхід набуває

особливого значення з огляду на диверсифікацію особового складу, де розуміння та взаємодія різних культур та субкультур визначають ефективність спільного ефективного виконання бойових завдань та досягнення спільних цілей.

Поділяємо думку В. Біблера, який вважав, що у цілісній культурі сучасності існують особливі “підкультури” (субкультури), які є внутрішньо цілісні утворення, способи життя (Біблер, В., 2018). Однією із таких субкультур є “культура ЗСУ”, яка має власні традиції, власні внутрішні перетворення та переосмислення, а також свої жорстокі форми організації та осереддя. З огляду на події сьогодення, ця субкультура переживає не лише часи внутрішньої трансформації зумовленою викоріненням старих застарілих рядянських підходів та впровадження стандартів НАТО, але за рахунок мобілізації на військову службу громадян України та спільного виконання бойових завдань з іншими військовими формуваннями, відчуває помітне зіткнення із іншими субкультурами сучасності, діалог культур. Таким чином, актуалізується питання розвитку міжкультурної компетентності військовослужбовців з метою досягнення ефективної діяльності підрозділів, до яких входять представники різних субкультур.

Вважаємо, що міжкультурна компетентність військовослужбовців – це здатність до професійного спілкування, суб’єкт-суб’єктної взаємодії на основі динамічної комбінації культурологічних, аксіологічних, етичних та країнознавчих знань, етнічних та релігійних особливостей, володіння комунікативними навичками, стратегіями і тактиками спілкування та наявного досвіду міжкультурного спілкування.

Висновки. Загалом, розвиток міжкультурної компетентності є важливим кроком в підготовці фахівців, які здатні не тільки ефективно навчати, а й сприяти розумінню, співпраці та мирній взаємодії в сучасному, різнокультурному світі.

### **Список використаних джерел**

1. Біблер, В. (2018). Культура. Діалог культур. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 368 с.

## Summary

**Aristarkhova M. S.**

*Doctor of philosophy*

*Senior Research Fellow*

*research department of language testing*

*scientific center of language testing*

*educational and scientific center of foreign languages*

*National University of Defense of Ukraine*

*ORCID ID 0000-0002-4602-2673*

### **FEATURES OF INTERCULTURAL INTERACTION OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE**

**Abstract.** *The publication examines current aspects of cultural interaction among servicemen of the Armed Forces of Ukraine during the Russian-Ukrainian war. It is noted that the Ukrainian army includes not only different religious groups, ethnic minorities, but also representatives of various professions, nationalities, citizens of Ukraine who differ in age, experience, and education, and more. The development of intercultural competence is considered a key factor in effective military cooperation.*

**Keywords:** *intercultural competence, intercultural interaction, interaction of cultures, culture, organizational culture.*

## ЗМІЦНЕННЯ МОТИВАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА АКАДЕМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ З НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ КРАЇН НАТО

**Баранецька М. А.**

*науковий співробітник*

*науково-методичного центру організації освітньої*

*діяльності Національного університету оборони України*

***Анотація.** У тезах доповіді висвітлено питання зміцнення мотивації викладачів вищих військових навчальних закладів України у контексті сучасного воєнного конфлікту. Зосереджуючись на важливості академічної взаємодії з навчальними закладами країн НАТО, розкрито її вплив на підвищення ефективності викладання та професійного розвитку викладачів.*

***Ключові слова:** мотивація викладачів, вищі військові навчальні заклади, академічна взаємодія, країни НАТО, воєнний конфлікт, професійний розвиток.*

В умовах війни, коли Україна стикається з викликами безпеки та потребою у високоосвічених військових кадрах, розгляд теми мотивації викладачів стає особливо актуальним. Важливість цього питання надзвичайно велика, оскільки підготовка військових фахівців визначається не лише їхнім патріотизмом, але і рівнем мотивації та професійного розвитку їхніх наставників. Війна, що триває на нашій території, визначає нову реальність, де військові навчальні заклади виступають як ключові інституції. У такому контексті, мотивація викладачів стає фундаментальним елементом успішної підготовки висококваліфікованих військових. Величезна відповідальність та завдання, які стоять перед ними, обумовлюють необхідність ретельного вивчення та підтримки їхньої мотивації.

Потреба в освічених та висококваліфікованих військових стає ключовою в умовах війни. Процес формування професіоналів залежить не лише від самої військової освіти, але й від рівня мотивації та професійного зростання їхніх викладачів. І саме мотивація може бути ключовим фактором, що визначає якість навчання та готовність випускників до викликів, які стоять перед ними на передовій.

Акцентуючи увагу на мотивації викладачів, важливо враховувати їхню роль не лише як передавачів знань, але і як менторів. Саме їхня енергія, наполегливість та бажання постійно вдосконалюватися можуть перетворити навчальний процес в справжню академічну платформу для розвитку професіоналізму військових фахівців (Заболотний, О., Зельницький, А., Оліферук, В., Шабатіна, Н., 2018).



Висновки з викликів, що стоять перед вищими військовими навчальними закладами України, стають надзвичайно важливими для формування стратегій розвитку (Вітер, Д., Мітягін, О., 2020a). Високий рівень мотивації викладачів визначає високий рівень підготовки військових спеціалістів, що, в свою чергу, визначає успішність національної оборони. Розуміння цього взаємозв'язку стає ключем до успіху у забезпеченні безпеки та стабільності в країні. Умови воєнного стану ставлять перед країною ряд викликів, але вони також відкривають можливості для зміцнення мотивації викладачів до професійного розвитку (Вітер, Д., Мітягін, О., 2020b).

Можно розглядати академічне співробітництво з країнами НАТО як шлях до вдосконалення освітніх стандартів та підвищення професійного рівня викладачів ВВНЗ України (Мітягін, О., 2021). Нещодавні приклади успішної реалізації проєктів академічного співробітництва в умовах воєнного конфлікту є важливим елементом доказу можливостей та переваг таких ініціатив. Це допомагає викладачам відчувати важливість їхньої роботи та переконатися, що вони вносять вагомий внесок у підготовку військових фахівців (Телелим, В. М., Приходько, Ю. І., 2013 а). Академічна взаємодія з навчальними закладами країн НАТО є не лише обміном знань, але і будівництвом мостів між культурами та цінностями. Це сприяє створенню об'єднаного освітнього простору, де ідеї та інновації переплітаються, а мотивація викладачів, як засіб впливу, визначає високий стандарт вищої військової освіти.

Досвід та кращі практики інших країн можуть бути ідеальним ресурсом для вдосконалення вітчизняної системи (Телелим, В. М., Приходько, Ю. І., 2013 б). Крім того, це надає викладачам можливість здобуття нових знань та вражень, що впливає на їхню професійну діяльність. Такий обмін досвідом не лише зміцнює мотивацію викладачів, а й розширює горизонти військової освіти в цілому, що може гарантувати високий рівень освіти та підготовки військових, яка стане кількісним та якісним фактором успішної відповіді на виклики, які постають перед Україною сьогодні.

Висновки. Зміцнення мотивації викладачів у вищих військових навчальних закладах України та академічна взаємодія з навчальними закладами країн НАТО є важливими факторами у розвитку військової освіти. Цей процес сприяє не лише підвищенню якості навчання та професійному зростанню викладачів, але й впливає на формування нового покоління військових лідерів.

Академічна взаємодія з країнами НАТО дозволяє викладачам використовувати передовий досвід та інноваційні підходи у викладанні. Це також стимулює дослідження та обмін знаннями, що збагачує військовий освітній процес. Зміцнення мотивації викладачів та їхня участь у міжнародній академічній спільноті сприяють створенню динамічного та ефективного освітнього середовища.

Отже, подальший розвиток академічної взаємодії є необхідним для забезпечення високого рівня підготовки військових кадрів та вдосконалення військової освіти в Україні.

### Список використаних джерел

1. Заболотний, О., Зельницький, А., Оліферук, В., Шабатіна, Н. (2018). Кадровий потенціал збройних сил і якість вищої військової освіти: аналіз понять та система зв'язків. Збірник наукових праць "Військова освіта". № 2 (38). С. 92–103.

2. Вітер, Д., Мітягін, О. (2020а). Стратегічні пріоритети підвищення боездатності Збройних Сил України в контексті професіоналізації військової освіти: політики і процедури. Збірник наукових праць ЦВСД. №1(68). С. 133–137.

3. Вітер, Д., Мітягін, О. (2020b). Професіоналізація військової освіти в Україні: головні напрямки, зміст та перспективи. Збірник наукових праць "Військова освіта". №1(41). С. 81–90.

4. Мітягін, О. (2021). Освіта та індивідуальна підготовка у країнах НАТО. Збірник наукових праць "Військова освіта". №2 (44). С. 131–143.

5. Телелим, В. М., Приходько, Ю. І. (2013 а). Підготовка військових фахівців в контексті сучасних форм і видів збройної боротьби. Збірник наукових праць Військового інституту КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. №42. С. 198–210.

6. Телелим, В. М., Приходько, Ю. І. (2013 б). Стан і тенденції розвитку військової освіти у провідних країнах світу в контексті їх обороноздатності. Збірник наукових праць Військового інституту КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. № 36. С. 6–17.

### Summary

***Baranetska M.***

*Researcher of the scientific  
and methodical center for the organization  
of educational activities  
The National Defense University of Ukraine*

### **STRENGTHENING THE MOTIVATION OF TEACHERS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE FOR PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND ACADEMIC INTERACTION WITH EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF NATO COUNTRIES**

***Abstract.*** *The thesis of the report highlights the issue of strengthening the motivation of teachers of higher military educational institutions of Ukraine in the context of the modern military conflict. Focusing on the importance of*

*academic interaction with educational institutions of NATO countries, its influence on increasing the effectiveness of teaching and professional development of teachers is revealed.*

**Keywords:** *teacher motivation, higher military educational institutions, academic interaction, NATO countries, military conflict, professional development.*

## ПЕРСПЕКТИВИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

**Ватульов І. А.**

слухач Національного університету

оборони України

ORCIDID0009-0005-9693-2789

**Анотація.** У тезах доповіді викладено перспективу сучасної підготовки фахівців військових спеціальностей на основі дослідження проблематики військової освіти в Україні. Розглядаються проблемні питання підготовки фахівців військових спеціальностей з досвіду АТО, ООС та під час збройної агресії російської федерації. Охарактеризовано вимоги до професійної підготовки військових фахівців, серед них: 1) дослідження підготовки в процесі діяльності підрозділів 2) збільшення навантаження під час проведення практичних занять; 3) поява нових вимог до формування військового фахівця, а саме: уміння працювати в команді, лідерство, розвинення навичок протидії психологічному та інформаційному впливу, вміння налагоджувати комунікацію. Дано характеристику перспективам удосконалення підготовки військових фахівців у вищих військових навчальних закладах, зокрема: застосування в освітньому процесі інформаційних технологій; розвиток компетенції поводження з озброєнням та військовою технікою зразків НАТО; розвиток основних особистих якостей які становлять підґрунтя майбутнього лідера – військовослужбовця всіх категорій.

**Ключові слова:** військова освітня діяльність; підготовка військових фахівців, новітні технології в освітньому процесі, комунікація, стандарти НАТО.

Набутий досвід участі в антитерористичній операції (далі – АТО ), операції об'єднаних сил (далі – ООС) та під час ведення бойових дій виявив ряд недоліків у системі підготовки в цілому. Стратегічний курс України на євроатлантичну інтеграцію та майбутнє членство в НАТО визначив певний горизонт проблем воєнних інституцій у сфері військової підготовки та взагалі всієї системи оборони.

Потреба суттєвих змін законодавчої та нормативно-правової бази навчального процесу, впровадження нових підходів, а також створення єдиних національних стандартів які будуть імплементовані до стандартів держав-членів НАТО крок за кроком впроваджується у багатьох державних документах, зокрема у військових публікаціях Генерального штабу Збройних Сил України та Міністерства оборони України.

Однак розуміючи, що в непростий для українського народу період впровадження передового досвіду країн-членів північноатлантичного альянсу є пріоритетним напрямком трансформації військових інституцій. На нашу думку, не варто викреслювати національну військову спільноту,

яка має історичний досвід, отриманий під час історичних бойових традицій видів та окремих родів військ (сил) та складає основу військової науки.

Проведення поступового переходу на стандарти НАТО дало поштовх українській системі військової освіти на:

перетворення методики підготовки військовослужбовців Збройних Сил України на структуру підготовки країн-членів Альянсу;

оновлення форм та методів підготовки на стандарти європейської військової освіти. Кожній складній системі потрібно пройти трансформацію перед тим як почати проявляти ефективність від її впровадження.

Формування системи інформаційного забезпечення освітнього процесу має на меті підвищення якості теоретичної та практичної підготовки військових фахівців. Навчання військових за стандартами та методиками НАТО має декілька переваг порівняно з традиційними методами. Одна з головних переваг – це застосування активних методів навчання, які дозволяють військовим не лише засвоювати теоретичні знання, але й впровадити їх на практиці.

Загалом інформатизація військової освіти створює нові можливості для оновлення методології освітнього процесу забезпечуючи:

навчання за індивідуальним планом;

забезпечення відкритого доступу до навчальних матеріалів в умовах освітнього процесу в режимі онлайн;

впровадження навчання за допомогою програмного забезпечення;

можливість продовження військової освіти без відриву від місця проходження служби, тощо.

До активних методів навчання відносяться, зокрема, ігрові технології, симуляційні тренажери, інтерактивні вправи тощо. Такий підхід дозволяє військовим краще зрозуміти теорію, засвоїти навички та вміння, а також підвищити рівень мотивації до навчання (Досвід навчання військових за стандартами НАТО).

Дослідники інноваційного розвитку системи військової освіти використовують декілька класифікаційних категорій для дослідження джерел цих конфліктів. У першу чергу, розглядають вплив агентів зовнішнього (інституційного) та внутрішнього (функціонування закладу військової освіти) середовища (Приходько, Ю. І., 2017; Сиротенко, А.М., Богунов, С.О., Приходько, Ю.І., 2018).

На інституційному рівні актуалізується проблематика: а) співіснування, гармонізації та взаємодії систем військової та цивільної освіти; б) самореалізації курсантів та військових фахівців у професійному, соціальному, науково-освітньому просторі; державної політики у сфері військової освіти (вираженої через управління мережею ВВНЗ, розміщенням державного замовлення на підготовку фахівців у ЗСУ, тощо).

На рівні внутрішнього середовища ВВНЗ досліджуються перешкоди, що виникають у процесі функціонування закладу та управління ним. Особливо наголошується на таких суперечностях внутрішнього впливу:

зниження мотивації та активності постійного і змінного складу на всіх рівнях навчальної, методичної, наукової, повсякденної діяльності;

відсутність системних засад у проектуванні та реалізації компетентнісної моделі військового фахівця за обраною спеціальністю (спеціалізацією);

орієнтованість навчальних дисциплін на застарілі зразки озброєння, військової техніки, бойового застосування, що не відповідають сучасному стану військово-технічної науки та практики;

невідповідність застосовуваних технологій навчання вимогам формування та розвитку у військових фахівців компетентностей, системних знань, умінь, навичок;

низька об'єктивність оцінювання знань, умінь та навичок;

зниження в діяльності науково-педагогічних працівників рівня навчально-методичної, наукової роботи;

порівняно низький рівень організації військово-освітнього процесу, його інформаційного, науково-методичного, матеріального-технічного забезпечення (Сиротенко, А.М., Богунов, С.О., Приходько, Ю.І., 2018).

В умовах гібридної війни є надзвичайно актуальним уміння протидіяти інформаційно-психологічним впливам противника та ліквідувати їх вплив на моральний стан підлеглих. Професіоналізм фахівця у цій сфері включає вміння виявляти зазначені ознаки та формувати певний захист від них. Вона передбачає розвиненість таких морально-психологічних якостей як: сформована мотиваційна система; патріотизм; власна вмотивованість до проходження військової служби; почуття відповідальності за підлеглий особовий склад; розвинені лідерські якості; здатність до емпатії; комунікативні навички.

Висновки. Однією з основних переваг підготовки за стандартами НАТО є підвищення якості освіти та підготовки військового персоналу. Стандарти НАТО включають нові методики, засоби та підходи до військової освіти, що сприяє покращенню професійних навичок, лідерських якостей та загального рівня підготовки військовослужбовців. Це дозволяє українській армії відповідати сучасним викликам і стандартам, підвищувати ефективність операцій та забезпечувати безпеку країни.

Узагальнення всього вищенаведеного дозволяє констатувати перспективи майбутньої підготовки військовослужбовців Збройних Сил України:

По-перше, стандарти НАТО дають можливість забезпечити військовим ефективну підготовку та дозволяють підвищити рівень професійної освіти військовослужбовців.

По-друге, навчання за стандартами НАТО є більш гнучким та інноваційним, що дозволяє швидко адаптуватись до нових викликів та завдань.

По-третє, застосування стандартів НАТО дозволяє покращити міжнародну співпрацю та взаємодію між військовими з різних країн, що є дуже важливим у сучасних умовах зростаючої загрози безпеці.

Загалом, використання стандартів НАТО в системі професійної військової освіти може значно покращити ефективність військової підготовки, що є важливим чинником у забезпеченні національної безпеки та оборони в умовах гібридної війни.

### Список використаних джерел

1. Досвід навчання військових за стандартами НАТО: аналіз та порівняння з традиційними методами. Ukraine to NATO. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/dosvid-navchannia-viyskovykh-za-standartamy-nato-analiz-ta-porivniannia-z-tradytsiynymy-metodamy/>.

2. Приходько, Ю. І. (2017). Суперечності в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою. Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє: Тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ВІКНУ. С. 175–176.

3. Сиротенко, А.М., Богунов, С.О., Приходько, Ю.І. (2018). Інновації в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою: поняття, сутність, спрямованість. Наука і оборона. №3. С. 38–46.

### Summary

**Vatulov I. A.**

*student of the National university  
of defensive of Ukraine*

## PROSPECTS OF THE TRAINING OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF HYBRID WAR

*Abstract. In the theses of lecture the prospect of modern preparation of specialists of soldiery specialities is expounded on the basis of research of range of problems of military education in Ukraine. The problem questions of preparation of specialists of soldiery specialities are examined from experience of Anti-terror operation, Operation of the incorporated forces and during the armed aggression of the Russian federation. Requirements are described to professional preparation of soldiery specialists, among them: 1) research of preparation in the process of activity of subdivisions 2) increases of loading during realization of practical employments; 3) appearances of new requirements to forming of military specialist, namely: ability to work in a command, leadership, development of skills of counteraction to psychological*

*and informative influence, ability to put right communication. Description is given to the prospects of improvement of preparation of soldiery specialists in higher soldiery educational establishments, in particular: application in the educational process of information technologies; there is development of competence of handling an armament and military technique.*

**Keywords:** *military educational activity; preparation of soldiery specialists; the newest technologies are in an educational process; communication, standards of NATO.*



## ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРА ЛІДЕРА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

**Горобець В. Ю.**

слухач Національного університету

оборони України

ORCIDID0009-0006-7952-4801

***Анотація.** У тезах доповіді висвітлено актуальні проблеми сучасного етапу становлення військового офіцера лідера, його формування під час навчання курсантом (слухачем) Зроблено акцент на середовище його навчання. Зазначено проблематику формування лідерських якостей в замкнутих умовах проживання.*

***Ключові слова:** лідерство, розвиток, формування.*

Проблема лідерства на сьогодні підіймається дуже жорстко, але не можна не помітити що майбутніх лідерів-командирів готують в закритих умовах життя знижуючи їхні можливості і волю до самопідготовки і реалізації як майбутнього офіцера-лідера. Звідси виникає досить актуальна тема, де проблематика формування лідерства у військовому середовищі викликає розмірковування. Сучасні методи підготовки майбутніх командирів в закритих умовах життя без можливості вільного виходу можуть обмежувати їхні можливості та індивідуальний розвиток як лідерів.

Під лідерськими якостями курсантів військових навчальних закладів вищої освіти розуміє сукупність стійких характеристик особистості, що позицію лідера в групі, виявляються в організаторських здібностях, умінні суттєво впливати на поведінку й настрій людей, бути прикладом для наслідування. У структурі лідерських якостей курсантів закладів вищої освіти виділяємо такі компоненти:

індивідуально-особистісний: індивідуально-типологічні особливості особистості (емоційна стійкість, упевненість у собі, відповідальність, наявність сили волі, інтелектуальна лабільність, адекватна самооцінка та самовладання, вимогливість до себе та до інших) та її прижиттєві надбання (ідеали, установки, цінності, моральні якості, етичні норми);

мотиваційний: активність, ініціативність, зацікавленість суспільним життям і прагнення брати участь у ньому, цілеспрямованість, наполегливість, потреба успіху, креативність, потреба в пізнанні та самопізнанні, в оцінці інших людей, у спілкуванні, самоствердженні, самовдосконаленні, самовираженні;

соціально-психологічний: емпатія, сприйняття себе та інших, уміння бути потрібним, рефлексивність, усвідомлення соціальної ролі й манери поведінки, узгодженої з цією роллю;

індивідуально-комунікативний: тактовність, емоційність, доброзичливість, товариськість, чесність і порядність у стосунках, уміння слухати співрозмовника, уміння встановлювати й підтримувати контакт, зворотний зв'язок; уміння говорити, вміння розуміти емоційний стан людини, вміння розв'язувати конфлікти, комунікативні знання, вміння й навички;

організаторський: здібність до організаторської роботи, організаторська проникливість, здатність активно впливати на інших, уміння приймати відповідальні рішення в будь-яких ситуаціях, рішучість, готовність самотійно виконувати завдання, готовність до ризику, вміння управляти собою (Буряк, Т. П., 2009; Василькова, О. І., 2003).

Враховуючи зазначені компоненти, а особливо індивідуально комунікативні і організаторські варто зазначити що, з метою забезпечення дисципліни та військового навчання, часто обмежений час на особистий розвиток. Обставини, такі як постійний контроль, військова підготовка та розпорядок дня, можуть ускладнювати розвиток таких навичок, як емоційна відкритість, встановлення емоційного контакту та розв'язання конфліктів, оскільки вони вимагають більше вільного часу та особистої відповідальності.

Умови закритого проживання, спрямовані на виконання військових завдань та підтримання порядку, можуть бути обмежувачами для розвитку організаторських навичок. Призначення військових обов'язків та дотримання військової ієрархії часто переважає ініціативу та самотійність у прийнятті рішень та організації власної роботи.

Отже, важливо створити сприятливі умови для розвитку цих здібностей, забезпечуючи курсантам можливість більшого самовираження, ініціативи та вільного часу для особистого зростання, що дозволить їм розвивати ключові лідерські якості, необхідні для успішної кар'єри в армії та поза нею.

### **Список використаних джерел**

1. Буряк, Т. П. (2009). Сучасні підходи до лідерства. Київ.: Наук.думка. 200 с.
2. Василькова, О. І. (2003). Дослідження особистісних характеристик лідерів навчальних груп ПТУ. Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук.пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Київ.: Гнозис. Т. 5, ч. 4. С. 73–77.

## Summary

**Gorobetz V.Y.**

*student of the National defense*

*university of Ukraine*

*ORCIDID 009-0004-04092704*

### **PROBLEM ISSUES OF LEADER OFFICER TRAINING IN THE SYSTEM OF HIGHER MILITARY EDUCATION**

***Abstract.** The abstracts of the report highlight the current problems of the modern stage of formation of a military officer as a leader, his formation during training as a cadet (student). Emphasis is placed on the environment of his training. The problem of the formation of leadership qualities in closed living conditions is indicated.*

***Keywords:** leadership, development, formation.*

## ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

*Думанський С. А.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** Публікація присвячена вивченню та аналізу методів та стратегій патріотичного виховання студентів у закладах вищої освіти в контексті сучасних викликів, пов'язаних з збройною агресією РФ проти України. В роботі розглядаються ключові аспекти формування національної свідомості, патріотичних цінностей та активної громадянської позиції серед студентської аудиторії. Автор звертає увагу на методи інклюзивного виховання, які сприяють об'єднанню студентської громади на основі підтримки суверенітету та територіальної цілісності України. Зокрема, робиться акцент на використанні освітніх заходів, інтерактивних методик та інших підходів, спрямованих на формування відповідальності та розуміння важливості активної участі у захисті країни в умовах загрози зовнішньої агресії.*

***Ключові слова:** патріотичне виховання, заклади вищої освіти, студенти, стратегії патріотичного виховання, громадянська позиція.*

Актуальність дослідження. Починаючи з 2014 року, Україна стала об'єктом збройної агресії з боку Російської Федерації, що вимагає нового підходу до підготовки курсантів в ВВНЗ. Військово-патріотичне виховання у цих умовах визначається не тільки як навчальний аспект, але й як важливий чинник підвищення бойового духу, морально-психологічної стабільності та національної єдності майбутніх захисників України.

Нові виклики, з якими зіткнулася Україна, вимагають перегляду, актуалізації та адаптації програм патріотичного виховання. Вищі військові заклади освіти стикаються з потребою формувати в курсантів не тільки високий рівень професіоналізму, але й глибокі патріотичні переконання.

З урахуванням цих обставин, дослідження системи патріотичного виховання у вищих військових закладах освіти стає не лише актуальним, але й необхідним для розробки ефективних методів і підходів до виховання нового покоління українських військових.

Таким чином, слова В. Липинського, видатного українського дослідника, дипломата і пропагандиста консервативних ідей, можна розглядати як глибокий філософський аналіз про сутність патріотизму, «він акцентує увагу на істинних цінностях патріотичної ідентичності, які полягають не в сліпій національній гордості, а в стремлінні до створення гармонійного співіснування на українській землі» (Барановський В. Ф., 2013).

Таким чином, він акцентує, що патріотизм передбачає відповідальність за співгромадян, а не протистояння з іншими націями.

Патріотичне виховання з урахуванням викликів збройної агресії РФ проти України має на меті підвищити соціальний статус військової професії, стимулюючи молодь до отримання відповідної освіти та проходження служби, розвиваючи при цьому їх психологічну та фізичну стійкість.

Реалізація завдань з патріотичного виховання курсантів у військових вищих навчальних закладах здійснюється в рамках чітко встановлених нормативно-правових актів. Специфіка цього напрямку передбачає не лише засвоєння теоретичних знань та практичних навичок, але й формування глибокого відношення до державних цінностей та патріотичних почуттів.

Основні законодавчі акти, які регламентують цей процес, включають Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про вищу освіту», а також Концепцію Національного патріотичного виховання дітей і молоді. Окрім цього, є специфічні документи, прямо визначені для військових закладів освіти, такі як програми національно-патріотичного виховання.

Міністерства освіти та науки (МОН) і Міністерства оборони України (МОУ) спільно координують та визначають стратегічний напрям і тактичні завдання у цій сфері. Це забезпечує системний підхід до підготовки курсантів і гарантує, що вони будуть адекватно підготовлені до виконання своїх обов'язків відповідно до вимог часу та сучасних викликів (Барановський В. Ф., 2013).

Характеристика патріотичного виховання у вищих військових закладах освіти базуються на структурованому, методичному, цілеспрямованому та послідовному формуванні патріотичної свідомості. Цей процес має на меті надання курсантам глибокого розуміння національних духовних та культурних основ, розвиток громадянської активності, стійких переконань та відповідальної поведінки.

Крім того, важливим елементом підготовки є розвиток критичного мислення для недопущення деструктивних впливів мас-медіа та інших політичних та громадських структур, а також підтримка високого рівня морально-психологічної стабільності в рядах військовослужбовців.

Наукові підходи, які рекомендуються для оптимізації підготовки, включають середовищний, інтегративний, аксіологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісно-практичний та культурологічний (Каменюк Ю. В., 2014)

Важливим є використання середовищного підходу при аналізі особливостей громадянсько-патріотичного виховання курсантів, що має стимулювати формування необхідних характеристик завдяки різноманітним педагогічним методам і технікам.

В контексті громадянсько-патріотичної підготовки курсантів особливе місце займає інтегративний підхід. Цей підхід є відображенням взаємозв'язку та взаємодії різних аспектів професійної підготовки, а саме: навчального, виховного та розвивального.

Використання інтегративного підходу має на меті не просто послідовно вивчати окремі блоки знань або формувати певні навички. Воно спрямоване на забезпечення гармонійної взаємодії цих аспектів, що дозволяє досягати нових рівнів якості в професійній підготовці. Це створює умови для більш глибокого розуміння та асиміляції знань, формування морально-етичних якостей, а також розвитку професійних навичок (Барановський В. Ф., 2013).

Аксіологічний підхід відіграє ключову роль у формуванні патріотичних цінностей курсантів. Цінності є ядром особистісної свідомості та визначають ставлення до оточуючого світу. Для курсантів важливо розробити власну систему цінностей, базуючись на демократичних принципах, відстоювати свої переконання, бути відкритими до інших думок та приймати активну участь у суспільному житті. Практичний досвід та особистісний розвиток допомагають закріпити ці патріотичні якості.

В результаті особистісно-орієнтований підхід до патріотичного виховання допомагає формувати глибокі, стійкі та осмислені патріотичні переконання, які базуються на особистому досвіді, рефлексії та критичному мисленні.

Сьогодні, сучасні вищі навчальні заклади реалізують діяльнісно-практичний підхід до педагогічного процесу, зорієнтованого на створення продуктивного освітнього мікроклімату. Це середовище включає в себе необхідні механізми для громадянсько-патріотичного формування курсантів, забезпечуючи гармонійне поєднання класичних та інноваційних педагогічних методик (Телелим В. М., 2013). У контексті перегляду сучасних науково-теоретичних підходів можна стверджувати, що громадянсько-патріотична формація суттєво взаємодіє з емоційними, когнітивними та активізованими аспектами особистісної готовності курсантів. Цей процес включає у себе набуття цілісного набору громадянських компетенцій, глибокого почуття служіння державі та активної участі у її соціокультурному розвитку.

Крім того, у зв'язку з новою геополітичною реальністю, необхідно адаптувати та модернізувати підходи до патріотичного виховання. Основний акцент необхідно робити на історичний досвід України у боротьбі за свою незалежність, а також на приклади мужності та героїзму українців. Історичні уроки, культурний спадок та національні символи є ключовими в формуванні патріотичних почуттів.

Крім того, важливою частиною системи виховання є адаптація навчальних програм, щоб вони відповідали сучасним потребам і реаліям. Не менш важливою є психологічна підготовка курсантів, яка спрямована на розвиток психологічної стійкості, готовності впоратися із стресовими ситуаціями, характерними для воєнного часу. В умовах конфлікту із російською федерацією вищі військові заклади України несуть велику відповідальність за формування не тільки професійних, але й глибоко

патріотичних якостей своїх випускників, які стануть надійними захисниками України.

### Список використаних джерел

1. Барановський В. Ф. (2013). Національно – патріотичне виховання військової інтелігенції у вищих навчальних закладах України. *Військова освіта*. № 1. С. 34-40.

2. Каменюк Ю. В. (2014). Формування патріотизму воїна Збройних Сил України: сучасний стан та шляхи покращання. *Вісник Національного університету оборони України*. № 3(40). С. 222–229.

3. Телелим В. М. (2013). Військова освіта в системі обороноздатності держави: проблеми, світові та національні тенденції розвитку. *Військова освіта*. № 2. С. 3-19.

### Summary

*Serhii Dumanskyi*

*student of the National University  
of Defense of Ukraine*

### **PATRIOTIC EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONDITIONS OF CHALLENGES OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIA AGAINST UKRAINE**

***Abstract.** The publication is devoted to the study and analysis of methods and strategies of patriotic education of students in institutions of higher education in the context of modern challenges related to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The work examines the key aspects of the formation of national consciousness, patriotic values and active citizenship among the student audience. The author draws attention to the methods of inclusive education, which contribute to the unification of the student community on the basis of supporting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. In particular, emphasis is placed on the use of educational activities, interactive methods and other approaches aimed at forming responsibility and understanding the importance of active participation in the defense of the country under the threat of external aggression.*

***Keywords:** patriotic education, institutions of higher education, students, strategies of patriotic education, civic position*

## МЕТОДИКА РОЗВИТКУ КУРСАНТА-ЛІДЕРА НА КУРСАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ L-1B (ТАКТИЧНИЙ РІВЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ)

**Козубцов І. М.**

*доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри Бойового застосування підрозділів зв'язку Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут  
ORCID ID 0000-0002-7309-4365*

**Анотація.** *Майбутній офіцер-лідер зазвичай стає той абітурієнт який усвідомлено приймає рішення а не випадково на вступ до вищого військового навчального закладу. Слід зазначити, що становленню курсантів офіцерами-лідерами передую складна сумісна освітня робота викладачів і курсантів. У доповіді узагальнено результати попередніх досліджень та публікацій щодо потреби та стану розвитку особистості курсанта-лідера. Актуальність представленого дослідження полягає в тому, що в умовах війни, існує необхідність перегляду аспектів розвитку особистості курсанта-лідера (майбутнього офіцера тактичного рівня військової освіти). Сьогоднішній курсант-лідер – це завтрашній офіцер-лідер здатний інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації, бути лідером та авторитетом для особового складу.*

**Ключові слова:** *розвиток, курсант-лідер, курси професійної військової освіти L-1B, тактичний рівень військової освіти.*

Постановка проблеми. Найважливішою передумовою бойового потенціалу Збройних сил України є всебічно підготовлений офіцер-лідер, його свідомість, знання, уміння, навички, військово-технічна кваліфікація, творча та інноваційна активність, розвинута емоційно-вольова сфера психіки, переконання, мотивація та ідеали. Майбутній офіцер-лідер зазвичай стає той абітурієнт який усвідомлено приймає рішення, а не випадково на вступ до вищого військового навчального закладу (ВВНЗ) (Остапчук В.М., 2022). Слід зазначити, що становленню курсантів офіцерами-лідерами передую складна сумісна освітня робота викладачів і курсантів.

Дослідження ґрунтується на безповоротних концептуальних поглядах докорінної зміни системи підготовки офіцерів на засадах лідерства (Вітер Д., Мітягін О., 2020а; Вітер Д., Мітягін О., 2020b), Руснак І., Мірненко В., Кас'яненко М., Оліферук В., Вітер Д., 2021). Однак кропіткий розвиток у курсантів лідерських задатків неможливий без врахування попередніх напрацювань та підходів до навчання, саме: особистісно орієнтованого (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, В. Давидов, І. Зязюн, В. Краєвський, В. Моляко, А. Петровський, В. Рибалка, К. Роджерс, О. Савченко та ін.); компетентнісного (Н. Авдєєва, Н. Бібік,



О. Діденко, Е. Зеєр, І. Зимня, В. Краєвський, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, Л. Петровська, О. Пометун, Дж Равен, І. Родигіна, Г. Селевко, О. Савченко, С. Сисоєва, А. Хуторський та ін.); діяльнісного (Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, І. Козубцов, О. Леонтєєв, В. Шадриков, В. Юдін та ін.); культурологічного (В. Артемов, В. Балабушевич, О. Діденко, Н. Замотаєва, І. Козубцов, Л. Петренко, Ю. Хлапонін, та ін.).

Метою доповіді є апробація методики розвитку курсанта-лідера на курсах професійної військової освіти L-1В.

Тривалі дослідження цього напрямку дали нам змогу виявити такі основні форми роботи викладачем-новатором з забезпечення розвитку лідерських якостей у курсантів: проведення навчальних занять за активною, інтенсивною методикою з використанням різних технічних засобів навчання; постановка і розв'язання проблемних завдань і ситуацій; проведення різних видів професійно-ділових ігор; проведення «мозкових атак».

У всіх формах роботи неодмінною умовою успішності є: надання курсантам більшої самостійності, свободи у творчих проявах; всебічна підтримка і позитивна оцінка розумної ініціативи та творчості курсантів; посилення стимулювання творчої праці; вивчення, узагальнення та впровадження в практику передового досвіду творчої діяльності.

Розглянемо яким чином можна посилити потребу у розвитку лідерської особистості курсанта в ході професійної підготовки курсантів на прикладі кафедри «Бойового застосування підрозділів зв'язку».

Концепція розвитку системи військової освіти України (Вітер Д., Оліферук В., 2021) передбачала в новій моделі підготовки у ВВНЗ (Руснак І., Мірненко В., Кас'яненко М., Оліферук В., Вітер Д., 2021) курсів професійної військової освіти L-1А, В, С (тактичний рівень військової освіти) (Що таке професійна військова освіта, 2022). Під час здобуття вищої освіти за освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра у ВВНЗ, ВНП ЗВО за різними спеціальностями, зокрема і так званих цивільних галузей знань, на курсах професійної військової освіти L-1А та L-1В тактичного рівня здійснюється підготовка осіб до проходження військової служби на посадах молодшого офіцерського складу. В дійсному дослідженні об'єктом огляду становить фаховий курс тактичного рівня професійної військової освіти (L-1В).

На фаховому курсі тактичного рівня професійної військової освіти (L-1В) здійснюється підготовка осіб на первинні посади офіцерського складу за відповідною військово-обліковою спеціальністю (групою військово-облікових спеціальностей) за процедурами планування та прийняття військових рішень. Така підготовка дає змогу випускнику надалі обіймати первинні посади командира взводу, заступника командира роти.

З метою набуття нових компетентностей, які забезпечують подальше просування по службі здійснюється підготовка на командному курсі тактичного рівня L-1С (входить до магістерської підготовки на тактичному

рівні військової освіти) та командно-штабному курсі тактичного рівня L-2 професійної військової освіти.

Основним двигуном процесу освоєння знань є їхнє практичне застосування. Нерідко курсанти відчують серйозні труднощі в практичному застосуванні знань. Важливо навчати курсантів застосування знань на практиці, сформувавши в них вміння поєднання розумових і практичних дій. Для цього потрібно створити умови, щоб курсанти в процесі занять на фаховому курсі тактичного рівня професійної військової освіти (L-1B), наприклад, з дисципліни «Бойового застосування систем та комплексів військового зв'язку» переконалися, що теоретичні знання одержані на технічних кафедрах є основою їхньої практичної діяльності та дати конкретний матеріал для свідомого засвоєння теоретичних знань, що є обов'язковою умовою опанування ними. Включення курсантів в навчальну діяльність слід за ідеєю роботи (Козубцова Л.М., Козубцов І.М., Ліщина В.О., Штаненко С.С., 2022) на основі методики викладання ділової професійної гри «виконання курсантами обов'язків за відповідною офіцерською посадою» (Пономарьов О.А., Пивоварчук С.А., Козубцов І.М., 2022). Наведемо орієнтовний план посад під час навчання з навчальної дисципліни: Бойове застосування систем та комплексів військового зв'язку курсу професійної військової освіти (фаховий курс тактичного рівня L1B). Формалізований бланк подано в табл.1. В позааудиторний час пропонується курсантам опанувати посадові обов'язки офіцерів.

Таблиця 1 – Формалізований бланк посад офіцерів тактичної ланки управління

Посада по грі	ПІБ	Рейтингова оцінка дій
Командир батальйону		
Начальник штабу		
Черговий частини		
Помічник чергового частини		
<b>Рота 1</b>		
Командир роти №1		
Заступник командира з озброєння		
Команди взводу №1		
Команди взводу №2		
Команди взводу №3		
...	...	...
<b>Рота N</b>		
Командир роти №1		
Заступник командира з озброєння		
Команди взводу №1		
...	...	...
Команди взводу №M		

Викладач виступає в ролі наставника-режисера, створюючи курсантам

типові навчальні завдання. Така навчальна діяльність сприяє збагаченню їхнього соціального та морального досвіду, вихованню почуття високої відповідальності, що допомагає курсантам, правильно поєднувати громадські та особисті інтереси, формує основу дисциплінованості, активності та лідерської ініціативи. Безумовно, що нова модель підготовки офіцерів потребує і підвищення вимог до науково-педагогічних кадрів. Викладачі ВВНЗ не повинні бути формальними виконавцями. На кожному занятті вони повинні бачити не просто звичайного курсанта, а конкретного майбутнього офіцера.

Сучасні викладачі ВВНЗ мають бути взірцем (франтом) для наслідування курсантів, які стануть такими в майбутньому (Козубцов І.М., Козубцова Л.М., Хлапонін Ю.І., 2022). Викладачі повинні ставитися до кожного курсанта з повагою і ніколи не підвищувати голос. Підвищення голосу, образи в бік курсантів є чітким свідченням особистої неповаги та моральної слабкості викладача. Такі викладачі не відповідають вимогам моделі модернізованого ВВНЗ (Вітер Д., Мітягін О., 2020а; Руснак І., Мірненко В., Кас'яненко М., Оліферук В., Вітер Д., 2021).

Висновки. Таким чином, розширення загальноосвітніх і військово-професійних знань курсантів, розвиток їхніх творчих здібностей і збагачення досвіду діяльності, перехід на вищий рівень організаційних умінь створює для викладачів військових вишів сприятливі умови для подальшого формування військово-професійної спрямованості особистості курсанта-лідера, вихованню в нього вольового прагнення до постійного удосконалення наявних знань і формування компетенцій, до самовиховання, вироблення рис характеру. Великі сподівання в сприянні розвитку курсанта, як лідера покладаються на курси професійної військової освіти L-1B (тактичний рівень військової освіти).

### Список використаних джерел

1. Остапчук В.М. (2022). Вибір професії військовослужбовця сучасною молоддю: усвідомлене рішення чи випадковість? *Суспільство. Держава. Армія. Збірник наукових праць (Гуманітарні та соціально-економічні науки)*. Вип. 26. С. 4-7.

2. Вітер Д., Мітягін О. (2020а). Професіоналізація військової освіти в Україні: головні напрямки, зміст та перспективи. *Збірник наукових праць "Військова освіта"*. №1(41). С. 81–90. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/81-90>.

3. Вітер Д., Мітягін О. (2020b). Стратегічні пріоритети підвищення боєздатності Збройних Сил України в контексті професіоналізації військової освіти: політики і процедури. *Збірник наукових праць ЦВСД*. №1(68). С. 133-137

4. Руснак І., Мірненко В., Кас'яненко М., Оліферук В., Вітер Д. (2021). Інноваційна військова освіта: стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць "Військова освіта"*. №2 (44). С. 9–20.

<https://doi.org/10.33099/2617-1783/2021-44/9-20>.

5. Вітер Д., Оліферук В. (2021). Концепція розвитку системи військової освіти України. *Збірник наукових праць “Військова освіта”*. №2 (44). С. 29-42. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2021-44/29-42>.

6. Що таке професійна військова освіта? (2022). Офіційний сайт Міністерство оборони України. <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskova-osvita-na-tauka/shho-take-profesijna-vijskova-osvita.html>.

7. Козубцова Л.М., Козубцов І.М., Ліщина В.О., Штаненко С.С. (2022). Концепція навчально-тренувального комплексу підготовки військових спеціалістів інформаційної та кібербезпеки на засадах комп'ютерної гри (гейміфікації). *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. Том 2. № 18. С. 49-60. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.18.4960>.

8. Пономарьов О.А., Пивоварчук С.А., Козубцов І.М. (2022). Про застосування комп'ютерної гри «Стати начальником польового інформаційно-комунікаційного вузла» у ході вивчення тактико-спеціальних дисциплін. Збірник доповідей та тез доповідей матеріалів II Міжнародної науково-технічної конференції “Системи і технології зв'язку, інформатизації та кібербезпеки: актуальні питання і тенденції розвитку”, (С. 174-175). Київ. ВІТІ.

9. Козубцов І.М., Козубцова Л.М., Хлапонін Ю.І. (2022). Сучасна теорія та практика підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у вищих військових навчальних закладах на засадах методологічної культури. *Збірник наукових праць „Військова освіта”*. №1(45). С. 102-111. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-45/102-111>.

## Summary

***Kozubtsov I. M.***

*Doctor of Pedagogical Sciences,*

*Senior researcher,*

*Professor of the Department of combat use  
of communication units,*

*Military Institute of telecommunications  
and informatization named*

*after Heroes of Krut*

*ORCID ID 0000-0002-7309-4365*

## **METHODOLOGY OF CADET LEADER DEVELOPMENT IN THE COURSES OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION L-1B (TACTICAL LEVEL OF MILITARY EDUCATION)**

***Abstract.*** *A future officer-leader is usually an applicant who consciously makes a decision to enter a higher military educational institution rather than by chance. It should be noted that the formation of cadets into leadership officers is preceded by complex joint educational work of teachers and cadets.*

*The report summarizes the results of previous studies and publications on the need and state of development of the cadet leader's personality. The relevance of the presented research is that in the conditions of war, there is a need to revise the aspects of the personality development of a cadet leader (future officer of the tactical level of military education). Today's cadet-leader is tomorrow's officer-leader who is able to integrate knowledge and solve complex problems in new or unfamiliar environments in the presence of incomplete or limited information, to be a leader and authority for the personnel.*

**Keywords:** *development, cadet leader, L-1B professional military education courses, tactical level of military education.*

## ВИМОГИ ДО ВИКЛАДАЧА ВВНЗ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**Красницька Ольга**

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Національного університету оборони України

<https://orcid.org/0000-0002-0417-3318>

**Анотація.** У тезах доповіді відображено постать сучасного викладача ВВНЗ крізь призму вимог до нього в контексті професійної ораторської діяльності. Серед них виділено й описано такі: риторична підготовка, безперервне навчання, позитивний педагогічний імідж, *softskills* оратора, *hardskills* оратора, створення відкритого комунікативного середовища навколо викладача, створення сучасного освітнього контенту, служіння слухачам, суб'єктність і вчинковість, професійне самоздійснення у процесі ораторської діяльності.

**Ключові слова:** оратор, риторична підготовка, освітній контент, креативність, навчання, педагогічний імідж, *softskills*, *hardskills*, вчинковість.

Протягом останніх семи років у нашому суспільстві активно обговорюється питання реформування системи вищої військової освіти, адже підготовка офіцерських кадрів має узгоджуватися із системою підготовки у провідних арміях країн-членів НАТО. Зокрема російсько-українська війна з 2014 року змусила змінити погляди на підготовку військовослужбовців, командирів-лідерів, здатних критично, креативно, системно мислити, інтелектуально домінувати на полі бою, перемагати противника.

Як зазначає бригадний генерал ЗСУ Сергій Собко (2023), «...є те, без чого наша перемога неможлива і в чому ми можемо й маємо покладатися на себе. Мова йде про підготовку наших воїнів. Адже перемагає не зброя, перемагають люди. Ба більше, перемагають люди, навчені перемагати. Наші воїни є найціннішим ресурсом і найефективнішою зброєю». Олег Хміляр (2022) підкреслює, незважаючи на високу технологізацію та інструменталізацію сучасної війни, роль людського фактора в ній залишається на першому місці. На полі бою нам потрібні навчені воїни, психологічно готові розглядати бойові дії як спосіб життя, здатні ефективно діяти в різноманітних сценаріях розгортання бойових дій.

Від кого залежить навченість і готовність воїнів? Передусім від викладачів ВВНЗ, які відповідають за підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації військових кадрів. Викладач, на нашу думку, – генератор і втілювач ідей, лідер, наставник, оратор, здатний не лише створювати актуальні й потрібні на сьогодні та для майбутнього знання, а й передавати їх, навчати слухача (курсанта, студента), розкриваючи його

потенціал і створювати творчу атмосферу, що спонукатиме самого слухача до самовдосконалення й розвитку.

Ораторська діяльність займає ключове місце в системі професійної діяльності викладача, адже дає йому змогу готувати та проводити цікаві, оригінальні навчальні заняття, створювати сучасний освітній контент, ефективно виступати публічно, будувати активну взаємодію з аудиторією, говорити красиво, доступно, зрозуміло й переконливо.

Аналіз наукових праць щодо підготовки та професійного становлення викладача закладу вищої освіти й ВВНЗ, професіографічних вимог до нього, практичний семирічний досвід роботи у ВВНЗ і 11-річний досвід науково-педагогічної діяльності, апробація та емпіричне впровадження авторських курсів із педагогічної майстерності викладача вищої військової школи, сучасної педагогічної риторики, військової риторики стратегічного лідера, активний зворотний зв'язок від слухачів курсів підвищення кваліфікації для науково-педагогічних працівників, офіцерів оперативного й стратегічного рівнів підготовки дав нам змогу з'ясувати основні вимоги до викладача ВВНЗ у контексті професійної ораторської діяльності.

Серед них ми виділяємо такі: риторична підготовка, безперервне навчання, позитивний педагогічний імідж, softskills оратора, hardskills оратора, створення відкритого комунікативного середовища навколо викладача, створення сучасного освітнього контенту, служіння слухачам, суб'єктність і вчинковість, професійне самоздійснення у процесі ораторської діяльності.

Риторична підготовка полягає у здобутті риторичних знань, оволодінні ораторським мистецтвом та красномовством. Це комплекс заходів, спрямованих на формування готовності викладача до ораторської діяльності, досягнення ораторської майстерності. Риторична підготовка здійснюється через вивчення риторики, проходження курсів (тренінгів) з ораторського мистецтва, техніки мовлення, акторської майстерності, креативного мислення, читання літератури (наукової, академічної, науково-популярної, публіцистичної) різної тематики й жанрів, систематичну практику публічних виступів, ретельну підготовку до кожної промови, отримання й аналіз зворотного зв'язку від аудиторій, із якими працює викладач, рефлексію.

Безперервне навчання забезпечує систематичний професійний та особистісний розвиток викладача, професійне самовдосконалення й зростання. Воно дає йому змогу йти в ногу з часом, оволодівати новими технологіями, черпати інформацію з нових джерел, розрізняти фейкову інформацію в сучасному інформаційному просторі, розвивати нові навички, впроваджувати зміни, залишатися гнучким і вдало поєднувати сучасні й традиційні підходи, створювати інноваційні освітні продукти.

Позитивний педагогічний імідж забезпечує вдале сприйняття викладача слухачами (курсантами, студентами), схвальне ставлення до навчальних дисциплін, що він викладає, формує очікування та

зацікавленість у ньому як лекторі і його виступах, привабливість для аудиторії.

Softskills оратора, серед яких основне місце посідає лідерство викладача. Його доповнюють уміння атракції (бути привабливим і позитивно сприйнятим на емоційному рівні), адаптивність, уміння будувати комунікативну взаємодію очно, віддалено та змішано, уміння слухати й чути, емоційний інтелект. Softskills дають змогу викладачу будувати ефективну взаємодію з різними аудиторіями, налагоджувати з ними співпрацю, володіти собою, зацікавлювати й мотивувати слухачів.

Hardskills оратора допомагають викладачу виявляти педагогічну майстерність, бути затребуваним лектором, генерувати ідеї, створювати сучасний освітній контент, досягати успіху в освітній і науковій діяльності. Серед них ми виділяємо вміння навчатися, уміння виступати публічно (говорити красиво, зрозуміло, доступно, переконливо), уміння працювати з літературою, уміння синтезувати інформацію з різних галузей, гнучкість, креативність, цифрова грамотність, уміння управляти власною енергією, уміння створювати нові виклики.

Створення відкритого комунікативного середовища навколо викладача дає змогу організувати творчу атмосферу, де можна відкрито висловити свою думку, яка буде сприйнята викладачем без осуду, відкрито обговорити проблеми чи відмінності в поглядах, дати один одному рекомендації, де можна не погодитися викладачем, поставити будь-яке запитання, зокрема для того, щоб побачити інший погляд на ситуацію, де приймаються думки інших, зокрема протилежні, де вміють слухати й чути, де можна організувати дискусію навколо різних бачень, де генеруються ідеї.

Створення сучасного освітнього контенту робить знання викладача привабливими для аудиторії, підвищує мотивацію у слухачів (курсантів, студентів) до вивчення навчальних дисциплін, опанування додаткового навчального контенту, формує післядовільну увагу, розширює навчальні можливості слухачів, дає змогу навчатися в будь-який час і в будь-якому місці, забезпечує формування індивідуальної освітньої траєкторії, неперервність освітнього процесу, створює освітній простір для інформальної освіти, креативне й пізнавальне освітнє середовище, залучає широку аудиторію до скарбнички знань викладача. До сучасного освітнього контенту належать електронні підручники та посібники, відеокурси, онлайн-курси, відеолекції, аудіо- й відеопрезентації, наукові подкасти, ютуб-канал, WhatsApp-канал, наукова сторінка фейсбук або інстаграм, персональний сайт, мобільний додаток.

Служіння слухачам як основа світогляду викладача проявляється в роботі насамперед для аудиторії, з якою він працює. Головна відповідальність лідера, зазначає Джейкоб Морган (2020), – формувати інших лідерів. Створюючи контент, необхідний для слухачів (курсантів, студентів), викладач задовольняє їхні потреби та запити, допомагає розвивати знання й уміння, необхідні не тільки на сьогодні, а для



майбутнього, формує їхню допитливість, мотивує до самовдосконалення та зростання. Викладач ВВНЗ повинен бути орієнтований на підготовку військових лідерів, здатних вивести ЗСУ на вищий щабель розвитку.

Суб'єктність і вчинковість розкривають самодостатність, автентичність, незалежність викладача, який є генератором власних ідей, упроваджувачем змін в освітній діяльності й освітньому процесі, який працює за власними законами та принципами, вірний собі, своїм ідеалам, до чого спонукає інших. Його характеризує влучний опис лідера Віталієм Татенком (2004, с. 18): «Лідер – натхненний автор власного життєвого проекту і його сумлінний виконавець». Такий викладач служить своїй аудиторії, демонструє непохитність ідей, створює той контент, що вирізняє його на фоні інших. Він занурений та захопаний у свою справу, що дає йому змогу проявляти автентичність, брати відповідальність за власний розвиток і результати слухачів (курсантів, студентів).

Професійне самоздійснення у процесі ораторської діяльності. Через публічні виступи викладач проявляє себе, свої знання та вміння, професійно важливі якості, культуру мислення, культуру мовлення, культуру спілкування й культуру поведінки. Він показує себе як особистість, професіонала, лідера, оратора, цікавого співрозмовника. Ораторська діяльність відкриває викладача для інших, його знання, погляди й цінності стають надбанням аудиторії, з якими й для яких він працює. Вона стає потужним засобом, з одного боку, розвитку й самовдосконалення викладача, а з іншого, – вираження, розкриття, творчості. Відданість своїй справі, самоствердження, самореалізація спонукають його постійно створювати для себе нові виклики, ставити нові цілі, рухатися вперед, виявляти свою індивідуальність на шляху до успіху, а також духовно, інтелектуально, емоційно, особистісно й професійно збагачувати інших, професійно самоздійснюючись у такий спосіб.

Отже, виділені нами вимоги до викладача ВВНЗ розкривають його постать і водночас показують шляхи для професійного розвитку, зростання й досягнення високих освітніх та наукових вершин.

### Список використаних джерел

1. Собко Сергій (2023) Навчені перемагати. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/11/22/7429819/>.
2. Татенко Віталій (2004) ЛІДЕР XXI/LIDER XXI. Соціально-психологічні студії. Київ : вид. дім «Корпорація», 198.
3. Хміляр О. Ф. (2022) Психологія бойової мотивації воїна. *Вісник Національного університету оборони України*, 2 (66), 121–131. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-66-2-121-131>.
4. Morgan Jacob (2020) *The Future Leader: 9 Skills and Mindsets to Succeed in the Next Decade*. Hoboken : Wiley, 320.

## Summary

**Krasnytska Olha**

*Candidate of Pedagogical Sciences,  
Associate Professor,  
Associate Professor  
of the Department of Social Sciences,  
National Defense University of Ukraine  
<https://orcid.org/0000-0002-0417-3318>*

### **REQUIREMENTS FOR A TEACHER OF A HMEI IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL PUBLIC SPEAKING**

**Abstract.** *The theses of the report reflect the figure of a modern university teacher through the prism of the requirements for him or her in the context of professional speaking. Among them, the following are highlighted and described: rhetorical training, continuous learning, positive pedagogical image, soft skills of a speaker, hard skills of a speaker, creation of an open communicative environment around the teacher, creation of modern educational content, service to students, subjectivity and action, professional self-realization in the process of public speaking.*

**Keywords:** *speaker, rhetorical training, educational content, creativity, learning, pedagogical image, soft skills, hard skills, action.*

## ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПРЕДМЕТА “ЗАХИСТ УКРАЇНИ”

**Лисенко Д. П.**

доктор філософії,  
доцент кафедри внутрішніх комунікацій НУОУ  
ORCID:0000-0003-4468-681X

**Москальов І. О.**

доктор філософії,  
доцент кафедри суспільних наук НУОУ  
ORCID:0000-0001-7950-1120

**Анотація.** У тезах доповіді висвітлено результати дослідження особливостей професійної діяльності вчителів предмета “Захист України” та уточнення змісту і специфіки діяльності в межах посадової компетенції.

**Ключові слова:** вчитель, професійна діяльність, предмет “Захист України”.

В умовах широкомасштабної воєнної агресії Росії проти України професія вчителя предмета “Захист України” надзвичайно актуальна, адже метою професійної діяльності такого фахівця є виховання та підготовка свідомих захисників України, готових захищати суверенітет, територіальну цілісність та незалежність України.

Мета дослідження полягала у виявленні особливостей професійної діяльності вчителів предмета “Захист України”, уточненні змісту і специфіки діяльності в межах посадової компетенції. Дослідження проведено протягом серпня – вересня 2023 року. До групи досліджуваних осіб увійшли 26 слухачів курсу підвищення кваліфікації – вчителів предмета “Захист України” (далі – слухачів), учасників бойових дій чоловічої та жіночої статі у віці від 33 до 61 року.

Відповідно до мети дослідження розроблено анкету для експертного опитування вчителів предмета “Захист України” та проведено експертне опитування слухачів курсу підвищення кваліфікації. Додатково слухачам було запропоновано підготувати есе на тему “Я – вчитель предмета “Захист України””.

Аналіз отриманих результатів показує, що ступінь значущості навчального предмета “Захист України” в загальній системі навчання у школах на цей час оцінено експертами як задовільний. Вважають, що ступінь значущості навчального предмета “Захист України” має бути першочерговим 68,4% експертів.

Для переважної більшості експертів (79%) робочого часу цілком достатньо для належного виконання функціональних обов’язків.

Рівень стресогенності професійної діяльності вчителя предмета “Захист України” оцінили як “середній” 57,9% експертів.

За результатами експертного опитування надано такі узагальнені характеристики професійної діяльності вчителя предмета “Захист України”:

особливості викладання предмета “Захист України” порівняно з іншими шкільними предметами – прикладна спрямованість предмета; мілітарна спрямованість предмета;

особливості професійної діяльності вчителя предмета “Захист України” порівняно з учителями, що викладають інші предмети – полідисциплінарність предмета; національно-патріотична спрямованість предмета; підвищена готовність вчителя предмета “Захист України” до дій в екстремальних умовах; підвищена відповідальність вчителя за стан навчально-матеріальної бази;

поширені види позакласної роботи вчителя предмета “Захист України” – організація і проведення військово-спортивних конкурсів, змагань; обладнання інформаційних і тематичних стендів; організація зустрічей з ветеранами – учасниками бойових дій; керівництво гуртком, секцією військово-професійної спрямованості; обладнання й утримання шкільного тиру; організація і проведення екскурсій; виготовлення наочних засобів (макетів, муляжів тощо); організація і проведення урочистостей, концертів до професійних військових свят;

особливості професійної діяльності вчителя предмета “Захист України” в роботі з іншими вчителями школи – активна взаємодія з іншими вчителями стосовно дотичних питань за предметами навчання; необхідність переконання інших вчителів у важливості предмета в навчально-виховному процесі;

особливості професійної діяльності вчителя предмету “Захист України” в роботі з батьками учнів – необхідність проведення інформаційно-роз’яснювальної роботи; організація та координація роботи з питань приписки юнаків до призовних дільниць територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки;

найбільш значущі особистісні (індивідуально-психологічні) якості сучасного вчителя предмета “Захист України”: комунікабельність, врівноваженість, любов до дітей, патріотизм, витримка, дисциплінованість, енергійність, стресостійкість;

найбільш значущі професійно важливі характеристики сучасного вчителя предмета “Захист України” – освіченість, педагогічна майстерність, прагнення до саморозвитку, вимогливість, об’єктивність;

найбільш значущі кваліфікаційні вимоги до вчителя предмета “Захист України” – досвід військової служби; теоретичні знання та практичні навички з предмета; вища освіта; бойовий досвід;

обмеження до виконання професійних обов’язків вчителя предмета “Захист України” у психологічній і психофізіологічній сферах – психічні розлади та системні розлади поведінки; зловживання спиртними напоями;

запити, потреби та побажання учнів стосовно предмета “Захист України” протягом останніх 2 років – збільшення кількості практичних занять; участь у стрільбах із бойової зброї;

значущі проблемні питання у професійній діяльності учителя предмета “Захист України” – неналежний стан навчально-матеріальної бази; низький рівень матеріально-технічного забезпечення;

питання, які потребують перегляду (доопрацювання) або вдосконалення в системі викладання предмета “Захист України” у школах – удосконалення навчальної програми з предмета; запровадження підтримки предмета на державному рівні; удосконалення навчально-матеріальної бази; удосконалення матеріально-технічного забезпечення; удосконалення навчально-методичного забезпечення предмета.

Для аналізу есе слухачів ми обрали контент-аналіз як якісно-кількісний метод вивчення документів, який дає змогу трансформувати текст у певний набір символів для їх подальшого математико-статистичного оброблення. У ході аналізу отриманих результатів визначено, що найбільш значущими загальними характеристиками професії вчителя предмета “Захист України” є формування та розвиток патріотизму, підготовка до захисту держави, організація і проведення занять з вогневої, стрійової, інженерної підготовки, тактичної медицини, підготовка до виживання в екстремальних умовах, керівництво гуртком військово-професійної спрямованості, відображення практичної спрямованості предмета, організація і проведення навчально-польових зборів. Вказані характеристики репрезентують основні завдання предмета “Захист України”, функціональні обов’язки вчителя, особливості предмета порівняно з іншими навчальними предметами та організаційні форми роботи вчителя.

Найважливішим соціально-психологічним чинником діяльності є усвідомлення вчителем значущості своєї професійної діяльності.

Найбільш значущими професійно важливими якостями та рисами вчителя предмета “Захист України” є ініціативність, педагогічна майстерність, бажання передавати набутий досвід, наполегливість, патріотизм, хист до викладацької діяльності, прагнення до самоосвіти, підвищення кваліфікації.

Висновки: Таким чином, досліджено особливості професійної діяльності вчителів предмета “Захист України”, уточнено зміст і специфіку діяльності в межах посадової компетенції. Результати науково-пошукової роботи можуть бути використані для розроблення професіограми професії “Вчитель предмета “Захист України”, а також стати основою для подальшого опрацювання шляхів удосконалення професійно-психологічного відбору кандидатів на посади вчителів предмета “Захист України”.

## Summary

***Lysenko D. P.***

*PhD, Docent of the Department  
of the Internal Communications  
of the Institute of Strategic Communications,  
National Defense University of Ukraine  
ORCID:0000-0003-4468-681X*

***Moskalyov I. O.***

*PhD, Docent of the of Department  
of Social Sciences educational and scientific  
institute of military history,  
National Defense University of Ukraine  
ORCID:0000-0001-7950-1120*

### **RESEARCH OF THE FEATURES OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF TEACHERS OF THE SUBJECT “DEFENCE OF UKRAINE”**

***Abstract.** The abstracts of the report highlight the results of the study of the peculiarities of the professional activity of teachers of the subject “Defense of Ukraine” and clarification of the content and specifics of the activity within the scope of job competence.*

***Keywords:** teacher; professional activity; subject “Defense of Ukraine”.*

## МЕТОДИ ДИДАКТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ (СЛУХАЧІВ)

**Микитюк Н. М.**

слухач Національного  
університету оборони України  
ORCIDID 009-0004-04092704

***Анотація.** У тезах доповіді висвітлено актуальні аспекти сучасного етапу військової справи та важливість змін у навчанні курсантів (слухачів) Вищих військових навчальних закладів Збройних Сил України. Зроблено акцент на динаміці розвитку армії, гуманізації, технологічних інноваціях та необхідності вдосконалення навчання. Зазначено впровадження прогресивних педагогічних технологій як інструменту для поліпшення контролю над навчальним процесом та відповідності європейським стандартам освіти та науки.*

***Ключові слова:** навчальний процес, контроль, методи перевірки.*

Сучасний етап розвитку військової справи вимагає нових підходів до навчання курсантів (слухачів) ВВНЗ Збройних Сил України. Зростання соціальної ролі особистості в умовах військової діяльності, гуманізація та демократизація життєдіяльності армії, інтелектуалізація військової праці, швидкий розвиток бойової техніки, зміна військової стратегії та тактики, а також проблеми та труднощі процесу реформування Збройних Сил України вимагають впровадження інноваційних педагогічних технологій для оптимізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів). З метою відповідності європейським стандартам освіти та науки, активно впроваджуються прогресивні педагогічні технології для поліпшення контролю над навчальним процесом.

На думку дослідників, найбільший вплив на результат навчально-пізнавальної діяльності здійснюють технології, форми і методи навчання, що використовуються в його процесі. Ефективніше засвоюється не те, що вивчається, а як це робиться. Зазначене напряму стосується форм та методів контролю і перевірки.

До традиційних методів перевірки, тобто способів, за допомогою яких виявляються реальні результати навчання, відносять насамперед усне і письмове опитування (індивідуальне, фронтальне або комбіноване) (Корсак, К., 2001). Реалізуються ці методи під час лекцій, семінарів, практичних занять, диференційованих заліків, іспитів тощо.

Основним недоліком усного опитування фахівці визначають його надмірну суб'єктивність. Різний рівень професійної компетенції викладачів, їх індивідуально-особистісні відмінності, відмінності ситуативних умов перевірки, неоднозначність критеріїв оцінювання, вплив міжособистісних взаємин викладачів і курсантів (слухачів) зумовлюють низьку надійність усної перевірки. За реальної тривалості усного опитування не забезпечується

валідність змісту (бо кілька запитань у білеті й 5-10 додаткових не охоплюють увесь зміст дисципліни). Істотними недоліками усної перевірки також є високий рівень психологічних стресів (особливо під час іспитів з високим статусом результатів), неможливість апеляцій, відновлення конфліктних моментів, велике навантаження на викладача, надмірні витрати часу (Корсак, К., 2001).

Письмові контрольні роботи істотно переважають усне опитування в сенсі об'єктивності. Порівняно легко забезпечується уніфікація умов вимірювання, зростає об'єктивність оцінювання, накопичення і збереження даних, полегшується їх обробка тощо. Але і цей метод перевірки, на думку фахівців, також не відповідає критеріям надійності і валідності. Досить порівняти запитання усного і письмового екзаменів, щоб дійти висновку щодо їхньої внутрішньої тотожності.

Разом з тим, сильною стороною як усного, так і письмового опитування є простота і доступність, невибагливість до умов проведення.

Поряд з цим, незважаючи на певні недоліки традиційного усного і письмового опитування, при здійсненні контролю за навчально-пізнавальною діяльністю курсантів (слухачів) останні продовжують залишатися актуальними, такими від яких неможливо відмовитись.

У сучасних умовах наголошується на необхідності широкого впровадження в практику організації та здійснення контролю за навчально-пізнавальною діяльністю курсантів (слухачів) процес ВВНЗ *тестів* (Корсак, К., 2001, Шевченко, А.А., 2016). При цьому тестування досить часто розглядається як "безальтернативний" метод перевірки.

Найбільшою перевагою перевірки з використанням тестів є її здатність забезпечити об'єктивність, надійність, валідність і точність педагогічних вимірів. До сильних сторін цього методу також відносять незначні затрати часу на виміри у великих групах слухачів, легкість забезпечення тривалого збереження вимірів результатів і автоматизації їх обробки, незначний рівень впливу суб'єктивних факторів під час вимірів (Корсак, К., 2001).

Об'єктивність і надійність перевірки за допомогою тестів досягається зокрема за рахунок обмеження кількості правильних відповідей (насамперед у тестових завданнях закритого типу). Але, на думку фахівців, матеріал, насамперед, гуманітарних тактичних, оперативно-тактичних дисциплін в силу своєї специфіки, має дуже обмежену придатність до формалізації. Окрім того, як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці приходять до висновку, що застосування "знеособлених" тестових методик призводить до зменшення особистісного значення навчання. Поряд з цим, створення якісних тестових завдань потребує значних витрат часу і зусиль навіть у досвідчених фахівців.

Особливу увагу необхідно звернути на комп'ютерне тестування. Комп'ютерне тестування успішності дає можливість реалізувати основні дидактичні принципи контролю за навчально-пізнавальною діяльністю, а саме: принцип індивідуального характеру перевірки і оцінки знань, принцип системності перевірки і оцінки знань, принцип тематичності, принцип диференційованої оцінки успішності навчання, принцип об'єктивності.



Також, використання комп'ютерних технологій дає змогу без суттєвих витрат часу здійснювати регулярний моніторинг успішності курсантів (слухачів) і негайно реагувати на їх найменші проблеми, не відкладаючи коригування знань до наступної "роботи над помилками" після чергової контрольної або лабораторної роботи, коли прогалини в знаннях стануть значно серйознішими.

Використання комп'ютерів у тестуванні дає можливість впровадження методики так званого адаптивного тестування, завдяки якій реалізується можливість регулювання складності та кількості тестових завдань, в залежності від правильності відповіді тестованого. Так, якщо відповідь правильна, наступне питання комп'ютер підбирає більш важке, якщо неправильна - легше. Це істотно підвищує точність виміру та зменшує час індивідуального тестування.

Таким чином, тестування, а особливо комп'ютерне тестування, здатне забезпечити швидке, об'єктивне, валідне і надійне оцінювання рівня навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів), насамперед на рівні відтворення знань. Разом з тим, застосування перевірки з використанням тестів суперечить особистісно-орієнтованій, розвитковій спрямованості, насамперед, гуманітарних та оперативно-тактичних дисциплін, не сприяє досягненню навчальних цілей у повному обсязі і потребує значних витрат часу на його організацію і застосування. Тому тестування, на наш погляд, може бути не основою, а лише одним із методів перевірки навчально-пізнавальних досягнень курсантів (слухачів) ВВНЗ. Поряд з тестами мають використовуватися інші методи, насамперед ті, що спрямовані на перевірку рівня сформованості їх професійної компетенції, сприяють активізації їх пізнавальної діяльності, інтелектуальному розвитку, забезпечують можливість творчої діяльності.

До інноваційних методів перевірки, які відповідають вищезазначеним вимогам, можна віднести насамперед навчальне портфоліо, перевірку за допомогою ділових ігор і виконання проєктів. Із усього різноманіття сучасних методів вони найкраще "вписуються" в традиційну дидактичну систему, не зачіпаючи зміст навчання, визначений нормативними документами, і одночасно в певній мірі здатні пом'якшити негативний ефект від недоліків, властивих традиційним методам перевірки і забезпечити перехід до особистісно-орієнтованого навчання. З іншого боку, використання таких методів, як ділові, воєнно-історичні, воєнно-економічні ігри і проєкти є інновацією, оскільки вони, як правило у ВВНЗ, використовуються у якості засобів навчання, а не перевірки.

На думку військових педагогів, ділові ігри мають широкі дидактичні можливості, оскільки забезпечують: закріплення і комплексне застосування знань, що були отримані курсантами і слухачами при вивченні різних дисциплін (інтеграційна роль ігор); формування чіткого уявлення про професійну діяльність у вибраній спеціальності; розвиток у курсантів навичок ефективного управління реальними процесами; освоєння особливостей колективної професійної діяльності; активізацію навчально-пізнавальної

діяльності курсантів (слухачів), що передбачає реалізацію таких основних функцій: спонукати кожного з учасників гри діяти як у житті, на межі своїх інтелектуальних можливостей; підкорити у разі необхідності інтереси того чи іншого учасника гри загальній меті колективу; забезпечити об'єктивну оцінку особистого вкладу кожного курсанта і слухача у досягнення загальної мети, загального результату діяльності ігрового колективу.

Дослідники відзначають можливість використання ділових ігор не лише як засобу навчання, а і як методу перевірки результативності навчально-пізнавальної діяльності. Так, розглядаючи класифікацію ділових ігор, виділяють у окрему категорію діагностичні ігри, тобто ігри, в яких здійснюється діагностика діяльності особи чи групи з метою отримання значущого результату (Вітченко, А.О., 2013).

Найбільшою перевагою використання ділових ігор як методу перевірки є можливість найповніше реалізувати принцип професійної спрямованості. Жоден інший метод не дає можливість організувати перевірку результатів навчальної діяльності в умовах, максимально наближених до реальних. Ця особливість ділових ігор дає можливість виявлення професійної компетентності учасників, сформованості професійних навичок і вмінь; ступеня володіння учасниками різними способами і прийомами вирішення поставлених завдань, реалізації евристичного (творчого) підходу до вирішення завдання, сформованість професійного мислення, наявність і характер професійного досвіду, культуру професійної поведінки і спілкування тощо.

Іншою перевагою дидактичних ігор є їх позитивний вплив на процес навчання. Дослідження показують, що застосування професійно-орієнтованих навчально-рольових ігор у ВНЗ сприяють досягненню більш високого рівня активізації пізнавальної діяльності курсантів, що виявляється у підвищенні рівня їх професійної компетентності, інтелектуально-орієнтованої реакції на зміст матеріалу, що вивчається, розумової і пізнавальної самостійності.

До недоліків цього методу відносять його невисоку надійність, тому велику увагу при застосуванні цього методу слід приділяти детальній розробці критеріїв оцінювання, ретельному формулюванню мети і завдань ділової гри. Недоліком ділових ігор є також те, що вони потребують багато часу для підготовки, а також вимагають певної кваліфікації і досвіду викладача для їх успішного проведення.

У зв'язку із збільшенням частини самостійної роботи курсантів, слухачів, особливої актуальності набуває здійснення перевірки результативності навчально-пізнавальної діяльності за допомоги методу проектів.

Цінність проектної роботи полягає не лише у кінцевому продукті, але й у процесі руху до кінцевого результату, тому виконання проектів орієнтується як на процес, так і на результат. Аналіз особливостей виконання проектної роботи свідчить, що успішне виконання проекту означає і досягнення надпредметних цілей, що в кінцевому результаті є більш важливим, ніж власне досягнення цілей проекту. Реалізація перевірки результативності навчально-пізнавальної діяльності у вигляді виконання курсантами

(слухачами) проектів сприяє формуванню того набору компетентностей, що необхідні для успішності їх професійної діяльності, розвитку пізнавальних здібностей і самостійності.

Недоліки цього методу пов'язані з необхідністю формальної оцінки досягнень курсантів (слухачів), що утруднюється складністю визначення критеріїв оцінювання. Наш власний досвід свідчить, що перешкодою у застосуванні цього методу також може бути недостатній рівень сформованості у курсантів (слухачів) умінь дослідницької діяльності, відсутність можливості доступу до джерел інформації.

Отже, аналіз традиційних і інноваційних методів контролю за навчально-пізнавальною діяльністю курсантів (слухачів) ВВНЗ свідчить, що кожен з них має як переваги, так і недоліки. Разом з тим, універсального методу, який би відповідав усім сучасним вимогам, на даний час не існує. Звідси виникає необхідність оптимального поєднання різних методів перевірки. На наш погляд, це можливо за мови використання навчального *портфоліо*. На думку фахівців, навчальне портфоліо має такі переваги: на відміну від традиційного підходу, який розділяє викладання, навчання і оцінювання, навчальне портфоліо органічно інтегрує ці три компоненти процесу навчання; навчальне портфоліо дозволяє об'єднати кількісну і якісну оцінку здібностей курсантів (слухачів) шляхом аналізу різноманітних продуктів навчально-пізнавальної діяльності; заохочується не лише оцінка, а й самооцінка і взаємооцінка курсантів (слухачів), а також їх самоаналіз "і самоконтроль; навчальне портфоліо спрямовано на співпрацю викладача і курсанта (слухача) з метою оцінки досягнень, докладених зусиль та прогресу у завчанні; навчальне портфоліо є формою безперервної оцінки в процесі безперервної освіти, що зміщує акценти від жорстких факторів традиційної оцінки до гнучких умов оцінки альтернативної; навчальне портфоліо легко інтегрується в професійні і службові системи оцінювання, що дає можливість раннього нормування професійно значущих умінь курсантів (слухачів) (Вітченко, А. О., Осьодло, В. І., & Салкуцян С. М., 2016, Вітченко, А. О., 2013).

Звичайно, і цей метод має і недоліки. В першу чергу до них відносять необхідність систематичної роботи з підвищення кваліфікації викладачів, нормування їх готовності схвалити і прийняти цю інновацію. Портфоліо вимагає більше часу для реалізації, ніж традиційні методи перевірки. Серед недоліків називають також високий рівень суб'єктивності оцінки, нечіткість її критеріїв. Разом з тим відзначається, що навчальні портфоліо дають новий поштовх до вирішення проблеми перевірки результативності навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів), вказують на можливі напрями оновлення традиційної системи контролю і, зрештою, формують нове розуміння самого процесу навчання.

Висновки. Таким чином контроль повинен активізувати, стимулювати навчально-пізнавальну діяльність курсантів (слухачів) шляхом впровадження різних його форм. Використання інформаційних технологій в навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів) з тестуючими програмно-

інструментальними засобами розширює діапазон функцій дидактичного контролю і суттєво активізує навчально-пізнавальний процес.

### Список використаних джерел

1. Вітченко, А.О., Осьодло, В.І.,&Салкуцян, С.М. (2016). *Технології навчання у вищій військовій школі: теорія і практика*. ред. (В.М. Телелим, Ред). НУОУ ім. Івана Черняхівського.
2. Вітченко, А.О. (2013). Сучасні підходи до технологізації вищої освіти. *Військова освіта: збірник наук. праць НУОУ ім. Івана Черняхівського*.1(27), 48-58.
3. Корсак, К. (2001). *Про якість інструментарію оцінювання: співбесіди, іспити, тести*. Директор школи.
4. Шевченко, А.А. (2016). Оптимізація контролю навчально-пізнавальної діяльності курсантів (слухачів) за допомогою сучасних інформаційних технологій. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали VI міжвідомчої наук.-практ. конф.*(Київ, 26 травня 2016 р.), 384-386.

### Summary

**Mykytiuk N. M.**

*Student of the National defense*

*university of Ukraine*

*ORCID ID 009-0004-04092704*

### METHODS OF DIDACTIC QUALITY CONTROL IN TRAINING CADETS (STUDENTS)

**Abstract.** *The report pays attention to the current aspects of modern military affairs and the importance of changes in the training of cadets in Higher Military Educational Institutions of the Armed Forces of Ukraine. Emphasis is placed on the dynamics of army development, humanization, technological innovations, and the need for improvement in education. The introduction of progressive pedagogical technologies is mentioned as a tool to enhance control over the educational process and align with European standards of education and science.*

**Keywords:** *educational process, control, verification methods.*

## ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

**Рудь К. В.**

*начальник групи психолого-педагогічного забезпечення підготовки військових фахівців Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут*

***Анотація.** У публікації висвітлено процес формування гендерної ментальності у особового складу Збройних Сил в умовах збройного конфлікту.*

***Ключові слова:** гендерна ментальність, Збройні Сили України, збройний конфлікт.*

В умовах збройних конфліктів, які впливають на життя суспільства і держави, одним із найважливіших аспектів є формування гендерної ментальності в особового складу Збройних Сил та інших військових формувань. Вважаємо, що гендерний менталітет – це складна система сприйняття та розуміння ролей і стосунків між статями, яка формує наше уявлення про світ, своє місце в ньому та взаємодію з іншими. Збройні конфлікти відіграють значний вплив на формування гендерних стереотипів та ролей, що потребує особливої уваги.

24 лютого 2022 року ворог підступно порушив усі норми та закони Міжнародного гуманітарного права, вчинивши злочини проти нашого народу. Кожен свідомий громадянин та громадянка виконали свій обов'язок перед Батьківщиною ставши на захист її суверенітету.

На сьогоднішній день важливим є забезпечення рівних прав і свобод громадян України та ліквідація усіх форм дискримінації за будь-якими ознаками, в тому числі і за ознакою статі. Курс на побудову європейських демократичних інститутів, який свідомо обрала Україна, вимагає від її уряду, суспільства, різних інституцій утвердження цінності гендерної рівності: «недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків.

Позитивна динаміка спостерігається в Україні щодо розвінчування гендерних стереотипів, зокрема в 2018 році ідею рівноправності жінок та чоловіків підтримували 53% населення, то у 2022-2023 роках в умовах військового стану – 80% населення. Жінки на рівні із чоловіками проходять службу у військових частинах Збройних Сил України, виконують бойові завдання у районах безпосереднього зіткнення з противником, навчаються у вищих військових навчальних закладах.

У Збройних Силах України здійснюється імплементація в освітній процес директив НАТО, в тому числі: 2017:BI-Strategic Command Directive

(BI-SCD)040-001 (INTEGRATING UNSCR 1325 AND GENDER PERSPECTIVE IN TO THE NATO COMMAND STRUCTURE), що дозволить підвищити якість підготовки курсантського складу та професійної підготовки військових фахівців (Професійна та гендерна ментальність військовослужбовців, 2018). Згідно зазначеної директиви, сутність поняття гендеру розкривається як сукупність соціальних атрибутів, що формуються у процесі соціалізації і проявляються у взаємодії жінок і чоловіків, які у свою чергу обумовлюють персональну позицію носіїв гендерної ментальності та їх цінності у соціальному контексті.

Гендерна інтеграція є основою формування гендерної ментальності і визначається як стратегія, що використовується для досягнення гендерної рівності у збройних силах та інших військових формуваннях через активізацію залучення жінок та чоловіків до виконання завдань за призначенням на всіх рівнях, з метою врахування інтересів та досвіду обох статей. Вирішення гендерних проблем потребує комплексного підходу та системної підтримки на рівні влади, військового керівництва та суспільства загалом.

### Список використаних джерел

1. Професійна та гендерна ментальність військовослужбовців Збройних Сил України: формування на засадах європейських цінностей (2018). Навч. посіб. За заг. ред. Л. В. Кринець. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського. 188 с.

### Summary

**Rud K. V.**

*head of the psychological and pedagogical group  
provision of training of military specialists  
Military Institute of Telecommunications  
and informatization of the name of Heroy Krut*

### **FORMATION OF GENDER MENTALITY IN THE PERSONNEL OF THE ARMED FORCES IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT**

**Abstract.** *The publication highlights the process of forming a gender mentality among the personnel of the Armed Forces in the conditions of an armed conflict.*

**Keywords:** *gender mentality, Armed Forces of Ukraine, armed conflict.*

## ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ НА ДОТРИМАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

**Скрипнікова В. О.**

доктор філософії,

провідний науковий співробітник

наукового центру проблем виховання доброчесності

та запобігання корупції у секторі безпеки та оборони

Національного університету оборони України

<http://orcid.org/0000-0002-0056-7299>

**Анотація:** *Необмежена доступність до ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій сприяє розвитку нових можливостей як в освіті, науці так і в процесі щоденної роботи, однак має негативний наслідок, який проявляється в недотриманні академічної доброчесності. Легкість отримання будь якої інформації веде до імовірного порушення етичних норм здобувачами освіти, науковими та науково-педагогічними кадрами тощо. Використання інформаційно-комунікаційних та інноваційних технологій надає нові можливості в застосуванні індивідуального підходу для здобувачів вищої освіти: дистанційний та онлайн режими навчання, індивідуальний розподіл часу та місця навчання, використання різноманітних навчальних дистанційних платформ, відео уроків, дистанційних курсів, тренінгів, але негативно впливає на здатність мислити самостійно, аналізувати та формувати думку особисто не використовуючи переваги та можливості штучного інтелекту (ШІ).*

**Ключові слова:** *академічна доброчесність, інформаційно-комунікаційні технології, інноваційні технології, здобувачі вищої освіти.*

Дослідженнями проблеми дотримання академічної доброчесності в освітньому просторі займаються такі вчені, як Т. Шарова, І. Доценко, О. Абатуров, А. Нікуліна, О. Пащенко та ін.

У 2004 році на Бухарестській конференції за сприяння Європейського центру ЮНЕСКО з вищої освіти була прийнята Декларація з етичних цінностей і принципів в Європейському Союзі. В Декларації (The Bucharest Declaration...) визначено такі основні принципи академічної доброчесності, як: академічна етика, культура та спільнота; академічна доброчесність у процесах викладання та навчання; демократичне та етичне керівництво та управління; дослідження, що базуються на академічній доброчесності та соціальній відповідальності.

Відповідно до статті 42 Закону України «Про освіту», академічна доброчесність визначається як один із основних етичних принципів освіти в Україні, який є гарантом якості навчання, а саме - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження

наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Також, відповідно до Закону України «Про вищу освіту», система забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти передбачає «забезпечення дотримання академічної доброчесності працівниками закладів вищої освіти та здобувачами вищої освіти, у тому числі створення і забезпечення функціонування ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату» (Про освіту, 2017).

Дотримання етичних норм та принципів академічної доброчесності, є першоджерелом закладення академічної культури закладу вищої освіти, що ґрунтується на відповідальності кожного, довірі, чесності, повазі до гідності кожного. Як зазначає І. Доценко, оскільки головним багатством є індивіди з високим інтелектом, творчістю, мотивацією та креативними здібностями, то академічна доброчесність є важливим фактором для розвитку цього потенціалу (Доценко, І., 2022). Відповідно творча, критично мисляча людина здатна аналізувати, бути незалежною та відповідальною в результаті об'єктивно представляти набуті знання, уміння, навички, що сприятиме зміцненню репутаційної складової ВНЗ.

Використання інноваційних технологій на базі ШІ, такого як популярний на сьогодні сервіс ChatGPT, призначений для виконання багатьох функцій: створення, переклад текстів, розв'язання будь яких текстових завдань, розкриття відповідей на запитання теоретичного та практичного характеру, принцип роботи - в режимі чату.

В умовах глобалізації на тлі зростання використання ШІ в академічному та освітньому просторах, виникла проблема плагіату та недотримання етичних норм академічної доброчесності, що несе небезпеку постійного та неконтрольованого транслювання саме сформованих ідей та текстів ШІ, а не здобувачем освіти. В той же час зловживання сервісом з високою ймовірністю порушує принципи академічної доброчесності, тому свідоме використання, критичне осмислення наданої ШІ інформації сприятиме отриманню нових знань, набуттю умінь та навичок, розвитку творчого мислення (Коробейнікова, Т., Москаленко, О., Скрипнікова, В., 2023). Враховуючи динаміку розвитку сучасних технологій, на сьогодні вже створено безліч програм які здійснюють перевірку текстів саме на використання штучного інтелекту, а саме: gltr.io, GPT-2 Output Detector, GPT Radar, HIVE Moderation, AI Text Classifier, Originality.ai. та ін.

Університетська система забезпечення академічної доброчесності виступає ключовою складовою внутрішньої системи забезпечення якості у ЗВО. Будь яка академічна спільнота визнає академічну доброчесність засадничою цінністю наукового та освітнього процесів, а застосування принципів доброчесності сприяє формуванню високої організаційної культури на засадах етики та моралі, де якість вищої освіти залежить від дотримання тих фундаментальних цінностей, які визначають поведінку всіх суб'єктів системи забезпечення освітнього процесу.



Висновки: Отже, в сучасних реаліях розвитку освіти на теренах нашої країни попередження та профілактика академічної доброчесності має починатися ще на етапі навчання в закладах середньої освіти та тривати протягом життя та носити не «каральний характер», а профілактичний, що сприяє утворенню умов для дотримання етичних норм доброчесності здобувачами вищої освіти.

Дотримання академічної доброчесності напряму впливає на якість сучасної освіти та особистісний розвиток здобувачів вищої освіти, тому для унеможливлення розповсюдження плагіату, списування, копіювання, важливим стає впровадження всіх видів педагогічного та програмного контролю для підвищення академічної доброчесності у ЗВО та введення профілактичних заходів.

### Список використаних джерел

1. Про освіту (2017). Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII: станом на 2 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 13.11.2023).

2. Доценко, І. (2022). Академічна доброчесність у системі забезпечення якості вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. №32. С.31-42. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-31-42> URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/259218> (дата звернення 12.11.2023).

3. The Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region. [Electronic resource]. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03797720500083922>.

4. Коробейнікова, Т., Москаленко, О., Скрипнікова, В. (2023). Вплив мобільних додатків на академічну доброчесність студентів. *Вісник науки та освіти* №10 (16). С.650-662. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-650-662](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-650-662) (дата звернення 16.11.2023).

### Summary

*Skrypnikova V. O.*

*PhD, leading research worker  
of the*

### IMPACT OF DIGITALIZATION OF EDUCATION ON COMPLIANCE ACADEMIC CHARITY

*Abstract. Unlimited access to the resources of information and communication technologies contributes to the development of new opportunities both in education, conducting scientific research and in the process of daily work, but it has a negative consequence, which is manifested in the failure to observe academic integrity. The ease of obtaining any information*

*leads to violation of ethical norms by students of education, scientific and scientific-pedagogical personnel, etc. The use of information and communication and innovative technologies provides new opportunities in the application of an individual approach for students of higher education: distance and online learning modes, individual allocation of time and place, use of various educational platforms, video lessons, distance courses, trainings, etc.*

**Keywords:** *academic integrity, information and communication technologies, innovative technologies, students of higher education.*

## ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ОРГАНІЗАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗА НОВОЮ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ ОПЕРАТИВНОГО РІВНЯ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ

*Талаур С. Є.*

*кандидат військових наук,  
старший науковий співробітник,  
начальник науково-дослідного центру  
воєнної історії навчально-наукового  
інституту воєнної історії Національного  
університету оборони України  
ORCID: 0000-0001-9394-4294*

***Анотація.** У тезах доповіді висвітлено переваги та недоліки нової освітньо-професійної програми для підготовки фахівців морально-психологічного забезпечення оперативного рівня.*

***Ключові слова:** освітньо-професійна програма, оперативний рівень, морально-психологічне забезпечення, підготовка фахівців, забезпечення військ (сил).*

Реалізація закріпленого в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору потребує досягнення взаємосумісності Збройних Сил України з коаліційними збройними силами країн-учасниць НАТО. Широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила прискорення цього процесу. Поступово, день за днем, Збройні Сили України переходять на озброєння та військову техніку країн НАТО, впроваджуються в діяльність процеси прийняття військових рішень та процедури управління підрозділами за стандартами НАТО.

Відбуваються зміни і в системі військової освіти. Концепцією трансформації системи військової освіти визначено завдання щодо розроблення та імплементації в освітній процес військових навчальних закладів, які здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони, оновлених освітніх програм, спрямованих на формування нового стилю військового лідерства, доброчесності, підвищення рівня практичної підготовки та готовності до професійної діяльності з урахуванням потреб інтеграції в НАТО та власного досвіду ведення бойових дій Збройними Силами та іншими складовими сил оборони. Так, ступінь вищої освіти магістра в галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за спеціальністю “Забезпечення військ (сил)” буде здобуватись слухачами, які в рамках професійної військової освіти опанували освітні програми командного курсу тактичного рівня (L-1C), командно-штабного курсу тактичного рівня (L-2) та курсу офіцерів об’єднаних штабів оперативного

рівня (L-3). Крім того, освітня програма курсу офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня (L-3) повинна бути складовою освітньої програми магістра.

Відповідно до вище зазначеного розроблено нову освітньо-професійну програму “Забезпечення військ (сил)” другого (магістерського) рівня вищої освіти ступеня вищої освіти магістр у галузі знань “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону” за спеціальністю “Забезпечення військ (сил)”.

Освітньо-професійна програма має свої переваги та проблеми реалізації, визначення яких і стало метою виступу.

Спочатку необхідно визначити переваги впровадження зазначеної освітньої програми.

По-перше, освітня програма полегшує виконання Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності в частині рівня освітньої та професійної кваліфікації гарантів освітніх програм та груп забезпечення, а також управління цими програмами. В попередні роки освітні програми були деталізовані за кожною окремою спеціалізацією, що ускладнювало процес призначення гарантів освітніх програм та груп забезпечення, виконання вимог до рівня їх освітньої та професійної кваліфікації, потребувало залучення значної кількості науково-педагогічних та наукових працівників до виконання позаштатних функцій гарантів освітніх програм та членів груп забезпечення понад визначені посадові обов'язки. А це ускладнювало процес управління цими програмами, зокрема в частині розвитку та удосконалення. Крім того, малочисельний набір слухачів на деякі освітні програми суттєво ускладнював безпосередню організацію освітнього процесу в університеті при фіксованій чисельності викладацького складу.

По-друге, освітня програма створює єдність підходів до навчання в університеті офіцерів оперативного рівня за всіма спеціалізаціями, підвищення якості освіти та рівня професійної підготовки. Адже певна частина освітніх програм є однаковою (70-75%) в межах підготовки за спеціальністю відповідно до стандарту вищої освіти. Крім того, освітня програма сприяє гнучкості та оперативності управління освітнім процесом, можливості оперативного внесення змін без порушення загальної структурно-логічної схеми підготовки.

По-третє, освітня програма сприяє гнучкості управління кар'єрою офіцера, зокрема завдяки можливості (за потребою) призначення офіцера на відповідну посаду після 1 року навчання (отримання свідоцтва про завершення курсу L-3 і присвоєння професійної кваліфікації “офіцер оперативного рівня”) та переведення його на заочну форму здобуття освіти для завершення навчання.

По-четверте, значне зменшення фінансових витрат на проходження акредитації освітніх програм. На акредитацію однієї освітньої програми витрачається близько 70 тисяч гривень.

Крім вище зазначених переваг, підготовка фахівців за освітньою програмою має низку проблемних питань в її організації.

Концепція трансформації системи військової освіти, як було зазначено вище, визначає здобуття ступеню вищої освіти магістра після опанування командно-штабного курсу тактичного рівня (L-2).

Аналіз інформації щодо отриманої освіти слухачів очної форми здобуття освіти набору 2023 року, які навчаються на напрямком організації морально-психологічного забезпечення військ (сил) показав відсутність у всіх слухачів проходження навчання на командно-штабному курсі тактичного рівня (L-2). Крім того, 61% слухачів перед вступом до університету проходили службу на посадах батальйонної ланки, 16% – в органах військового управління (оперативному та повітряному командуваннях), в управлінні бригади (полку) службу не проходив ніхто. При цьому базову освіту за напрямом морально-психологічного забезпечення мають тільки 39% слухачів.

Проте в змісті програми відсутні освітні компоненти, які би гарантували досягнення програмних результатів навчання щодо основ застосування бригад, полків (далі – військових частин) за видами, родами Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України та їх всебічного забезпечення.

Знання основ застосування військових частин надзвичайно важливе. Не можна планувати та організовувати заходи морально-психологічного забезпечення застосування угруповання військ (сил), не знаючи порядку планування та організації заходів морально-психологічного забезпечення застосування військової частини.

Якщо питання застосування військової частини вивчаються на курсах професійної військової освіти, а саме командно-штабному курсі тактичного рівня (L-2), і в подальшому слухачі будуть вступати на магістерську програму після опанування зазначеного курсу, то питання морально-психологічного забезпечення застосування військової частини упущені із вивчення в системі професійної військової освіти.

Для якісної підготовки фахівців організації морально-психологічного забезпечення, на перехідному етапі впровадження нової освітньо-професійної програми (до початку вступу на магістерську програму слухачів, що опанували освітні програми командного курсу тактичного рівня (L-1С), командно-штабного курсу тактичного рівня (L-2)) доцільно у формі факультативних занять викладати слухачам основи застосування військових частин (бригад, полків) за видами, родами Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України та їх всебічного забезпечення.

Не менш важливим є питання призначення випускників на посади по завершенню навчання. На сьогоднішній день усталена практика призначення випускників на посади заступників командирів бригад (полків) з морально-психологічного забезпечення та офіцерів структур морально-психологічного забезпечення органів військового управління. При цьому переважна більшість слухачів призначається на посади заступників командирів бригад (полків) з морально-психологічного

забезпечення. За результатами опанування нової освітньої програми постає питання доцільності призначення випускників на посади заступників командирів бригад (полків) з морально-психологічного забезпечення. А відповідно потребує корегування система кар'єрного зростання фахівців морально-психологічного забезпечення.

Висновки. Впровадження нової освітньо-професійної програми оперативного рівня має свої переваги та проблеми реалізації. До переваг слід віднести: полегшення виконання Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності в частині рівня освітньої та професійної кваліфікації гарантів освітніх програм та груп забезпечення, а також управління цими програмами; єдність підходів до навчання в університеті офіцерів оперативного рівня за всіма спеціалізаціями, підвищення якості освіти та рівня професійної підготовки; гнучкість та оперативність управління освітнім процесом, можливість оперативного внесення змін без порушення загальної структурно-логічної схеми підготовки; гнучкість управління кар'єрою офіцера; значне зменшення фінансових витрат на проходження акредитації освітніх програм.

До проблемних питань реалізації відносяться: відсутність на перехідному етапі впровадження освітньої програми освітніх компонент, які би гарантували досягнення програмних результатів навчання щодо основ застосування військових частин (бригад, полків) за видами, родами Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України та їх всебічного забезпечення; потреба корегування системи кар'єрного зростання фахівців морально-психологічного забезпечення.

## Summary

**Talaur S.Ye.**

*Candidate of Military Sciences,*

*Senior Research Fellow,*

*head of the Military History Research Center ,*

*Education and Research scientific Institute of Military History*

*The National Defense University of Ukraine*

*ORCID: 0000-0001-9394-4294*

### **TRAINING OF SPECIALISTS IN THE ORGANIZATION OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT ACCORDING TO THE NEW EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL PROGRAM OF THE OPERATIONAL LEVEL: ADVANTAGES AND PROBLEMS OF THE ORGANIZATION**

***Abstract.** The thesis of the report highlights the advantages and disadvantages of the new educational and professional program for training specialists in moral and psychological support of the operational level.*

***Keywords:** educational and professional program, operational level, moral and psychological support, training of specialists, provision of troops (forces).*

# ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗС УКРАЇНИ

**Ярмолевич О. І.**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
професор кафедри іноземних мов  
Військова Академія (м.Одеса)  
<https://orcid.org/0000-0002-8273-7254>

**Горостоватова Ю. О.**

викладач кафедри іноземних мов  
Військова Академія (м.Одеса)

**Борсяну К. В.**

курсант Військова Академія (м.Одеса)

**Анотація.** У тезах доповіді автор зазначає, що при формуванні іншомовної комунікативної компетенції формуються професійні комунікативні компетенції майбутніх офіцерів ЗСУ; країнознавчий аспект впливає на активізацію іншомовної компетенції. В роботі визначаються основні питання лінгвокраїнознавчої проблематики, її зв'язок з навчальним процесом, вплив на реалізацію цілей навчання.

**Ключові слова:** лінгвокраїнознавство, іншомовна компетенція, методологічні принципи, майбутні офіцери, навчальний процес.

Іноземна мова є мовою міжнародного спілкування, міжкультурної взаємодії і необхідною складовою формування висококласних фахівців. Якісна, ефективна служба (праця) потребує достатнього рівня, як загальнонавчальної, так і спеціальної англійської мови. Удосконалення іншомовної підготовки військових у вищих військових навчальних закладах (далі ВНЗ) є етапом до набуття майбутніми офіцерами професійних умінь і здібностей. Виконання професійних завдань: критичне розуміння отриманої іншомовної і не тільки інформації; вирішення політичних завдань держави щодо захисту її безпеки і інтересів стикаються з проблемою наявності сформованої іншомовної комунікативної компетенції у службовців і працівників ЗС України (Про рішення Ради національної безпеки і оборони..., 2021).

Актуальність набуття українськими військовими достатнього рівня знань англійської мови відображає рішення Ради національної безпеки і оборони України про розширення взаємодії підрозділів Збройних Сил України (далі ЗСУ) з підрозділами збройних сил країн членів НАТО. Активність і ефективність таких взаємних дій пов'язана з підвищенням ефективності функціонування системи іншомовної підготовки з метою доведення і забезпечення світового мовленнєвого рівня, а саме «функціонального» мовленнєвого рівня, СМР-2, особового складу ЗС



України (Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки, 2021). Міністром оборони України прийнята дорожня карта вдосконалення іншомовної підготовки на 2021-2025 роки. Для навчальних військових закладів і мовленнєвих курсів фундаментальність стратегічної мети щодо досягнення СМР-2 особовим складом ЗСУ з лютого 2022 року змінилась тільки в темпоральному пункті, а саме «швидке нарощування чисельності особового складу з рівнем знань іноземних мов» (Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки, 2021).

Міжкультурний зв'язок, який базується на іншомовній комунікації, «породжує іскри креативності», зокрема креативність стає джерелом творчого розмаїття, разом з багатоманітними способами, за допомогою яких людина презентує себе або країну. Тим самим відкриваються нові форми спілкування, змінюється бачення отриманої інформації, утворюються нові зв'язки між людьми, країнами і поколіннями по всьому світу. Творчість – це постійний процес, який підтримує, підсилює і регенерує дидактичні можливості, сприяє культурному розмаїттю у часі і просторі (Intercultural Competences, 2013). Дослідження дискурсу міжкультурної комунікації дало можливість методистам зробити висновки, що тексти з країнознавчим контентом уможливають навчальний процес завдяки креативним практикам і формуванню креативного простору. Виходячи з таких позицій, було виведено, що найбільш дієвими стратегіями взаємодії лінгвокраїнознавчого аспекту в формуванні іншомовного концепту в формальній, неформальній, інформальній освіті є ефективна вертикальна і горизонтальна освітня комунікація, розвиток інноваційнокреативних технологій і прийомів щодо забезпечення якості освіти, збагачення освітньої діяльності авторськими дидактичними прийомами (Intercultural Competences, 2013).

Існуюча джерельна база з проблем формування іншомовної комунікативної компетенції дала нам можливість сформулювати перелік складових моделі ефективного формування іншомовної комунікативної компетенції. І.Алексєєва, Н.Барабанова, Є.Бесєдіна, А.Гапонів, Д.Джайл, О.Карпенко, К.Клоді, С.Козак, Л. Нелюбін, Г.Мірам, Н. Перевознюк, О.Чередніченко, Н.Шиліна, інші методисти-лінгвісти досліджували формування іншомовної компетенції з позицій її використання в різній професійній діяльності. Одними з найрозповсюджених таких напрямів є викладання іноземної мови, проведення усного або письмового перекладу. Фахівцю, який закінчив ввнз отримані іншомовні навички, дають можливість ведення професійного або загального спілкування або військового перекладу.

Висунута загальна мета формування іншомовної компетенції передбачає не тільки формування у майбутніх офіцерів необхідних іншомовних навичок та вмій, але й ознайомлення через мову з культурою країн мови, їх традиціями, історією та сучасністю. Лінгвокраїнознавство спрямовано на реалізацію кінцевих цілей навчання іноземної мови, а саме, на навчання спілкуванню. Адже без прищеплення розуміння норм

адекватної мовної поведінки у відриві від знань мови не можливо підготувати мовців до іншомовного спілкування та сформувати комунікативну здатність. Лінгвокраїнознавчий аспект формування іншомовної комунікації, а саме його лінгвістична складова – текст, передає країнознавчу інформацію. Викладачі мови торкаються філологічного і лінгводидактичного кола питань через використання різних педагогічних прийомів. В аудиторних і поза аудиторних заняттях курсанти/ слухачі презентують країнознавчий матеріал, закріплюють і активізують його.

Втілення лінгвокраїнознавчого аспекту в дидактичний простір є реалізацією методичних принципів. Майбутні офіцери залучаються як до нової дійсності, тобто суспільної природи мови, так і поважного відношення до нової дійсності і її розуміння. Вже на перших заняттях вони вибирають: собі імена притаманні країнам мови засвоєння; поселення особистого проживання; проведення вільного часу або зустрічі з уявленими друзями; тощо. Важливим методичним принципом лінгвокраїнознавства є позитивна установка до народу-носія мови, що на практиці є умінням загальнонавчального і спеціального спілкування. Як було вказано, формування іншомовної компетенції у майбутніх офіцерів має головну мету - за короткий термін підготувати військових фахівців до взаємо сумісних дій підрозділів ЗСУ із підрозділами збройних сил країн членів НАТО. Такі дії базуються на спілкуванні. Іще два важливі методичні принципи пов'язані з лінгвістичною складовою подачі інформації. Зміст обох принципів полягає в тому, що інформація, часто «чужа» вилучена з природних мовленнєвих умов, переноситься в навчальні тексти, але при цьому має нести в собі те ж значення і місце в мовленні «нових споживачів», що і в автентичних текстах. Принципи цілісності і гомогенності мовного навчального процесу існують разом із країнознавчим контентом навчальних текстів (Intercultural Competences, 2013). Ми акцентуємо увагу на включенні елементів країнознавства у викладання англійської мови і подальше самостійне використання розвинутих іншомовних умінь.

Навчальні тексти з країнознавчим підґрунтям: культурою, історією, історією розвитку мови, географією Об'єднаного Королівства Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Австралії, інших англомовних і не тільки країн сприяють розвитку менталітету, креативного мислення, глобального бачення світових подій, дошкульної перевірки «свіже» отриманої інформації, її подачі, обговорення, що і є спілкуванням на різні теми, тобто професійними уміннями, які набуває майбутній офіцер при роботі з іншомовними текстами з метою формування іншомовної компетенції.

На заняттях з іноземної мови курсанти/ слухачі працюють в групах, міні групах, самостійно, практикуючи усне, письмове мовлення, переклад. Важливою умовою підвищення пізнавальної активності у курсантів є самостійна навчальна робота. «Інформування» є одним із таких завдань. Підготовка і проведення «інформування» на заняттях є обов'язковим

елементом навчального процесу в ВВНЗ, особливо після агресивного нападу на Україну в 2022 році. На заняттях з англійської мови черговий курсант самостійно готує, читає або переказує 3-5 речень англійською мовою про певну світову подію, яка відбивається на сьогоденному житті країни. Після прослуховування інформації розпочинається мовлена робота усієї групи: обговорення, відповіді на питання, вибір ключових слів, пропозиції до надання заголовка тексту. Виконання такого завдання практикує у курсантів підготовлене монологічне і непідготовлене діалогічне мовлення. Виконання описаного завдання підтверджує висновки викладачів-методистів І.Волокова, М.Ілляхова, О.Каретної, В.Мандрагеля, О.Пахомова, Т.Сніца, Н.Яременко, М.Яценка про зв'язок самостійної творчості, яке в нашому випадку проходило на базі країнознавчих текстів, з навчальним мотивуванням.

Педагогічна практика є системою, в якій всі складові пов'язані. Виконання завдання по роботі з «інформуванням» зацікавлює певну кількість курсантів. Вони читають, вибирають, перевіряють інформацію в різних джерелах, що призводить до самостійного знаходження теми майбутнього наукового дослідження в іноземній мові, або іншої навчальної, часто професійно спрямованої дисципліни. Наукова дослідницька робота курсантів є креативною складовою всього навчального процесу. Дослідницька робота в навчальному процесі це не просто письмова робота, а робота, яка готує майбутнього офіцера до самостійної творчої діяльності і уміння оформляти письмовий текст. Спрямування курсантів на дослідження тем міжкультурного дискурсу є шагом до навчання майбутніх офіцерів самостійно вивести мету, поставити і сформулювати ряд завдань, зробити висновки, які підтверджують сформульовані завдання дослідити джерела (Ярмолович, О.І., Ярмолович, Ю.Р., 2022).

Ось не повний перелік вже апробованих тем курсантських дослідницьких робіт з країнознавчою базою: Traditions of military settlements in the world, Transportation of weapons to Donbas in 2014, Multimedia texts in foreign language classes in tertiary military education, Main battle tanks of NATO, Winston Churchill as one of the most famous graduates of the Royal Military Academy Sandhurst, Incorporating experience of the Royal Military Academy Sandhurst into the civilian life by Sir Churchill. Замотивованість роботи з англійськими текстами сприяє розроблянню тем виступів курсантів на засіданнях наукових гуртків або конференціях.

Сучасні курсанти майже кожний вид діяльності базують на роботі з гаджетами, особистими телефонами, комп'ютерами, мультимедійними компакт-дисками, серфінг в інформаційній мережі: підготовка до інформування, ведення дослідницької роботи, роботи з сучасними словниками. При тому, що комп'ютерні техніки та мережа Інтернету формують країнознавче середовище іншомовних країн, передають найсучаснішу інформацію про ці країни, формують візуальність культури і традицій цих країн, робота з мультимедійною інформацією вчить курсантів

проводити її досконалу перевірку, що іще раз вказує на обов'язкову наявність у майбутніх офіцерів розвинених іншомовних навичок.

Висновки. Виходячи з вищесказаного, можемо дійти висновку, що головною метою лінгвокраїнознавства є вивчення іноземної мови, разом із вивченням культури країни, мова якої вивчається. Тексти з країнознавчою складовою сприяють більш детальному розумінню дисципліни «Іноземна мова» і формуванню іншомовної комунікативної компетенції у майбутніх офіцерів.

### Список використаних джерел

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 473/ 2021 від 17 вересня 2021р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text>.
2. Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки (на 2021-2025 роки) від 1 березня 2021р. Режимдоступу:[https://www.mil.gov.ua/content/education/doroznya\\_karta\\_2021.pdf#Text](https://www.mil.gov.ua/content/education/doroznya_karta_2021.pdf#Text).
3. Intercultural Competences (2013). Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO Publ.
4. Ярмолович, О.І., Ярмолович, Ю.Р. (2022). Підвищення професійного рівня курсантів закладів вищої освіти шляхом залучення до науково дослідницької діяльності. MODERN ASPECTS OF SCIENCE. №22. С. 281–310.

## Summary

***Yarmolovich O. I.***

*candidate of psychological sciences, dotsent,  
professor of the department of foreign languages,  
Odesa Military Academy  
<https://orcid.org/0000-0002-8273-7254>*

***Horostovatova Yuliia***

*teacher of the department of foreign languages,  
Odesa Military Academy*

***Borosyany Kristian***

*Cadet, Odesa Military Academy*

### **LINGUISTIC AND COUNTRY STUDIES ASPECT IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE**

***Abstract.*** *In the thesis of the report, the author notes that in the process of acquiring foreign language competence, professional communication competencies of future officers of the Armed Forces of Ukraine are formed. The paper identifies the main issues of linguistic and country studies, its connection with the educational process, and its impact on the realization of learning objectives.*

***Keywords:*** *linguistic and country studies, foreign language competence, methodological principles, future officers, educational process.*

**Військове лідерство.  
Історична ретроспектива військового лідерства  
у Збройних Силах України. Військове лідерство у збройних  
силах держав-членів НАТО. Військове лідерство в умовах  
російсько-української війни**

**ТОКСИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ВИКЛИК СУЧАСНІЙ  
ВІЙСЬКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ**

*Вітченко А. О.*

*доктор педагогічних наук, професор,  
професор кафедри суспільних наук НУОУ  
ORCID 0000-0002-1694-401X*

В умовах широкомасштабної російської агресії військове лідерство набуває особливої актуальності як один із провідних принципів реформування ЗСУ за стандартами НАТО, визначальний чинник якісної трансформації системи військового управління, спрямованої на утвердження провідної ролі офіцера-лідера у формуванні командного духу, розвитку підлеглих і досягненні спільного успіху.

Проблеми становлення військового лідерства у ЗСУ, проектування професіограми сучасного офіцера-лідера, лідерської підготовки курсантів (слухачів) ВВНЗ порушують у своїх працях О. Бойко, В. Осьодло, Ю. Пунда, R. Assir, A. Flavio, J. Lewis, R. Neubauer, A. Tarling, M. Wade та ін. Втім до останнього часу не вдалося вирішити цілу низку проблемних питань, пов'язаних із розробленням науково обґрунтованої типології військового лідерства, впровадженням компетентнісного підходу до розвитку лідерських якостей у військових керівників, визначенням сприятливих умов для поширення лідерських ідей у військовому середовищі тощо. Доволі показовим свідченням цього є зосередженість окремих дослідників на розробленні типології лідерства за зразком традиційного управління (авторитарне, демократичне, ліберальне або нейтральне), характеристиці такого негативного явища, як токсичне (деструктивне, «погане») лідерство, що перетворюється на предмет наукових досліджень (О. Бойко, О. Винославська, М. Кононець, M. Aasland, S. Einarsen, B. Kellerman, A. Skogstad та ін.).

Автори окремих розвідок не тільки розкривають сутність токсичного лідерства в армії, визначають критерії його ідентифікації, але і наводять імена токсичних військових лідерів («Leaders of monkey show», «трупходів»), поширюють сумнівні ідеї щодо «трансформування» й «оптимізації» таких військових керівників (Бойко, 2019), що нагадує сумну практику «полювання на відьом», боротьби з інакомисленням. Поділяючи думку про недоцільність толерування токсичного лідерства у ЗСУ,

вважаємо неприйнятними волонтаристські способи боротьби з ним як альтернативу роз'яснювальній просвітницькій роботі у військах, органах військового управління, вищій військовій школі.

Сам термін «токсичне лідерство» видається нам хибним, побудованим, як оксюморон, за принципом поєднання несумісних начал, поглядів і підходів до розуміння ключового поняття, оскільки концепція військового лідерствасформувалася як протиположна командно-адміністративній моделі управління з її зосередженістю на формальних управлінських функціях, браком належної уваги до потреб підлеглих. Військовий лідер, на нашу думку, апріорі не може бути токсичним, оскільки у своїй діяльності демонструє зразкове керівництво, орієнтуючись на пріоритети розвитку колективу, яким керує, виявляючи такі лідерські якості, як турбота про людей, здатність забезпечувати успіх підлеглих і вирішувати їхні проблеми, надихати власним позитивним прикладом, бути прикладом конструктивної міжособистісної комунікації, ефективної військово-професійної та службової діяльності, товариських взаємовідносин. У розкритті сутності лідерства спираємось на твердження про те, що воно «виступає як протилежність авторитарній владі і примусу... При цьому замість сили і примусу в концепції лідерства часто виступають переконання й натхнення» (Сергеева, Кондратьєва, Хромей, 2015, с. 34).

Причину виникнення ідеї «токсичного лідерства» вбачаємо у збереженні хибних стереотипів репресивної педагогіки, згідно з якими начебто можна досягати успішних результатів у навчанні та вихованні особистості шляхом засвоєння негативного досвіду, на основі аналізу помилок і недоліків. Фундатори теорії «токсичного лідерства» у спосіб «від зворотного» намагаються сформулювати своєрідний імунітет до антилідерської поведінки. Насправді вони тільки вкорінюють її у підсвідомості своїх учнів, акцентують увагу на тих токсичних якостях та діях, які спотворюють саму сутність лідерства, доводять неможливість його реалізації у специфічних умовах військового управління.

Для подолання наявних проблем у практичному впровадженні ідеї лідерства треба відмовитися від розроблення надуманих лідерських типів, методологічним підґрунтям лідерської підготовки курсантів (слухачів) ВВНЗ обрати сучасні технології проектного, проблемного, ситуативного, ігрового навчання, що ґрунтуються на поширенні передового досвіду військового лідерства.

### Список використаних джерел

1. Бойко, О. (2019). Токсичні військові лідери як небезпека «оптимізації» і «трансформації» армії. URL: [https://petrimazepa.com/uk/toksichni\\_viyskovi\\_lideri\\_yak\\_nebezpeka\\_optimizacii\\_i\\_transformacii\\_armii](https://petrimazepa.com/uk/toksichni_viyskovi_lideri_yak_nebezpeka_optimizacii_i_transformacii_armii) (дата звернення: 23.10.2023).

2. Сергеева, Л. М., Кондратьева, В. П., Хромей, М. Я. (2015).  
Лідерство: навч. посібн. ; за наук. ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ :  
Лілея-НВ. 296 с.



## ВІЙСЬКОВИЙ ЛІДЕР У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

**Гібелінда В. Р.**

слухач Національного  
університету оборони України

*Анотація.* Висвітлено проблемні питання формування військового лідера у Збройних Силах України.

**Ключові слова:** *військовий лідер.*

Проходячи службу протягом 14 років кожного разу відкриваю нові аспекти лідерства в Збройних Силах України. З початком служби пересікався в багатьох службових питаннях з офіцерами «старої школи», які зовсім не звертали увагу на поняття лідерства і рахували, що будь-який командир апріорі є лідером. Це іншомовне слово принесено з англійської мови і ментально нам не зрозуміле. І навіть «забивати» мізки людям, якщо єдиноначальність, субординація і наказ командира в армії – це головне. А це не зрозуміле лідерство для них тільки підриває ці прості принципи в армії.

Їхня думка не є вірною. Хочуть зрозуміти ці застарілі принципи, тому що посада і право віддання наказів – це не означає автоматично мати повагу в колективі і безумовне виконання наказів. Вдале управління підрозділом та здобуття авторитету спонукає до набуття лідерства. Наприклад, командир без авторитету не є лідером. Але будь-який авторитетний військовослужбовець не завжди є військовим лідером. Лідерству можна навчитися. Чим більше військових лідерів, а не тільки одних командирів і начальників – тим потужніша і спроможніша армія. Лідером необхідно стати кожному військовослужбовцю – від солдата до генерала. Але не існує ідеальних військових лідерів. Це лише поодинокі винятки.

Чи достатньо військових лідерів у Збройних Силах України?

Чи зможете знайти хоч одне слово «лідер» у Статутах ЗСУ?

Логіка «радянської і пострадянської» школи підготовки сержантів і офіцерів полягає в тому, що: «Якщо у керівних документах та Статутах цього слова не існує, тоді навіть бути лідером?»

Завдання будь-якого військовослужбовця Збройних Сил України – захищати українську державу та націю від агресора. Завдання військових лідерів: морально, психологічно, професійно готувати себе і підлеглий особовий склад до виконання завдань за призначенням, згуртовувати його і вести за собою до визначеної мети.

Індивідуальна лідерська здатність військовослужбовця будь-якої категорії – критично оцінити реальний стан речей; чітко усвідомити існуючі загрози та наявні можливості; залучити необхідні ресурси, визначити шляхи і способи їх використання; застосувати ефективні внутрішні комунікації; надихнути та вмотивувати особовий склад до

виконання визначених завдань; досягти очікуваних результатів та сприяти розвитку й удосконаленню бойової спроможності кожного окремого військовослужбовця та підрозділу загалом – усі ці завдання передбачають формування і прояв військового лідерства.

Сократ першим висунув ідею про те, що лідерство – це доля тих, хто знає, що робити в даній ситуації. Відповідно, тому, хто керує іншими, необхідні ґрунтовна теоретична підготовка і досвід. Люди підкоряються тому, хто знає. Але знання – це ще не все, що потрібно справжньому лідеру. Як писав Ксенофонт, хороший лідер спрямовує, показує приклад, поділяє разом з усіма труднощі і завойовує їхню підтримку, тобто авторитет. Лідер повинен вміти добиватися поваги, не прагнучи популярності.

Існує різниця між функціями управління (адмініструванням, плануванням, мотивацією, координацією, контролем) і лідерством. Хороший лідер вміє робити всі ці справи, але завжди виходить за їх межі. Він знає, як завоювати підтримку інших людей для виконання поставленого завдання.

Лідер у буквальному сенсі – це не завжди людина, що йде попереду. Від лідера чекають, що він вкаже шлях, зберігатиме єдність команди і турбуватиметься про кожного підлеглого під час виконання спільних завдань.

На відміну від командира (начальника, шефа) слово «лідер» не має ієрархічного відтінку, позаяк лідер і ті, хто йде за ним, перебувають на одному рівні, вони рівноправні. Наголосимо, що європейці, чиї мови не мають етимологічної концепції лідерства, – особливо французи та іспанці – не так давно запозичили слово «лідер» з англійської мови.

Образ пастуха і стада не завжди прийнятний, коли йдеться про лідера, який керує людьми. Досить різні речі і розуміння дій. Але сутність лідерства не змінюється у зв'язку з тим, що в людей є три кола потреб, що задовольняються у будь-якому суспільстві або професійній спільноті, зокрема й військовій.

По-перше, людям завжди необхідно знати, куди вони рухаються, знати їхнє спільне завдання.

По-друге, вони повинні бути об'єднані і згуртовані в команду (групу).

По-третє, в команді (групі) повинні задовольнятися індивідуальні потреби кожного її учасника.

Указані види людських потреб не треба розглядати окремо одна від одної, оскільки вони перетинаються, спричиняючи іноді в людини як позитивні, так і негативні ефекти. Наприклад, слід зважати на те, що іноді потреби індивідуума можуть суперечити спільним завданням, які треба виконати групі.

Ця модель потреб людини має один недолік: вона статична. Процес взаємодії з людьми завжди динамічний. Це постійний зв'язок між потребами людей, ними самими та їхніми лідерами або керівниками, командирами, начальниками в межах професійного середовища, зокрема

військового. Зміни у ньому завжди перетворюють відносини лідера та його послідовників, іноді кардинально.

Коли ви прагнете бути військовим лідером, дуже важливо «стояти твердо на землі» і не відриватись далеко від образу лідера як людини, що вказує шлях, об'єднує і згуртовує людей у команду, заохочує їх прикладом і словом продовжувати рухатись за напрямком, не зважаючи на труднощі і небезпеки на шляху.

Команду можна порівняти з чітко налагодженим механізмом, усі частини якого ідеально підігнані одна до одної. Так злагоджено діяла під керівництвом Олександра Великого грецька армія. Хоч би якими важкими були обставини, вона була спроможна завдавати поразки більшим арміям. Ключем до успіху була єдність дій.

Лідерство військовослужбовця – процес неформального впливу на особовий склад на основі чіткого формулювання мети, визначення способів її досягнення, ефективної внутрішньої комунікації, мотивації до дії під час підготовки і виконання поставлених завдань, забезпечення механізмів вдосконалення бойових спроможностей, інтегрального розвитку і згуртування особового складу в єдину команду.

Важливо, щоб кожен, хто потрапляє у Збройні сили, виходив звідти кращою людиною, щоб краще розумів масштаб відповідальності за своє життя і за життя своєї країни.

## Summary

**Hibelinda V. R.**

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **MILITARY LEADER IN ARMED FORCES IN UKRAINE**

**Abstract.** *Problematic issue in formation military leader in Armed forces in Ukraine.*

**Key words:** *military leader.*

## АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

**Івасюк Д. В.**

*головний спеціаліст*

*відділу розвитку військового лідерства*

*офіцерського складу*

*управління розвитку військового лідерства*

*Генерального штабу ЗС України*

**Анотація:** в даній роботі проведено аналіз підходів до розвитку військового лідерства в збройних силах Литовської Республіки та Збройних Силах України. Розкрито суть понять та підготовки.

**Ключові слова:** *військове лідерство, ЗС України, Литовська Республіка, Генеральний штаб ЗСУ, місія військового лідерства.*

Під час збройної агресії російської федерації проти нашої держави, Збройні Сили удосконалили свою майстерність, проте майбутні виклики та загрози до яких ми завжди повинні бути готові, підштовхують до переосмислення існуючих цінностей та започаткування розвитку у Збройних Силах системи військового лідерства.

Військове лідерство - це система, яка є цілісною та реалізується упродовж всієї військової кар'єри військовослужбовця, від рядового до вищого офіцерського складу, шляхом цілеспрямованого формування та поглиблення відповідних якостей і навичок під час:

навчання (підготовки) у ВВНЗ, НПЗВО, НЦ (підрозділах);

проходження військової служби, отримання досвіду та самонавчання.

Місією військового лідерства можливо вважати здійснення ефективного впливу на особовий склад різних категорій у повсякденній, службовій, навчальній і бойовій діяльності, а також у нестандартних (критичних) ситуаціях шляхом спрямування підлеглих (колективу, групи) до мотивації та досягнення мети, цілей, із забезпеченням дисципліни, довіри і поваги в підрозділі.

Головна мета розвитку системи військового лідерства – є створення ефективною системи, яка забезпечить виховання нового покоління військових лідерів з критичним мисленням на всіх рівнях військового управління – тактичному (особистісному, безпосередньому), оперативному (організаційному) і стратегічному.

Система військового лідерства повинна засновуватися на отриманні військовослужбовцями відповідних компетентностей (знань, вмінь і практичних навичок), що у свою чергу надасть їм можливість успішно здійснювати свою професійну діяльність.

Розглянемо військове лідерство офіцерського складу Збройних Сил Литовської Республіки.

Велику увагу в системі військової освіти і підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил Литовської Республіки приділяється програмі розвитку лідерства, яка є основою підготовки майбутніх офіцерів національних збройних сил.

Підготовка офіцерського корпусу литовського війська здійснюється у вищому військовому навчальному закладі Литви – Військовій академії Литовської Республіки імені генерала Йонаса Жемайтиса.

Військова академія готує лідерів, які в важких ситуаціях, в екстремальних умовах спроможні приймати самостійні професійні рішення, що дозволяє краще, точніше і творчо вирішувати проблеми. Військова академія виховує офіцерів – лідерів з критичним мисленням, які відчувають безумовну довіру своїх підлеглих.

Військова академія здійснює підготовку офіцерів з вищою освітою з освітнім рівнем “бакалавр”. Після отримання вищої освіти “бакалавр”, подальше навчання офіцерського складу здійснюється шляхом проходження курсів для здобуття відповідного рівня військової підготовки за майбутньою посадою:

L1 – базовий рівень (курси лідерства+“бакалавр” – 3,5 роки та курсова підготовка в центрах підготовки за родами військ: СВ, ПС, ВМС) – від лейтенанта до капітана;

L2 – тактичний рівень (курсва підготовка в центрах підготовки за родами військ: СВ, ПС, ВМС) – майори;

L3 – операційний рівень (об'єднаний командний і штабний коледж – за кордоном) – підполковники;

L4 – стратегічний рівень (військовий коледж – за кордоном) від полковника і вище.

Перші два роки курсанти Військової академії навчаються за єдиною, загальновійськовою програмою (основа – загальновійськова тактика як інструмент прийняття рішення лідером), під час якої вони отримують навички та знання, що мають бути у військового командира-лідера, вивчають науки передбачені загальнодержавними вимогами для ступеня вищої освіти “бакалавр”, а також отримують знання з вогневої, тактичної підготовки, поглиблено вивчають англійську мову.

Після закінчення другого курсу базового рівня навчання (L1) у Військовій академії здійснюється розподіл курсантів за родами військ (сил).

Продовжуючи навчання у Військовій академії курсанти отримують базові знання за напрямком діяльності визначеного роду військ (сил) та отримавши ступінь вищої освіти “бакалавр” направляються в центри підготовки фахівців для кожного роду військ (сил) з метою опанування конкретної посади, на яку будуть призначені.

Усі офіцери-випускники Військової академії отримують сертифікати зі знання англійської мови та інструкторів з фізичної підготовки.

Військові експерти та науковці Збройних Сил Литовської Республіки акцентують увагу на те, що на рівні військової підготовки L1, L2, L3 (базовий, тактичний, операційний) готують військових фахівців для бойового застосування та організації збройних сил за усіма видами забезпечення.

На рівні підготовки L4 (стратегічний) ведеться підготовка військових фахівців з політичним мисленням (політичне управління), тобто військових менеджерів державного рівня (стратегічна ланка).

Кар'єра офіцера та сержанта – два різних шляхи професійного зростання та досягнення поставлених цілей. Сержант не бажає стати офіцером, він достатньо вмотивований та може успішно побудувати свою кар'єру від командира відділення до головного сержанта збройних сил з пристойним грошовим забезпеченням та соціальними пільгами – як результат зміни “радянської” філософії в концептуальних підходах до ролі та місця сержантського складу в збройних силах.

Фінансова система грошового забезпечення військовослужбовців литовських збройних сил побудована таким чином, що головний сержант батальйону отримує грошове забезпечення на рівні офіцера – заступника командира (начальника штабу) батальйону у військовому званні “майор”.

Перед вибором військової кар'єри кожен громадянин усвідомлює та відповідає собі на запитання стосовно своєї особистості та приймає рішення:

я маю високі організаторські здібності, аналітичний склад розуму, здатний до аналізу та критичного мислення – будую кар'єру офіцера;

мені більш притаманне якісне, чітке та вчасне виконання вже поставлених завдання, маю хист до технічного напрямку – будую кар'єру сержанта.

Запроваджена система професійної підготовки сержантського складу Збройних Сил Литовської Республіки є прийнятою, забезпечує збройні сили професійно та якісно підготовленим сержантським складом з навичками лідерів. Офіцер у повній мірі може спиратися на сержанта як під час повсякденної діяльності військової частини, так і в ході виконання визначених підрозділу бойових (учбово-бойових) завдань.

На жаль військове лідерство в Збройних Силах України довгий час розглядалося поверхнево, не реалізовувалось та не впроваджувалось у практичній діяльності. Впровадження військового лідерства розпочинається з 2018 року з наказу Генерального штабу Збройних Сил України від 05.07.2018 № 249 Про затвердження Інструкції з оцінювання рівня авторитету і лідерства командирів (начальників) у Збройних Силах України року.

Так на сьогоднішній день вже є перші кроки впровадження військового лідерства в пріоритетність ЗСУ:

сформовано управління розвитку військового лідерства в Генеральному штабі;

створено вертикаль в Кадрових центрах видів, родів (військ) сил, а саме: відділи (групи) кар'єрного супроводження військових лідерів;

уточнюються освітні, навчальні програми підготовки військовослужбовців у ВВНЗ, НЦ (ЦПП);

проводяться наукові дослідження з питань діагностування рівня сформованості лідерських якостей;

організовано роботу щодо створення справедливої, стабільної та прозорої системи мотивації;

здійснюється розробка нової редакції Доктрини, Стратегії та Дорожньої карти щодо їх реалізації.

Є необхідність створення системи оцінки військового лідера, визначення критеріїв і показників обрахунку рівня військового лідера. Нажаль на сьогоднішній день досі при призначенні на командні посади не враховується рівень військового лідерства, відсутня єдина база рейтингу військових лідерів, відсутня мотиваційна складова та заохочення лідерів ЗСУ.

Поки що в наших думках передує думка що лідерство – це специфічний феномен, якому виховати не можливо, на кшталт якщо родився лідером то і будеш, а якщо ні – то лідером тобі не стати, лідерство пов'язують з високим IQ та іншими ідеалізованими складовими.

Проаналізувавши ADP 6-22 Army Leadership and the Profession, 2019, де в ключових ідеях зазначається, що лідерству можна навчитися та вдосконалюватися, усі лідери також є послідовниками.

Вважати лідерство вродженим талантом – це ставити під сумнів здатність людини до розвитку. Якщо ж розглядати лідерство, як набуту навичку, то визначивши необхідні здібності, необхідні компетенції з застосуванням практики, знань, експериментів, спостереженням та роботою над помилками можливо виховати військового лідера.

Висновки. Російсько-українська війна показала нам, що для вмілого керування, ефективного позитивного впливу на особовий склад, якісного виконання завдань, на керівних (командних) посадах всіх рівнів потрібно призначати військовослужбовців, які мають необхідні лідерські здібності.

Тому, головною метою розвитку військового лідерства залишається створення ефективної системи, яка забезпечить виховання нового покоління військових лідерів з критичним мислення на всіх рівнях військового управління, на тактичному (особистісному, безпосередньому), оперативному (організаційному) і стратегічному рівнях.

### **Список використаних джерел**

1. Defense Officer Personnel Management Act : Public law 96-513, 1980
2. ADP 6-22 Army Leadership and the Profession, 2019
3. Осьодло В.І., Поздишев С.О., Хміляр О.Ф. Психолого-педагогічні аспекти діяльності військового керівника. Київ : НУОУ, 2014. 412с.

4. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід: у 2-х. Ч. Ч. 2: підручник / Ю.С.Красильник, Г.О. Верхованцев, Л.І.Карпова-Чемерис та ін. Київ : НУОУ, 2013. 336 с.

5. Підручник “Управління персоналом у Збройних Силах України”. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 404 с.

6. Навчальний посібник “Менеджмент персоналу”. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017.-152 с.

## Summary

### ANALYSIS OF MILITARY LEADERSHIP IN THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA AND THE ARMED FORCES OF UKRAINE

***Ivasiuk D. V.***

*chief specialist of the military leadership  
development department of the officer  
staff of the military leadership  
development department of the General  
Staff of the Armed Forces of Ukraine*

***Abstract:*** *this paper analyzes approaches to the development of military leadership in the Armed Forces of the Republic of Lithuania and the Armed Forces of Ukraine. The essence of concepts and preparation is revealed.*

***Keywords:*** *military leadership, the Armed Forces of Ukraine, the Republic of Lithuania, the General Staff of the Armed Forces, the mission of military leadership.*



## НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ОФІЦЕРА – ЛІДЕРА

**Козуб М. М.**

слухач Національного університету  
оборони України

***Анотація.** У тезі висвітлено відношення офіцера – лідера до невизначеності в професійній діяльності. Проаналізовано якими якостями повинен володіти офіцер – лідер для подолання невизначеності при прийнятті рішень.*

***Ключові слова:** невизначеність, офіцер-лідер, прийняття рішення, компоненти.*

Сучасна обстановка, яка склалась в умовах російсько-української війни, добавила невизначеності в життя нашого суспільства. Невизначеність стає частиною нашого життя під час воєнного стану, яку ми починаємо приймати як частину нашого повсякденного життя. Тому для військової людини невизначеність це те з чим проходить його життя. Зрілість людини визначається тим, як багато невизначеностей вона може витримати (Карл Юнг) (Ольга Красницька, Олег Хміляр, 2022). У цьому контексті постать офіцера – лідера постає у тому як він вміє долати невизначеність. Лідерство – справа нелегка, проте люди будь якого проходження можуть стати лідерами – і сильні лідери здатні зробити якусь частинку світу кращим місцем (Рубенштейн Девід, 2021).

Офіцеру – лідеру важливо володіти сукупністю лідерських якостей, завдяки яким він зможе вирішувати завдання відповідно до своїх посадових, обов'язків і соціального призначення, що зумовлює необхідність його лідерської підготовки. Офіцер-лідер має подавати приклад, надихати, навчати й, водночас, бути максимально близьким до людей, до своєї команди. Офіцер-лідер – це людина, яка вказує шлях, веде за собою, зберігає єдність команди, турбується про кожного військовослужбовця під час виконання спільних завдань з досягнення мети (О. Хміляр, І. Москальов, С. Іллющенко, А. Вітченко, С. Черевичний, О. Сидоренко, Л. Кринець, В. Чорний, 2018).

Лідерство офіцера – це його здатність забезпечити в підрозділі три головні потреби особового складу, а саме:

успішно виконувати загальне завдання;

працювати злагоджено в колективі;

максимально задовольняти індивідуальні потреби кожного підлеглого.

Чітка регламентація, плановість і прогнозованість подій, комфортні побутові умови, відсутність явних загроз життю і здоров'ю, всі перераховані чинники пред'являють командирю вимоги до так якостей – дисциплінованість, патріотизм, старанність, ретельність, педантичність,

кмітливість, розсудливість, комунікабельність, наявність педагогічних і психологічних здібностей, почуття обов'язку і здатність жертвувати особистісними інтересами заради спільних цілей, працьовитість (Хміляр О. Ф., Волков В. І., 2006). Як сказав Герой України генерал-лейтенант Сергій Шаптала: "Найголовніший принцип – щоб командиру завжди довіряли люди, які за ним ідуть. Якщо люди будуть довіряти своєму командиру, вони будуть виконувати задачі, що перед ними стоять" (Ольга Красницька, Олег Хміляр, 2022).

Невизначеність як чинник в зростанні офіцера-лідера на мою думку повинен складатися з кількох компонентів:

1. Розвиток адаптаційних навичок: у ситуаціях невизначеності офіцер-лідер має навчитися швидко адаптуватися до нових обставин, приймати рішення на основі обмежених даних і вирішувати проблеми в режимі реального часу. Це може сприяти їхньому розвитку як лідера.

2. Розвиток стратегічного мислення: невизначеність може вимагати від офіцера-лідера розробки та виконання нових стратегій. Це сприяє розвитку його навичок управління та стратегічного планування.

3. Вирішення критичних ситуацій: в умовах невизначеності офіцер-лідер має вирішити критичні ситуації, такі як ведення бою, природні катастрофи, екстрені події. Його зусилля в таких ситуаціях можуть бути визнані та оцінені, сприяючи зростанню його як лідера.

Висновки. Однак важливо також враховувати, що невизначеність може бути стресовою для індивіда, тому підтримка та навчання важливі для успішного розвитку офіцера-лідера в умовах невизначеності.

### **Список використаних джерел**

1. Ольга Красницька, Олег Хміляр (2022). Надихаюча книжка Українського Захисника Київ: Вид-во Ліра-К. 116 с.

2. Рубенштейн Девід (2021). Бути лідером. Мудрість від тих, хто змінив правила гри. Київ: Лабораторія. 448 с.

3. О. Хміляр, І. Москальов, С. Іллющенко, А. Вітченко, С. Черевичний, О. Сидоренко, Л. Кримець, В. Чорний (2018). Концепція лідерства за стандартами армій країн НАТО (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries): навчальний посібник. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського. 252 с.

4. Хміляр О. Ф., Волков В. І. (2006). Психологія управління військового керівника. Навч. посіб. К. : «РОСА». 108 с.

## Summary

**Kozub M. M.**

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **UNCERTAINTY AS A FACTOR OF OFFICER – LEADER GROWTH**

**Abstract.** *The thesis highlights the officer-leader's relationship to uncertainty in professional activity. It has been analyzed what qualities an officer-leader should possess in order to overcome uncertainty when making decisions.*

**Key words:** *uncertainty, leader officer, decision making,*

## СТАНОВЛЕННЯ КЕРІВНИКІВ–ЛІДЕРІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО–УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Крючка М. Л.*

*слухач Національного університету  
оборони України*

***Анотація.** Розглянуто можливості покращення методів виховання керівників - лідерів.*

***Ключові слова:** керівник – лідер, управління кар’єрою персоналу.*

Свою доповідь розпочинаю розпочинаю з вислову американського підприємця, винахідника компанії “Майкрософт” та самої багатой людини за версією видатного рейтингового видання Форбс з 2009 по 2016 роки Білла Гейтса - “Якщо ми подивимося вперед, в наступне століття, ми побачимо, що лідерами будуть ті, хто надихає інших”.

І справді якщо розглянути історію, видатний Вінстон Черчіль під час промови у Палаті громад Великої Британії під назвою “Це був їх зоряний час” у 1940 році довів народу, що беручи участь у військових діях, він зможе перемогти. Англійський народ повірив у свого лідера та у власні сили, повірили, що британці здатні боротися проти німецької машини “до останньої краплі крові”, як йшлося в промові.

Так і наш президент Володимир Зеленський з початком широкомасштабної агресії з боку російської федерації, не дивлячись на співвідношення військового потенціалу обох країн, на ситуацію, що склалася станом на 24 лютого 2022 року не на користь України, виступив 25 лютого 2022 року зі словами “Я звертаюся до Збройних Сил України! Стійте міцно, Ви все, що в нас є! Ви все, що захищає нашу країну державу! Слава Україні!”. Ця коротка, але полум’яна фраза надихнула керівництво Збройних Сил України та захисників на непохитну боротьбу проти загарбників.

Беручи наше сьогодення триває повна реінтеграція Збройних сил України. Молодь у віці 16 – 17 років, яка стала свідком кривавої боротьби нашої країни за свободу та незалежність, вступає у вищі військові навчальні заклади, військові ліцеї, щоб у подальшому мати можливість бити ворога та відстоювати право української нації на існування. З військових навчальних закладів повинно починатися становлення лідерів. Поняття лідер – не має бути доросла людина, яка має виховання радянського союзу, які в основному долучилися до Збройних Сил під час оголошення мобілізації у 2014 та 2022 роках. Згоден, що вони мають багато досвіду, але стара система виховання підлеглого особового складу дає право застосовувати до них таке поняття як “керівник”, а не лідер. Лідер – це та людина, яка має витратити багато свого часу, щоб вкласти в інших, покращити організацію колективів для якісного виконання завдання. По факту тут не має значення вік цієї людини.

Головнокомандувач Збройних Сил України, Валерій Залужний, який є на мою думку лідером 5 рівня за Джоном Максвелом зустрів повномасштабну агресію у віці 48 років, проте заслужив на повагу всього світу, навіть російські пропагандисти російської федерації вважають його гідним суперником. Під його керівництвом Збройні Сили України продовжують звільняти території, захоплені агресором. Герой України – Командувач Повітряних Сил Збройних Сил України, зустрів цю війну у віці 49 років, але молодий вік не заважає йому особисто керувати протиповітряною обороною цілої держави, цим самим захищати цивільне населення від ракетно-бомбових ударів терористів. Ще один безумовний лідер, керівник Головного Управління Розвідки України генерал – майор Буданов Кирило Олексійович, очолив цю потужну організацію у 37 років, на даний час блискуче керує проведенням різних військових операцій у всьому світі. Цього лідера – генерала боїться все російське керівництво, а народ росії у Москві клеїть оголошення з побажанням висунути кандидатуру Буданова К.О. на пост президента російської федерації.

На мою думку, лідерства можна навчитися, на державному рівні слід приділяти більшій увазі розвитку військового лідерства, потрібно покращувати систему навчання, переглянути підходи до викладання предметів гуманітарного та соціального блоку (військове лідерство, філософія, етика, психологія, інші) у військових навчальних закладах впровадити нові предмети. Військових лідерів мають виховувати на патріотизмі, повазі до товаришів по службі, виконанні почесної місії - служінню Батьківщині та захисту свого народу. Якщо брати до уваги думку, що лідером не народжуються, а стають, то звісно необхідно змінити повністю підхід управління персоналом, який використовується (Степанюк, 2018). На даний час реально є негативні фактори, що впливають на мотивацію особового складу та їх військову кар'єру, а саме:

формальне ставлення керівного складу військових частин до процесу управління кар'єрою підлеглого особового складу, до відпрацювання та виконання індивідуальних планів управління кар'єрою персоналу;

суб'єктивізм при прийнятті кадрових рішень щодо просування по службі та направлення на навчання. Деякі керівники направляють матеріали на призначення військовослужбовців, які мають низьку виконавчу дисципліну, для просування по службі до інших військових частин та направлення на навчання до вищих військових навчальних закладів з метою позбутися даних осіб, не дбаючи про наслідки таких рішень.

Досвід повномасштабної війни має численну кількість прикладів щодо прийняття з територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки на військову службу по мобілізації офіцерського складу з одночасним призначенням його на посади не за військово-обліковою спеціальністю. Як наслідок – призначення некваліфікованих та невмотивованих військовослужбовців на посади командної та середньої

ланки, які не мають авторитету, не спроможні виконувати завдання за призначенням та керувати підлеглим особовим складом;

недостатній рівень підготовки військовослужбовців – випускників вищих військових навчальних закладів щодо практичної реалізації здобутих знань;

недостатній рівень підготовки офіцерського, сержантського та рядового складу військових частин на курсах підвищення кваліфікації в навчальних центрах Збройних Сил України.

З метою підвищення ефективності кадрового менеджменту, який безпосередньо впливає на становлення лідерів пропонується:

проведення прозорого і якісного відбору та призову особового складу на військову службу за контрактом та по мобілізації Збройні Сили України;

введення у Збройних Силах України чіткої програми підготовки громадян України до відсічі збройної агресії;

удосконалення системи управління кар'єрою військовослужбовців з урахуванням їх побажань та потреб Збройних Сил України;

удосконалення системи військової освіти персоналу увійськових навчальних закладах, системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації особового складу з урахуванням досвіду країн-членів НАТО та досвіду проведення антитерористичної операції, операції об'єднаних сил та відбиття широкомасштабної агресії російської федерації проти України. Очікуваними результатами реалізації вищезазначених заходів має стати дієва система методів управління персоналом та грамотної побудови системи комплектування Збройних Сил України кваліфікованим та вмотивованим персоналом та його ефективне використання в умовах війни.

### **Список використаної літератури**

1. Ярина Степанюк (2018). Лідерство на полі бою: дослідження військового лідерства в Україні. Центр лідерства УКУ. <https://uculeadership.com.ua/knowledgebase/liderstvo-na-poli-boyu-doslidzhennya-vijskovogo-liderstva-v-ukrayini/>

## Summary

***Kriuchka M. L.***

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **FORMATION OF MANAGERS-LEADERS IN THE CONDITION RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

***Abstract.** Opportunities for improving education methods are considered  
managers-leaders.*

***Keywords:** managers-leaders, personal career management.*

## ШЛЯХ ДО ОФІЦЕРА-ЛІДЕРА ПОЧИНАЄТЬСЯ У ШКОЛІ

**Нікіфоров І. А.**

*доктор філософії, доцент,*

*доцент кафедри філософії Харківського Національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

*ORCID ID 0000-0001-5010-5749*

***Анотація.** У тезі висвітлені питання організації допризовної підготовки старшокласників в Державі Ізраїль та Сполучених Штатах Америки. Проводиться порівняння підготовки в цих державах. Розглянуто питання організації підготовки в старших класах українських шкіл. На основі проведеного аналізу надаються пропозиції зміни організації допризовної підготовки в школах України.*

***Ключові слова:** військова підготовка, школярі, Міністерство оборони, школи.*

Для досягнення перемоги у російсько-українській війні, яка була розпочата Російською федерацією 24 лютого 2022 року, необхідно звернути увагу на підготовку офіцера-лідера, здатного вести свій підрозділ або частину в бій та досягати перемоги за рахунок високого професіоналізму.

Пропоную звернутись до найбільш професійно підготовлених армій світу для використання їх досвіду в питанні допризовної підготовки молоді, яка в майбутньому планує пов'язати своє життя з військовою справою.

Сьогодні ми чуємо заклики до використання досвіду Держави Ізраїль, яка знаходиться багато років в умовах, які дуже схожі до наших, тому що ми розуміємо, що географічно ми змушені мати такого північного сусіда, який весь час намагався, намагається і буде намагатися захопити нашу територію і знищити нашу націю. Аналогічні мрії мають і сусіди Держави Ізраїль.

В Ізраїлі початкова військова підготовка школярів здійснюється в рамках добровольчої молодіжної організації ГАДНА (аббревіатура івритських слів “Молодіжні батальйони”), яка готує підлітків 13-18 років до військової служби. На чолі ГАДНА – командування з числа кадрових офіцерів ізраїльської армії, яка координує свою діяльність з Міністерством освіти. Також у структурі Генерального штабу є відділ з питань виховання молоді, якій безпосередньо керує організацією ГАДНА.

Ця програма допомагає школярам адаптуватися до майбутнього армійського життя. Програма включає:

щотижневі заняття із старшокласниками, які під час цих занять проходять тренування, щовключають отримання навичок користування зброєю, засобами захисту, навички мінної безпеки та надання медичної допомоги;



щорічно старшокласники проходять двотижневі військові збори в таборах, які проводять діючі офіцери і сержанти армії оборони Ізраїля (ЦАХАЛ). На цих зборах школярі отримують армійську форму, з ними проводяться заняття зі стрілецької, фізичної та стройової підготовки. Більшість занять проходять в полі. Після зборів проводиться атестація, на якій даються висновки про рівень підготовки та рекомендації щодо вибору армійської спеціальності кожному школяреві.

Крім того, в окремих школах є військові підготовчі курси, які можна назвати поглибленою військовою підготовкою. Здебільшого тут навчаються ті, хто готується до професійної військової кар'єри.

Для підлітків 13-15 років (як юнаків, так і дівчат), які вирішили отримати професійну підготовку за спеціальностями армійського профілю, діє ціла мережа ізраїльських аналогів кадетських корпусів. До їх числа відносяться численні коледжі ВПС, служби озброєнь, військово-морського флоту, де готують майбутніх армійських і флотських фахівців. Кадети, які завершили навчальний курс в коледжі, призиваються в армію, де служать за отриманими спеціальностями.

В американських середніх школах, як державних, так і приватних, реалізується федеральна програма підготовки молодших офіцерів запасу, а точніше, юнацькі курси JROTC (Junior Reserve Officers Training Corps). “Офіцер” – це просто частина назви, в разі вербування в армію школярі будуть солдатами, але вони будуть мати пільги: залежно від терміну навчання на курсах вони зможуть претендувати відразу ж на отримання звання рядового першого класу.

Відповідальність за втілення в життя цієї програми доручена міністерству оборони, тому в Пентагоні, а також в головних штабах видів збройних сил існують управління, які координують та організують діяльність курсів JROTC. В обов'язок міністерства оборони входить забезпечення курсів навчальними матеріалами, формою (носіння її обов'язково під час занять) і зброєю. Воно також повинно надавати навчальні табори для проведення занять і тренувань учнів на місцевості. Щорічно на ці цілі Пентагон виділяє зі свого бюджету близько 400 млн. доларів. На сьогоднішній день діють більше ніж 3500 шкіл з програмою JROTC.

Відповідно до закону, основними цілями JROTC є виховання у підростаючого покоління почуття громадянства і патріотизму, розвиток впевненості у власних силах, лідерства, поліпшення здатності спілкуватися і усно, і у письмовій формі, підвищення рівня фізичної підготовки учнів, виховання поваги до американських збройних сил і їх ролі у захисті національних інтересів, розвиток командних та стройових навичок, основних військових правил. Програма готує підлітків до того, щоб “краще служити своїй країні в якості лідерів та підготуватися до військової служби”.

Для вирішення завдань програми необхідні кваліфіковані викладачі і в їх ролі використовують військовослужбовців у відставці, які продовжують

отримувати пенсію за вислугою років від федерального уряду. Крім того, школи оплачують їм різницю від того, що вони мали б, продовжуючи залишатися на дійсній службі. Школи зацікавлені, щоб у них існували класи JROTC, тому, що в цьому випадку вони отримують від держави великі фінансові та матеріальні кошти.

Програма JROTC як правило вивчається упродовж 3-4 років. Заняття проводяться у спеціалізованому класі. Відповідно до програми вивчається військова історія, військові статuti, основи громадянської освіти та проводяться заняття з фізичної підготовки. В більшості шкіл проводяться заняття із навчання влучній стрільбі. На польових заняттях в навчальних таборах проводяться заняття зі стрілецької підготовки, топографії та орієнтування на місцевості, підривної справи, водіння техніки та інше, що підвищує зростання інтересу до цієї програми. Також організуються спеціальні відвідування американських військових баз під час шкільних канікул.

На сьогодні в класах JROTC навчаються понад 600 тисяч американських хлопчиків і дівчаток. Для вступу в такий клас необхідно пройти випробування на фізичну витривалість. До того ж існує конкурс – на 140-150 місць надходить, як правило, 2000 заявок.

Статистика свідчить, що сорок відсотків від загального числа генералів армії США починали кар'єру в JROTC. І це не випадково. Адже ця програма формує у кадетів такі якості, як високий рівень всебічної освіти, підвищує самодисципліну, що допомагає їм згодом упевнено просуватися службовими сходами. Хоча, безсумнівно, навчання, спрямоване на розвиток лідерських якостей, дається підліткам важко. Але гідні приклади військових начальників є для них стимулом.

У вище наданому матеріалі було розглянуто підхід двох сучасних військових держав до підготовки школярів старших класів для подальшої служби їх в рядах збройних сил. Причому дві країни з різними підходами до комплектування своїх збройних сил. Армія Оборони Ізраїля – загальний військовий обов'язок, де дійсно проходить через службу в армії приблизно 95% населення, та збройні сили США, які комплектуються тільки військовослужбовцями контрактної служби. Але організація підготовки учнів старших класів до служби в армії співпадає практично на 100%.

Узагальнюємо схожість підходу:

державна програма;

мета виховання патріота, здатного захищати батьківщину;

відповідає Міністерство оборони, спільно з Міністерством освіти;

матеріальне забезпечення за рахунок Міністерства оборони;

викладачі-офіцери у відставці під контролем Міністерства оборони;

типові навчальні програми.

Стан справ в Україні – загальний для всіх старшокласників упродовж останніх двох років навчання предмет “Захист Вітчизни”: 3 години на тиждень. Для сільських та районих шкіл: повна відірваність шкіл від сучасних Збройних Сил; викладачі, як правило за сумісництвом, так як

кількості навчальних годин не вистачає на повну ставку; більшість викладачів не проходили військову службу. Але найбільша проблема, на мій погляд, в практично повній відсутності сучасної навчальної матеріальної бази для проведення занять з вогневої підготовки та інших розділів навчальної програми, відсутність практичних занять та низький рівень професійних знань у викладачів.

Висновки і пропозиції. Взяти на озброєння модель підготовки старшокласників з досвіду передових у військовому відношенні країн, а саме: повина бути державна програма з підготовки учнів старших класів до захисту батьківщини. Зобов'язати Міністерство оборони забезпечити школи сучасною навчально-матеріальною базою. Міністерство оборони має взяти на себе відповідальність за підбір викладачів для проведення занять. Проводити з викладачами збори де підвищувати їх фаховий рівень та ознайомлювати з методами сучасного застосування зброї, надання медичної допомоги, мінної безпеки та іншим питаннями, які чітко визначити при розробці програми предмету навчання. Під час навчання викладачам звертати увагу на лідерські якості навчаємих з подальшою рекомендацією для вступу у вищий військовий навчальний заклад. З таким підходом ми будемо мати молоду людину, яка усвідомлюватиме своє місце і роль в обороні держави.

### Список використаних джерел

1. Рудомский Р. (2023) ЦАХАЛ: действительно ли у Израиля одна из сильнейших армий мира. Взято з <https://news.obozrevatel.com/abroad/tsahal-dejstvitelno-li-u-izrailya-odna-iz-silnejshih-armij-mira.htm>.
2. 2002 במאי 5 הארץ, באתר הארץ, ל יועברו לירושלים, Взято з <https://www.hamichlol.org.il/>.
3. ניר חסון, אושרה הקמת בסיס המכללות של צה"ל בהר הצופים, מעבר לתחומי הקו 2012 Взято з <https://www.haaretz.co.il/news/politics/2012-07-03/ty-article/0000017f-eba9-d3be-ad7f-fbab99f60000>.
4. Центр протидії дезінформації .Можливість імплементації в Україні основних принципів захисту Армії оборони Ізраїлю. Взято з [https://cpd.gov.ua/main/czpd\\_analizuye-6-2/](https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6-2/).
5. Левін І. (2020).З якими труднощами може зіткнутися територіальна оборона України? Досвід Ізраїлю. Взято з <https://texty.org.ua/articles/102086/z-yakymy-skladnoshamy-mozhe-zitknutysya-terytorialna-oborona-ukrayiny-dosvid-izrayilyu/>.
6. Громадська Л. (2014.) На урок у камуфляжі. Взято з <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-urok-u-kamufliazhi>.
7. Army Junior ROTC Program Overview. Взято з <https://www.usarmyjrotc.com/army-junior-rotc-program-overview/>.
8. Junior Reserve Officers' Training Corps (JROTC) (2022) Academy. Взято з <https://www.hcpss.org/academy/jrotc/>.

9. Kristy N. Defense Primer: Junior Reserve Officers' Training Corps Updated December 16, Federation of American Scientists.

10. Junior reserve officers' training corps (jrotc) leadership pathways section. Association for career and technical education. Взято з <https://www.acteonline.org/about/structure/divisions/new-and-related-services-division/junior-reserve-officers-training-corps-jrotc/>.

## Summary

***Nikiforov I. A.***

*Doctor of Philosophy, Associate Professor,*

*Associate Professor of the department of philosophy*

*Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University*

*ORCID ID 0000-0001-5010-5749*

## THE WAY OF BEING AN OFFICER-LEADER STARTS AT SCHOOL

***Abstract.*** *The thesis highlights the issues of organizing pre-conscription training of high school students in the State of Israel and the United States of America. The comparison of training in these states is carried out, the issue of training organization in senior classes of Ukrainian schools is considered. Based on the analysis, proposals for changing the organization of pre-conscription training in Ukrainian schools are provided.*

***Keywords:*** *military training, schoolchildren, Ministry of Defense, schools.*

## СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

**Оберемко О. М.**

слухач Національного університету  
оборони України

***Анотація.** В доповіді розглянуто сучасний стан реалізації принципу гендерної рівності в секторі безпеки і оборони, як вплив суспільних процесів на комплектування військових організаційних структур і ефективність виконання завдань Збройними Силами України під час російсько-української війни. Визначені негативні та позитивні аспекти, шляхи реалізації Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року у Збройних Силах України.*

***Ключові слова:** гендерна рівність, Збройні Сили, принципи реалізації, жінки, чоловіки, дискримінація, війна*

Повномасштабна агресія російської федерації в Україну негативно вплинуло на сутність такого суспільного процесу як забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Проте, після 24 лютого 2022 року зросла кількість жінок, які стали поруч з чоловіками на захист незалежності та територіальної цілісності України, долучившись до лав Збройних Сил України, інших військових формувань та добровольчих об'єднань територіальних громад. Якщо у 2014 р. загальна чисельність жінок у ЗСУ становила 49 926 осіб, із них військовослужбовці-жінки – 16 557 осіб, то станом на 1 березня 2023 р. кількість жінок у Збройних Силах України зросла до 60 538 осіб, із них військовослужбовці-жінки – близько 42 898 (Дар'я Прокопій, 2023).

За даними міністерства оборони України держава має потужний показник по кількості жінок у Збройних Силах навіть серед країн-членів НАТО. Частка військовослужбовців-жінок в арміях країн – членів НАТО коливається від 0,3 % до 20 %. У США цей показник становить 17 %, у Сполученому Королівстві – 11 %, у Польщі – 7 %, у Данії – 8 %, у Естонії – 10 %. У лавах ЗСУ – 9 % жінок». Це свідчить про те, що роль жінки в українській армії помітно зросла.

Збройні Сили України поступово стають більш відкритими для участі жінок у виконанні завдань з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Так, лише у 2016 р. у Збройних Силах України було розширено перелік військових спеціальностей для військовослужбовців-жінок. А у 2018 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час

проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» (Закон України, 2018).

Завдяки таким змінам військовослужбовцям-жінкам стали доступні такі бойові професії у війську, як гранатометник, снайпер, артилерист та інші. Раніше вони могли претендувати переважно на небойові професії (зв'язківець, водій, кухар тощо).

З метою вивчення стану реалізації гендерної рівності, у березні 2023 року соціологічна група "Рейтинг" провела загальнонаціональне опитування "Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян". Результати опитування свідчать, що загалом у суспільстві спостерігається позитивне ставлення до всіх категорій осіб, які сьогодні служать у Збройних Силах України.

Результати національного опитування також показали, що в суспільстві та військових структурах залишилися загальні стереотипи, що жінки зазнають дискримінації у військових організаційних структурах. Понад третини опитаних погоджуються з тим, що жінки можуть командувати бойовими підрозділами, водночас їм важче, аніж чоловікам, робити кар'єру в армії (пов'язано з тим, що жінка може завагітніти, народити дитину та піти у соціальну відпустку терміном від 3 до 6 років). Разом із тим, у суспільстві все ще лишаються упереджені погляди щодо служби жінок у ЗСУ: понад 70% респондентів погодилися з тим, що жінкам краще виконувати небойові завдання. 40% – поділяють думку, що у сім'ях військовослужбовців-жінок існує більше проблем, порівняно із сім'ями, де жінки мають цивільні професії. Згідно із результатами опитування, у суспільстві переважає думка, що нинішні умови проходження військової служби враховують потреби військовослужбовців-жінок (55% опитаних). 28% – дотримуються протилежної думки, ще 17% – не змогли визначитися з відповіддю. Учасниці фокус-груп також відзначали, що ситуація щодо урахування побутових потреб жінок (форма, взуття, засоби гігієни тощо) дещо поліпшилася завдяки зусиллям волонтерів та різноманітних фондів.

Водночас найбільше нарікань у військовослужбовців-жінок було на відсутність жіночої форми, взуття, касок та бронежилетів, а також наявність проблем, притаманних умовам військово-польового побуту (зокрема відсутність можливості дотримуватись гігієни, особливо у «жіночі дні»). Проте ці питання піднімаються на вищому рівні не в достатній мірі та часто залишаються на самотійне вирішення самих військовослужбовців-жінок. Однак, відхід від «радянських» підходів та формування сучасних поглядів у командування сприяють його проактивній позиції у вирішенні побутових питань військовослужбовців-жінок (Соціологічна група "Рейтинг", 2023).

Підходи до гендерної рівності у Збройних Силах України в цілому відповідають загальнодержавній гендерній політиці та, в свою чергу, передбачають забезпечення гарантій рівних прав та можливостей людини у життєдіяльності війська незалежно від її статі. Водночас зберігаються

певні ознаки гендерного дисбалансу, характерні для українського суспільства в цілому. Зокрема, це стосується просування жінок кар'єрними сходами, професійного навчання та підвищення кваліфікації (Дар'я Прокопій, 2023).

Останнє, насамперед, залежить від командування: командири з прогресивним сучасним мисленням не заважають, а сприяють професійному зростанню жінок. Проте трапляються випадки, коли жінок не сприймають нарівні з чоловіками і надають перевагу виключно особам чоловічої статі.

Наразі у Збройних Силах України лише 9 % офіцерських посад обіймають жінки, і лише три жінки мають генеральське звання (Євген Букет, Євген Проворний., 2023).

Позитивним аспектом можна вважати відсутність дискримінації жінок в армії щодо заробітної плати, на відміну від ситуації із гендерним розривом на ринку праці серед цивільних професій. Оскільки існує затверджена законодавством тарифна сітка, грошове забезпечення військовослужбовця Збройних Сил України залежить від окладів за військовим званням та посадою, вислуги років, надбавок та премій, і гарантоване державою.

Повномасштабна агресія росії суттєво прискорила подолання гендерної нерівності у військових структурах. Саме під час війни важливим став кожен, хто захищає країну, незалежно від статі; жінок з бойовим досвідом з 2014 р. стає дедалі більше. Утім, гендерна нерівність у Збройних Силах все ще залишається важливою проблемою. І цю проблему мають вирішувати як командування, яке покликане всіляко сприяти жінкам нести службу в армії, так і самі військовослужбовці-жінки, які мають займати проактивну позицію щодо своїх прав і можливостей (якщо це не шкодить виконанню завдань за призначенням підрозділу).

Стає більш очевидним, що принцип рівності в секторі безпеки та оборони, який пропагує НАТО, не може бути досягнутий без належного та рівного представництва різних соціальних та гендерних груп. Україна має виконати це зобов'язання, аби гарантувати собі повноцінне членство в Альянсі (Катерина Кадакова., 2023). З цією метою, першочерговими заходами для держави задля підтримки жінок на військовій службі мають бути:

започаткування посади Уповноваженої у справах військової служби жінок (віднедавна таку посаду введено у польській армії) для вирішення жіночих проблем у війську (в Збройних Силах України введений інститут позаштатних радників командувачів (командирів) з гендерних питань);

забезпечення жінок формою, амуніцією (3 серпня 2023 року Міністерство оборони України затвердило зразок-еталон костюма літнього польового для військовослужбовців-жінок ЗСУ, на черзі бронезилети);

поліпшення доступу до медичного обслуговування та надання психологічної допомоги для військовослужбовців-жінок (особлива увага в районах виконання завдань за призначенням підрозділів);

вирішення соціальних потреб, з якими нині стикаються військовослужбовців-жінки поза пунктів постійної дислокації.

Висновки. Сучасний стан реалізації принципу гендерної рівності в Збройних Силах України в умовах російсько-української війни в цілому відповідає Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р та Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544. Збройні Сили України в цілому готові до активних перетворень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Разом з тим, ще необхідно провести кропітку роботу з викорінення стійких гендерних стереотипів та сприйняття європейської ментальності.

### Список використаних джерел

1. Дар'я Прокопій (2023). Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Взято з <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-rovnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu>

2. Закон України (2018). Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>.

3. Соціологічна група "Рейтинг" (2023). Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян. Взято з <https://veteranfund.com.ua/analitics/social-group-discr>.

4. Євген Букет, Євген Проворний (2023). У ЗСУ спостерігається позитивна динаміка впровадження гендерної рівності. Взято з <https://armyinform.com.ua/2023/03/15/u-zsu-sposterigayetsya-pozytyvna-dynamika-vprovadzhennya-gendernoyi-rivnosti/>

5. Катерина Кадакова (2023). Гендерна рівність, упередження і жіноче лідерство у ЗСУ: про що говорили на спеціальній події Українського жіночого конгресу. Взято з <https://divoche.media/2023/05/05/henderna-rivnist-uperedzhennia-i-zhinoche-liderstvo-u-zsu-pro-shcho-hovoryly-na-spetsialniy-podii-ukrainskoho-zhinochoho-konhresu>.



## Summary

***Oberemko O. M.***

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **CURRENT STATE OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

***Abstract.*** *The report examines the current state of implementation of the principle of gender equality in the security and defense sector, as well as the influence of social processes on the staffing of military organizational structures and the effectiveness of the Ukrainian Armed Forces during the Russian-Ukrainian war. The negative and positive aspects, ways of implementing the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period up to 2030 in the Armed Forces of Ukraine are determined.*

***Keywords:*** *gender equality, Armed Forces, implementation principles, women, men, discrimination, war*

## СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

**П'янківська Л. В.**

кандидат психологічних наук,  
старший науковий співробітник  
науково-дослідної лабораторії  
психологічного забезпечення  
Державного науково-дослідного інституту  
МВС України,  
ORCID ID 0000-0001-9086-271X

**Анотація.** У публікації розглянуто питання військового лідерства. Приділено увагу сучасним тенденціям військового лідерства в умовах війни. Окреслено бачення щодо його сучасних тенденцій. Констатовано, що в умовах війни важливими є: демократичне лідерство, адаптація лідерства до характеру війни, необхідність слідування інноваціям в час війни, інформаційне домінування лідера в умовах війни та його підготовка до майбутньої війни.

**Ключові слова:** лідерство, військове лідерство, лідер.

Проблема лідерства була і є актуальною у всі часи існування людства. Керувати, управляти, командувати – є важливою діяльністю людини, особливо воїна. Ще у VI ст. до н. е. відомий китайський мислитель Сунь-цзи у трактаті «Мистецтво війни» зазначав: «Якщо командир мудрий, то він здатний реагувати на мінливі умови. Якщо він чесний, то його солдати легко розуміють його наміри і не бояться. Якщо він гуманний, любить людей, то вміє співчувати іншим, піклується про їхні інтереси та озброєння. Якщо він сміливий, то перемагає, без вагань зламавши опір ворога. Якщо він вимогливий, то його війська дисципліновані, тому що відчувають до нього повагу» (Сунь-цзи, 2014). Ці розмірковування й донині зберігають свою актуальність. Безумовно, лідерство характеризується складністю моральних стосунків між людьми, заснованому на «... довірі, відданості, залученості, емоціях і спільному баченні найкращого» як вказувала Дж. Чіулла (Ciulla J., 2004).

Аналізуючи матеріал з досліджуваної проблематики ми ставитимемо перед собою низку запитань. Зокрема таких як: чому одні військовослужбовці стають лідерами, а інші ні?; чому одні виявляються надихаючими лідерами й домагаються повної відданості своїх військ, а іншим це складно?; що коріниться в основі лідерства в бойових умовах? Ми упевнені, що теоретичний аналіз наукових і літературних джерел присвячених лідерству, військовій психології, реальним подіям, бойовим мистецтвам допоможуть отримати відповіді і розкрити глибше природу лідерства.

Сучасний військовий командир-лідер є «величною» постаттю Збройних Сил України. Він гартується на полі бою й адаптується до умов війни. У оксфордському словнику подано влучне сучасне бачення особистості військового лідера. Акцентується увага на тому, що лідер є мозком, рушійною силою командування, на якого підлеглі покладаються в питаннях керівництва та мудрості, а також у своїх здорових судженнях. Його охарактеризовано як рішучого, незворушного та харизматичного; досвідченого, розумного та вдумливого; впевненого у делегуванні повноважень; здатного об'єднати різні напрями командування у загальну нитку» (Leadership, Concepts Of Military).

Заслуговують на увагу бачення капітана 3 рангу О. Сидоренка щодо постаті справжнього командира-лідера у есе «Справжній командир-лідер – який він?». Офіцер зазначає, що справжній командир-лідер – це той, хто веде за собою, кому довіряють люди, уважають компетентним, розумним і таким, що здатний об'єднати. Лідер – це той, за ким підуть, який уміє милувати й карати лише поглядом чи голосом, кому довіряють й побоюються (Концепція лідерства за стандартами армій НАТО, 2021, с. 75). Молодший сержант «Рідліх» акцентує увагу на тому, що сержанти – це ті військовослужбовці, які проживають усю війну разом із солдатами й не бояться ухвалювати рішення. Вони є «... фундаментом, на якому все ґрунтується». Сержанти індивідуально займаються з бійцями, мотивують, навчають, підказують, як себе вести в боях, як правильно налаштувати тактику бою, як правильно ліквідувати противника...» (Пагулич Р., Гречко Я., Логінов Є., Терєбинська О., 2023).

Варто зазначити, що у Збройних Силах США розвиток лідерства є головною місією Стратегії розвитку лідерства Армії, яка поєднує досвід минулого та проникливий прогноз майбутнього. В ній акцентується увага на тому, що солдати заслуговують на компетентне, професійне, і етичне управління (Військове лідерство, 2006). Зокрема вказується, що ідеальний військовий лідер повинен мати гострий інтелект, поважний вигляд, бути професійно компетентним, мати високі моральні якості й бути прикладом для наслідування (Військове лідерство, 2006).

У Доктрині розвитку військового лідерства у Збройних Сил України лідерство характеризується соціальним феноменом, яке слугує ефективному досягненню групових цілей. Воно виступає здатністю впливати на поведінку особи чи соціуму через цінності, індивідуально-типологічні властивості, які відповідають поставленій меті, зовнішнім і внутрішнім потребам групи загалом (Доктрина розвитку військового лідерства, 2020).

Спробуємо охарактеризувати низку сучасних тенденцій військового лідерства в умовах війни:

1. Демократичне лідерство. Уважається, що лідерство на полі бою традиційно виступає сильною стороною демократичних збройних сил. Вони часто демонструють найкращі інновації у воєнний час, дозволяють своїм молодшим лідерам виявляти більше ініціативи, делегують більше

повноважень, сприяючи успіху на полі бою. Зарубіжні дослідники Д. Рейтер, А. Стэм та ін. базуючись на основі власних вивчень армій різних держав вказують, що армії демократичних держав, як правило, воюючи на полі бою, мають кращу логістику, значно кращу ініціативу та чудову керівництво (Leadership, Concepts Of Military).

Війна наочно демонструє особливості демократичного лідерства в Збройних Силах України. Ми погоджуємось із думкою К. Лівієратос, Т. Скінмор, які зазначають, що причина втрат керівного офіцерського складу РФ криється в надмірно централізованому процесі прийняття рішень, відсутності потужних молодших командирів, особливо сержантів, у тактичних формуваннях (Livieratos C., Skidmore T., 2022).

2. Адаптація лідерства до характеру війни. У сучасному світі війни стають дедалі складнішими, зброя досконалішою, а лави армії поповнюють нові покоління солдатів, яким командири-лідери повинні довіряти, надавати перевагу спілкуванню і акцент ставити на побудові команди. Кожен командир-лідер повинен розуміти взаємозв'язок характеру війни та особливості лідерства. При цьому, слід пам'ятати, що деякі принципи лідерства зберігаються у всіх війнах, тоді як інші його характеристики мають трансформуватися відповідно до характеру конфлікту. Підтвердженням цього є досвід генерала С. Маккрістала, який озвучив, що йому довелося забути багато з того, чого його раніше вчили в галузі лідерства, щоб досягти успіху в складних умовах, з якими він зіткнувся в Іраку (Фасселл Кріс, Маккрістал Стенлі, Коллінз Тантум, Сільверман Девід, 2018).

Можемо стверджувати, що без адаптації практики лідерства до змін характеру війни та формування нових поколінь солдатів військово керівництво може стати Ахіллесовою п'ятою у майбутніх війнах.

3. Слідування інноваціям у лідерстві в час війни. Умови сьогодення демонструють, що сучасні війни віддають перевагу більше інноваційним технологіям, а не повторенню традицій. Військові лідери повинні розуміти та планувати особливості сучасного впливу не лише з землі та повітря, але й з моря, космосу та кіберпростору, а також електромагнітного спектру й інформаційного середовища. Керівникам-лідерам необхідні більш глибокі знання новітніх технологій, розуміння можливостей їх застосування, а також особливостей одночасного використання у кількох областях. Продумане й ефективне їх впровадження сприятиме трансформації особливостей командування. Зокрема, військовим керівникам-лідерам слід навчатися реорганізовувати штаби, розвивати нові навички у себе та своїх підлеглих, а також запроваджувати нові процедури планування та виконання завдань. Тобто, складність війни вимагає від армії переосмислення командних підходів.

Як продемонструвала війна в Україні, застосування сучасних новітніх технологій (Starlink, безпілотний літальний апарат (БПЛА) та ін.) надають переваги на полі бою. Регулярне застосування інновацій на практиці, з питань використання можливостей електронних війн,

кібербезпеки та інформації, сприятимуть захисту від цих впливів з боку супротивника.

4. Інформаційне домінування лідера в умовах війни. Командири-лідери повинні завжди «домінувати» в інформаційному середовищі. Вони постійно повинні дбати про захист своїх систем управління, контролю та зв'язку, одночасно атакуючи системи супротивника. Офіцерам на полі бою необхідно думати про захист кіберпростору, захист даних та використання засобів електронної війни. Також вони можуть використовувати сучасні соціальні мережі для збору даних про супротивника, його локації, особовий склад тощо.

5. Підготовка лідерів до майбутньої війни. Важливими складовими підготовки командирів-лідерів є здатність до очікування та адаптація до умов війни, а не її прогнозування. Ми погоджуємось з думкою, колишнього міністра оборони США Р. Гейтса, який зазначає, що з часів В'єтнаму Сполучені Штати мають бездоганну репутацію у передбаченні наступної війни, але військові ніколи не зрозуміли це правильно (Boye Al. Livieratos C., 2022).

Тобто, вивчення мінливого характеру конфлікту може допомогти лідерам скоротити розрив адаптації після початку бойових дій. Офіцери повинні не тільки вивчати, як можуть виглядати майбутні війни, а й передбачати, які якості їм будуть необхідні щоб керувати ними.

Отже, можна стверджувати, що військове лідерство є безперервний процес, що виходить далеко за межі поля бою. Керівник-лідер в умовах війни має справу з новими викликами, тому повинен бути гнучким та адаптивним, завжди володіти необхідною останньою інформацією та новітніми технологіями, бути належно підготовленим до ситуацій невизначеності задля перемоги на полі бою.

### Список використаних джерел

1. Військове лідерство Компетентність, впевненість, гнучкість: Field Manual (FM) 6-22 (FM 22-100) (2006). Головне управління Міністерства Армії США. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/FM-6-22.-%D0%9B%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf>

2. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Сил України № 3736 (2020). Головне управління доктрин та підготовки Генерального штабу Збройних сил України спільно з Центром оперативних стандартів і методики підготовки Збройних сил України.

3. Концепція лідерства за стандартами армій НАТО (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries) (2021). М. Цюрупа, С. Поздишев, О. Хміляр, І. Москальов, С. Іллющенко, А. Вітченко, С. Черевичний, Л. П'янківська, О. Сидоренко, Л. Кримець, В. Чорний. 3-тє вид. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського,

4. Сунь-цзи (2014). Мистецтво війни. Київ : Арій.
5. Пагулич Р., Гречко Я., Логінов Є., Терebinська О. (2023). Чому в бій ведуть молоді командири? Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-v-bii-vedyt-molodi-komandyry/32324937.html>
6. Фасселл Кріс, Маккрістал Стенлі, Коллінз Тантум, Сільверман Девід (2018). Команда команд. Нові правила взаємодії у складному світі. Видавництво Монолит-Bizz.
7. Boye Al. Livieratos C. (2022). The paradoxical trinity of leadership. *Modern War Institute at West Point*. URL: <https://mwi.usma.edu/the-paradoxical-trinity-of-leadership/>
8. Ciulla J. (2004). Leadership Ethics: Mapping the Territory. Westport, Conn : Praeger.
9. Livieratos C., Skidmore T. (2022). Preparing army leaders for future war. *Modern War Institute at West Point*. URL: <https://mwi.westpoint.edu/preparing-army-leaders-for-future-war/>
10. Leadership, Concepts Of Military. *OXFORD ENCYCLOPEDIA*. URL: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/leadership-concepts-military>
11. Reiter D., & Stam A.C. (1998). Democracy and Battlefield Military Effectiveness. *Journal of Conflict Resolution*, 42(3), 259-277. <https://doi.org/10.1177/0022002798042003003>

## Summary

***Piankivska Liudmyla***

*Candidate of Psychological Sciences,*

*Senior Researcher,*

*State Research Institute MIA Ukraine,*

*ORCID ID 0000-0001-9086-271X*

## СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

***Abstract.*** *The issue of military leadership is considered in the publication. Attention is drawn to the modern tendencies of military leadership in the conditions of war. A vision of its current tendencies is delineated. It has been established that in the conditions of war, the following are important: democratic leadership, adaptation of leadership to the nature of war, the need to follow innovations during war, informational dominance of the leader in the conditions of war and his/her preparation for the future war.*

***Key words:*** *leadership, military leadership, leader.*

## ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА У СТРУКТУРІ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРА

**Рибчук О. О.**

доктор філософії,

доцент кафедри суспільних наук

Національний університет оборони України

ORCID ID 0000-0003-3966-8326

***Анотація.** У публікації висвітлено значення організаційної культури як ефективного механізму управління діяльністю військового підрозділу. Запропоновано підходи до вивчення та корегування організаційної культури з метою реалізації парадигми лідерства у сучасних управлінських процесах.*

***Ключові слова:** організаційна культура; управління; лідерство; проголошені цінності; колективні уявлення.*

Чому в сучасному науковому та військово-професійному середовищі така увага приділяється проблемі організаційної культури? Тому що «... в ній стали бачити не просто ідею, що дозволяє пояснити багато організаційних явищ, а й щось таке, за допомогою чого керівники можуть створити більш ефективну організацію» (Schein E., 2004). Суспільству також не все одно, якими шляхами збройні сили досягають успіху і в якому середовищі перебувають у військових підрозділах члени суспільства – військовослужбовці.

Тривалий період (2014-2023 рр.) воєнних дій, пов'язаних з агресією Росії проти України дозволив пересвідчитися у тому, що за відносно однакових умов (оперативна обстановка, матеріальне та кадрове забезпечення, кліматичні та географічні умови) участі у бойових діях різні підрозділи досягають різних результатів. Припускаємо, що відмінною рисою, яка в одному випадку призводить до успіху, а в іншому до зриву виконання завдання є організаційна культура та лідерство. У свою чергу культура і лідерство в організації (військовій частині, підрозділі ЗСУ) пов'язані між собою найтіснішим чином. Організація – своєрідне творіння її лідера, тому в ній, як в будь-якому художньому творі, відображаються особливості особистої культури автора, його ідеали, цінності, ідеї, переконання, погляди, чесноти і вади. Зазначене актуалізує проблему вивчення та вироблення рекомендацій щодо формування та управління організаційною культурою.

Організаційна культура є предметом вивчення багатьох учених, зокрема: Е. Шейна (Організаційна культура і лідерство), Г. Хофстеде (Теорія ділових культур), В. Оучі (Теорія управління Z), В. Біблера (Діалог культур), Д. Джонсона і К. Шолса (Концепція культурної павутини («тут-так-прийнятого») та інших.

Під культурою в даному контексті розуміємо: «патерн колективних базових уявлень, що приймається групою при вирішенні проблем адаптації до змін зовнішнього середовища і внутрішньої інтеграції, ефективність якого виявляється достатньою для того, щоб вважати його цінним і передавати новим членам групи в якості правильної системи сприйняття і розгляду названих проблем» (Schein E., 2004). По суті, мова йде про духовну культуру групи, причому в контексті військової служби найбільше про культуру керівництва (управління) і культуру взаємин, комунікацій.

Постає питання, як виникає організаційна культура? Культура породжується лідерами, які «нав'язують» групі свої власні цінності (кодекси поведінки) і уявлення про підходи до розв'язання проблем. Якщо діяльність такої групи буде успішною, а уявлення, що панують в ній, стануть сприйматися чимось само собою зрозумілим, її культура зумовить для наступних поколінь типи прийнятних лідерів. Тоді суть лідерства буде визначатися культурою. Однак як тільки група зіткнеться з проблемами адаптації, викликаними такими зовнішніми змінами, при яких деякі з групових уявлень втратять свій сенс, активна роль знову перейде до керівництва або до лідера. У цій ситуації лідерство повинно проявлятися в умінні відступити від культури, яка породила даний тип лідера, і почати процес адаптаційних еволюційних перетворень. Ця здатність сприймати обмеженість власної культури й ініціювати її адаптивний розвиток є сутністю і основним завданням діяльності лідера чи керівництва.

Організаційна культура і лідерство є двома сторонами однієї медалі в тому сенсі, що культури створюються лідерами, що формують групи або організації. Якщо ж культура вже існує, вона визначає критерії лідерства і відповідно виявляє можливих лідерів. При дисфункціональній культурі керівництво повинне виявити функціональні та дисфункціональні елементи існуючої культури і здійснити «культурну революцію», реалізувавши таку модель культури, яка дозволила б групі вижити в нових умовах.

Едгарт Шейн зазначає: «Спробуйте зрозуміти культуру і віддати їй належне; задайте собі питанням про те, наскільки добре ви розумієте культуру, в якій вкоренилися» (Schein E., 2004).

Якщо керівник не знатиме культури, в якій він вкорінений, то не він буде керувати культурою, а вона буде керувати ним. Розуміння культури бажане для всіх, і перш за все для керівників, якщо вони дійсно хочуть бути лідерами.

На сьогодні існують різні підходи до дослідження структури організаційної культури. Одним з провідних є «Теорія ділових культур (культурних вимірів)» Герта Хофстеде (Hofstede G., 2011).

Суть методу Хофстеде полягає в тому, що він виділив 6 вимірів, які, на його думку, характеризують ділову культуру по відношенню її носіїв до роботи і суспільних норм, що впливають на стиль керування і лідерства. Цими вимірами є: дистанція влади; індивідуалізм/ колективізм;



мужність/жіночність; прагнення уникнути невизначеності; довготривалість орієнтації; схильність до самозаохочення.

Висока і низька дистанція влади характеризує ставлення в організації до авторитетів. Тут розуміється ступінь нерівності в розподілі влади між людьми, який є прийнятним. При цьому низький ступінь вказує на відносну рівність у стосунках, а високий – навпаки. Культури з високою дистанцією влади зазвичай з терпінням ставляться до авторитарного стилю керування і чиношанування. Для них характерне підкреслене дотримання нерівності в статусі як у формальних, так і в неформальних стосунках.

Характеристика індивідуалізм/колективізм, вказує на те, в якій якості люди в організації переважно діють: як індивіди чи як члени певної групи. При цьому індивідуалізм є системою цінностей, в якій домінує особистість окремої людини; в ній люди мають право критикувати співробітників і керівництво; кар'єрне зростання пов'язане лише з якостям та досягненнями цієї особистості.

На противагу індивідуалізму, колективізм виступає як система цінностей, в якій окрема людина є перш за все частиною групи, а вже потім – особистістю. За такої культурної характеристики всі зорієнтовані на досягнення колективної цілі та колективного успіху; через недоліки чи поразки окремої людини страждає увесь колектив; службова кар'єра мало залежить від особистісних якостей. В процесі виховання особи одні ділові культури роблять акцент на самостійність і ініціативність. У інших культурах система цінностей прямо протилежна. Тут люди розглядають себе як частину групи, колективу, організації.

Характеристики мужність/жіночність показують ставлення до цільових установок – агресивне або розпливчате. Мужні культури зорієнтовані на економіку, проривні досягнення, зростання; жіночні культури – відповідно на соціальну сферу, якість життя, розвиток. Простіше кажучи, в мужніх культурах гендерні ролі чітко розділені, в жіночних – розмиті.

Критерій уникнення невизначеності – неприйняття ризику і схильність до ризику характеризує ставлення до стабільності, і є мірою того, наскільки члени групи відчувають стрес при зіткненні з новими і непередбаченими ситуаціями. Простіше кажучи, цей критерій відбиває готовність до змін і інновацій. Організаційні культури з низьким рівнем уникнення невизначеності цілком комфортно почувають себе в слабо структурованих ситуаціях. Вони прагнуть мінімізувати кількість правил, норм і законів, що обмежують рамки ситуації. В протилежність їм культури з високим рівнем уникнення невизначеності прагнуть до встановлення чітких правил, щоб уникнути емоційного дискомфорту, пов'язаного з невизначеністю. В якості найважливішого шляху для уникнення невизначеності використовується розробка детальних законів і правил поведінки на усі випадки життя, а у рамках конкретної діяльності – підготовка детальних інструкцій. Цей підхід є більш жорстким та зарегламентованим. Інші ділові культури допускають більш гнучкий підхід

і виходять з того, що все передбачити неможливо. Рамковим умовам і коригуванню по ходу справи тут віддають перевагу над детальними інструкціями. Тут панує підхід, колись сформульований Наполеоном: «Спочатку втручаємося у бійку, а там подивимося».

Ще один вимір, що дістав назву «Конфуціанський динамізм», або довгострокова орієнтація характеризує загальний підхід до досягнення результатів у справах – вибуховий, але хвилеподібний або поступовий, але неухильний. Довготривала орієнтація виявляється у ставленні до майбутнього та в наполегливості щодо досягнення цілей.

Вимір схильність до самозаохочення вказує наскільки люди приділяють велику увагу особистому щастю і хорошему самопочуттю, користуються більшою свободою вибору і ступенем контролю над тим, що відбувається. Свобода слова існує не тільки в політичному вимірі, а й на робочому місці – фідбек «з полів» бажаний і очікуєий.

Не менш вагомою для вивчення організаційної культури є модель Едгара Шейна. Основна її ідея полягає в тому, що культура може аналізуватися на декількох рівнях, відповідних тій або іншій мірі очевидності культурного явища для спостерігача. Шейн виокремлює три рівні: артефакти, проголошені цінності, базові уявлення.

Самим поверхневим рівнем є рівень артефактів, що включає всі ті феномени, які можна побачити, почути і відчувати при входженні в нову групу з незнайомою культурою. Артефакти включають зримі продукти групи, такі як: матеріальне середовище, мова, продукти діяльності, стиль, що впроваджувався в одязі, манері спілкування, емоційній атмосфері, міфах і історіях, пов'язаних з організацією, опис прийнятих цінностей, зовнішні ритуали і церемонії, і так далі. Для цілей аналізу культури в цей рівень включаються також видимі поведінку групи і відповідні організаційні процеси.

Весь досвід групи в кінцевому рахунку є відображенням чийось оригінальних понять щодо того, чим саме те, що повинно бути, відрізняється від того, що є. При створенні групи або при зверненні її до вирішення нового завдання, питання або проблеми перший її крок є відображенням чийось індивідуальних уявлень про правильне і хибне, ефективне і неефективне.

Індивіди, які володіють ініціативою і здатні чинити певний вплив на прийняття групою того чи іншого підходу до вирішення проблеми, в подальшому можуть стати «лідерами», проте група, як така, на цьому етапі ще не володіє колективним досвідом, оскільки ще не виробила механізму виходу з нової для неї ситуації. З цієї причини будь-яка пропозиція має в очах групи лише умовну цінність, нехай навіть особа, висловлювала її, і впевнена в її істинності. Поки група не зробить спільних дій і її учасники не побачать їх результатів, вона не буде володіти загальним базисом для розуміння справжнього стану справ. Це вказує на приналежність виробленого рішення проблеми до проголошених цінностей.

Якщо знайдене рішення проблеми виправдовує себе раз по раз, воно починає сприйматися як щось належне. Те, що було колись гіпотезою, прийнятою тільки інтуїтивно або умовно, поступово перетворюється в реальність. Ми приходимо до висновку, що все відбувається саме так, як ми вважали. Базові уявлення в цьому сенсі відрізняються від того, що деякі антропологи іменують домінуючими ціннісними орієнтаціями, оскільки останні відображають переважне рішення, у якого існує ряд базисних альтернатив, в культурі ж видимими залишаються всі альтернативи, і будь-який носій культури може часом керуватися в своїй поведінці не тільки домінуючими орієнтаціями, але і різними їх варіантами.

Висновок. Хоча сутністю групової культури є система колективних, що вважаються самоочевидними базових уявлень, культура проявляє себе на рівні доступних для спостереження артефактів і на рівні прийнятих групою цінностей, норм і правил поведінки. При аналізі культур важливо пам'ятати, що хоча за артефактами легко спостерігати, їх важко тлумачити, цінності ж можуть бути відображенням деяких умовиводів або претензій. Для того, щоб зрозуміти культуру групи, необхідно вийти на рівень її базових уявлень і зрозуміти не тільки їх, але і процес їх становлення або ж процес їх прийняття групою.

Позиції і цінності групи, виходячи з яких вона вирішує свої внутрішні і зовнішні проблеми, визначаються лідером. Якщо пропозиція лідера виявляється вдалою і не втрачає своєї дієвості, тоді те, що колись було уявленням лідера, стає з часом колективним уявленням. Після того як внаслідок подібних процесів складеться ціла система колективних базових уявлень, вона почне функціонувати і, як когнітивний захисний механізм, для індивідуальних учасників групи і для групи в цілому. Іншими словами, індивіди і групи прагнуть до набуття стійкості і осмисленості. Якщо вони знайдені, то група напевно віддасть перевагу зміні цих базових уявлень відкидання нових даних, які не узгоджуються з ними, шляхом використання різних захисних механізмів, таких як: заперечення, замовчування і т. д. Як ми бачимо, зміна культури, яка передбачає зміну базових уявлень, є надзвичайно складною і довготривалою справою, що породжує атмосферу тривоги і страху. Про це повинні пам'ятати насамперед керівники, які бажають змінити культуру організації.

Ці керівники повинні вміти проникати на глибинні рівні культури, визначати функціональне значення відповідних цим рівням уявлень і справлятися з тривогою, що виникає при їх зміні.

### Список використаних джерел

1. Schein, E. (2004). *Organizational Culture and Leadership* - 3rd ed. Printed in the United States of America THIRD EDITION.
2. Hofstede, G. (2011). *Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context*. Online Readings in Psychology and Culture, Unit 2. URL: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8>. DOI: 10.9707/2307-0919.1014

## Summary

**Rybchuk O. O.**

*Doctor of Philosophy,*

*Associate Professor of Social Sciences Department*

*National Defence University of Ukraine*

*ORCID ID 0000-0003-3966-8326*

### **ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE STRUCTURE OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF A MILITARY LEADER**

***Abstract.** The publication highlights the importance of organizational culture as an effective mechanism for managing the activities of a military unit. Approaches to the study and correction of organizational culture in order to implement the paradigm of leadership in modern management processes are proposed.*

***Keywords:** organizational culture; management; leadership; declared values; collective ideas.*

## УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМАНДИРІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

**Філіпов В. К.**

кандидат історичних наук, доцент,  
провідний науковий співробітник  
науково-дослідної лабораторії  
кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України  
ORCID ID 0000-0002-4017-4895

**Салій І. Ю.**

аспірант Харківського національного  
університету внутрішніх справ

***Анотація.** В тезах йдеться, що сучасна суспільна ситуація спрямовує військового керівника на необхідність підвищення свого професійного рівня, перш за все, в управлінській діяльності, яка спрямована на досягнення поставлених цілей.*

***Ключові слова:** суспільні процеси; соціальне управління; управлінська культура; стиль управління; моделі управлінської діяльності.*

Суспільні процеси, що відбуваються в державі, викрили нагальну потребу у професійно підготовлених військових фахівцях, здатних ефективно працювати в умовах сьогодення. Одна із центральних проблем сучасної військової діяльності – ефективність управлінської діяльності командирів. У зв'язку з цим, сучасна суспільна ситуація спрямовує військового керівника на необхідність підвищення свого професійного рівня, перш за все, в управлінській діяльності. Інтегративний характер підвищення кваліфікаційного рівня свідчить про необхідність збагачення змісту професійної культури у військових керівників, до якої належить така її складова як управлінська культура.

Процес управління у найпростішому вигляді – це діяльність військового керівника у підпорядкованому йому колективі, яка поєднує працю всіх його членів. Такого поєднання досягають безперервним процесом управлінської діяльності, який передбачає не тільки поточні розпорядження керівника (дискретний процес), а й постійно діючі регламенти і нормативи (безперервний процес), за допомогою яких здійснюється управлінський вплив. Це різноманітні форми впливу суб'єкта управління на його об'єкт для досягнення цілей його функціонування, а інколи і зміни способів діяльності через заміну складу або вплив елементів об'єкта управління (Дзвінчук, Д.І., 2019).

Управління виступає як динамічний процес розв'язання проблем, що висувуються життям. Постійною його метою є оптимізація управління, що забезпечує максимально ефективно функціонування соціальної системи.

Оптимальне – значить найкраще, але не взагалі, а з урахуванням конкретних умов і реальних можливостей системи управління. Оптимізація передбачає цілеспрямовану реалізацію комплексу заходів, що відповідають певним умовам.

Головними із цих умов є: а) постановка науково обґрунтованих цілей управління; б) наявність матеріально-технічних, фінансових, часових, кадрових, інформаційних та інших ресурсів, що забезпечують досягнення намічених цілей; в) визначення раціональних шляхів виконання практичних завдань. Крім того оптимізація системи управління передбачає наявність об'єктивних критеріїв оцінки ефективності її функціонування.

Можна стверджувати, що управління – це систематичний, свідомий, цілеспрямований вплив людини на загальну систему в цілому або на окремі її складові на основі пізнання і використання об'єктивних закономірностей і тенденцій в інтересах забезпечення оптимального функціонування і розвитку системи, досягнення поставлених цілей.

Всяке управління є складним процесом, який включає такі елементи: мету, завдання, принципи та функції управління; планування, організацію і мотивування; суб'єкт і об'єкт управління; безпосередні й опосередковані зв'язки між суб'єктом і об'єктом управління; засоби, технології та стиль управління; контроль, координування, оцінювання і коригування.

Адже, управлінська культура найбільш повно відбиває комплекс професійно важливих знань, умінь та навичок, якостей і цінностей, яким повинен опанувати військовий керівник щоб якісно виконувати свої функціональні обов'язки і повноваження, будувати свої стосунки з підлеглими, суспільством та іншими людьми.

Управлінська культура складається з чотирьох тісно пов'язаних і взаємозалежних елементів: культури особистості управлінця; культури процесу управління; культури умов праці; культури документації. Визначальним елементом серед них є культура особистості управлінця. Володіючи високим рівнем загальної (особистої) культури, управлінець неодмінно підтримуватиме високий рівень культури управління прагнутиме вдосконалювати організацію своєї професійної діяльності (Сафін, О.Д., 1997).

В цілому, культура військового управлінця залежить від багатьох чинників і характеризується рівнем загальної культури, наявністю ділових якостей, необхідних для виконання завдань відповідно до займаної посади, а також визначається глибоким і всебічним знанням науки управління та вмінням використовувати ці знання у процесі своєї управлінської діяльності і зрештою, стилем роботи управлінця.

Стиль управління – це типові для командира пріоритети у військовому управлінні: акцентуація уваги на певних напрямках діяльності, вибір певних варіантів організаційної структури, певних методів, прийомів взаємодії з членами соціальної групи, координації та мотивації їх військовій праці.

У процесі аналізу стилю управління (а такий аналіз повинен постійно робити кожний керівник) важливо знайти відповідь принаймні на чотири запитання: 1) який стиль управління домінує в даній військовій організації в цілому на окремих рівнях, в окремих структурних підрозділах, у окремих керівників; 2) як впливає цей стиль управління на ефективність функціонування та розвитку частини (підрозділи); 3) які чинники обумовлюють наявність саме такого, а не іншого стилю управління; 4) що можна рекомендувати для того, щоб оптимізувати стиль управління.

Попри всі методичні та технічні труднощі, відповіді на ці запитання дозволяють одержати певну уяву про зміст та методи управлінської діяльності будь-якого органу управління та кожного керівника. Але для інтерпретації цієї інформації потрібний еталон для порівняння — оптимальна модель стилю управлінської діяльності.

Одна із центральних і в той же час непростих проблем формування оптимального стилю управління – пошук розумного компромісу між прагненням до всебічності, комплексності контролю та регулювання основних техніко-технологічних, економічних та соціальних процесів в організації і необхідністю концентрації уваги на «вузлових», «ключових» в даний момент проблемах. При цьому, нерідко зустрічається низка типових помилок.

Перша: командир витрачає свої зусилля на безліч обов'язків і не приділяє потрібної уваги першочерговому вирішенню тих проблем, від яких головним чином залежить ефективність діяльності військового організму.

Причини можуть бути такі: 1) невміння виділити головні, ключові проблеми в певний період; 2) недостатня компетентність командира з головних, ключових проблем; 3) невміння командира раціонально організувати свою працю; 4) недостатня стійкість перед «зовнішнім» тиском (керівників вищих рівнів, підлеглих), який відволікає командира від вирішення основних завдань.

Друга: командир багато часу і уваги приділяє якій-небудь одній проблемі. В той же час мало уваги звертається на інші першочергові, особливо в бойових умовах. Можливі причини; 1) невміння виділити першочерговий комплекс головних завдань; 2) однобічна професійна підготовка командира, яка орієнтує його на те, щоб в першу чергу вирішувати «зрозумілі» завдання і уникати «незрозумілих»; 3) вплив уставлених управлінських стереотипів, які заважають командиру своєчасно побачити нові проблеми та змінити акценти в управлінні.

Третя: командир займається тільки головними питаннями і в той же час зовсім втрачає контроль над всіма іншими аспектами життєдіяльності підрозділу (Туленков, М.В., 2019).

Найчастіше це відбувається із-за надмірного захоплення командира вирішенням ключових проблем і недооцінкою вимог комплексності військового управління. В результаті відсутності хоча б мінімальної уваги до проблем, які не є сьогодні головними, лімітуючими діяльність

організації, завтра вони неочікуване можуть стати саме такими і будуть вимагати дуже значних зусиль для свого вирішення.

Враховуючи викладене вище, оптимальною можна вважати таку модель ділової поведінки командира, коли головна увага концентрується на ключових проблемах і в той же час не втрачається контроль регулювання всього комплексу управлінських завдань.

В залежності від домінуючих акцентів на основі сфери життєдіяльності організації, можна виділити низку типів керівників: «стратег» – головну увагу приділяє стратегічному плануванню розвитку організації, визначенню перспективних цілей та методів їх досягнення; «диспетчер» – головну увагу приділяє оперативному управлінню організацією; «вихователь» – особливого значення надає проблемам підбору, навчання, професійної та військової адаптації, ділової оцінки підлеглих; «патерналіст» – головну увагу приділяє турботам про задоволення соціально-побутових потреб; «дипломат» – головні зусилля концентрує на зовнішніх зв'язках організації, на регулюванні відносин центральними органами (Covey, S.R., 1990).

Предметом особливої уваги є певні пропорції між функціями в управлінській діяльності. Звичайно, кожний командир одночасно має справу і з людьми, і з техніко-військовими проблемами, тим більше, що останні він може вирішувати тільки через людей. Але одна справа – орієнтація на людей тільки як на засіб, інструмент для вирішення «ділових» завдань і зовсім інша – відношення до людей як головного і найбільш цінного елемента організації, який вимагає постійної уваги і турботи.

Управління – це складний процес постійної взаємодії між командиром та підлеглими. Характер такої взаємодії суттєво впливає на ефективність управління. Предметом особливої уваги є певні пропорції між функціями в управлінській діяльності. Звичайно, кожний командир одночасно має справу і з людьми, і з техніко-військовими проблемами, тим більше, що останні він може вирішувати тільки через людей. Але одна справа – орієнтація на людей тільки як на засіб, інструмент для вирішення «ділових» завдань і зовсім інша – відношення до людей як головного і найбільш цінного елемента організації, який вимагає постійної уваги і турботи.

Управління – це складний процес постійної взаємодії між командиром та підлеглими. Характер такої взаємодії суттєво впливає на ефективність управління.

Треба відмітити, що цілі управління диференціюються залежно від рівнів його здійснення. Цілі управління досягаються в результаті здійснення таких його загальних функцій, як: аналіз, прогнозування, планування, організація, регулювання, контроль.

Вони виступають різновидами управлінської діяльності, які об'єктивно необхідні в будь-яких соціальних системах. Відомо, що кожний керівник на основі вивчення проблем, які виникають перед колективом,



повинен передбачати розвиток подій в майбутньому та планувати, тобто визначати програму та порядок дій підлеглих. (Hersey, P., Blanchard, K., 2019). Йому треба організувати діяльність колективу, створювати умови для ефективного виконання завдань, які стоять перед ним, виявляти в процесі контролю відхилення в роботі й вносити в неї необхідні корективи, подавати виконавцям практичну допомогу.

Таким чином, процес управління – це діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів та об'єктів управління, спрямована на досягнення поставлених цілей управління шляхом реалізації певних функцій та застосування відповідних методів та принципів управління.

### Список використаних джерел

1. Дзвінчук, Д.І. (2019). Психологічні основи ефективного управління. К.: Нічлава. 280 с.
2. Сафін, О.Д. (1997). Психологічні основи акмеологічного супроводу управлінської діяльності кадрів. Монографія. Хмельницький.: Видавництво АПВУ. 304 с.
3. Туленков, М.В. (2019). Теоретичні основи раціональності соціального управління. Монографія. Ніжин.: "Видавництво "Аспект-Поліграф". 231 с.
4. Covey, S.R. (1990). The 7 Habits of Highly Tffective People. A.Fireside Book.
5. Hellgiegel, D., Slocum, J.W.Jr., Woodman, R.W. (2015). Organizational Behavior. 7<sup>th</sup> ed. West Publishing Company.
6. Hersey, P., Blanchard, K. (2019). Management of Organizationai Behavior: Utilizing Human Resources, 6<sup>th</sup> ed. Prentice Hall.

## Summary

***Philipov V.***

*Ph.D. of Historical Sciences, Docent,  
Leading Researcher of Research Laboratory  
of the Department of Social Sciences  
of National Defence University of Ukraine*

***Salii I.***

*Postgraduate student  
of the Kharkiv National  
University of Internal Affairs*

### **MANAGERIAL ACTIVITY OF COMMANDERS IN THE CONDITIONS OF MODERN SOCIAL PROCESSES**

*The theses say that the modern social situation directs the military leader to the need, first of all, in management activities, which is aimed at achieving the goals.*

***Keywords:** social processes; social management; management culture; management style; models.*

# Національна свідомість українців в часи російсько-української війни.

## Моральна готовність військовослужбовців протистояти агресору

### ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТНОСТІ ЯК УМОВА ПІДТРИМКИ МОРАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

**Гаркавенко З. О.**

кандидатка психологічних наук,  
президентка Академії професійного розвитку  
[orcid.org/0000-0001-9045-779X](https://orcid.org/0000-0001-9045-779X)

**Грилюк С. М.**

начальник науково-дослідної лабораторії  
кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України  
[orcid.org/0000-0001-8414-4949](https://orcid.org/0000-0001-8414-4949)

***Анотація.** У тезах розглядаються особливості та умови розвитку моральної стійкості військовослужбовців ЗС України в контексті суспільно-історичних умов становлення суб'єктності особистості Захисника Вітчизни. Важливими умовами підтримки бойового духу виступають створення умов для партнерської взаємодії військовослужбовців в процесі підготовки та проведення бойових операцій, а також лідерська позиція командирів та начальників.*

***Ключові слова:** моральна стійкість, суб'єктність особистості військовослужбовця, соціальні установки, суспільні соціальні феномени.*

Розвиток підтримка моральної стійкості військовослужбовців є актуальною проблемою і завданням командирів та структур морально-психологічного забезпечення ЗС України. В умовах сучасної російсько-української війни моральна стійкість військовослужбовців важливіша ніж сама досконалість зброї та її кількість. Зухвалий напад, чисельна перевага, значна кількість ресурсів ворога для багатьох українців виглядають як неможливість його перемогти. Втім, саме моральна стійкість військовослужбовців та цивільного населення як незламність духу, впевненість та віра у справедливість боротьби виступають ресурсом для досягнення перемоги.

На нашу думку, серед інших аспектів та компонентів моральної стійкості, особливе місце посідає суб'єктність особистості, усвідомлення та маніфестація себе активним діячем власного життя та подій в ньому.

Українське суспільство яке успадкувало тоталітарні соціальні установки «бути як усі», «від мене нічого не залежить – за мене все вирішать» знаходиться на шляху формування індивідуальної суб'єктності. На думку багатьох дослідників, процес «дорослішання», суб'єктивізації у посттоталітарному соціумі складний і тривалий, важко переживається, оскільки люди у більшості своїй опиняються в ситуації, коли вони не спроможні жити без прямих вказівок як і що потрібно робити.

Військовослужбовці, під час неформального спілкування, часто вважають, що їх використовують як «гарматне м'ясо». У самому посиленні відчувається позиція жертви, відсутність суб'єктності як відсутність вибору та неможливість впливати на свої дії та їх результати. Можна із впевненістю вважати, що така ситуація є віддзеркаленням суспільних соціальних феноменів інфантильності, конформності, несаможитності. З іншого боку, це явище досить поширене, частіше всього у підрозділах, які не мали успіху під час виконання бойових завдань, де командири і начальники не займають лідерську позицію і не створюють умов, в яких активність та ініціатива військовослужбовців заохочується та підтримується. Саме у таких підрозділах можна найчастіше зустріти старі радянські патерни «солдату думати не потрібно», «ініціатива карається», «командир завжди правий», «не висовуйся за розумного зійдеш» та інші. Така позиція є стовідсотковою калькою армії російської федерації, де людина є ресурсом, а не активом. Українське військо перестало бути продовженням старої радянської традиції і активно прагне до змін не тільки у забезпеченні та управлінні збройними силами, але і в системі моральної підтримки за прикладом армій провідних країн НАТО.

Актуалізація суб'єктності особистості у житті військових колективів може здійснюватися шляхом активного залучення військовослужбовців до планування тактичних дій, створення ситуацій глибокого аналізу проведених бойових операцій, зворотного зв'язку щодо ролі і місця кожного військовослужбовця у виконанні завдань, створення умов, коли військовослужбовці будуть брати на себе відповідальність за результати того, в плануванні чого вони брали участь.

Варто розуміти, що будь-який військовослужбовець в той або інший момент відчуває страх: загинути, потрапити в полон, отримати каліцтво, зазнати тортур, підвести своїх побратимів та командирів, втратити побратима. Така перспектива можлива, але не обов'язкова. Якщо людина готова до бою (розуміє свою роль, навчена, озброєна, сконцентрована на виконанні завдань, має впевненість у власних силах та підтримці побратимів, реально оцінює можливості та значущість своєї місії), рівень страху нівелюється. Моральна стійкість – природний ворог страху.

Важливу роль у розвитку суб'єктності кожного окремого солдата, сержанта, офіцера відіграє обговорення громадянської позиції – усвідомленого власного вибору стати захисником Вітчизни. Відкрита та відверта розмова, де кожен має можливість висловлювати свої думки та переконання, без загрози бути ігнорованим та звинуваченим, створює

атмосферу корпоративної солідарності, поваги до особистості та партнерства, що, у свою чергу, є неабияким ресурсом для моральної стійкості кожного військовослужбовця. А також може допомогти створити нові правила взаємодії у спільноті, які згодом можуть бути перенесені в українське суспільство як нова суспільна угода.

Розвиток суб'єктності сучасного українського військовослужбовця є важливим завданням для командирів та структур морально-психологічного забезпечення і, водночас, умовою для підтримки моральної стійкості війська в цілому. Сучасна українська армія може стати тим суспільним інститутом, який буде надавати приклад всьому народу в активних перетвореннях життя.

## Summary

**Zoya Harkavenko**

*candidate of psychological sciences,*

*President of the Academy of Professional Development*

*orcid.org/0000-0001-9045-779X*

**Serhii Hryliuk**

*head of the research laboratory*

*of the National University of Defense of Ukraine*

*orcid.org/0000-0001-8414-4949*

## THE PROBLEM OF SUBJECTIVITY AS A CONDITION FOR MAINTAINING THE MORAL STABILITY OF MILITARY PERSONNEL IN CONDITIONS OF WAR

**Abstract.** *The theses examine the peculiarities and conditions of the development of the moral stability of servicemen of the Armed Forces of Ukraine in the context of the socio-historical conditions of the formation of the subjectivity of the Defender of the Fatherland personality. The creation of conditions for partner interaction of military personnel in the process of preparing and conducting combat operations, as well as the leadership position of commanders and chiefs, are important conditions for maintaining combat morale.*

**Keywords:** *moral stability, subjectivity of the military serviceman's personality, social attitudes, public social phenomena.*

## ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКТОРУ ОБОРОНИ ПОТРЕБУЄ РОЗРОБКИ НОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

**Голота А. А.**

науковий співробітник наукового центру  
Повітряних Сил Харківського національного  
університету Повітряних Сил  
імені Івана Кожедуба  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1574-4163>

**Кожушко М. І.**

науковий співробітник наукового центру  
Повітряних Сил Харківського національного  
університету Повітряних Сил  
імені Івана Кожедуба  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5410-1657>

**Анотація.** У тезах здійснено спробу висвітлити необхідність та сутність нової філософської парадигми трансформації системи морально-психологічного забезпечення, яка на даний час є засобом реалізації духовного потенціалу держави для її збройного захисту. Важливою складовою духовного потенціалу є моральна складова, реалізація якої має вирішальне значення щодо моральної готовності військовослужбовців протистояти агресору.

**Ключові слова.** Морально-психологічне забезпечення, моральний фактор.

Питання сутності і значення моральних сил у війні має багатовікову історію. Поряд з турботою про матеріальне забезпечення перемоги полководці та воєнні теоретики різних епох надавали велике значення вихованню морального духу військ як могутнього засобу підвищення їх боєздатності. Високу оцінку моральних сил у війні надав К. Клаузевіц. Він одним із перших воєнних дослідників спромігся побачити нерозривну єдність моральних і матеріальних величин, які, на його думку, у діях сплавляються одна з іншою. “Моральні величини на війні займають найважливіше місце. Ці моральні сили наскрізь просочують всю військову стихію; у них найбільша спорідненість із волею, бо воля є величина моральна, і вони задалегідь стуляються з нею, зливаються з нею воедино, а воля це те, що приводить у рух і керує всією масою матеріальних сил. На жаль, моральні сили невловимі для книжкової мудрості, бо їх не можна підвести ні під числа (як у Наполеона – авт.) ні під розряди; їх можна лише спостерігати та відчувати”.

Також від визначав, що “Дух та інші моральні властивості армії, полководця, уряду, настрій провінцій, у яких протікає війна, моральний вплив перемоги чи поразки - це дані, які самі собою дуже різнірідні; у

своєму ставленні до переслідуваної нами мети і до обстановки, в якій ми знаходилися, вони можуть знову-таки надавати різний вплив.”

“Основні моральні потенції – це таланти полководця, військова доблесть армії, дух народу, який її комплектує. Ніхто не може сказати, яка з цих сил загалом має найбільше значення, бо якщо нелегко щось висловити значення їх порізно, то ще важче зважити значення однієї в порівнянні з іншою. Найкраще не зневажати жодної з них: тим часом людське судження у своєму примхливому переході з однієї крайності до іншої надзвичайно схильно ігнорувати то одну, то іншу з основних моральних величин. Найкраще уявити досить переконливі свідчення історії, які говорять про незаперечний вплив цих трьох факторів” (Карл фон Клаузевиц, 2007).

На початок широкомасштабного вторгнення Росії в Україну система морально-психологічного забезпечення (МПЗ) Збройних Сил (ЗС) України проходила етап модернізації. Але, на нашу думку, треба було вже завершувати вдосконалення та модернізацію цієї сфери діяльності. Державі потрібна розробка нової філософської парадигми підтримки належного морально-психологічного стану (МПС) структур сектору безпеки і оборони (СБО) при будь-яких змінах військово-політичного стану в Україні та світі, використання для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства, в тому числі духовного та культурного, як це визначено у Стратегії воєнної безпеки України (Про Стратегію національної безпеки України, 2020). Ми вже казали про ознаки такої тенденції і вона особливо проявилась підчас війни. Нажаль на час “Ч” це питання застрягло у високих кабінетах в наукових дискурсах, хоча новий погляд на реалізацію духовного і культурного потенціалу в секторі безпеки і оборони був би потрібен саме зараз.

Ознакою завісання цього питання є міркування, зокрема, стосовно проекту “Концепції розвитку морально-психологічного забезпечення сил оборони” (Бойко, О.). Чому так вийшло? Перш з все, тому, що такий документ повинен мати державний, а не відомчий рівень наукового та фахового обґрунтування. Серед проблем, які знижують ефективність системи морально-психологічного забезпечення та стримують її подальший розвиток, у проекті Концепції переважно визначені управлінські та організаційні питання, але немає роз’яснення жодного сутнісного або змістовно-цільового питання. Без цього виглядає незрозумілим визначення щодо удосконалення організаційно-штатних структур морально-психологічного забезпечення сил оборони і що означає приведення системи підготовки фахівців з морально-психологічного забезпечення у відповідність з вимогами сьогодення, якщо ці вимоги не визначені у спеціальному державному замовленні? Чи є нормальним роботу з людьми здійснювати на рівні схильності до виконання професійних завдань, зважаючи на те, наскільки це складний та широкий діапазон діяльності.

Заслуговує на увагу питання відповідності діючої назви складової всебічного забезпечення військ і назви органу морально-психологічного

забезпечення суті та можливостям своєї діяльності. Існує визначення, що морально-психологічний стан особового складу, який має забезпечувати на належному рівні система МПЗ, є реалізованою частиною духовного потенціалу держави. Але при цьому відомо, що реалізується він у громадян по різному, під впливом різних факторів і у різному об'ємі. Результат цього процесу проявляється у конкретних діях або бездіяльності осіб.

Прикладом є офіцери та військовослужбовці за контрактом. Громадяни вступають до вищих військових навчальних закладів або укладають контракти на службу у ЗС України, свідомо обираючи сферу своєї професійної діяльності і розуміючи свій громадянський обов'язок як правило самостійно, як самоусвідомлення в цьому своєї життєвої потреби. Самореалізація їх духовного потенціалу відбувається на підставі, перш за все, сприйняття ними національно-патріотичних цінностей, переконання у необхідності захисту своєї родини та держави, підтримки політичного курсу держави, віри у справедливий характер застосування Збройних Сил України тощо. Тобто переважна частина духовного потенціалу реалізується людьми самостійно.

Це означає, що структури МПЗ тільки частково формують та коригують цей потенціал у визначеному напрямку та разом з командирами підтримують його на рівні своїх службових можливостей. Ця робота тільки частина вказаного виду всебічного забезпечення, тому що вона не може охопити всього діапазону потенційно необхідного впливу на всі складові духовного потенціалу, які є значно ширшими можливостей і повноважень структур морально-психологічного забезпечення. МПС залежить від впливу дуже великої кількості об'єктивних та суб'єктивних факторів, а не тільки структур МПЗ і майже командира військового підрозділу.

Доцільно звернути увагу і на те – що конкретно зобов'язані робити фахівці структур МПЗ? Це головне питання, на яке відповіді у проекті Концепції немає. В чому повнота, цілісність та єдність складових системи МПЗ в проекті не вказано. Ця невизначеність надає можливість назвати цю неосяжну для однієї управлінської структури сферу діяльності її прерогативою і майже сферою відповідальності окремих посадових осіб.

Про що йдеться? Про те, що, на нашу думку, діюча система МПЗ є перехідним етапом до нового бачення парадигми реалізації духовного потенціалу як складової всебічної оборони держави. Має реалізуватись новий синергійний проект в межах нового проекту – Стратегічних комунікацій, який охоплює практично весь інформаційний простір держави. І не треба тут шукати якійсь таємні задуми. Особливо треба зрозуміти як невідкладне завдання Стратегії національної безпеки України проведення всеохоплюючої концептуальної діяльності у нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі. На даний момент



воно має принципове значення як для військово-політичного керівництва держави, так і всього суспільства.

Такі рішення кардинально змінюють підхід до реалізації духовного та культурного потенціалу, інформаційного забезпечення військової діяльності. Нам треба визнати необхідність зміни поглядів на суспільно-політичні процеси, в яких роль держави є беззаперечною та необхідною. Ця роль повинна суттєво збільшитись та стати більш потужною. Держава має залучити до комплексної роботи громадянське суспільство, місцеві органи влади, наукову спільноту тощо. Адже відомо, що війни ведуть не армії, а держави. Формування високого морального духу особового складу і мобілізація його на успішне рішення бойових завдань не є функцією самої армії. Армія не зможе цього зробити сама за простою причиною – не вона формує політичні цілі свого застосування і робить аргументацію справедливості своїх дій. Тобто має здійснитись перехід від корпоративної системи морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України до потужної державної комплексної програми реалізації духовного та культурного потенціалів держави у структурах сектору безпеки і оборони різними засобами комунікацій.

Реалізацію таких рішень під час війни держава мала б розпочати вже давно. Разом із тим час діяльності попередніх структур МПЗ не пройшов марно. Перш за все тому, що не було допущено поспішних та недолугих рішень типу створення військово-політичних органів як в армії РФ, які з самого початку визначали авантюру із спеціальної підтримки агресивних намірів своєї держави та діючого політичного диктаторського режиму, факт нагляду та недовіри до командного складу силових структур у реалізації своїх несправедливих та злочинних завдань.

Сьогодні здійснення морально-психологічного впливу на свідомість особового складу визначено як засіб морально-психологічного забезпечення. При цьому формування високого морально-психологічного стану військовослужбовця у військовому підрозділі відбувається, перш за все, під впливом ефективної бойової та психологічної підготовки, віри у міцність та надійність своєї бойової техніки та озброєння, якісного тилового та медичного забезпечення, професійного та людського авторитету своїх командирів, міжнародної військової підтримки України, вірних політичних заяв та стратегічних рішень військово-політичного керівництва держави, відносин у військовому колективі, належного інформаційного забезпечення, стану соціального захисту своєї родини та контактів з нею тощо. Існуюча методика оцінки МПС свідчить про те, що більшість питань анкет опитування стосується прав та обов'язків командирів різних рівнів, подій у державі і світі. При цьому командир військової частини впливає на морально-психологічний стан особового складу лише в межах своїх повноважень. Також дуже велика складова духовного потенціалу і громадян і військових підрозділів формується на державному рівні. Тут майже постає закономірне питання о правовій

захищеності командира та його заступника з МПЗ стосовно службової відповідальності за МПС особового складу.

Агресивний напад фашистської рф на Україну показав, що парадигму структур морально-психологічного забезпечення треба змінювати, адже цей термін не забезпечений обґрунтованим змістовним наповненням. Сьогодні головним “реалізатором” духовного потенціалу захисників держави на передовій і в резерві є командир. Він же робить оцінку морально-психологічного стану підрозділів в ході бойової діяльності за доповідями підлеглих командирів. І це нормально. Завдання командира – мінімізувати негативні фактори та примножити позитивні. Але це є завдання з багатьма учасниками, до яких додаються відповідні структури. В цьому контексті заступники командирів з МПЗ вже “вмонтовані” у внутрішні комунікації СК і мають повне право мати назву заступників командирів із стратегічних комунікацій, враховуючі відокремлені раніше напрямки діяльності.

Висновки. Морально-психологічне забезпечення сектору безпеки і оборони, як політичного інституту держави, є сферою відповідальності держави, вищих та місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правозахисних органів, громадських організацій тощо. Назва структур МПЗ ЗС України не повинна дезорієнтувати інші структури щодо їх ролі у цій сфері діяльності, адже по суті своїх завдань структури МПЗ не можуть бути самодостатніми. Термін “морально-психологічне забезпечення” в силу чисельних факторів, які формують МПС особового складу, має бути “своїм” для всіх без виключення структур управління, кожного командира і начальника.

### Список використаних джерел

1. Карл фон Клаузевиц, (2007). О войне. Carl von Clausewitz On War Издательство: Эксмо, Мидгард. 864 стр. URL: Клаузевиц.pdf
2. Про Стратегію національної безпеки України (2020) : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
3. Бойко, О. Проект Концепції розвитку морально-психологічного забезпечення сил оборони. URL : <https://enigma.ua/articles/proekt-kontseptsii-rozvitku-moralbno-psikhologichnogo-zabezpechennya-sil-oboroni>.

## Summary

**Golota A. A.**

researcher at the Air Force Research Center,  
I. Kozhedub Kharkiv National Air Force Universiti  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1574-4163>

**Kozhushko M. I.**

researcher at the Air Force Research Center,  
I. Kozhedub Kharkiv National Air Force Universiti  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5410-1657>

### **TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL SECURITY OF THE DEFENSE SECTOR REQUIRES THE DEVELOPMENT OF A NEW PHILOSOPHICAL PARADIGM**

***Abstract.** In theses, an attempt was made to highlight the necessity and essence of a new philosophical paradigm of transformation of the system of moral and psychological support, which is currently a means of realizing the spiritual potential of the state for its armed protection. An important component of the spiritual potential is the moral component, the implementation of which is of crucial importance for the moral readiness of military personnel to resist the aggressor.*

***Keywords:** Moral and psychological support, moral factor.*

## НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ЧАСИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. МОРАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРОТИСТОЯТИ АГРЕСОРУ

*Євстаф'євич О. С.*

*слухач Національного  
університету оборони України*

***Анотація.** У тезах доповіді висвітлено кардинальну зміну свідомості українців з початком агресії росії проти України, особливо в період повномасштабного вторгнення у 2022 році та розглянуто моральну готовність військовослужбовців діяти в бою та протистояти російському агресору.*

***Ключові слова:** війна, громадяни України, свідомість, національна консолідація, моральна готовність*

Війна Росії проти України істотно змінила думку та свідомість українців. Трансформувалась не лише система історичних цінностей, а також засоби масової інформації, медіа, просте спілкування та зрештою ставлення громадян на тимчасово окупованих територіях України до агресора.

Протягом усього періоду незалежності України поступово змінюється свідомість громадян України, як приклад у період з 2004 по 2013-2014 роки в Україні відбулася серія подій, яка призвела до виникнення громадянського протесту, в результаті чого виникли Помаранчева Революція та Революція Гідності. Ці важливі історичні події виявилися не лише виявом активізації творчого потенціалу українського народу, але також проявом сильної духом нації.

У той самий період, також виявлено вплив воєнних подій на загальну свідомість громадян України, їхні думки та настрої, що можна було виміряти через моніторингові дослідження в територіях, що перебували під контролем української держави. Це охоплювало реакцію громадян на анексію Криму Росією, підтримку російськими силовими структурами сепаратистських подій на півдні та сході України, а також участь росіян у бойових діях проти Збройних сил України на Донбасі у 2014 році. Для аналізу впливу воєнних подій на громадянську свідомість вважаю за потрібне провести окреме дослідження, з особливим акцентом на той факт, що до 2022 року інтенсивність впливу військових подій різнилися в залежності від регіону України. Найбільше відчували наслідки війни в період 2014-2021 років мешканці Донбасу, де відбувалися активні бойові дії. (Головаха, Макеєв, 2022).

Однак, до подій 2014 року доречно пригадати негативне ставлення українців, які проживали у столиці місті Києві, до використання української мови, як розмовної в громадських місцях, закладах

громадського харчування, торгових центрах, у громадському транспорті, державних установах тощо. Українською мовою було розмовляти “не модно”, активно використовувалась у всіх сферах життя людей російська мова і часто тих людей, які звертались з питаннями українською мовою до інших просто останні “не розуміли”. Звісно це мало стосується західного регіону України, а здебільшого Києва, Автономної республіки Крим та сходу України.

Усвідомлення про Україну не обмежується простим знанням. Ми є державою, чю незалежність та цілісність визнають практично всі країни світу. У багатьох з них активно діє українська діаспора, що сприяє нашій успішній інтеграції. Зараз українці зазнають визнання за свою боротьбу за свободу, яка стала однією з головних тем світових медіа. Унікальність цього часу в тому, що вперше в історії нам надається не лише економічна підтримка, але й військова допомога, включаючи постачання бойової техніки, зокрема наступальної зброї. (В'ятрович, 2023).

Після анексії Автономної республіки Крим та окупацією частини Донецької та Луганської областей значна кількість українців різного віку добровільно долучились до мобілізації до лав Збройних Сил України, сформувались такі добровольчі батальйони як Азов, Правий сектор та інші з подальшим входженням в склад ЗС України, а після вторгнення росії в Україну у 2022 році формуванням волонтерського корпусу, територіальної оборони, самооборони. Це вказує на високу моральну готовність українців, в подальшому військовослужбовців ЗС України протистояти агресору.

Звичайно, готовність військовослужбовців протистояти російським окупантам, найманцям, іншим незаконним збройним формуванням наочно продемонстрували підрозділи Збройних Сил України, особливо підрозділи Десантно-штурмових військ Збройних Сил України шляхом проведення рейдів, наступальних та оборонних операцій, що у свою чергу доводить моральну стійкість та готовність до бою українських військовослужбовців.

Не можна забувати неоціненний вклад офіцерів-психологів щодо їх роботи над безпосередньою психологічною підготовкою до бойових дій військовослужбовців. Також, впровадження державою та громадськими організаціями різноманітних програм з метою підвищення стресостійкості військовослужбовців.

Висновки. Війна відіграла важливу роль у позбавленні більшості наших громадян ілюзій щодо цінностей радянської епохи та можливості співіснування з авторитарною та агресивною Росією. Росія не лише не пододала імперських комплексів, але, навпаки, розвинула їх до рівня соціально-психологічної патології. Виявляється, що війна стала значущим фактором у формуванні української політичної нації з

інклюзивною громадянською ідентичністю. Віра в перемогу, підтримка незалежності України, бажання будувати своє майбутнє в цій країні, почуття гордості за українське громадянство та його перетворення на основу особистої ідентичності стають фундаментом національної консолідації та стимулом для збільшення солідарності та активної громадянської взаємодії.

### Список використаних джерел

1. Головаха Є., Макеєв С. (2022). *Українське суспільство в умовах війни 2022*. Інституту соціології НАН України. С.292, <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiiivse.pdf>
2. В'ятрович В. (2023). *Чому Україна програла сто років тому і чому може виграти нині*. Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3504575-comu-ukraina-prograla-sto-rokiv-tomu-i-comu-moze-vigrati-nini.html>

### Summary

*Yevstafievych O. S.*

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. MORAL READINESS OF MILITARY PERSONNEL TO OPPOSE AN AGGRESSOR**

***Abstract.** The abstracts of the report highlight the radical change in the consciousness of Ukrainians with the beginning of Russia's aggression against Ukraine, especially during the full-scale invasion in 2022, and consider the moral readiness of military personnel to act in battle and oppose the Russian aggressor.*

***Keywords:** war, citizens of Ukraine, consciousness, national consolidation, moral readiness.*

## НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

*Мандер Д. М.*

*слухач Національного університету*

*оборони України*

***Анотація.** У тезах обґрунтовано можливість розгляду такого предмету наукового дослідження, як національна свідомість особового складу Збройних Сил України. Дана проблематика є актуальною в розрізі україно-російської війни та її науковий аналіз і всебічні підходи до дослідження вимагають детального опрацювання науковим середовищем.*

***Ключові слова:** національна свідомість, військовослужбовці.*

Процес наукового дослідження є складним і багатограним. Виходячи з реалій науково-технічного прогресу, визначення актуального предмету наукового дослідження напряму залежить від суті його наукового значення. Актуальність предмету наукового дослідження національної свідомості особового складу Збройних Сил України полягає в новизні даної проблематики, її не достатній досліджуваності і тим не менш надзвичайній актуальності. Окрім цього вивчення національної свідомості саме військовослужбовців, як певної соціальної групи, виступає джерелом в отриманні нових знань, щодоособливостей проходження військової служби вцілому та в подальшому сприяє відкриттю нових можливостей у практичному вирішенні нагальних проблем, які стосуються військової служби.

Дослідження національної свідомості відбувається багатьма вченими, причому дослідження проводяться у різних галузях знань: соціології, психології, політології тощо. Одним з перших приділив значну увагу вивченню ролі особистості в військовій службі був німецький психолог Ганс Єрген Айзенк. Він писав, що національна свідомість є важливим фактором, що безпосередньо впливає на мотивацію та ефективність діяльності військовослужбовців (Айзенк Г. Є., 1954). Американський політолог Джозеф Най у своїх наукових дослідженнях акцентував увагу на національній свідомості військовослужбовців, як важливому факторі, який впливає на ефективність військової сили (Джозеф С.Н., 1978). Джордж Льюїс приділяв увагу вивченню національної свідомості, як важливого компонента військової культури, яка може сприяти успіху військових операцій (Льюїс Д.К., 1987).

На теперішній час питання вивчення національної свідомості особового складу Збройних Сил України розглядається крізь призму російсько-української війни.

Загалом формування національної свідомості є тривалим і складним процесом, який безпосередньо пов'язаний як з історичними так і з

географічно-культурними особливостями. Цей процес починається з народження і триває протягом усього життя. Звичайно в Збройних Силах України приділяється значна увага створенню умов щодо формуванню національної свідомості у військовослужбовців. Це відбувається під час проведення занять з національно-патріотичної підготовки, проведення індивідуально-виховної роботи, культивування традицій і звичаїв українського народу, розроблення і впровадження наочної агітації тощо. Зазначені заходи позитивно впливають на усвідомлення військовослужбовцями своєї національної ідентичності, сприяють успішному виконанню поставлених бойових завдань. Окрім цього виконання особовим складом бойових завдань в умовах російсько-української війни передбачає максимальну самовіддачу та жертвовність, ризику для життя та здоров'я, на благо свого народу та своєї Батьківщини. Звісно саможертвовність є усвідомленим явищем, яка свідчить про високий рівень сформованості національної свідомості у військовослужбовця. Однак широкомаштабне військове вторгнення російської федерації призвело до титанічних змін у українського суспільства та Збройних Сил. Мобілізаційні заходи, що походять у державі в повній мірі не враховують рівень національної свідомості потенційних військовослужбовців, адже це не передбачено нормативно-правовою базою. Однак негативні тенденції, що можуть виникати внаслідок неусвідомлення окремими військовослужбовцями власної національної ідентичності, не можна ігнорувати. На них необхідно адекватно реагувати, мінімізуючи тим самим негативні наслідки, до яких вони потенційно можуть призвести.

Таким чином, національна свідомість – це сукупність знань, уявлень, переконань, цінностей, установок, стереотипів, які відображають усвідомлення людьми своєї національної належності, спільності інтересів, цілей, завдань також своєї ролі та місця в житті своєї нації. Національна свідомість особового складу Збройних Сил України справедливо і доцільно може розглядатись як предмет наукового дослідження.

### **Списки використаних джерел**

1. Айзенк, Г. Є. (1954). Військова психологія. Берлінський університет. 288 с.
2. Най, Дж. (1978). Сила і порядок у міжнародних відносинах. Гарвардський університет. 208 с.
3. Льюїс, Д. (1987). Культура бойових дій. Нью-Йорк: Грінвуд Прес. 272 с.



## Summary

***Mander D. M.***

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **NATIONAL CONSCIOUSNESS OF THE MILITARY ARMED FORCES OF UKRAINE AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH**

***Abstract.*** The theses justify the possibility of considering such a subject of scientific research as the national consciousness of the personnel of the Armed Forces of Ukraine. This is especially relevant in the context of the Ukrainian-Russian war, and its scientific analysis and comprehensive approaches to research require detailed study by the scientific community.

***Keywords:*** national consciousness, military personnel.

# НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ЧАСИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. МОРАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРОТИСТОЯТИ АГРЕСОРУ

**Сіняков О. В.**

*слухач Національного університету  
оборони України*

**Анотація.** *Розглянуто питання національної свідомості українців.  
Ключові слова: національна свідомість.*

*І на оновленій землі  
Врага не буде,  
супостата,  
А буде син, і буде мати,  
І будуть люди на землі.*

Національна свідомість – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Складові національної свідомості:

сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього;

усвідомлення національно-етнічної належності;

ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти;

ставлення до представників інших націй і національностей;

патріотичне почуття та патріотична свідомість;

усвідомлення національно-державної спільноти.

Мета гібридної війни РФ проти України, в якій широко застосовують дезінформацію – цю одвічну зброю московських імперіалістів, поглиблювати розщеплення українського національного організму, отруювати дух національного державотворення, морально калічити свідомість національної ідентичності.

Внаслідок повномасштабної війни з росією Україна зазнає глибоких трансформацій масової свідомості. Українці опановують себе не лише як люди, що здатні чинити опір зовнішньому вторгненню, але й як спільнота, яка переосмислює сама себе, свою національну ідентичність. Ці разючі зміни можна досягнути, якщо їх розглядати в контексті уявлень українців про самих себе, які були сформовані впродовж тривалого історичного досвіду (Інтернет - ресурс газети Галичина).

Протягом років незалежності існували суттєві регіональні, мовні та вікові розбіжності у сприйнятті населенням України свого історичного минулого, національних інтересів та спрямованості загальнонаціонального розвитку у майбутньому. Колективна ідентичність українців тривалий час

була нечіткою, множиною. Причиною цього було те, що динамічний процес узгодження цінностей, орієнтацій, переконань, уявлень та цілей національної спільноти наштовхувався на негативний медійно-гуманітарний супровід у поясненнях національно-визвольної боротьби українського народу. Так склалося, що викладання історії України засновувалось на акцентуванні фактів постійної знедоленості простого народу або ж тривалих століть бездержавності українського народу (Резнік, О., 2022).

Існував відомий комплекс меншовартості, коли значна частина населення ретранслювала з покоління у покоління образ історичних невдач у спробах формування сталої української державності та національності. Цьому сприяла тривала інкорпорація місцевих еліт у чужі державні творення. Принципове відстоювання власної українськості переважно не схвалювалось і навіть було небезпечним (Резнік, О., 2022).

Бурхливі місяці масштабних протестів та чужинського вторгнення змінили український націоналізм у кількох важливих аспектах. Найважливіше, що він разюче поширився на масовому рівні, охопивши верстви населення, які раніше мали доволі амбівалентну національну свідомість. Ці люди не лише відчули себе українцями більше, ніж будь-коли раніше, - вони тепер готові діяти, керуючись цим відчуттям. Ця готовність найпомітніша у волонтерській діяльності, спрямованій на допомогу тим, хто захищає країну (мільйону людей роблять пожертви, тисячі їх збирають і доправляють), але так само важливою є політична активність, що має на меті змінити країну відповідно до власного розуміння того, якою вона мусить бути (Резнік, О., 2022).

У нинішній період російсько-української війни фундаментальною цінністю є українська мова, національна пам'ять, духовна відданість Україні, життєствердженням яких була і є цілісна національна свідомість.

Таким чином кожен громадянин України має усвідомити, що без української мови і культури не може побудувати духовно і матеріально багату Українську державу, за відновлення незалежності якої віддали своє життя десятки мільйонів найкращих синів і дочок. На жаль, війна з одвічним українським ворогом триває. Будьмо гідним величі колишніх і нинішніх національно свідомих борців за соборну Українську Україну (Газета Галичина)!

Академік НАПН Георгій Філіпчук налічує 28 загарбницьких московсько-російських воєн проти України. Українці героїчно вистояли, відродили вільну Українську державу! Однак і тепер потрібно долати нові виклики московських агресорів. Нині вони спрямовують свою інформаційну зброю проти фундаментальної, національно об'єднавчої Богом даної нам вартості – української мови, української нації. Український народ, а особливо українські військовослужбовці повинні мати моральну готовність не тільки вистояти а й перемогти в цій війні.

Поняття “моральна готовність” вказує на спроможність розрізнити добро і зло, належне і неналежне, справедливе і несправедливе кожної

конкретної ситуації (екзистенційної, історичної), здійснити та реалізувати моральний вибір на користь добра, належного, справедливого тощо, спонукальною силою та ґрунтом стійкості в чому є надважливі цінності.

Слід зазначити, що під моральною готовністю військовослужбовців Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням ми розуміємо: здатність виконувати завдання за призначенням у складних умовах, швидко адаптуватися і переносити труднощі бойових дій задля реалізації суспільно важливої мети на основі значущих цінностей (родина, своя земля, Батьківщина), усвідомлення обов'язку щодо захисту Батьківщини, розуміння мети своєї діяльності, значущості своїх дій і відповідальності за них.

Аналізуючи виконання завдань за призначенням військовослужбовців Збройних Сил України в умовах відсічі збройної агресії РФ ми можемо виділити ті якості які наразі найбільш притаманні нашим воїнам це:

- обов'язок;
- відповідальність;
- суспільні інтереси;
- бажання відомстити ворогу.

Висновок. Підсумовуючі вищевикладене ми бачимо, що мета володарів Москви та РФ знищити українців як націю викликала зворотній ефект. Розбудила в голові та серці кожного свій непереборний патріотизм та непомірні сили вистояти, перемогти та доказати всьому світові велич української нації!

### **Список використаних джерел**

1. Резнік, О. (2022). Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. Взято з <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv>
2. Газета Галичина. Інтернет – ресурс. Взято з [https://galychyna/if.ua/article/nemaye-dvoh-derzhav-kozhnomu-ukrayintsevi-nalezhit-buti-apostolom-natsionalnoyi-svidomosti/](https://galychyna.if.ua/article/nemaye-dvoh-derzhav-kozhnomu-ukrayintsevi-nalezhit-buti-apostolom-natsionalnoyi-svidomosti/)

## Summary

***Sinyakov O. V.***

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. MORAL READINESS OF MILITARY OFFICERS TO OPPOSE AN AGGRESSOR**

***Abstract.*** *Considered the national consciousness of Ukrainians.*

***Key words:*** *national consciousness.*

**Когнітивні та психолого-педагогічні аспекти бойової  
підготовки й загартування військ:  
національні традиції, історичний досвід, сучасні умови**

**ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ  
ЯК ЗАСІБ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

**Новікова В. Г.**

*науковий співробітник  
науково-дослідного центру воєнної історії  
Національного університету оборони України*

**Наливайко Л. П.**

*старший науковий співробітник  
наукового відділу організації наукової  
і науково-технічної експертизи,  
інформаційної та інноваційної діяльності  
Національного університету оборони України*

**Сухецька О. П.**

*науковий співробітник  
наукового відділу організації наукової  
і науково-технічної експертизи,  
інформаційної та інноваційної діяльності  
Національного університету оборони України*

***Анотація.** У публікації висвітлено використання рф фальсифікацій історії України як дієвого засобу гібридної війни проти нашої держави.*

***Ключові слова:** історія, історична правда, гібридна війна.*

Історичне минуле стало одним із головних театрів інформаційної війни, яку веде Росія проти України. Для загострення протиріч в українському соціумі та впливу на суспільну думку світової спільноти Російська Федерація використовує фальсифікацію історії з метою легітимації політики, спрямованої на руйнацію української національної ідентичності, розкол і знищення України. Саме тому складовою гібридної війни з боку Росії є потужні інформаційні атаки та агресивна історична політика спрямована проти українського інформаційного простору.

Російська історична політика початку ХХІ ст. прагне нав'язати українському суспільству свої цінності. Російським керівництвом реалізовується доктрина, спрямована на зміцнення влади та посилення впливу російської держави на міжнародній арені. Претензії на статус великої держави спонукали російське керівництво сформулювати та

втілювати великий наднаціональний проект «збирання земель» – Євразійський союз. Успіх кремлівської політики неможливий без населення і ресурсів України. Боротьба за геополітичний вектор розвитку України ведеться в контексті ідеологічного обґрунтування цивілізаційного вибору – Євросоюз або Євразійський союз. Аргументація кожної із сторін своєї позиції фактами з історії зумовлює пропагандистсько-історичну війну. Росія прозора дає зрозуміти Україні і світу, що саме історичні прецеденти, події історії є легітимізуючим чинником її політичних кроків. Євромайдан та зміна влади у Києві були інтерпретовані Москвою як державний переворот, інспірований Заходом на території, яка історично та цивілізаційно повинна входити в зону виключного впливу Росії. Оскільки в Україні живуть мільйони російських людей, Росія повинна стати на їх захист, адже вона є гарантом безпеки «русского мира».

З метою розколу українського суспільства і демонстрації Заходу неспроможності українського державотворення, російське керівництво почало втілювати дезінтеграційні проекти «Крим» та «Новоросія».

Крім того Росія активно застосовує маніпулятивні технології, зміст яких зводиться до інсинуацій, що Україна – це штучне утворення (проект), яке ніколи не було державою і не здатне нею стати, а територія України складається з частин, законне право на володіння якими мають висунути інші держави: Румунія – Північною Буковиною і Бесарабією, Угорщина – Закарпаттям, Польща – Галичиною і Західною Волиною тощо.

Історична політика, що проводиться російською владою, спрямована на формування і закріплення в суспільній свідомості концепції національної історії, в якій держава постає як основний сенс російської історичної традиції.

У пошуках історичних подій, придатних для політичного використання, російська влада все частіше звертається до періоду радянської історії. Історія колишнього СРСР подається як історія «великої держави» в контексті міфу про переможну війну, як перемогу певного «історичного проекту», що став можливим завдяки об'єднанню в колишній СРСР багатьох народів на чолі з російським. Символ «Великої Перемоги» завдяки його інтенсивному політичному використанню, з одного боку, і вкоріненості у масовій свідомості, з іншого, виступає у якості важливої вузлової точки сучасної російської ідентичності. Цей міф нав'язується і українцям, як одна з основ історичної пам'яті народу.

Підґрунтям таких поглядів є ідея «цивілізаційної єдності» з Росією. «Велика Вітчизняна війна» інтерпретується в Росії як велична місія звільнення від всесвітнього зла, коли Червона Армія врятувала Європу і все людство. Підкреслюючи значення перемоги у війні, В. Путін надав цій події особливий гуманістичний сенс, назвавши його «днем торжества цивілізації над фашизмом», а солдатів «Великої Вітчизняної» – «солдатами свободи». Ця інтерпретація була пов'язана з проблемою відносин на пострадянському просторі: гуманістичний спадок перемоги російський президент представляв як спільне надбання «колишніх республік СРСР, а

нині незалежних держав», якому потрібно «разом відповідати». Щоправда, у 2010 році, під час «прямої лінії» з росіянами, Путін заявив, що Росія перемогла б у Великій Вітчизняній війні і без участі України, аргументуючи свою заяву тим, «що ми – країна переможців» і «що війна виграна переважно за рахунок людських та індустріальних ресурсів Російської Федерації».

Слід відзначити, що російські історичні наративи, які використовуються в інформаційній війні проти України, нерідко суперечать один одному. Однак не слід розцінювати це як ознаку непрофесіоналізму чи безвідповідальності фахівців пропагандистського цеху Російської Федерації. Навпаки, це один із керівних принципів, якого дотримується російська пропаганда. Відтак, поки українська сторона переймається спростуванням дезінформації та виправдовується, в інформаційне поле вже вкидаються нові фейки та інформаційні бомби. Україна займає позицію захисту, оборони від потоку російської дезінформації. Така позиція в інформаційній війні є програшною для України.

Гібридна війна Росії проти України за своєю інтенсивністю є безпрецедентною в ХХІ столітті. «Пропагандистські» бої на «історичному фронті» ведуться з метою знищити базовий контент історичної пам'яті українців і тим самим знівелювати його як важливу підвалину національної консолідації та цементування державності. Влада та громадянське суспільство України мають активніше використовувати потенціал історичної політики як основи формування та збереження національної ідентичності та мовою документів, правдою фактів історії, деконструювати російські історичні інтерпретації, які нав'язуються українцям.



## Summary

**Novikova V. G.**

*Researcher*

*scientific research center of military history*

*National University of Defense of Ukraine*

**Nalivayko L. P.**

*Senior Research Fellow*

*scientific department of the scientific organization*

*and scientific and technical expertise,*

*information and innovation activity*

*National University of Defense of Ukraine*

**Sukhetska O. P.**

*Researcher scientific department*

*of the scientific organization*

*and scientific and technical expertise,*

*information and innovation activities*

*National University of Defense of Ukraine*

### **FALSEIFICATIONS OF HISTORICAL TRUTH AS A MEANS OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE**

**Abstract.** *The publication highlights the Russian Federation's use of falsifications of the history of Ukraine as an effective means of a hybrid war against our state.*

**Keywords:** *history, historical truth, hybrid war.*

## ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬК ДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

**Погорілий О. В.**

*слухач Національного  
університету оборони України*

***Анотація.** У публікації висвітлено особливості психологічної підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України, виокремлено особливості бойового застосування окремого роду військ, розкрито значення повітряно десантної підготовки, як цільової психологічної підготовки для формування психологічної готовності воїнів-десантників.*

***Ключові слова:** психологічна підготовка; психологічна готовність; психологічна стійкість; повітряно-десантна підготовка.*

Десантно-штурмові війська – окремий рід військ ЗС України, створений відповідно до Указу Президента України “Про День Десантно-штурмових військ ЗС України” від 21 листопада 2017 року №380 (Указ Президента України, 2017).

Основними завданнями Десантно-штурмових військ Збройних Сил України (далі – ДШВ) є: порушення управління військами і роботи у глибокому тилу противника; заборона планомірного використання резервів противником; боротьба з повітряними десантами та угрупованнями противника, що прорвалися; зайняття й утримання важливих об’єктів (рубежів) з метою забезпечення безперешкодного і своєчасного оперативного розгортання військ (сил) у визначених операційних зонах (районах) (Кириченко А. В., 2023).

Відповідно до характерних завдань бойова діяльність ДШВ вирізняється специфічністю, різноманітністю й напруженістю, потребує від кожного воїна-десантника професійності, фізичної та психологічної підготовленості, здатності виконувати будь-які завдання у глибокому тилу противника, а також вести бойові дії під час спеціальних, антитерористичних, оборонних, контрнаступальних та миротворчих операцій. Це зумовлює необхідність формування психологічної готовності і стійкості воїнів-десантників; перетворення чинників бою в знайомі, звичні, очікувані (адаптування); оволодіння військовослужбовцями необхідними знаннями у подоланні психологічних навантажень; розвиток у особового складу здатності швидко перебудовуватись відповідно до обставин (Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України, 2023).

На підставі загального аналізу специфіки діяльності ДШВ визначено, що основою психологічної підготовки воїна-десантника є його особиста готовність до таких дій:

виконання стрибків із парашутом у глибокий тил противника вдень, або вночі слідом за бойовою технікою на невідому місцевість, у разі потреби під час зниження – ураження цілей вогнем із автомата і наявним запасом гранат;

злагодженої діяльності після приземлення – загального приведення підрозділу у повну бойову готовність (орієнтування на місцевості, визначення місця приземлення бойової машини, її негайного розшвартування, заряджання зброї, яка входить до штатної комплектації, займання екіпажем своїх робочих місць, вихід у мережу наявними засобами зв'язку та подальше висування за сигналом збору підрозділу в напрямку атаки визначеного об'єкта;

автономної діяльності у складі підрозділу або малих груп у глибокому тилу противника у відриві від основних сил без їх підтримки;

захоплення й утримання важливих об'єктів, населених пунктів та пунктів управління;

заміни в разі потреби будь-кого з екіпажу, однією з обов'язкових вимог є знання суміжної військової спеціальності(Кириченко А. В.,2023).

Взяття штурмом ворожих позицій, укріпрайонів, об'єктів, рубежів і утримування їх до прибуття основних сил – звичні бойові завдання українського десанту. Це саме ті війська, які вступають у бій завжди першими – 2014 рік тому яскраве підтвердження, коли десантні підрозділи ЗС України першими взяли участь у найзапекліших боях російсько-української війни, а також здійснили унікальний у сучасній військовій історії рейд тилами ворога. Це ті війська, що виконують завдання, які суттєво відрізняються від завдань інших видів ЗС України й інших родів військ. Десантно-штурмові війська воюють там, де не воює ніхто, хоча водночас ці війська виконують ряд завдань не тільки під час наступальних і маневрених дій, а й у обороні(Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України, 2023).

У “крилатій піхоті” проходять службу представники різних військових спеціальностей, таких як зв'язківці, артилеристи, розвідники, снайпери, зенітники, сапери та навіть танкісти, в кожній з яких є своя специфіка, вимоги й особливості у підготовці. Один з основних предметів бойової підготовки, поряд із фізичною, яку проходять усі без виключення військовослужбовці бойових підрозділів і підрозділів забезпечення ДШВ, незалежно від віку, військових звань, посад і статі, – це повітрянодесантна підготовка, основним завданням якої є підготовка військовослужбовців до здійснення стрибків із парашутом з літаків та гелікоптерів у будь-яких умовах та обставинах: при різних метеорологічних умовах, пори року, часу доби, зі зброєю і без неї, на будь-яку ділянку місцевості, з висот від 200 м до 800 м, зі стабілізацією зниження 3 сек. і більше, яка також включає підготовку техніки і вантажів до десантування та їх повітряне десантування. Здійснення стрибку з парашутом – це спосіб доставки військовослужбовця на поле бою. Повітрянодесантна підготовка – це окрема й основна дисципліна бойової підготовки військовослужбовців

ДШВ, яка проходить у загальній системі бойової підготовки. Здійсненню будь-яких, а особливо першого та другого, стрибків з парашутом передують ретельна психологічна підготовка. Здійснюючи стрибок із парашутом, кожен десантник повинен самостійно зробити крок назустріч ризику й небезпеці, а це і є фундаментальна психологічна особливість бойової підготовки військовослужбовців ДШВ, яка формує індивідуально-психологічні якості воїна-десантника, необхідні йому в подальшому під час участі у бою. Основним недоліком психологічної підготовки військовослужбовців до бою є можливість моделювання тільки зовнішньої картини бою, максимально наближеного до справжнього, але натуралізація бойових умов, навіть із включенням елементів ризику та небезпеки, все одно не дає такого ефекту, а головне результату, як дає здійснення стрибків із парашутом. Саме повітрянодесантна підготовка, як базова складова психологічної підготовки військовослужбовців ДШВ у загальній системі бойової підготовки та у контексті регулярного здійснення стрибків із парашутом, впливає на організм десантника комплексом стрес-чинників і вимагає значних морально-вольових зусиль, розвиває специфічні військово-професійні якості, необхідні для ведення, у першу чергу, наступальних дій, здійснює адаптацію психіки до умов виконання бойових завдань, і як результат – формує стійкість до страху і стресу, тобто формує психологічну стійкість та психологічну готовність (Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України, 2023).

Висновки. Таким чином, психологічна підготовка особового складу Десантно-штурмових військ збройних Сил України спрямована на формування психологічної готовності і стійкості до психотравмуючих факторів бойової обстановки воїнів-десантників.

За допомогою повітряно-десантної підготовки можна не просто підвищувати рівень психологічної готовності – вона є одним із виховних процесів, який її формує, створює ідентичну, унікальну спільноту, здатну вирішувати складні тактичні завдання, що потребують високої злагожденості, зосередженості та емоційного напруження. Своєрідний культ спільноти створює в бойових умовах атмосферу неприйнятності поразки, що спонукає до дій у їх рядах навіть мобілізованого особового складу, який не був «випробуваний стрибком», але починає почуватися причетним до елітного підрозділу, тому змушений діяти, боротися з собою, своїми страхами, але вже не у повітрі, а на полі бою.

### Список використаних джерел

1. Указ Президента України Про День Десантно-штурмових військ Збройних Сил України (2017). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380/2017#Text> (дата звернення: 06.11.2023).

2. Кириченко А. В. (2023). Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ ЗС України до

діяльності у бойових умовах : дис. ... доктора філософії за спеціальністю «053 – Психологія»; Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняхівського. Київ : НУОУ. 281 с.

3. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України (2023) “Про затвердження Інструкції про організацію психологічної підготовки у Збройних Силах України”.

4. Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України (2023): навч.-метод. посіб./ За редакцією генерал-майора В. Клочкова. Київ: НДЦ ГП ЗС України. 325 с.

## Summary

***Pohorilyi O. V.***

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **FEATURES OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF SERVICEMEN OF AIRBORNE ASSAULT TROOPS FOR COMBAT OPERATIONS**

***Abstract.*** *The publication highlights the features of psychological training of servicemen of the Airborne Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine, highlights the features of the combat use of a separate type of troops, reveals the importance of airborne training as a targeted psychological training for the formation of psychological readiness of paratroopers.*

***Keywords:*** *psychological training; psychological readiness; psychological stability; airborne training.*

# АНАЛІЗ УМОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ВОГНЮ УГРУПУВАННЯ СИЛ І ЗАСОБІВ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ ОПЕРАТИВНОГО УГРУПУВАННЯ ВІЙСЬК В НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ІНШИХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

**Поліщук П. О.**

слухач Національного

університету оборони України

<https://orcid.org/0000-0002-3654-0506>

**Анотація.** У публікації проаналізовано наявні та можливі загрози застосування існуючих у РФ безпілотних літальних апаратів (БпЛА), траєкторії їх польоту та особливості, які можуть бути використані в подальшому для підвищення ефективності боротьби з таким типом цілей. Окреслено перелік основних БпЛА, які застосовуються та можуть бути застосовані РФ. Також проведено аналіз системи вогню протиповітряної оборони угруповання військ в наступальній операції в ході російсько-української війни.

**Ключові слова:** протиповітряна оборона, система вогню, система протиповітряної оборони, безпілотні літальні апарати, мобільна вогнева група, зенітний ракетний комплекс, оперативне угруповання військ.

Постановка проблеми. Триває протистояння України проти збройної агресії Російської Федерації (РФ). За короткий період часу сформовані, підготовлені, доукомплектовані іноземним озброєнням, підрозділи протиповітряної оборони Збройних Сил України та продовжують виконувати бойові завдання по прикриттю загальновійськових угруповань і важливих об'єктів.

Одним з важливих питань ведення бойових дій щодо відсічі збройній агресії РФ є прикриття військових частин, важливих об'єктів від ударів повітряного противника, створення системи вогню протиповітряної оборони (ППО). Цим завданням під час наступальних бойових дій зосереджується значна увага командування оперативного угруповання військ.

Однак створення системи вогню в оперативних угрупованнях військ нерідко проводиться без врахування бойового досвіду, детального аналізу ролі, місця, і особливих умов, у яких відбувається бойові дії підрозділів протиповітряної оборони. Всі ці фактори відіграють великий вплив у вирішенні проблеми створення та застосування системи вогню угруповання сил і засобів протиповітряної оборони.

Досвід бойових дій підрозділів протиповітряної оборони в російсько-українській війні свідчить, що однією з основних рис ведення бойових дій (операцій) є широке застосування сучасних засобів повітряного нападу, зокрема армійської авіації що діють на гранично малих висотах,

безпілотних літальних апаратів різних типів призначення, як ударних так і розвідувальних.

Найбільш складними цілями для знищення системою протиповітряної оборони (ППО) при цьому є вертольоти, що діють на гранично-малих висотах та малорозмірні безпілотні літальні апарати (БпЛА).

Поряд з тим, якщо вертольоти противника завдяки траєкторії та відносно невеликим швидкостям їх польоту знищуються з відносно високою ефективністю, за умов входження в зону ураження зенітних ракетних комплексів та наближення до лінії бойового зіткнення на невелику дальність, то виявлення та знищення цілей таких як малорозмірні безпілотні літальні апарати, що летять по різній траєкторії, висоті та малим часом перебування над об'єктом розвідки (удару) є проблемним питанням для зенітних ракетних комплексів (ЗРК), які здійснюють прикриття загальновійськових підрозділів, об'єктів та військ, від об'єктів повітряного нападу. Оскільки окремі характеристики польоту цих (БпЛА) ускладнюють завчасне виявлення та їх знищення.

Таким чином, протидія (БпЛА), що застосовує противник для корегування вогню, визначення координат об'єктів удару, є одним з пріоритетних завдань підрозділів протиповітряної оборони.

Одним із шляхів вирішення цього завдання є створення єдиної системи вогню ППО яка повинна включати до свого складу компоненту боротьби з (БпЛА) противника різних видів призначення. Отже, метою статті є аналіз умов функціонування системи вогню угруповання сил і засобів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ в наступальній операції з урахуванням досвіду російсько-української війни.

На даний час, для посилення можливостей угруповання ППО здійснюються заходи на організаційно-штатному рівні (введенням до складу військових частин додаткових підрозділів, що озброєні ЗРК країн-партнерів), передача таких підрозділів в оперативне підпорядкування угрупованням, що задіяні до виконання бойових дій в наступальній операції, тобто можна говорити про створення єдиної зенітної ракетної системи вогню змішаного складу, де завдання об'єднання можливостей підрозділів ППО вирішують як на функціональному рівні, так і в рамках єдиного інформаційно-управляючого простору.

Матеріали та методи. Для визначення умов функціонування системи вогню угруповання сил і засобів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ в наступальній операції доцільно проаналізувати тактику застосування існуючих у РФ (БпЛА), висоти, траєкторії та особливості їх польоту, які можуть бути використані в подальшому для підвищення ефективності боротьби з таким типом цілей, склад, завдання та бойовий порядок сил і засобів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ в наступальній операції з досвіду російсько-української війни. Також необхідно визначити перелік загроз, як існуючих,

так і можливих, які можуть бути реалізовані противником із застосуванням БПДА.

Результати. Аналіз активної фази російсько-української війни свідчить, що одним з основних методів ведення бойових дій (операцій) є постійне застосування сучасних засобів повітряного нападу противником, в тому числі застосування сучасних безпілотних літальних апаратів (БПЛА) різного призначення. Це призводить до змін характеру бойових дій, форм та способів застосування військ (сил).

Бойові дії в російсько-українській війні характеризуються активним застосуванням БПЛА для вирішення завдань розвідки, вогневого ураження противника (ВУП), корегування вогню артилерії та інших спеціальних завдань. Противник широко застосовує різні типи як нові так і модернізовані БПЛА, що створює постійні загрози з повітря у зв'язку з їх малою помітністю та складністю виявлення.

На початку наступальної операції оперативно-стратегічного угруповання військ на Оріхівському напрямку противник з метою уточнення положення наших військ та коригування вогню артилерії здійснював в середньому до 20 вильотів БПЛА на добу. Противником за часту використовуються для розвідки в тактичній глибині БПЛА типу ("Орлан-10", "Орлан-30", "ZALA" (SuperCam S350). Відмічається зростання інтенсивності застосування баражуючого боєприпасу "Ланцет".

Підрозділи на озброєнні яких є БПЛА можуть корегувати точний вогонь вже через 5-7 хвилин після виявлення цілі. Координати пріоритетних цілей які проходили через пункт управління вогнем потрапляли в чергу в результаті чого відкриття вогню відбувалось через 20-30 хвилин на тактичному рівні та близько 48 годин на оперативному.

БПЛА противника заходив в район інтересу завчасно в денну пору доби на висоті 1000-1500 м., вночі 800-1200 м. для проведення розвідки та корегування вогню в реальному режимі часу і наведення на ціль ударної групи.

Засобами розвідки виявлено застосування тактичного безпілотного розвідувально-ударного комплексу БПЛА "Орлан-30", що виконує завдання постановки радіоелектронних завад під час роботи армійської авіації.

Відмічено активне застосування дронів "камікадзе" типу "Ланцет", що діють по підсвіту БПЛА "ZALA" для виявлення та знищення військової техніки ЗС України.

Досвід застосування безпілотної авіації збройними силами російської федерації під час наступальної операції Збройних Сил України на Оріхівському напрямку має ряд особливостей, та загроз:

інтенсивність дій БПЛА відчутно зменшується в тактичній зоні бойових дій в результаті успішній бойовій роботі підрозділів протиповітряної оборони та постійного вогневого впливу на БПЛА противника;



дальність ведення розвідки для більшості БпЛА противника переважно не перевищувала 20-25 км, а під час вогневого впливу засобів ППО та впливу підрозділів радіоелектронної боротьби, відмічена робота БпЛА без перетину лінії розмежування ;

низька інтенсивність застосування БпЛА в зв'язку з впливом погодних явищ (хмарність, сильний вітер, опади, тощо);

стартові позиції БпЛА “Орлан-10”, розташовуються на відстані 15-20 км від лінії бойового зіткнення;

під час розвідувальних польотів БпЛА, відмічається ведення вогню артилерії противника з метою провокування на відкриття вогню у відповідь і виявлення вогневих позицій артилерії.

Загалом, можна зазначити, що дії БпЛА противника були успішними особливо в періоди відсутності в підрозділів ППО зенітних керованих ракет. “Орлан-10” виділяється як ефективна і складна повітряна ціль, проте значні втрати та недостатня кількість комплексів “Орлан-10” значно обмежили їх застосування. На їх заміну рф зачасту використовував БпЛА «SuperCam S350» з радіо модулем “Орлан-10”.

Окремо слід виділити БпЛА “ZALA” , як ефективну і складну для протидії повітряну платформу, що є надзвичайно небезпечною в зв'язку з її комплексною роботою, підсвітом цілей для баражуючого боєприпасу типу “Ланцет”. За рахунок її малої ефективної площі розсіювання (ЕПР), більшість зенітних керованих ракет типу 9М33 що були випущені по даній цілі, не підривалися, а пролітали повз. Зафіксована ефективна протидія даному БпЛА зенітним ракетним комплексом «Stormer». Відмічається з 16 пусків зенітних керованих ракет типу LMM, 14 знищених цілей. Що не скажеш про зенітний ракетний комплекс 9А33М3 «Оса», з 12 пусків зенітних керованих ракет типу 9М33, зафіксовано 3 знищених цілей.

За результатами наступальних дій на Оріхівському напрямку підрозділами протиповітряної оборони основу яких складав зенітний ракетний дивізіон в підпорядкуванні якого знаходились підрозділи: дві зенітні ракетні батареї, озброєні зенітним ракетним комплексом 9А33М3 «Оса»; зенітна ракетна батарея «Stormer»; зенітно ракетний взвод «Avenger»; зенітна ракетна батарея 9К37 « Бук»; зенітна ракетна батарея 2К12 « Куб». Зафіксовано, що підрозділи протиповітряної оборони виконуючи завдання з прикриття 9 та 10 Армійських Корпусів від ударів повітряного противника в наступальній операції на Оріхівському напрямку, здійснюючи вогневе ураження повітряних цілей та за період з 4 червня по 15 жовтня знищили:

ЗРК "Оса -АКМ"	ЗРК "Stormer"		ПЗ РК	ЗР К "Бук"	ЗР К "Raven"
	ЗРК LMM	ЗРК HVM			
69 БпЛА	63 БпЛА	3 БпЛА	4 БпЛА	1 БпЛА1 ВВП	36 БпЛА
14 – Орлан-10	13 – Орлан-10	2 – Supercam	1 – Shahed	1– Орлан-30	1 – Орлан-10
9 – "Supercam	11 – Supercam	1 – Zala		1– Mi-24	
3 – Zala	14 – Zala				
	1 – тип невизначено				

Підсумок результативності вогневого ураження повітряного противника показує співвідношення кількості збитих цілей всього - 72, виконаних стрільб - 134. Даний факт свідчить про пере розхід засобів ураження а саме зенітних керованих ракет, що призвело до виснаження системи ППО.

В результаті значних втрат, що поніс противник вирішуючи завдання з ведення розвідки, корегування вогню артилерії, підрозділи рф були вимушені змінювати тактику застосування БпЛА на тактичній глибині.

Основними варіантами застосування БпЛА "Орлан-10"є: обхід БпЛА зон з розвиненою системою ППО (рис. 1); ведення розвідки з відстані 2-4 км до лінії бойового зіткнення; різкі зміни польоту по азимуту та висоті; знаходження над об'єктом інтересу не більше 3-5 хв; висота польоту в світлу пору доби 1200-1400 м., вночі 800-1000 м.; швидка зміна курсу польоту в напрямку своїх військ на відстань до 10 км. після чого різко повертаючись в район вогневого ураження, чим вводячи в оману підрозділи ППО (рис. 2) .Таким чином противник змушував підрозділи ППО виконувати готовність №2 та змінювати стартову позицію. Періодично, в результаті маневрування БпЛА противника, мобільні вогневі групи угруповання ППО не мали достатньо часу зайняти стартові позиції, виконати готовність №1, провести радіолокаційну розвідку, виявити та знищити повітряного противника.

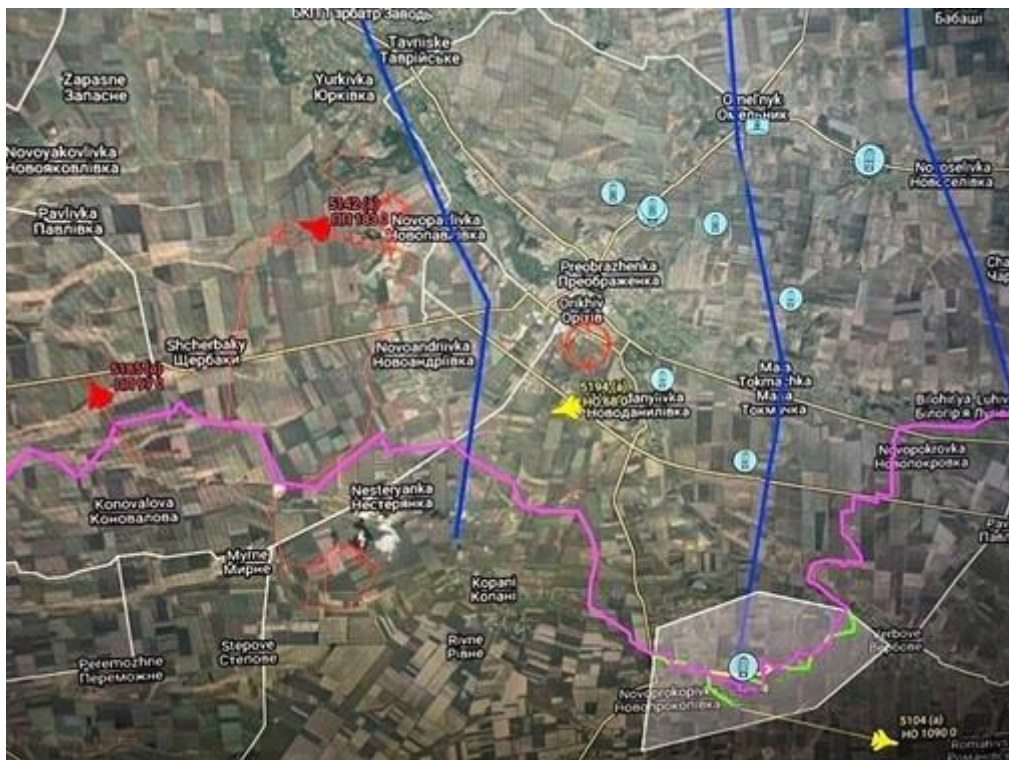


Рисунок 1. Обхід зон з розвинуеною системою ППО

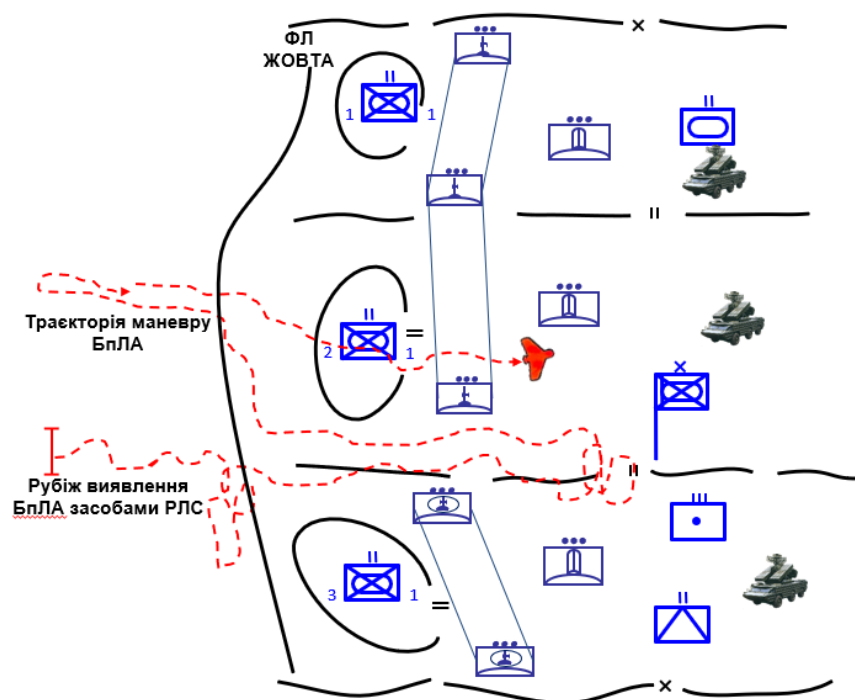


Рисунок 2. Маневр БпЛА, введення в оману щодо напрямку польоту

В період інтенсивних бойових дій, вивчається та аналізується ефективність застосування бойових порядків мобільних вогневих груп підрозділів протиповітряної оборони, часових показників на виконання вогневих завдань, удосконалення системи управління, що підвищує

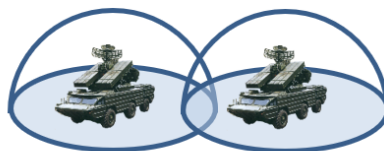
живучість та ефективність застосування системи вогню протиповітряної оборони.

Вивчаючи бойовий порядок підрозділів протиповітряної оборони, що застосовувався під час наступальної операції оперативного угруповання військ доцільно виділити дієві комбінації та складові такі як: перекриття вогню (рис. 3); взаємна підтримка (рис. 4); раннє знищення (рис.5). (Бойовий статут Сухопутних військ, 2021).

Перекриття зон вогню. Озброєння розташоване таким чином, що всі зони перекриваються. У зв'язку з тим, що повітряний противник може атакувати з різних висот або проводити повітряну розвідку. Під час планування необхідно застосовувати взаємну підтримку та перекриття вогню вертикально та горизонтально. Бажано, щоб під час планування протиповітряної оборони було досягнуто перекриття секторів та зон вогню.

### OVERLAPPING FIRES

#### Перекриття зон вогню



Engagement envelopes of both  
weapons overlap

*Рисунок 3. Перекриття зон вогню*

Взаємна підтримка. Озброєння розташоване таким чином, що вогнем одних засобів можуть обстрілювати цілі в межах мертвої зони сусідніх систем (комплексів). Для гарматних систем ця мертва зона зазвичай мала. Для ракетних систем мертва зона може бути великою, і взаємна підтримка є критичним елементом. Взаємна підтримка також може охоплювати небоєздатні підрозділи, підрозділи в нижчих ступенях готовності та підрозділи, що здійснюють перезаряджання.

Даний спосіб побудови бойового порядку показав найефективнішим застосуванням мобільних вогневих груп, так як БпЛА за часту залітав в мертвої зону радіолокаційної станції зенітного ракетного комплексу та міг корегувати артилерійський вогонь без ризику вогневого впливу підрозділів протиповітряної оборони.

## MU TU SUPPORT

---

### Взаємна підтримка



**Fires of one weapons can engage targets in dead zone of adjacent weapons**

---

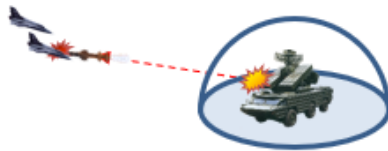
*Рисунок 4. Взаємна підтримка*

Знищення засобів повітряного нападу до рубежу застосування ними бортової зброї досягається вдалим розташуванням РЛС та вогневих засобів, що дає змогу виявити противника до їх входу в зону ураження. Раннє знищення дає змогу знищити засоби повітряного нападу противника над його військами та районами, тим самим зменшуючи можливість виконання ними завдань по несення ударів по підрозділам та об'єктам, що прикриваються.

## EARLY ENGAGEMENT

---

### Раннє знищення



**Position weapons and sensors so they engage before ordnance release**

---

*Рисунок 5. Раннє знищення*

Організація управління вогнем, що проводилась підрозділами протиповітряної оборони оперативного угруповання військ в наступальній операції з моменту отримання даних про початок удару засобів повітряного нападу до його завершення включає в себе ряд основних заходів та способів. Неавтоматизований спосіб управління, що був основою управління вогнем оперативного угруповання військ, при якому автоматизована система управління (АСУ) не використовувалась, а всі операції управління вогнем виконувались шляхом прямих переговорів, що забезпечувало скритість управління.

Під час ведення бойової роботи, вибір цілей для ураження в більшості випадків, здійснювався командирами самостійно, незалежно один від одного з числа усіх виявлених цілей (децентралізований вид ціле

розподілу). В окремих випадках ціле розподіл виконувався централізовано з призначенням номеру повітряної цілі на знищення окремо визначеному підрозділу. Даний метод управління вогнем забезпечував оперативність та швидкість прийняття рішення на знищення повітряних цілей.

Обговорення. Під час організації управління вогнем протиповітряної оборони оперативного угруповання військ повинні бути виконанні наступні заходи, які впливають на якість управління вогнем а саме:

збір та аналіз інформації :

про війська і об'єкти, що прикриваються;

про повітряного противника;

про вогневі спроможності підлеглих зенітних частин і підрозділів;

про спроможності системи розвідки,

про бойові можливості винищувальної авіації і сусідніх угруповань ППО;

про порядок взаємодії з ними;

про систему управління

створення надійних основних та запасних систем видачі інформації

про повітряну обстановку

Вибір та призначення зручних, ефективних, прихованих районів стартових, вогневих позицій.

підготовка пунктів управління до бойової роботи

проведення ряду організаційно-тактичних заходів.

Враховуючи дані вимоги та проаналізувавши організацію управління вогнем, підрозділами протиповітряної оборони оперативного угруповання військ, до початку наступальної операції та в ході бойових дій відомо, що аналіз дій БпЛА противника, тактику його застосування, райони запуску, маршрути польоту, кількість вильотів на добу ворожих БпЛА, вагомо впливає на результативність вогневого ураження повітряних цілей підрозділами протиповітряної оборони.

Періодично при постановці вогневих завдань підпорядкованим підрозділам протиповітряної оборони не маючи інформації про район запуску ворожих БпЛА, зміни нумерації цілі на автоматизованому програмному забезпеченні «Віраж-планшет» та «Кропива», наявністю в одному районі великої кількості засобів БпЛА своїх військ, відсутністю організації без польотної зони, вогнева задача ставилась по своїм засобам БпЛА, призначаючи як ворожий тип цілі.

Розглядаючи розділ: «збір та обробку інформації про війська і об'єкти, що прикриваються», в інтенсивній фазі наступальних дій підрозділів оперативного угруповання військ, одним із суттєвих проблемних питань є відсутність інформації про швидку зміну положення переднього краю. Не проведення аналізу, вчасного збору інформації та доведення до підлеглих підрозділів дійсного положення лінії бойового зіткнення, суттєво впливає на живучість мобільних вогневих груп.

Таким чином вході успішних штурмових дій в напрямку населеного пункту Роботино, підрозділи 47 омбр на початок доби 22 червня 2023 року просунулась в напрямку противника на відстань до 2 км. Підрозділам ППО було поставлене завдання, вийти на південну околицю населеного пункту Новоданилівка та прикрити механізовані підрозділи від засобів повітряного противника. На кінець цієї ж доби, під тиском противника не маючи змоги утримати зайняті позиції, підрозділи 47 омбр вимушені були відступити. Актуальні зміни в положенні переднього краю не були доведені до підрозділів протиповітряної оборони. В зв'язку з цим, мобільна вогнева група, озброєна зенітним ракетним комплексом «Stormer», опинилась на відстані 300 метрів від переднього краю. В результаті чого артилерія противника нанесла вогневе ураження та пошкодила війську техніку.

Організація взаємодії з своєю авіацією під час наступальної операції організована ефективно. За час проведення наступальної операції, підрозділами протиповітряної оборони не було обстріляно повітряні судна своїх військ. Забезпечення безпеки прольоту своєї авіації підрозділами протиповітряної оборони в сучасних умовах досягається наступними заходами, що організовує оперативне угруповання військ: завчасне доведення інформації про проліт своєї авіації до підлеглих підрозділів, використовуючи кодовану таблицю, населених пунктів та типу літального апарату; доведення часу початку та закінчення нанесення удару в певному районі; доведення про заборону ведення вогню в даному районі. На відміну від минулих підходів до організації забезпечення безпеки прольоту своєї авіації таких як доведення кодованих сигналів я свій літак (ЯСЛ), візуальні сигнали розпізнавання (ВСР), вищевказані організаційні заходи, вказують на більш ефективну взаємодію.

Висновки. У публікації на підставі аналізу досвіду застосування підрозділів протиповітряної оборони оперативного угруповання військ Збройних Сил України та засобів повітряного нападу противника в російсько-українській війні розглянуті уроки застосування безпілотної авіації противника та протидія їй підрозділами протиповітряної оборони.

Аналіз процесу функціонування системи вогню у ході протиповітряних боїв показує, що результат, тривалість кожного бою без передбачуваний. При цьому закінчитися бій може за результатами різних подій: знищення цілі, ураження ЗРК, втрати цілі радіолокаційними засобами ЗРК, виходу цілі з зони вогню ЗРК, відмови ЗРК та ін. Кожна подія може повторюватися у ході бойових дій неодноразово і таким чином утворює потік подій, які зумовлюють закінчення циклу стрільби ЗРК.

Найбільш успішні приклади знищення засобів повітряного нападу спостерігалися при вивченні та аналізу дій повітряного противника з випередженими діями на його тактику застосування повітряних суден, створеній та налагодженій системі вогню з впровадженням нових форм та методів застосування мобільних вогневих груп, нешаблонним діям.

У сучасній війні в Україні відбувається революція в напрямку застосування БпЛА. Концентрація артилерійських підрозділів на об'єктах противника, потребують більших можливостей для військової розвідки тому широко використовують БпЛА упродовж усього конфлікту. Поряд з тим підрозділи протиповітряної оборони та радіоелектронної боротьби впродовж постійної протидії засобам БпЛА, набувають досвіду та нових методів застосування сучасного озброєння отриманого від країн партнерів. А також для якісної протидії засобам повітряного нападу противника нагальною потребою для даних підрозділів є пошук альтернативних шляхів поповнення боезапасу для наявного озброєння.

Війна, що триває в нашій країні, підтверджує, що одним із ключових видів сучасного озброєння є БпЛА та протидія їм, це дозволяє зробити висновок, що питання протидії сучасним засобам БпЛА залишається в пріоритеті не тільки в нашій державі, але й у світі.

### Список використаних джерел

1. Бойовий статут Сухопутних Військ (2021). Війська протиповітряної оборони Сухопутних Військ Збройних Сил України (БП 3(7)-08(11).01). Командування Сухопутних Військ Збройних Сил України спільно з Національним Університетом Оборони України Імені Івана Черняховського. Березень 2021. 24 с

### Summary

***Petro Oleksandrovych Polishchuk***

*Student of the National defense*

*university of Ukraine*

*<https://orcid.org/0000-0002-7225-0848>*

### **ANALYSIS OF THE CONDITIONS OF OPERATION OF THE FIRE SYSTEM OF THE GROUPING OF FORCES AND MEANS OF AIR DEFENSE OF THE OPERATIONAL GROUPING OF TROOPS IN AN OFFENSIVE OPERATION, TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AND OTHER MILITARY CONFLICTS**

***Abstract.****The article analyzes the existing and possible threats to the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) existing in the Russian Federation, their flight trajectories and features that can be used in the future to increase the effectiveness of combating this type of targets. The list of the main UAVs that are used and can be used by the Russian Federation is outlined. An analysis of the air defense fire system of a group of troops in an offensive operation during the Russian-Ukrainian war was also carried out.*



**Keywords:** *air defense, fire system, air defense system, unmanned aerial vehicles, mobile fire group, anti-aircraft missile system, operational grouping of troops.*

# Актуальні питання кадрового менеджменту (управління персоналом) в умовах російсько-української війни

## ІСТОРИОГРАФІЯ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*Грищенко М. Д.*

*слухач Національного  
університету оборони України*

***Анотація.** Військові традиції – це правила, звичаї і норми, які історично складаються у війську певної країни та передаються з покоління в покоління, здебільшого підкреслюючи зв'язок сучасних вояків з учасниками подій бойового минулого. Військова символіка України по праву стала предметом наукового дослідження, бо вже має власну досить багату історію та традиції.*

***Ключові слова:** нагородження, символіка, традиції.*

Загальноприйняте розуміння складових військової символіки до якої відносять: військову емблематику – емблеми військових формувань, їх керівних органів, емблеми родів військ і служб, власні емблеми військових частин, кораблів та установ, комплекс емблем військової та спеціальної форми одягу; військову вексилологію – комплекс прапорів, знамен, штандартів, що їх використовують військові формування, Бойовий прапор військової частини, штандарти посадових осіб; До військової символіки також належать уніформологія, військова сфрагістика і військова геральдика. У широкому розумінні символіка є умовним відображенням подій, явищ, понять, ідей через конкретні властиві їм вияви символи.

Важливою мотивацією для успішного виконання завдань є нагородження військовослужбовців за мужність і відвагу, проявлені під час виконання військового обов'язку, зразкове управління військами, високі показники в бойовій підготовці, оволодінні військовою технікою та озброєнням, інші заслуги перед Вітчизною та Збройними Силами. Кожна держава має свою індивідуальну неповторну систему нагородження, яка створювалась протягом століть під впливом історичних подій та участю збройних сил у воєнних компаніях.

В свою чергу, Україна не є винятком і також має свою систему нагородження, яка протягом всього часу розвивається та удосконалюється.

Таким чином, нагороди є засобом, покликаним стимулювати позитивну, суспільно корисну, законослухняну поведінку, впливаючи, зокрема, на психологічному рівні. Нагороди стимулюють до вчинення суспільно корисних вчинків, спонукаючи людину вчиняти на свій розсуд: чи зробити добро, зробити більше, аніж цього вимагає обов'язок, і

отримати нагороду, чи вдатися до негативного вчинку, отримавши покарання, чи, можливо, залишитись нейтральним. Держава відзначає заслуги своїх громадян, осіб без громадянства та іноземних осіб різноманітними засобами правового заохочення і стимулювання, мотивуючи суспільно корисну поведінку. Вищою формою відзначення громадян в Україні за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною є державні нагороди України. Крім державних нагород України, існують й інші відзнаки, які встановлюються державними органами (Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами, відомствами тощо). (Конституція України 1996; Закон України “Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” 1999).

На даний час в силових структурах діє “Положення про відомчі заохочувальні відзнаки”, затверджене Указом Президента України від 30.05.2012 № 365/2012 (Закон України “Про державні нагороди України”, 2000). Порядок нагородження військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, а також інших осіб заохочувальними відзнаками Міністерства оборони України здійснюється відповідно до положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України та наказу Головнокомандувача Збройних Сил України.

Традиції виділення найбільш видатних людей за будь-які заслуги перед суспільством, містом, державою, налічує вже кілька тисячоліть. Нагорода – це те, що дається, отримується на знак особливої вдячності, яким відзначають чий-небудь заслуги, або сама подяка, відплата за щонебудь.

Немає суспільства, яке не знає нагород.

У XIV – XVI ст. вже широко вживались ордени вони були засновані монархами та вручалися придворним. Особи, відзначені ними, носили багаті орденські костюми (однострої), особливі знаки вирізнення та іменувалися кавалерами. Поступово ці знаки набули чинності державних нагород. До числа найстаріших за часом появи належать: ордени Підв’язки (Англія, 1348); бургундський, іспанський та австрійський орден Золотого Руна (1429); шведський – Меча (1522) і французький – Святого Духа (1579). Орденами відзначалися, як правило, представники дворянських родів, улюбленці королів, ієрархи Церкви. Ордени надавали чимало привілеїв нагородженим, серед яких важливе місце займало отримання кавалером лицарського звання, пізніше – права на особисте або спадкове дворянство.

У Давньоруській державі за бойові подвиги воїнів вшановували перед строем – вручали нашійні гривни (золотий чи срібний обруч, виготовлений майстрами-золотарями), дорогоцінну зброю: мечі, шаблі, лицарські обладунки, коштовний посуд, чаші та кубки.

За часів Козацької держави XVII – XVIII ст. в Україні не було власних нагородних знаків. Роль нагород виконували речі бойового призначення: холодна та вогнепальна зброя, обладунок, кінська упряж. Водночас козацьке військо мало власну оригінальну систему відзнак: клейноди, що були як загальновійськовими, так і посадовими відзнаками. До них належали: гетьманська булава, бунчук, печатка, хоругви, бубни, литаври, сурми, комишина для письма, а також козацька гармата.

Окремо виділяють практику впровадження системи нагород у часи революційних змагань та національної революції трьома національними урядами України – за часів УНР, Української Держави – Гетьманату та Директорії. Післяреволюційний період, з часу утворення УРСР, охоплює такі етапи: 1918 – 1940 рр. – формування радянської нагородної системи; 1939 – 1945 рр. – її розвиток у роки Другої світової війни; 1946 – 1991 рр. – післявоєнний період; із 1992 р. – формування системи державних нагород незалежної України.

До 1918 року Україна не мала власних державних нагород. У часи національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. в Україні зароджується і починає складатися своя нагородна система. До 1918 р. Україна не мала нагород у вигляді орденів. У Головному штабі армії Української Держави за гетьманства П. Скоропадського спеціальна комісія (очолили її Г. Нарбут та В. Модзалевський) розробила систему відзнак для військових і цивільних: ордени князя Ярослава Мудрого (за заслуги на громадському полі), Св. Княгині Ольги (за заслуги жінок на громадському полі), Св. Архистратига Михаїла (за військову хоробрість); хрести – Залізний хрест (за визвольну боротьбу), Св. Князя Володимира (за державну цивільну службу), хрест на зорі (зірці) – “Слава і відродження України”. У часи Директорії були розроблені закони, грамоти і проекти (креслення, дизайн) семи бойових хрестів і медалей чотирьох ступенів, що їх мали носити на стрічці. Це були перші спроби з боку Української держави надати справі творення нагородних відзнак системного характеру (Агеєв, В.С., 2008).

Серед архівних документів зберігаються матеріали щодо запровадження державних відзнак, однак усі вони залишилися у проектних зразках на папері. На практиці відзначення новими орденами і медалями УНР провадилися після поразки визвольних змагань за межами України.

Для вояків Легіону Українських Січових Стрільців у серпні 1918 р. був запроваджений Хрест ЛУСС (або Гуцульський хрест). Він започаткував традицію масового нагородження для вшанування учасників окремого військового формування. Хрест став за основу форми майже всіх майбутніх вітчизняних нагород за участь у воєнних кампаніях та битвах.

Але підготовлений у цей час проект створення за європейськими зразками нагородної системи не був реалізований, підняте більшовицьке збройне повстання проти законної влади поклато край існуванню Української Держави, а разом з тим і розробленню проектів нагородної системи.

Спроби Радянської України у встановленні власних нагород порівняно з досвідом УНР видаються скромними. 2 березня 1921 р. Всеукраїнський з'їзд Рад встановив Орден Трудового Червоного Прапора Української Соціалістичної Радянської Республіки, який в історії нашої фалеристики так і залишився єдиним орденом України радянської доби. За 12 років існування ордена ним нагороджено близько 400 чоловік, в т. ч. і військовослужбовців. В 1933 р. за вказівкою центральної влади СРСР нагородження ним припинилося.

Також в науковій працях досліджуються питання походження та провідні воєнно-політичні чинники, які обумовили появу системи недержавних відзнак (нагород) Української повстанської армії та озброєного підпілля Організації українських націоналістів у 1940–1950-х рр. як ознаки прагнень до створення регулярних збройних сил Української держави. Висвітлюється нормативна основа нагороджень, градація нагород та порядок заохочення ними учасників українських повстанських формувань.

Документальні матеріали, свідчення сучасників, праці дослідників і розглянуті аспекти спеціальної діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) свідчать, що це був цілком організований воєнно-політичний рух, адже формування УПА та озброєного підпілля ОУН мали державно-політичну програму, чітку організаційну структуру, визначений командний склад, нормативні документи, бойові та загальновійськові статuti, написані за зразком аналогічних документів регулярних армій, систему військового планування, навчання, постачання тощо.

В сучасній українській історіографії минулого руху самостійників-державників та його мілітарних формувань, а також в узагальнюючих наукових працях з історії національної нагородної традиції виокремився і відповідний фалеристичний напрям.

Від утворення УПА (політично підконтрольної ОУН С. Бандери) у 1943 р. сама логіка бойових дій вимагала запровадження системи відзнак. Судячи із фотоматеріалів, спочатку повстанці нерідко носили радянські державні нагороди, відомий випадок механічної переробки ордена Слави у своєрідний тризуб шляхом, яким було відзначено повстанця. З поміж українських військових формувань періоду Другої світової війни лише УПА запровадила систему недержавних відзнак вояків та цивільного населення за бойову звитягу та трудове сприяння повстанській боротьбі за Українську самостійну соборну державу. На систему нагород УПА вплинула нагородна система Польщі. Уперше система відзначень запроваджувалася наказом Головного Командування УПА від 27 січня 1944 р. № 3/44. За бойові заслуги передбачалася така градація відзначень:

I – Вступінь – Хрест Бойової Заслуги.

Нагородження бойовими відзнаками передбачалося лише за конкретні вчинки, з поданням опису заслуги та свідчень очевидців.

Для відзначення вояків та цивільних осіб (некомбатантів) за трудовий внесок у забезпечення визвольної боротьби, інші заслуги запроваджувалися Золотий, Срібний та Бронзовий Хрести Заслуги.

Перша відома письмова згадка про нагородження певної особи датована 4 листопада 1944 р. (хорунжий З. Мазуркевич, Військова округа «Буг», посмертно).

Згідно із рішенням створеної з ініціативи ОУН влітку 1944 р.

Української головної визвольної ради від 30 листопада 1947 р. Хрестами Бойової Заслуги дозволялося нагороджувати і цивільних учасників підпілля ОУН. Одночасно Бронзовим Хрестом Заслуги відзначалися всі активні учасники УПА й підпілля від 1907 р. народження і старше, які брали участь у визвольному русі два і більше років. 6 червня 1948 р. постановою УГВР запроваджувалася медаль «За боротьбу в особливо важких умовах».

Проекти дизайну згаданих нагород та технологія їх карбування у підпільних умовах розроблені членом крайової референтури пропаганди Проводу ОУН Північно-Західних Українських Земель, відомим графіком Нілом Хасевичем та його учнем «Свиридом», затверджені УГВР 30 червня 1950 р.

Підтримувався високий статус нагород. З часу запровадження і до останнього наказу про нагородження від 12 жовтня 1952 р. № 3/52 Золотими Хрестам Бойової Заслуги I-II класів, Золотим Хрестом Заслуги відзначено всього 103 особи, Срібним Хрестом Заслуги – 150 повстанців.

На підставі постанови УГВР від 10 жовтня 1952 р. Головний Командир УПА В. Кук видав наказ від 12 жовтня 1952 р. № 0252 про запровадження медалі «Х-річчя УПА». Правами Головного Командира або членами Головного Командування нею міг бути відзначений кожний активний учасник підпілля, який вів боротьбу станом на 14 жовтня 1952 р.

Окремою категорією нагород слугували «відзначення за рани». Кожне окреме поранення від одного до 5 відзначалося срібною зіркою, від 6 до 10 – золотою зіркою, більша кількість поранень – комбінацією золотих і срібних зірок на стрічці над клапаном лівої нагрудної кишені мундира.

Спроба встановити в 1967 р. власні українські нагороди (два ордени і дві медалі) так само не мало успіху через негативну позицію союзних урядових інстанцій.

Таким чином, за суверенною на папері Українською РСР залишалось тільки право нагороджувати Почесною Грамотою і Грамотою Президії Верховної Ради УРСР та почесними званнями. Вони визначались з травня 1981 р. законодавством УРСР як державні нагороди Радянської України. Тоді ж було встановлено 44 почесних звання, а в 1988 р. кількість їх скорочена до 29.

Висновки. Інститут почесних звань дістався незалежній Україні у спадок від України радянської, він вже таким не є, а розвивається своїм шляхом у зв'язку із повномасштабним вторгненням рф в Україну,

посідаючи вагоме місце у нагородній системі України. Ці звання мають високий престиж у людей завдяки офіційному державному визнанню високого фахового рівня, професійної майстерності й таланту громадян України.

### Список використаних джерел

1. Конституція України Верховна Рада України від 28 червня 1996 р.;
2. Закон України “Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 551-XIV (зі змінами);
3. Закон України “Про державні нагороди України” від 16.03.00 № 1549-III (зі змінами);
4. Агеєв, Віталій (2008). Створення власної системи нагород стало вагомим кроком у розвитку української державності. Військо України. №12 (102). С. 22-25.

### Summary

## HISTORIOGRAPHY OF THE AWARD SYSTEM OF UKRAINE

***Hryshchenko M. D.***

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

***Abstract.*** *Military traditions are rules, customs and norms that are historically formed in the army of a certain country and passed down from generation to generation, mostly emphasizing the connection of modern soldiers with participants in the events of the combat past. The military symbols of Ukraine have rightfully become the subject of scientific research, because it already has its own rather rich history and traditions.*

***Keywords:*** *rewarding, symbolism, traditions.*

## ПРИНЦИПИ АТЕСТУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

**Ніколайчук О. О.**

слухач Національного  
університету оборони України

**Анотація.** У тезисівісвітлені принципи атестування військовослужбовців Збройних Сил України. Запропоновано, окрім існуючих, такі принципи атестування військовослужбовців Збройних Сил України: законність; періодичність; комплексність оцінки; обґрунтованість оцінки; презумпція відповідності військовослужбовця займаній посаді; дієвість атестування.

**Ключові слова:** принципи, атестування, військовослужбовець.

Атестування (оцінювання) військовослужбовців важливе для будь-якої військової частини, тому що саме за допомогою нього можна запобігти помилок у підборі й раціональному використанні кадрів, а врешті-решт – підвишити ефективність та якість військової служби як окремого військовослужбовця, так і підрозділу в цілому. Головною метою атестування є регулювання відносин між командирами та військовослужбовцями щодо реалізації їх прав на перспективи подальшого службового використання.

Принципами правового регулювання проведення атестування різних категорій військовослужбовців Збройних Сил України, на яких будується система атестування, є: прозорість, гласність та об'єктивність (Методичні рекомендації, 2019).

На мою думку, основоположними принципами атестування, окрім існуючих, ще повинні бути: законність; періодичність; комплексність оцінки; обґрунтованість оцінки; презумпція відповідності військовослужбовця займаній посаді; дієвість атестування.

Принцип законності є універсальним принципом, який поширюється на абсолютно всі сторони життя. Додержання законності є найважливішою умовою і неодмінною основою ефективності атестування. Принцип законності ґрунтується на таких умовах: єдність законності, гарантування прав і свобод, неприпустимість протиставлення законності й доцільності, невідворотність покарання за порушення закону, що передбачає суворе додержання норм законодавства під час проведення атестування.

Принцип періодичності атестування полягає у проведенні атестування постійно через визначені в керівних документах проміжки часу. Цей принцип дає змогу за допомогою атестування систематично й оперативно реагувати на зміни професійного рівня військовослужбовця, а також забезпечувати належний рівень виконання військовослужбовцем службових обов'язків.



Принцип комплексності оцінки має гарантувати всебічність, принциповість та об'єктивність оцінювання військовослужбовця.

Комплексність оцінки здійснюється за такими основними критеріями:

оцінка результатів службової діяльності військовослужбовця (теоретична та практична підготовленість, компетентність, здатність якісно та ефективно реалізовувати в службі свої потенційні можливості; показники службової діяльності, виконання службових обов'язків, окремих доручень, ефективність прийнятих управлінських рішень, ефективність діяльності структурного підрозділу тощо; результати службової діяльності згідно з функціональними обов'язками; основні найбільш характерні та істотні недоліки у службі);

оцінка особистісних якостей військовослужбовця (дисциплінованість, принциповість у вирішенні службових питань, уміння правильно будувати свої стосунки з колегами (підлеглими, керівництвом тощо), здатність працювати над усуненням особистих недоліків, авторитет у колективі; прагнення до вдосконалення своєї діяльності, почуття особистої відповідальності, організованість, здатність контролювати власні емоції, уміння навчати і виховувати підлеглих, вимогливість до них; культура в службовій діяльності та ставлення до підвищення свого освітнього та культурного рівня).

Принцип обґрунтованості оцінки є одним із найважливіших. Обґрунтувати ту чи іншу оцінку – значить довести доцільність, істинність та справедливість, переконати в тому, що вона відображує дійсні заслуги, а також наявні недоробки і помилки військовослужбовця, що атестується. Обґрунтованість оцінки залежить від визначеності вимог, об'єктивності оцінки та її колективності. Іншими словами, цей принцип є синтезом трьох вищеназваних принципів.

Важливим принципом атестування є принцип презумпції відповідності військовослужбовця зайнятій посаді, який впливає з самої сутності атестування. Під час атестування особа вважається такою, що відповідає займаній посаді, поки інше не буде встановлено. Варто наголосити, що рішення про визнання військовослужбовця невідповідним займаній посаді має бути обґрунтованим. Більше того, комісія з питань проходження військової служби має право прийняти рішення про відповідність посаді за певної умови (підвищення кваліфікації, просування по службі тощо). Таким чином, військовослужбовцю надається можливість продовжувати обіймати посаду за наявності його бажання виконувати певні умови. Це положення є наглядним прикладом принципу презумпції відповідності. Варто зазначити, що закріплення цього принципу керівними документами буде однією з важливих гарантій забезпечення прав військовослужбовців під час проходження атестування.

Правова значимість атестування визначаються принципом дієвості атестування, тобто обов'язковим застосуванням за результатами атестування організаційно-правових заходів і, за необхідності, й заходів

відповідальності чи стимулювання. Цей принцип проявляється в тому, що висновки атестування є підставою для прийняття відповідних рішень щодо військовослужбовця: зарахування до Резерву, присвоєння чергового військового звання, призначення на вищу посаду, зобов'язання виконання певної умови, передбаченої комісією, призначення на рівнозначну або нижчу посаду, звільнення з військової служби. Важливо зазначити, що гарантованість виконання висновків атестування – передумова досягнення всіх цілей атестування.

Висновки. Під принципами атестування варто розуміти вихідні положення та теоретичні ідеї, які визначають завдання, функції, механізм атестування. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності й дієвості атестування військовослужбовців.

### Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з порядку організації і проведення атестування військовослужбовців Збройних Сил України (2019), затверджені директором Департаменту кадрової політики Міністерства оборони України від 19.04.2017 № 328 (зі змінами від 12.10.2018 № 226/490, від 01.10.2019 № 226/4372).

### Summary

**Nikolaichuk O. O.**  
*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **PRINCIPLES OF ATTESTATION OF SERVICEMEN OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE**

**Abstract.** *The thesis highlights the principles of attestation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. In addition to the existing ones, the following principles of attestation of the Armed Forces of Ukraine are proposed: legality; periodicity; complexity of assessment; validity of assessment; presumption of compliance of a serviceman with the position held; effectiveness of attestation.*

**Keywords:** *principles, attestation, serviceman.*

# АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЯКІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ШТАТНОЇ РОБОТИ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

**Сіняков О. В.**

слухач Національного  
університету оборони України

*Анотація.* Розглянуто фактори організаційно-штатної роботи.

*Ключові слова:* організаційно-штатна робота, органи військового управління, особливий період.

Аналізуючи роботу, на мою думку можна виділити наступні зовнішні чинники, які впливають на стан організаційно-штатної роботи у Збройних Силах України, а саме:

загальний розвиток воєнно-політичної обстановки в світі;

характер сучасних воєнних конфліктів;

дотримання політики позаблоковості;

фінансово-економічна криза та обмежені можливості держави всебічно забезпечити свою обороноздатність, що призвело до виконання у неповному обсязі державних програм, спрямованих на розв'язання наявних у Збройних Силах проблем;

низька ефективність заходів державної військово-технічної та соціальної політики в частині, що стосується Збройних Сил;

відсутність та недосконалість нормативно-правових актів з організаційно-штатної роботи;

людський фактор.

Щодо аналізу штатної роботи в органах військового управління.

Основні зусилля зі штатної роботи під час триваючою широкомасштабною збройною агресією були зосереджені на:

виконанні завдань з удосконалення організаційних структур та оптимізації штатної чисельності органів військового управління, з'єднань, військових частин;

приведенні штатів військових організаційних структур до вимог керівних документів;

веденні електронної бази штатів та удосконаленні нормативно-правової бази з організаційно-штатних питань тощо.

В умовах особливого періоду може включати ряд ключових етапів та аспектів. Особливий період може включати в себе кризові ситуації, воєнні дії, екстрені ситуації або інші надзвичайні обставини.

1. Огляд організаційно-штатної структури:

розгляд організаційної структури військового управління;

визначення наявних підрозділів та їх функцій;

оцінка ефективності взаємодії між різними рівнями та частинами системи.

2. Оцінка поточного стану ресурсів:  
вивчення наявності та готовності необхідних ресурсів, таких як людські, матеріальні та фінансові ресурси;  
аналіз наявних механізмів реагування на недостачу ресурсів у випадку кризових ситуацій.

3. Оцінка систем комунікацій та інформаційного обміну:  
аналіз ефективності системи комунікацій між різними рівнями та підрозділами;

визначення наявних засобів збору, обробки та передачі інформації.

4. Аналіз реагування на екстрені ситуації:  
вивчення процедур та планів реагування на кризові ситуації;  
аналіз практичного досвіду попередніх випадків та використання отриманого досвіду для вдосконалення системи.

5. Оцінка гнучкості та адаптивності системи:  
вивчення рівня гнучкості та адаптивності організаційної структури до змін у ситуаціях особливого періоду;  
розгляд можливостей вдосконалення для забезпечення швидкої реакції на нові обставини.

6. Оцінка ефективності навчань та тренувань:  
аналіз програм навчань та тренувань з метою підготовки персоналу до дій у кризових умовах;  
визначення ефективності проведених навчань та внесення необхідних коректив.

7. Визначення слабких місць та пропозиції щодо вдосконалення:  
виокремлення слабких місць у системі;  
формулювання конкретних пропозицій та рекомендацій для вдосконалення організаційно-штатної роботи.

Цей аналіз може допомогти виявити сильні та слабкі сторони існуючої системи організаційно-штатної роботи органів військового управління та спрямувати зусилля на вдосконалення системи для ефективного функціонування в умовах особливого періоду.

Організаційна структура і штати розробляються та затверджуються з урахуванням обґрунтованих вимог оптимального поєднання чисельності й функціонального навантаження особового складу.

Основні вимоги до підвищення якості організаційно-штатної роботи є:

1. Обґрунтованість.
2. Недопущення утворення паралельно діючих і дублюючих підрозділів.
3. Забезпечення ефективного виконання покладених функцій і поставлених завдань.

1. Обґрунтованість передбачає наявність вмотивованих та ретельно розроблених рішень і процесів у сфері організаційно-штатної роботи. Нижче розглянемо, як обґрунтованість важлива для підвищення якості цієї роботи:

Ефективність прийняття рішень:

обґрунтованість дозволяє забезпечити, що прийняті рішення базуються на об'єктивних даних та виважених аргументах.

правильні, обґрунтовані рішення сприяють оптимальному використанню ресурсів та досягненню поставлених цілей.

Підтримка довіри та легітимності:

обґрунтованість є основою довіри як серед внутрішніх, так і зовнішніх зацікавлених сторін.

розкриття обґрунтувань щодо організаційно-штатних рішень може збільшити легітимність дій та вирішення спірних питань.

Зменшення ризиків:

обґрунтованість допомагає враховувати ризики та передбачати можливі наслідки прийнятих рішень.

це сприяє уникненню непередбачених проблем та розвитку стратегій мінімізації ризиків.

Покращення комунікації:

обґрунтованість сприяє чіткій та ефективній комунікації між різними рівнями та підрозділами організації.

якщо всі сторони розуміють логіку та підстави рішень, це сприяє злагодженій роботі та спільному досягненню цілей.

Підвищення відповідальності:

обґрунтованість визначає чіткість в розподілі обов'язків та відповідальності між працівниками.

кожен член команди розуміє, як його робота впливає на загальний успіх та чому його внесок важливий.

Сприяння постійному вдосконаленню:

обґрунтованість стимулює вивчення та аналіз власного досвіду та досвіду інших.

вона є основою для постійного вдосконалення процесів та методів роботи.

Таким чином, обґрунтованість виступає як важливий принцип для забезпечення ефективності та високої якості організаційно-штатної роботи в умовах будь-якого періоду, включаючи особливі ситуації.

2. Принцип недопущення утворення паралельно діючих і дублюючих підрозділів є важливою складовою ефективного управління організаційно-штатною структурою. Цей принцип спрямований на оптимізацію та уникнення зайвої подвійності функцій та завдань у межах організації. Основні аспекти цього принципу включають:

Ефективність ресурсів:

запобігання утворенню подвійних структур дозволяє ефективно використовувати обмежені ресурси організації;

зменшення дублюючих функцій сприяє оптимізації роботи та забезпеченню оптимального використання персоналу та інших ресурсів.

Чіткість відповідальності:

уникнення паралельних підрозділів сприяє чіткій визначеності відповідальності між різними частинами організації;

кожен підрозділ повинен мати чітко визначені завдання та обов'язки, щоб уникнути дублювання зусиль та конфліктів компетенцій.

Покращення координації:

недопущення дублюючих структур сприяє покращенню координації роботи організації в цілому;

зменшення подвійності завдань допомагає забезпечити гармонійну взаємодію між різними підрозділами.

Оптимізація прийняття рішення:

відсутність паралельних структур сприяє швидкому та ефективному прийняттю рішень в організації;

забезпечення єдності та спрощення процесів управління сприяє більш ефективному функціонуванню;

Зменшення конфліктів і конкуренції

уникнення подвійності завдань допомагає зменшити конфлікти між підрозділами та конкуренцію за ресурси та повноваження;

організація працює більш гармонійно, коли завдання та функції розподілені чітко та без зайвих дублів.

Узагальнюючи, принцип недопущення утворення паралельно діючих і дублюючих підрозділів сприяє ефективному та зграбному управлінню ресурсами та завданнями організації.

3. Забезпечення ефективного виконання покладених функцій і поставлених завдань є важливим аспектом управління будь-якою організацією чи підрозділом. Для досягнення цієї мети важливо враховувати декілька ключових принципів та підходів:

Чітке визначення завдань і цілей:

чітко визначені завдання і цілі дозволяють усім членам команди розуміти, що від них очікується;

це створює основу для спрямованості зусиль на досягнення конкретних результатів.

Розподіл відповідальності:

визначення чітких ліній відповідальності допомагає кожному працівнику зрозуміти свою роль у виконанні завдань;

розподіл обов'язків може бути здійснений на основі навичок, досвіду та експертизи кожного співробітника.

Ефективність моніторинг та контроль:

застосування систем моніторингу та контролю дозволяє вчасно виявляти відхилення в роботі та приймати необхідні корективи;

можна використовувати ключові показники ефективності (KPI) для вимірювання виконання завдань.

Забезпечення ресурсами:

переконавання в наявності достатніх ресурсів (людських, фінансових, матеріальних) для виконання завдань;

гарантування доступу до необхідних інструментів, технологій та знань.

Створення мотивації та залучення команди:

мотивована команда зазвичай ефективніше виконує завдання;

використання систем нагород та визнання, а також залучення співробітників до процесу прийняття рішень.

Систематичний аналіз та вдосконалення процесів:

регулярний аналіз виконання завдань та оцінка ефективності робочих процесів;

впровадження змін та вдосконалень для оптимізації результатів та підвищення ефективності.

Забезпечення комунікації:

ефективна комунікація важлива для уникнення непорозумінь та забезпечення спільного розуміння завдань;

система регулярних зустрічей, звітності та відкритості сприяє покращенню комунікації в організації.

Ці принципи можна взяти за основу для розробки ефективної стратегії забезпечення виконання завдань та функцій в будь-якій організації.

Висновок. Отже, постійне планове проведення роботи з удосконалення існуючих, розроблення, впровадження нових організаційно-штатних структур та типових штатів органів військового управління та підпорядкованих військових частин з метою підвищення їх бойової та мобілізаційної готовності і спроможності з найбільшою ефективністю виконувати поставлені завдання, що є одним із основних обов'язків штатних органів Збройних Сил України.

## Summary

*Sinyakov O.V.*

*Student of the National defense  
university of Ukraine*

### **ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF ORGANIZATIONAL AND STAFF WORK OF MILITARY ADMINISTRATION BODIES UNDER THE CONDITIONS OF A SPECIAL PERIOD**

*Abstract. Factor of the work of organizationa and fuiu-tiime work are consideredl.*

*Keywords: analysis of theorganizational and staff work of military administration bodies in a special period.*

## ВЕДЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНОГО ОБЛІКУ ПІДЛЕГЛОГО СКЛАДУ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ УСПІШНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ЛІДЕРСЬКОГО ПРОЦЕСУ У ВІЙСЬКОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

**Цівка С. О.**

*слухач Національного університету  
оборони України*

**Анотація.** У тезах доповіді висвітлені значимість ведення персонального обліку підлеглого особового складу, яке являє собою невід'ємною частиною лідерського процесу. Знання та постійний аналіз персональних даних кожного індивіда надає лідерові можливість персоналізувати свої стратегії управління, враховуючи індивідуальні сильні та слабкі сторони, навички та досвід кожного військовослужбовця.

У контексті високих вимог до військового керівництва у сучасних умовах, персональний облік особового складу стає запорукою успішного лідерства. Це дозволяє лідерам не лише забезпечити високу бойову готовність, але й створити команду, здатну до успішного виконання будь-яких завдань.

**Ключові слова:** керівник, команда, персональні дані, аналіз та планування.

Аналіз повсякденної діяльності військових організаційних структур в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України показує, що важливою складовою успішної військової операції є ефективно військове керівництво (лідерство). Одним із ключових аспектів, що визначають якість військового керівника (лідера), є знання нимнеобхідної інформації про свій підлеглий особовий склад, як в цілому – за підрозділ, так і про кожного військовослужбовця окремо. Знання цієї інформації дозволяє військовому керівнику (лідеру) персоналізувати стратегії управління для кожного військовослужбовця, враховуючи його сильні та слабкі сторони, навички та досвід.

Ведення персонального обліку підлеглого особового складу якраз і полягає у забезпеченні військового керівника (лідера) повною та достовірною інформацією про кожного військовослужбовця у ввіреному підрозділі та включає в себе особисті дані, військовий стан, освіту, досвід служби, медичну історію, а також інші важливі аспекти, що стосуються служби та особистого життя підлеглого особового складу.

Індивідуалізований підхід до управління в військовій організації глибоко ґрунтується в увазі та аналізі персональних даних підлеглого особового складу. Цей підхід передбачає ретельне вивчення та врахування унікальних характеристик кожного члена команди, щоб створити індивідуалізовану стратегію управління та максимізувати їхній потенціал. Знання персональних даних служить основою для формування взаємовигідних відносин між керівником (лідером) та підлеглими.



Докладний аналіз персональних даних підлеглих допомагає керівникам (лідерам) краще розуміти індивідуальні мотивації військовослужбовців. Це стає основою для розробки стратегій, спрямованих на збільшення мотивації та розбудову глибшого зобов'язання щодо досягнення місії та цілей організації. З врахуванням особистих аспектів кожного військовослужбовця керівник (лідер) може ефективно адаптувати свою комунікацію та стратегії мотивації для кожного індивіда в окремоті.

Персональні дані також сприяють визначенню стратегічного розподілу талантів та компетенцій підлеглих у складі команди. Це забезпечує оптимальне використання унікальних навичок військовослужбовців та допомагає створити команді, де кожен відчуває свою важливість у досягненні загальних цілей, доповнюватиме один одного спільно працюючи для успішного виконання поставлених завдань.

Інтеграція персональних даних у процес планування навчань активно сприяє розвитку професійних компетенцій військовослужбовців, створюючи індивідуальні програми для кожного члена команди.

Індивідуальні характеристики також використовуються для стратегічного планування призначення на посади та формування потенційних лідерів у військовій організації. Цей підхід допомагає ідентифікувати особисті сильні сторони та потенційні області зростання для кожного кандидата, сприяючи визначенню та розвитку лідерського потенціалу внутрішньої кадрової бази. Така стратегія також сприяє створенню резерву кваліфікованих лідерів, готових прийняти відповідальні посади в майбутньому, і забезпечує стійкість та неперервність у лідерському кадровому резерві військової організації.

Забезпечуючи високий бойовий дух та єднання в команді, персональні дані підлеглих стають інструментом для культивування позитивної організаційної культури. Вони допомагають створити середовище, де різноманіття, включеність та взаємна повага є цінностями, що сприяють досягненню великих цілей та місій військової організації.

Висновки. Персональний облік особового складу відіграє важливу роль у формуванні ефективного лідерства в військовій організації та допомагає лідерам краще розуміти своїх підлеглих. Лідер, яке бере до уваги індивідуальні характеристики та потреби військовослужбовців, забезпечує не лише високий рівень бойової готовності, але й сприяє формуванню єдиної та міцної команди здатної на успішне виконання будь-яких поставлених завдань.

У світлі сучасних викликів військової сфери, де вимагається висока мобільність та гнучкість стратегій, персональний облік особового складу стає запорукою успішного військового лідерства.

## Summary

***Tsivka S. O.***

*student of the National Defense*

*University of Ukraine*

### **KEEPING PERSONAL RECORDS OF SUBORDINATE PERSONNEL AS A KEY ELEMENT FOR SUCCESSFUL MANAGEMENT AND THE LEADERSHIP PROCESS IN A MILITARY ORGANIZATION**

***Abstracts.** The thesis highlights the importance of keeping personal records of subordinate personnel, which is an integral part of the leadership process. Knowledge and constant analysis of personal data of each individual provides the leader with the opportunity to personalize his/her management strategies, taking into account the individual strengths and weaknesses, skills and experience of each serviceman.*

*In the context of the high demands on military leadership in today's environment, personalized personnel records are becoming the key to successful leadership. This allows leaders not only to ensure high combat readiness, but also to create a team capable of successfully performing any task.*

***Keywords:** leader, team, personal data, analysis and planning.*

## Актуальні питання правового забезпечення

### НЕГАТИВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ СКАСУВАННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ З ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

**Журавльов М. В.**

*ад'юнкт науково-дослідного центру воєнної історії*

*Національного університету оборони України*

*<https://orcid.org/0000-0002-5660-1660>*

**Анотація.** У тезі розкривається функції (скасовані функції) прокурорського нагляду за додержанням законів України органами виконавчої влади органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами відповідальними за забезпечення соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України. Негативні соціальні, морально-психологічні наслідки які утворилися внаслідок скасування функцій прокурорського нагляду.

**Ключові слова:** Збройні Сили України, антитерористична операція, правоохоронні органи України, соціальні гарантії військовослужбовців, прокурорський нагляд, Президент України-Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, морально-психологічний стан.

Проблема, яка потребує розв'язання відновлення скасованих функції прокурорського нагляду за додержанням законів України органами виконавчої влади органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами відповідальними за забезпечення соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України.

Конституційним завданням у мирний і воєнний час прокурорського нагляду полягало стежити за дотриманням і застосуванням законів України був захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією України та законами України прав і свобод людини і громадянина та суспільних інтересів у тому числі військовослужбовців які користуються всіма Конституційними правами.

Статтею 22 цього закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” редакції № 328-V від 03.11.2006 передбачено що нагляд за дотриманням цього закону України органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами здійснюється прокуратурою України.

Поряд з цим за законодавчою ініціативою Президента України внесений законопроект (№3541 від 05.11.2013) із закону України від 20.12.1991 року № 2011-ХІІ “Про соціальний і правовий захист

військовослужбовців та членів їх сімей” статтю 22 виключено на підставі цього Закону (рис. 1).

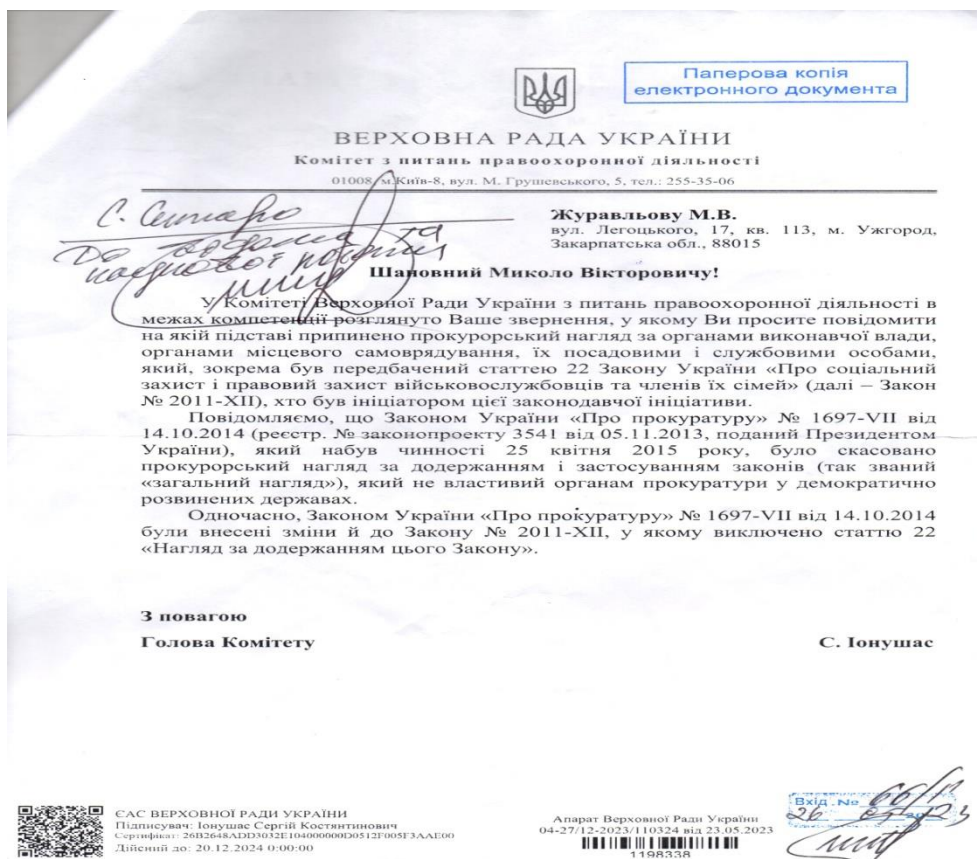


Рис 1. Інформаційний лист Апарату Верховної ради України про правове скасування прокурорського нагляду.

Висновки. Скасування функції держави щодо прокурорського нагляду за додержанням законів України органами виконавчої влади органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами відповідальними за забезпечення соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України негативно вплинуло на військове та цивільне середовище що значно збільшило надходження скарг, заяв за відновленням Конституційних прав і свобод з боку військовослужбовців та членів їх сімей до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та позовних заяв до суду різних інстанцій, міжнародних правозахисних організацій (міжнародних, європейських судів з прав людини).

Пропозицією еудосконалення та повернення правової норми прокуратурі щодо здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів України органами виконавчої влади органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами відповідальними за забезпечення соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей.

## Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. // – К.: Просвіта – 1996. – 80 с.
2. Закон України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20.12.91 № 2011-12.
3. Закон України “Прокуратуру”(відомості Верховної Ради України (ВВР) 2015, №2-3,ст.12)
4. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”
5. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (Відомості Верховної Ради України (ВВР),1998, №20, ст.99)
6. Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу”: від 25.03.92 №2232-12.
7. Закон України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб” від 09.04.92 № 2262-12.
8. Закон України “Про Збройні Сили України”: від 06.12.91 № 1934-ХІІ.
9. Закон України “Про оборону України”: від 06.12.91 № 1932-ХІІ.
10. Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України с.256-257 затвердження Законами України від 24 березня 1999 №548- XIV; 551- XIV; 550- XIV; 549- XIV.
11. Дисциплінарний статут Збройних Сил України с.256-257 затвердження Законами України від 24 березня 1999 №548- XIV; 551- XIV; 550- XIV; 549- XIV.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення 04.09.2014- с.272.

## Summary

**Zhuravlov M. V.**

*Adjunct of the Military History Research Center  
of the National Defense University of Ukraine  
<https://orcid.org/0000-0002-5660-1660>*

### **NEGATIVE PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE CANCELLATION OF PROSECUTOR SUPERVISION ON ISSUES OF SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING THE ANTI- TERRORIST OPERATION IN THE EAST OF UKRAINE**

***Abstract.** The the sisreveals the functions (abolished functions) of the prosecutor's supervision over the observance of the laws of Ukraine by executive power bodies, local self-government bodies, their official sand officials responsible for ensuring social protection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. Negative social, moral and psychological consequences that were formed as a result of the abolition of prosecutorial supervisio nfunctions.*

***Keywords:** Armed Forces of Ukraine, anti-terrorist operation, law enforcement agencies of Ukraine, social guarantees of servicemen, prosecutor's supervision, President of Ukraine-Supreme Commander of the Armed Forces of Ukraine, moral and psychological state.*

